

Владимир Шчербаков

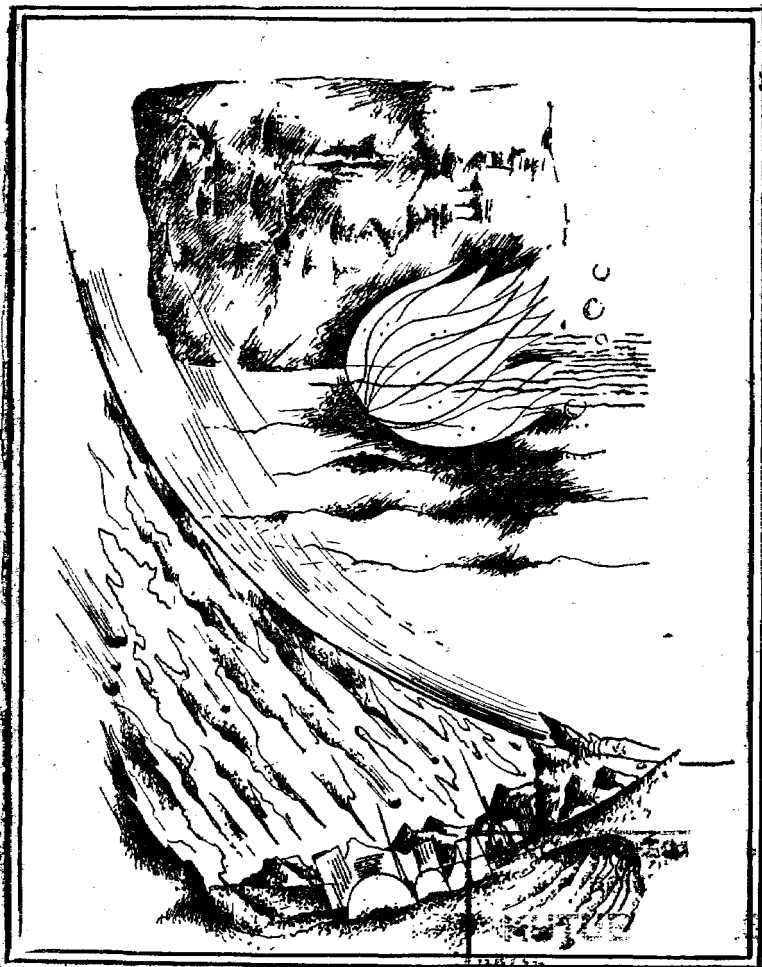
ЕТТИ УНСУР

Роман

МУАЛЛИФ ҲАҚИДА

Шчербаков Владимир Иванович Москвада туғилган. Узоқ Шарқдаги Мияит посёлкасида ўрта мактабни тамомлагач, Москвадаги Электротехника институтига кириб ўқиди. Кейин инженер бўлиб ишлади, диссертация ёқлагач, илмий-тадқиқот лабораториясига раҳбарлик қилди. 1976 йилдан журналист, «Техника-молодежи» журнали редакторининг ўринбосари бўлиб ишлаган. Дастлабки илмий-фантастик ҳикояларини 1964 йилда эълон қилган. «Бейосита исботлар» ҳикояси учун Варшавада ўтказилган Ёш фантаст ёзувчилар халқаро конкурсиди мукофотланган. 1977 йилда «Қизил тулпорлар» номли илмий-фантастик ҳикоялар китоби учун Николай Островский номидаги Бутуниттифоқ мукофоти лауреати бўлган ва диплом билан тақдирланган.

биринчи қисм
„ГОНДВАНА“

САФАРГА

Шаҳар шаффоф булутга ўхшаб қолди. Шундоқ биқингинада кўзга ташланиб турган улкан тепалар шаҳар ёғдусини аста-секин тўсиб қўя бошлади. Улар сустлик билан бир қаторга тизилиб, қия ва қоп-қора кифтларини бизга ўгира борарди. «Гондвана» кўрфаздан океан сари сузарди. Ярим кечагача палубадан кетмадим. Шамол олис қирғоқдан куз ва дастлабки совуқлар нафасини, довлонларга тушган қор исю ўрмонларнинг соф ҳавосини олиб келаётганди. Баланд жануб осмонида эса юлдузлар ёрқин чарақларди.

Палуба киши билмас ҳувиллаб қолди.

Қаютага кириб, туйнук-иллюминаторни очдим. Уринга чўзилдим. Тушимга денгиз узра олис-олисларга, дунёнинг нариги бурчагига сузиб кетаётган шаҳарнинг ёрқин шуъласи кирибди. Кейин (албатта бу ҳам тушимда) буни, яна соҳилдаги тоғу тепаларнинг қоп-қора кифти ва юлдузларнинг бир текисда чарақлаётганини... ҳозиргина қаерда кўргандим, деб зўр бериб эслаётган эмишман...

Уйғониб кетдим.

Кемадан ташқарида нимадир юз бераётганди: тўлқинлар «Гондвана»ни билинар-билинимас чайқатар, гоҳо бўрон гувиллар, уйғоқ денгиз сир-синоатлару қадимий воқеаларни шимол ва ғарб шамоллари овозида хиргойи қиларди. Умрбод шундай қоладигандек: автострадалар ҳам, террапланлар ҳам, ойна, бетону пластик массадан қурилган миноралар ҳам мутлақо бўлмайдигандек, редакциянинг югур-югурлари ҳам такрорланмайдигандек кўринарди.

Тонгга яқин кўз олдимга яна орол келди. У ҳамма тасаввур қила оладиган оддий орол эди. Эшкакли қайиқ ҳам оддийгина. Сўнгги шафақ нурлари денгизни ҳошиядек ўраб олган — кунботар пайтда қайиққа бир ойлик заҳира-

¹ Терраплан — ерда юрувчи ва ер бағирлаб учувчи аппарат.

ни жойлайман-у, кемадан жўнаб кетаман. Майли, қанчадан-қанча кунларни йўлда ўтказай, бари бир қачонлардир мовий сувли жимжит қўлтиққа кириб бораман. Орол гирди тахминан беш миль келадиган ҳамда одам яшамайдиган жой бўлиши керак. У ғорлари, қоялари, унгурлари бор тоғу тошдан иборат ёки, ҳеч деганда, кафтдек текис, бироқ пальмазорли, кўрфазли бўлиши шарт; у ерда қирғоққа урилувчи денгиз тўлқинларининг марварид тожлари остида устрица чиғаноғини излайман, денгиз қисқичбақаси ортидан шўнғийман, акула ва саккизоёқлардан ўзимни қутқараман. Унитилаёзган китобларни варақлашимга тўғри келганда воқеаларнинг бундай тус олиши жудаям кўнгилдагидек туюлганди. Бироқ, ўтган асрларда денгиз дайдилари етиша олмаган дабдабали батискаф¹ да тез-тез қиладиган сайр-томошаларим бари бир ватанни сал-пал қумсашимдан қутқара олмас экан. Ахир қадим замонлардаги аждодларимиз мулоим денгиз қаъридан келиб чиққан ва улардан қайбирларининг миялари инсонникидан каттароқ бўлса, ноз-неъматларга бой дориламон ўлкаларга қайтишга улгурган ва буни уддалай олганди-да (масалан, дельфинлар).

Шундай қилиб, орол... Тўлқинлар қирғоққа чиқариб ташлаган ёғочлардан кулба қуриб, унинг томини узун-узун барглар (эҳтимол, пальма япроқлари) билан ёпаман. Кулбадан иккита туйнук очаман; улардан бири, каттароғидан соҳил, иккинчиси — кичикроғидан бутазорлар қоплаб олган нишаблик кўриниб туради. Сербар тахтадан стол, иккита курси, токчалар; дафтар ва ён дафтарчаларни эса фақат қуриган япроқлардан ясайман (хатни мўйқаламда ёзаман — ёзув жараёнида ташқи тўсқинлик қанча кўп бўлса, сифат шунчалик яхши бўлишини аниқ биламан). Стол-стуллару токчалардан денгиз, йўсин ҳамда балиқ ҳиди анқиб туради. Тошлардан ўчоқсимон печка — камин қураман. Балки кулба сатҳига ҳам тош териб чиқарман. Кокос ёнғоғи пўчоғидан акула ёғи билан ёнадиган жинчиروқ тайёрлайман, кейин уни юлдузли зимистон оқшомларда камин ёинки стол устига қўйиб қўяман. Қуруқликда яшайдиган қисқичбақалару калтакесаклар овқат салқитларини тилаётгандек деразам остида шитирлатишда. Кулба бурчагида эса, таъми — крахмалга бой ва ширинлиги кўпдан-кўп таърифу тавсифлардан ҳаммага маълум қуритилган меваларнинг оғир-оғир шодалари осилиб туради.

Одам оёғи етмаган жой таассуроти — денгизу пальма-

¹ Батискаф — чуқур сув остида юрадиган аппарат, камера.

лари, қаҳрабосимон соҳиллари бор кимсасиз оролга бўлган қизиқишимни ўзимча шундай деб атадим. Бунақанги ороллар камдан-кам қолганлигини жуда яхши билардим. Аллақачон ўзлаштирилган йирик оролларда, ҳаттоки қаърида ибтидоий боғлар яшнаётган денгиз қирғоғида ҳам ҳар бир қисқичбақага иккита тераплан ёхуд эль¹ тўғри келарди. Сувости чакалакзорларида эса тош косали жониворлар изғиб юрар, денгиз юлдузлари ўрмалар, балиқ-капалаклар пириллаб учар, афсонавий ғорлару қасрларга ўхшаб ҳайбатли маржонлар осилиб турарди. Бунақанги хаёл суришга ҳар бир кишининг ҳаққи бор-ку. Тасаввурот, аслида, хаёлан тажрибалар ўтказиш учун берилган-да, ахир.

Ғоҳида худди шу хилдаги фикрга муносабатига қараб бирон-бир киши ҳақида кўпроқ нарса билишга иштиёқ-мандлигимни сезиб қоламан. Бироқ «Гондвана»да мен билан маслакдош топилишига ишончим комил эмасди. Кема ўзининг ўн бешинчи илмий тадқиқот сафарига кетаётган, бинобарин, ундаги одамлар хаёлпарастликка анча-мунча кўникиб қолишганди. Океанлар. Вулқонлар. Сувости тизма тоғлари. Қўриқхонага айлантирилган архипелаглар. Барча қитъаларнинг ҳайвонот ҳамда наботот олами — уларнинг кундалик ҳаёти. Булар олдида менинг яқшанба кунлари элда сайр этишим ённки ойлаб сафар қилишим нима деган гап! На элда, на террапланда учиб борган билан, қўнишга рухсат этилмайдиган ороллар ҳақида-ку гапириб ўтирмайман. (Аммо, қизиғи шундаки, у ерларга «Гондвана»да бориш мумкин эди, — бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас-да, ахир!)

Одамларнинг камлиги, жимжитлик, умумий сусткашлик кишини таажжублантирарди. «Гондвана» нақ океанга синчиклаб разм солаётгандек эди, гўёки шу ҳолатдагина олам сувининг феъл-атворини тушуниб, сир-асрорларининг тагига етадигандек кўринарди у.

Адабли кибер — роботлар ҳаммаёққа танда қўйишганди-ю, лекин, умуман, нимагадир кўзга ташланмасликка интилишарди. Қўп ўтмай бунинг боисини тушуниб етдим: «Гондвана»да Энно бор эди. Кунларнинг бирида эса у билан танишиб олдим.

... Тонготар. Қуёш лоп этиб юз кўрсатадиган пайт. Ҳозирча, тўнгиб қолган кулранг сатҳ узра алвон ранг тобора қуюқлашиб боряпти. Худди шу пайтда палубага чиқиб, ғайри-табiiй жонланишни сезиб қолдим. Ялтироқ ёнлари ялт-юлт қилаётган киберлар югуриб-елишар ва уларнинг

¹ Эль — бир неча кишига мўлжалланган учуш аппарати.

ҳар бири икки баробар ишни бажаришга тиришарди. (Эҳгимол менга шундай туюлгандир, чунки механизм аниқ қисоб-китоб асосида ишлашга мўлжалланган ва ўзининг бунёдкори режалаштирган ишдан ортиқчасини бажаришга уни мажбур этиш мумкин эмасди-да, ахир). Бир пайт қадди-қомати келишган, соқолли киши қаердандир пайдо бўлиб қолди. Аслида у мутлақо қария эмасди. Унинг кўзлари чақнаб турар, аини пайтда, жиддий, тикандек қадалиб қарарди. Роботлар саросимага тушиб қолишди. Улардан қайси биридир йиқилиб тушган эди, худди болаларнинг ўмбалоқ ошишидек, ажабтовур ағдарилишлар бошланди... Роботлар дуч келган ёққа қочиб қолишди.

— Дийдорларингни кўрмай! — соқолли киши бақирганча, уларнинг орқасидан муштини дўлайиб қўйди. Унинг бармоқлари узун-узун, қовушимли, ҳаракатчан бўлиб, қўлидаги арқон нақ жонлидек билангларди. «Ишлагани қўйишмади-я, — тўнғиллади у, — текинтомоқлар, меровлар».

У арқонларни бир-бирига эпчиллик билан боғлаб, электр чиғирга маҳкамлади. Планктон¹ тутувчи тўрларни, сувости тралларини, денгиз қаърида юришга мўлжалланган қандайдир ғалати-ғалати мураккаб машиналарни кўздан кечирди, шлангларни, датчик — қабул қилувчи ва узатувчи қурилмаларни, симларни текширди.

— Буёққа кел, ўргатаман. — Қутилмаганда у менга мурожаат қилиб қолди. — Бунинг киберга кераги ҳам йўқ, лекин инсонга асқотади бу.

Унга яқинроқ бориб, қилаётган ишини синчиклаб кузата бошладим. Виждонан айтганда, бунақангисини умримда кўрмагандим.

— Утгиз уч денгиз тугуни — касбимизнинг биринчи босқичи мана шу, — деди соқолли киши худди ўзига ўзи гапираётгандек ғўлдираб. — Мана бу иккита трос, — у ўвозини баландлатди, — тўғридан-тўғри тугун қилиб боғланган, бунинг маъноси шуки, тортилган пайтда уни осонгина ечиб бўлмайди. Агар трослар йўғон бўлса, албатта клевант қўйиш шарт, кўряпсанми? Мана бу риф тугуни — елканга тақилган боғ эса дарров ечила қолади...

У менга арқонларни боғлаш, тросни тўрт тишли лангар ҳалқасига қандай маҳкамлаш лозимлигини кўрсатди, шу баҳонада балиқчи найзаси ва арқон ўраш турларини, учта тирқишли силлиқ ғўлада арқон тортиш нималигини билиб олдим.

¹ Планктон — оқим кучи билан жойдан-жойга кўчувчи, дарё ва денгизларда яшовчи ҳайвон ҳамда ўсимлик организмлари дунёси.

— Менинг исмим Энно.— Шундай деб, у менга қўли-
НЕ узатди.

— Глеб,— ўзимни таништирдим.— Журналистман.

— Бу ерда ҳамма нарса чинакам,— фахрланганча де-
ди у,— фал¹лар, горден²лар, шлюпбакштанг³лар, шкот⁴лар,
мачталар, мачталарга уланадиган тикка устунлар — ҳам-
маси табиий материаллардан қилинган. Бунақангисини
яна қаердан ҳам топа олардинг? Турган гапки, битта-ярим-
та оғзига келганини вайсайди. Бусиз бўлмайдиям... Дунёда
тентаклар озмунча эмас-ку ахир, гапим тўғрими?

Енгинамиздан кичкинагина мовий кибер югурганча
ўтиб кетганди, Энно уни орқасига қайтишга мажбур қи-
либ, жиддий кўздан кечирди, кейин:

— Қани, оғайни,— деди,— шкенгел⁵ни мусинг⁶лар би-
лан қандай бириктирилишини айтиб бер-чи.

Кибер кўзларини милтиратиб, ўйлаиб қолди.

— Ўзингдан катталар бирор нарсани сўрашганда дар-
ров жавоб бер.

— Билмайман,— кибер соддалик билан тан олди,— ке-
чирим сўрайман бунинг учун.

— Ҳаммаси жойида,— деди Энно,— камчилиги йўқ.
Аҳён-аҳёнда уларни шунақа текшириб тураман: агар тўғри
жавоб бермай, бичиб-тўқишга тушиб қолса, демак, уни ке-
ма ҳисобидан чиқариш зарур бўлади.

— Сизсиз ҳам улар ўз ишларини уддалай олишармиди?

— Балки уддалай олишар, лекин уларнинг тажриба
ўтказишлари учун бўлар-бўлмасга рухсат бермайман.
Уларнинг мия тузилиши бошқача, амалий маҳоратлари
ҳам кам. Чалкаштириб юборишади деб қўрқаман.

Биз у билан яна анчагача гаплашишгач, фақат шу
одамгина мен билан оролга боришдан бош тортмаслигини
фаҳмладим. Хуллас, ўша кунни Энно икковимиз вельбот⁷да
океанга чиқдик. (Туни билан жанубга қараб сузган «Гон-
двана» ўша кезде сув остидаги ташландиқ водий устида
тўхтаб қолганди; унинг йўналиши тўғрисида бирон нарса

¹ Фал — кема абзали, арқонлари [тарж.].

² Гордень — енгилроқ нарсаларни тортиб чиқариш учун мўлжал-
ланган ва чиғирга ўрнатилган арқон [тарж.].

³ Шлюпбакштанг — қайиқ боғлаб қўйилувчи қатронланган арқон.
[тарж.].

⁴ Шкот — Елканнинг пастки учи тортиб боғлаб қўйиладиган арқон.
[тарж.].

⁵ Шкентель — арқоннинг бирор нарса осилиб турувчи уч томони.
[Тарж.].

⁶ Мусинг — бирор нарсани тутиб туриш учун арқонга солинган ту-
гун. [Тарж.].

⁷ Вельбот — бир мачтали кичикроқ кема; тезюрар енгил қайиқ.

айтиш мушкул эди: «Гондвана»нинг кейинги кунлардаги сузиши броун ҳаракатини эслатарди).

Вельбот ҳайратда қолдирар даражада секин юрар, бунинг устига ишончсиз эди. Энно эса унинг денгизда юргандаги сифатларини шунақанги кўйиб-пишиб мақташга тушдики, пировардида унга бошқача кўз билан қарашга ўзимни мажбур қилдим ва орол тўғрисидаги анчайинки орзуим эндиликда Эннонинг вельботи билан боғлиқ орзуга айланди: менга бундан бошқа ҳеч нарса керак ҳам эмасди.

... Тахминан йигирма узел¹ тезликда юриб, ҳадемай тиниқ, ложувард ва янги соғилган сутдек илиқ сувли минтақага кириб бордик. Биздан юз метрлар чамаси нарироқда сувнинг шалоплаётгани эшитилди.

— Овимиз бароридан келди! — Энно шундай деб қичқирди-ю, шу заҳотиёқ, рухсат берилган ягона ов қуроли — бир учида каттагина қармоғи бор арқонни кўлига олди. Қармоққа макрель² ўтқазиб, уни сувга ташлаш учун тайёрланиб турди. Вельботни у шунақанги эҳтиёткорлик билан бошқарардики, бу беихтиёр ҳақиқий овни эслатиб юборди.

Ана шундагина, олдинда, шундоқ яқингинамизда баҳайбат балиқни кўрдим.

Скат³ тиғчиб, қанотларини ёзиб юборган эди, унинг кўкимтир япалоқ танаси жонсиздек, шалпайиб, шалвираб қолганга ўхшади. Аммо бир лаҳза ўтар-ўтмас унинг бўртиб чиққан кўзлари бизга ҳам, оддийгина арқонимизга ҳам диққат, айни пайтда, дадиллик билан тикилиб турганини пайқадим..

Қармоқдаги макрель биздан икки метрча нарига, устидан кучсиз тўлқинларнинг нуқрасимон мавжлари ўтиб турган япалоқ тана ёнгинасига бориб тушди. Тушди-ю, шу заҳотиёқ денгиз иблиси унга ташланиб, қармоқ-пармоғи билан ютиб юборди: арқон шу даражада тез бўшай бошладики, мен жонимни ҳовучлаб қолдим. Балиқ тепага сапчиди. Қармоқ арқони таранг тортилиб, ён томонга сурилиб кетди. Тинч турган вельбот эса қармоққа илинтирган скатимиз измида йўлга тушди. Балиқ ҳаш-паш дегунча бизни шамолга қарши томонга қаратиб қўйди. Кейин яна сапчиди. Арқон бошқа томонга тортилди. Борт ёнжираб, кемамиз ёнбошлаб, ўзимиз қалқиб кетдик: сувда ба-

¹ Узел — кеманинг бир соатда босиб ўтилган денгиз мили сони билан ҳисобланадиган тезлик ўлчови.

² Макрель — денгиз балиғи.

³ Скат — ўзи япалоқ, думи ингичка денгиз балиғи.

ҳайбат тишли ғилдирак турли маромда, бироқ тез, жазавага тушгандек айланаётганга ўшарди. Йўқ, балиқ бизни на олдинга, на орқага тортаётганди: скат бизни текинга сайр қилдиришни очикдан-очик хоҳламаётганди. У худди тишлонғич отдек пишқирарди. Аммо-лекин биз унинг қаердалигини кўрмас ва шу туфайли назаримизда арқон океан қатламлари орасига яширинган ғалати бир куч иродаси билан ўз-ўзидан силтаниб тортилаётгандек туюларди. Ўзимни беҳузур сеза бошладим. Қопқоронғи, кўзга кўринмас сув қаърида аслида нималар юз бераётганини ким билади дейсиз. Ишқилиб, ўзимиз ўлжа тушмасмикинмиз?

Зориқтирувчи бир неча дақиқа ўтди. Скат тобора пастликка тушиб кетаётганди.

— Овимизга кучимиз етмайди чоғи,— Энно шундай деди-да, худди кинолардаги чинакам тажрибали денгизчидек, трубкасига тамаки тўлдира бошлади. Скат устамонлик билан ҳаракат қилиб, арқонни яна бир силтаган эди, Энно чайқалиб кетиб, трубкасини сувга тушириб юборди. Ёнига оғиб кетган вельбот бортини сувга ботириб олишига сал қолди. Шундан сўнг Энно катта личоқни қинидан чиқариб, тордек таранг тортилган арқонни қирқиб юборди. Оғир юкидан қутулган арқон учи бортга қамчиндек урилди.

Овимиз бароридан келмади, шунга қарамай мен мамнун эдим. Энно эшкакли қайиқларни, елканларни, лангарларни ва шунга ўхшаш қадимий денгиз аломатларини ҳалигача бошқара оладиган яккаю ягона одамдек, сеҳргардек туюлганди менга.

— Транспорт воситаларидан фақат иккитасигина сенга ярашар экан, Энно,— дедим унга.

— Қанақалари экан?

— Вальбот билан вақт машинаси.

...Оқшом. Қимсасиз илиқ денгиз. У жимжит бўлиб қолган. Биз лангар ташлаб тўхтаб турибмиз: пастда сув салпал ялтираб кўринади, унинг устида каюталар чироғидан нурафшон кенг палуба қад кериб турибди. Тепада эса — юлдузлар чарақлайди. Уларнинг нурлари макон ва замоннинг барча нуқталарига келиб етади. Улардан таралаётган ёғду, чек-чегараси йўқ бўшлиқда номаълум йўллардан ўтиб боради; юлдузлар кўрина бошлаган кезлардаёқ астрономлар томонидан аниқланиб, ҳисоблаб чиқилган бу йўллар шунинг учун ҳам номаълум эдики, улар аллақачон узоқ ўтмиш бўлиб қолганди.

Тахминан ярим кечада бир текисда эсувчи кучли шамол турди. Палубадан энди кетмоқчи бўлган ҳам эдимки, сал нарироқда икки киши турганини сезиб қолдим.

Улардан бирини — новча ва қотмадан келган Эннони танидим. Худди шу пайт унинг ёнгинасида қизил прожектор бирдан чарақлаб, нурлари палубадан сирғалиб ўтиб, тепага ўрлади. Кейин худди эриб кетгандек, секин-аста пасайиб, ўчди. «Локатор»,— бирдан фаҳмлаб қолдим. Локаторни қадди-сумбати боладай йигитча бошқарар, Энно эса суқут сақлаганча уни кузатарди. Ёнларига бордим.

— Танишинглар,— деди Энно,— барча автоматик жиҳозларимиз — зонд¹лар, батискафлар, метеорологик, чуқурлик пармалари навигатори.

Йигитча очиқ юз билан, бироқ менсимайроқ бош силкиди.

— Шогирдим,— қўшиб қўйди Энно.

Йигитча бу гапни эшитиб, дарҳол бошини яна бир силкитиб қўйди. Худди қўққисдан қизил сиёҳ тўкиб юборилгандек, атрофни тагин тўқ қизил нур ёритди.

— Контроль сигнал бор. Антеннага ҳеч нарса қилмаган,— паст овозда деди навигатор.

— ...Глеб, Николай,— Энно исмларимизни айтиб, бизни таништирди.

— Бирор нарса учириладими? — уларнинг ишига энди буткул ақлим етиб қолганди.

— Рутубат ва температурада ошиш бор,— секингина деди Николай.

— Учирилади,— деди Энно.— Ҳозир ер атмосферасидан ташқарига чиқариладиган станцияни юқорига кўтарамиз.

— Мана шуними?— думалоқ ёнларидан шуъла антенна ҳаракатига мос равишда сирғалиб ўтаётган, тухумсимон, ялтироқ контейнерни кўрсатиб сўрадим.

— Йўқ. Бу энергия миқдори. Станция кема қуйруғида.

— Станция учирилишга тайёр,— деди Николай.

— Ҳозир тепага кўтарамиз. Шошма... Менинг трубкам қаёққа кетди? — Энно паришон ҳолда қўлидаги тамаки халтасини эзгилади.

— Сувга тушириб юбордик-ку, уни,— эслатдим Эннога.

— Ҳа, ўзиям хўп балиқмисан балиқ эди-да,— завқшавқ билан гўлдиради Энно.— Бугун роса омадимиз келди-ёв.

— Иккинчи маротаба қидириб, трубкасини тополмаётган Энно Рюонунинг эмас, балиқнинг омади келди,— аниқлик киритди Николай.— Океанни шарафлашимиз лозим.

---

¹ Зонд — атмосферанинг юқори қатламларини текшириш учун чиқариладиган ҳаво шари.

— Менинг ёшимда сал-пал паришонхотирликни кечирса бўлади,— Энно шошилмай, ҳар бир сўзини таъкидлаб, писанда билан деди-да, бирдан ҳайқириб юборди: — Қани, бошла!

Шундай деди-ю, вақт ўлчовини шиқирлатди. Ионли двигателъ ишга тушди. Худди кема бўйлаб енгилгина гирдибод елиб ўтгандек бўлди. Сув узра камалак кўриниб, шу заҳоти сўнди. Кўкимтир доғ ўздан учқунлар сачратиб, тепага кўтарилди, юлдузларни бир лаҳза кўрсатмай қўйди, кейин бир онли шуълаларни сув сатҳида қолдириб, кўк сари уча кетди.

Николай кузатув асбоби ойнасига ёпишиб олди.

Мен станцияни аллақачон назардан йўқотгандим, у бўлса шундан кейин ҳам анчагача унинг учишини кузатиб турди.

— Тамом. Ғойиб бўлди...— ҳам ҳорғин, ҳам вақтичорлик билан деди у.

— Ҳа, вақти етди бунинг,— деди Энно.— Энди унинг изи фақат лентадагина қолади. У юлдузлар билан, туманлик¹ билан аралашиб кетди. Шунинг учун энди уни кўриб бўлмайди.

Оптик индикаторнинг биллур тешигидан қарадим. Нима бу?.. Унда яшил учқун липиллаб кўринаётганди. Станциями?

Энно билан Николай галма-галдан ойнага ёпишишди. Улар узоқ — нуқта бир бурждан иккинчисига ўтиб, шимолдан жанубга сурилиб боргунча маслаҳатлашишди.

— Сунъий йўлдошми бу? — сўрадим бетоқатланиб.

— Сунъий йўлдошмас-да, ҳамма гап шунда...— ўйчанлик билан деди Энно.— Сунъий йўлдошларни одамларни ажратгандек қиёфасидан, кўринишидан ажратиб оламан. У... Николай ҳам худди шунақа.

— Бўлмаса бошқа станциями у?

— Э, йўқ. Бугун бу — бизнинг квадратимиз. Биздан бошқа ҳеч кимга бу ерда ишлашга ҳуқуқ берилмаган. Ўзи бизга зиғирдаккина жойни беришди, градусма градусгача ҳисоблаб, яна бир суткага беришди, лекин уни ҳеч ким тортиб ололмайди.

— Компьютер билан маслаҳатлашиб кўрайми? — сўради Николай.

Энно пешонасини тириштириб, анчагача жавоб қайтармади, кейин рухсат берди:

— Майли.

Клавишларнинг билинар-билинемас шиқирлаши эшитил-

¹ Туманлик {астр}.— юлдузларнинг бир жойда тўп бўлганлиги.

ди... ноль-бир, уч-уч, беш-икки... сектор шифри, астрономик координатлар, тезкорликка ва узоқ вақтга мўлжалланган хотира адреси. Ҳеч қандай жавоб йўқ — йигирмата ноль ёниб турарди.

— Марказий пунктга мурожаат қилиш зарурлигини кўрсатапти,— деди Николай ҳорғинлик билан, айна пайтда, ҳафсаласи бир бўлиб.

— Мана шуда компьютерлар,— тўнғиллади Энно.— Нимага мўлжаллаган бўлсанг, ўшандан бошқа жавоб ололмайсан, керак пайтда эса...— У умидсизлик билан қўлини силкиди.

— Марказга мурожаат қилайми? — сўради Николай.

— Бефойда,— деди Энно, нима гаплигини шундоғам қитъадан ҳадемай хабар қилишади. Кутамиз.

— Нима бўлиши мумкин у, фикрингиз қандай?

Саволим жудаям тумтароқли чиқди.

— Ҳамма нарса бўлиши мумкин, фол очиш бефойда,— бидирлаганча жавоб қайтарди Энно.

— Бундан чиқдики, биз компьютерлардан устун эмас эканмиз-да,— заҳархандалик билан дедим.

— Афсуски, шундай. Ундан устун ҳам, ақлли ҳам эмасмиз,— Энно мутлақо жиддий, ҳар сўзини маржон тергандек битта-битталаб айтди.

ЎЗИМ ҲАҚИМДА ҲИКОЯ ҚИЛИШГА УРИНИБ КЎРАМАН

Бир замонлар тоғу дарёлари, кўлларию тайгаси, оппоқ қору кенг-мўлгина кўрфазлари бўлган, қайси томонга юрсанг ҳам бари бир денгиз ва унинг қирғоқларидан чиқадиган афсонавий ўлкада яшагандим. Уфқ билан туташиб кетган сув баҳорда кўм-кўк, зилол бўлар, устидан чағалайлару учиб ўтаётган қушлар аримасди. Сувнинг ёз чоғидаги бир неча хил туси хотирамда қолган: кўк, фируза, мовий-кулранг, қорамтир, нуқрадек оқ-сарик, хуллас, барча рангу нимрангигача табиий ва яққол кўзга ташланарди, чунки қуёш нури сувнинг таг-тагига сингиб ўтиб, денгизни ҳам ҳар бир тўлқину унинг ўркачигача ярқирашга мажбур қиларди.

Сув тез, шиддат билан, кўпиклиниб, қалқиб кўтарилади. Серқояли тор дарадаги сув тешик, таги ясси қайиқни бир неча кунгача уёқдан-буёққа итқитиб юриб, кейин ниҳоят уни очик денгизга оқизиб кетади. Денгиз ҳалокатлари нималардан далолат бермайди дейсиз? Лекин энг қизиғи шундаки, қанчадан-қанча китоб ўқиб чиққан, кўпни кўрган одамлардан ёвуз қисмат ҳақида неча-неча мар-

талаб ҳикоя эшитган бўлишимга қарамай, негадир бедор ўтган тунларимда денгизни эсладим дегунимча ўша узоқ ўтмиш — болалигимдан хотира бўлиб қолган эски, илматешик, таги ясси қайиқ кўз ўнгимга келади-ю, ўқилган бировларнинг сўзлари, эшитилган ҳикоялар унга ўз ўрнини бўшатиб беради, энг ажабланарлиси шундаки, китоб ва журналларда тасвирланган воқеалар тез унутиладигандек туюлади. Масалан, нимани эслашим мумкин? «Мария Целеста»ни, «Титаник»ни... Уқилган китобларнинг сон-саногини йўқ-ку, ахир!

Сув шиддат билан, ҳотамтойлик билан орқасига қайтади. Таги кулранг қум билан қопланган бир чақиримлик майдон очилиб, қутилмаганда ойнадек ярқираётган кўллари, сувга тўла ўралар, сув ўтлари шалвираганча тошларда осилиб турган — кичик-кичик ўтлоқчалар пайдо бўлади, қирғоқ бўйида яшайдиган йирик денгиз қисқичбақалари оёқ остидан қочиб қолади, денгиз типратиканлари игналарини ичларига тортиб, кўз ўнгимизда қум орасига кириб кетади, кўлмакларда балиқчалар ғужғон ўйнайди, навага¹ни тутиш учун энг яхши хўрак — катта-катта чувалчангларни ҳеч қийналмай топасан. Кенглик. Қуёш чарақлаб турганда кўз ўнгимизда ҳар гал ҳам намчил ҳавода ялтираб кўриниб, ўзига чорловчи янги дунё очилади. Агар соҳиллардаги тик тепаликлар узра туман тушса, кўрфаз шинаму қулай ва ғира-шира бўлади, қирғоққа бош урадиган тўлқинлар тинади, эшкак сувга енгилгина тегиб, қайиқ ўқдек учади — мана шунақа кунлар ҳам бизга ёқарди. Бундай кезларда кўрфаздан сузиб ўтиб, майда шағал устида гулхан ёқар, тунука идишда чой қайнатар, қизиган япалоқ тошларда балиқ пиширар, кейин қисқичбақа тўтар ёки тепаликнинг тик ёнбағирларидаги серсув мевалардан терардик.

Бир куни портга қайтаётиб, кемалар тўхтайдиган жойда турган катта кема тўсатдан қўйруқ томони билан бурила бошлаганини кўриб қолдик. У жудаям беўхшов бурилатгандек туюлди бизга. Кейин, кўз очиб-юмгунча, теплоходнинг қўйруғи ёнгинасида турган шатакчи кемага бориб урилди. Тревога гудоклари эшитилди, сиренанинг овози қулоқларни қоматга келтирди. Портдаги ҳамма нарса бирдан ҳаракатга тушди. Проектор нури безовталиқ билан уёқдан-буёққа изғий бошлади.

— Долға, — лўнда қилиб деди Янков.

Орадан анча-мунча вақт ўтгачгина, долға денгиз ости

---

¹ Навага — шимол денгизларида учрайдиган бир хил майда балиқ.

тўлқинлари туфайли юз беришини билиб олдим: гўё кўзга кўринмас, бироқ қудратли пўртана келиб, кемаларни жойидан силжитиб, лангарларидан юлқиб олиб, тўқнашишлару фалокатларга сабабчи бўларкан. Уша, энди узоқ ўтмиш бўлиб қолган куни эса ҳамроҳим лўндагина қилиби «Денгиз чайқалди», — деб қўя қолганди. Мен ҳам унга ишонгандим. Чунки Янқов мендан бир ёш катта эди, лекин менга қараганда икки баробар кўп нарсани биларди. Уни ҳурматлаб Борис дердим ва жон-дилим билан юнгалик вазифасини бажарардим: эшқаклар келтиргани югурар, эшқак эшар, қайиқни қирғоққа боғлардим. Лекин биз дўст эмасдик. Денгиз сафари менга камдан-кам насиб қиларди. Янқов кўпинча юқори синф ўқувчилари билан қайиққа ўтирарди-да, жўнаб қоларди. Бу мени ранжитар, бироқ орадан бир неча кун ўтиб, Янқов кўчадан дўстона қичқириб чақирганда, бунинг устига унинг «денгизччасига» кийиниб олганини кўргач, ранж-аламимни шу заҳотиёқ унутиб, дарҳол йўлга отланиб қолардим.

Порт кўчаси деб аталарди кўчамиз: у нақ дарёгача қиялаб тушиб борарди.

Ўтмиш ҳақида ўйлаганимда, қандайдир у пурвиқордек кўринарди: денгиз бўйидаги шаҳар тафаккур уфқининг нарёғида ғойиб бўлар, тор кўчалари кўзни қамаштирувчи кенг кўчаларга, чироқ нурлари ёғдуга айланиб кетар ва шундай дақиқаларда уни ўз вақтида пиёда кезиб чиқмаганлигимни бирдан англаб қолардим. Порт кўчаси ҳам чўзилгандан-чўзилиб кетарди, у денгизга қарама-қарши томонда қаерда тугашини, ундаги катта-катта бинолар кўлмиди, озмиди — буни эслолмайман. Шаҳарнинг ўша кезларда мен яшаган қисми кўкракдек кўтарилиб турган жойнинг (уни баландлик, ҳатто тепалик дейиш ҳам мумкин эди) бутун қия ён-бағрини эгаллаган бўлиб, ундан водий яққол кўриниб турар, уёқда ҳам уйлар бор эди. Водийдан оқувчи дарё шаҳарни икки қисмга ажратарди. Ундаги осма кўприк яхши таниш эди. Дарё соҳилидаги қумда ёз ойлари гулсафсарлар очилар, кулранг тусли йирик қушлар сувга учиб келиб, катта-катта гранит тошларига қўнишар ва биз — болалар тўдаси соҳилда пайдо бўлишимиз биланоқ осмонга парвоз қилишарди.

Шаффоф сувли дарё ўз йўналишини бир неча марта ўзгартириб, охири тепаликлар орасида кўринмай кетарди. Нариги томондаги ҳаво кўм-кўкка ўхшарди. Узун, чароғонли кун бўйи оламини мунаввар этган қуёш ғарбга ёнбошлаган чоғда кўм-кўклик янада қуюқлашар ва водий кўздан йўқоларди. Фақат ҳамишанги яшил кедрлар билан қопланганидан осмон фониди кўм-кўк кўринувчи тоғларги-

на аниқ-таниқ турарди. Бу денгизга олиб чиқадиган иккинчи йўл эди. Чуқур кўрфазига бориб қўйиларди у.

Кўприкнинг нарёғидан шаҳар тагин тоғ ёнбағри билан кўтарилиб кетарди. Қаердадир, террапланлар учун мўлжалланган яна битта кўприк бор эди. Қиш кезлари унинг устида коньки учардик шекилли. Хуллас шу йўл билан биз шаҳарнинг дарёнинг нариги томонидаги қисмига ўтардик, бироқ ҳеч қачон унинг чеккасига етиб боролмаганмиз (ҳатто Янков ҳам чарчаб қоларди).

Езда нариги қирғоқ аниқ кўринарди. Айниқса, пешиндан кейин ўша томондаги тоғ бағрига жойлашган баланд қадимий уйларнинг сарғиш деворлари яққол кўзга ташланарди. Аҳамиятсиздек туюлувчи бу хотираларим ҳамиша мени қутқуга солган. Олисдаги уйларнинг сарғиш деворлари етиб бўлмасдек туюлар, у ерда менга номаълум, аммо ўз ўй-хаёллари, ўз ҳаётлари билан банд одамлар яшашар ва мен, бунда қандайдир жумбоқ бор, деб ўйлардим. Ҳаддан ташқари катта ҳозирги замон шаҳарида, балки, бунга ўхшаш бирор нарсани ҳис этиб бўлмас, чунки осмонўпар бинолар олис-олисларни кўздан яшириб қўйган.

Қишда тез қош қораяр, кенг-мўл тоғ оралиқлари ва яланг тепаликлар чўққисидаги қорликлар шафақдан ялтираб кўринар, кейин у совуқ, хира нурга айланарди. Сат бешга бориб у ҳам сўнарди.

* * *

Бир пайтлар, ҳали мактабга бормасимдан бурун, шамол уюб кетган қортепалар орасида изғишни яхши кўрардим. У пайтларда биз ҳали шаҳарда эмас, ундан олисда, метеорология станциясида яшардик.

Қишлоқчада бор-йўғи йигирма-ўттизта алмисоқдан қолган уй бор эди. Гоҳида кўча эшигимизнинг жимжимадор соябонида олмахонни кўриб қолардим. Шундай пайтларда у қўрқиб кетиб, эшик ёнида ўсган иккита тилоғочдан бирига (уларни бувам ўтқазганди) сакрарди-да, даврахт учида қимир этмай қотиб қоларди.

Изгиринли, ҳаво очиқ тунларнинг эртасига қишлоқ ортидаги ағдарилган кедр ёнида лось — буғу изларига дуч келардим. Ўйлайманки, ўшанда лось яқин-атрофидаги уйларга кириб совуқдан жон сақлашга журъат этолмай, инсон бошпанасидаги чироқларга тикилганча, ана шу ағдарилган кедр ёнида узоқ турган.

Оқ какликлар харсанг ёриқларидан чиқиб турган қиз-

ғиш буталарнинг куртакларини чўқилашарди. Уларнинг қора маржондек кўзлари ёп-ёруғ қорда нақ шамол юмалатиб-айлантириб ўйнаётган мунчоқдек туюларди. Уларнинг ортидан думини қисиб, ерга бағрини бериб, дам-бадам тўхтаб, қор тепаю уюмлари босиб қолишидан ўзини эҳтиётлаб, тулки судралиб юрарди. Бир куни уни жудаям яқиндан кўргандим: ўшанда биз — мен билан тулки бир тўда какликка икки томондан яқинлашгандик. (Мен какликни қўл билан тутишга жиддий аҳд қилгандим). Ана шунда катта кулранг тош орқасида бир-биримизга рўпара келдик. Унинг ялтироқ, тикандек қадалиб боқувчи кўзларини, узунчоқ тумшугини кўриб, қотиб қолдим. Шу алфозда — бир-биримизга тикилганча бир неча лаҳза турдик. Кейин тулки қорга бота-бота, ёнгинамдан бамайлихотир югуриб ўтди-да, нарироққа бориб тўхтаб, орқасига ўгирилди.

Бир сафар мен йиқилиб тушдим; юра-юра, бирдан чуқурга тушиб кетдим. Ушанда қўрқиб, нимагадир хаёлимга ҳам келмади. Қаёқдандир пайдо бўлиб қолган бу тузоқнинг музлаб ётган четига аранг бўйим етарди; ҳар қанча уринганим билан ундан ўзим чиқиб олишим амримаҳол эди. Иннайкейин, йиқилаётганимда ўзим билан чуқурга олиб тушган қорда тиззамгача ботиб турардим, лекин ёрдам сўраб бақирганимни эслолмайман. Шу кўйи ярим соатча ўтди. Бир пайт ўзимга қарата узатилган қўлни кўриб қолдим, кейин аёл кишининг панжасиз қўлқопли қўлига ёпишиб, тепага чиқиб олдим. Мени қутқарган аёлнинг чеҳраси жиддий эди. Унинг ранги оч мўйна ёқачали кўк пальтоси, қўлда тўқилган кўк қалпоқчаси ҳамда яна бир нарса хотирамда қолганди: у менга қўл чўзиш учун чуқур четига энгашганда қизил маржон шодаси ёқаси остидан пастга осилиб тушганди ўшанда. Чамаси у қиш фаслига мос кийинмаганди. Унга ташаккур билдиришни ҳам унутдим шекилли (болалигимда бунини кўпинча эсдан чиқариб қўярдим). Оёғим кесакка айланганидан ўша заҳотиёқ тўппа-тўғри уйга жўнадим. Бу пайтда қош қорайиб қолганди.

Бир-икки дақиқа юрар-юрмас орқамга ўгирилсам — аёл йўқ. У шарпа чиқармай ғойиб бўлганди. Уйга келгач, бўлган воқеани отамга айтгандим, у бир оз ўйланиб турди-да, қишлоқда умуман бунақанги аёл йўқ, деди.

— Қанақасига йўқ бўлади, уни ўз кўзим билан кўриб кетдим, — ҳайратланиб бақириб қолдим. Унинг эҳтимол-ишонтиришга астойдил қўйиб берганини эшитиб, мен ҳам...

— Шунчаки... ҳолатини ўзгартирмай айланиб турадиган

та ёшдагиларда бир неча бор кузатганим — танг қолдирарли совуққонлик билан.

Бу ғалати воқеа шу билан тугади. Аммо-лекин мен унинг давомини бичиб-тўқишга уришиб кўрдим... Мени қутқарган ўша аёлни унутмадим.

* * *

Орадан кўп йиллар ўтди. Октябрь кунларининг бирида элни шаҳар ташқарисидаги — қаттиқ ва совуқ ёмғирдан сўнг ялтираб турган катта йўлга олиб чиқдим. Ёнимда дўстим бор эди. Тўртта металл из устидаги янги кўприкни кўриш истагида унинг тепасидан айланиб учдик. Қоп-қора дарё узра оқиш туман ястланиб ётарди. Кейин яна кагта йўлга қайтдик. Машиналар серқатнов эмасди. Долчинранг далалардан намхуш ер иси анқир, далалар ортидан эса ўрмонли тепаликлар кўринарди. Эль осмону фалакка кўтарилди. Кўз ўнгимизда шаффоф кўл манзараси намоён бўлди; кўкиш-кумушранг сув тепасидаги кўкимтир ўрмон уфққача чўзилиб кетганди.

Йўлимиз чангалзор қирғоқ бўйлаб борар экан, икки дақиқача игнабаргли дарахтлару кўл ўт-ўланлари ҳидига тўйинган муздек нам ҳаво ёнверимиздан оқиб ўтиб турди. Тутун, қатрон ва асалнинг бир лаҳзалик муаттар иси димоғимизга урилди. Эль кўл ёнидан физиллаганча ўтиб кетди.

— Аттанг, жуда тез ўтиб кетдик-да, — деди кузнинг майин бўёқларига маҳлиё бўлган дўстим.

Унга ўгирилиб, нимадир дедим ва шу лаҳзанинг ўзидаёқ олд томонимиздаги катта шарни кўз қирим билан кўриб қолдим. Шар нақ улкан дурдек йилтирарди. Бу йилтираш худди хира тортган чўғнинг нурсиз йилтирашига ўхшарди. Кўз очиб-юмгунча унга яқинлашиб бордик.

Тўқ қирмизию олтин рангларга безаниб олган япроқли дарахтлар ўрмони олдинда девордек саф тортиб турарди. Зарангу шумуртларнинг ёрқин бўёқлари, кузги япроқларнинг оч-сарик ранги, оловранг буталар, болутларнинг тарвақайлаб кетган шох-шаббалари кўзга чўғдек ташланарди.

Эль ловиллаган ўрмон девори ёқалаб елиб борарди. Шар баланд болут дарахти яқинида, нақ унинг шохлари остида йилтирар ва уларнинг ёнгинасида эса аёл кишиларга кирмоқчи танидим. Бу ўша — қўлда тўқилган кўк сон бошпанасидаги чироқларга кийган — болалигимда учрилган кедр ёнида узоқ турган.

Оқ какликлар харсанг ёриқларидан чиқриб юбордим.

— Қара!

Бироқ эль бу пайтда унинг ёнидан физиллаганча ўтиб кетди.

— Нима бўлди? — сўради дўстим.

Бунга жавобан қўлимни силкиб қўя қолдим. Боиси, унга ҳаммасини ипидан-игнасигача гапириб беришим керак эди-да. Бунинг устига у шарни пайқаманган ҳам эди. Ўзимизга қайтганимизда эса болут ёнида ҳеч ким кўринмасди. Фақат ўрмонгина бояги-боягидек ловиллаб, яллиғ мисол кўзни қамаштирувчи ушбу девор чексиздек туюларди.

...Эҳтимол, бунда ҳеч қанақанги сир-синоат йўқдир, бор-йўғи, кўзимга шунчаки кўрингандир. Лекин йилтироқ шар хотиротимдаги — бошқалар айтиб берган воқеаларни эслатди. Афсуски, бу муаммо, муаммо бўлганда ҳам, агар очигини айтсам, икки юз йиллик муаммодир.

Шар қай жиҳатидандир ёниб турган, бироқ гўё кўзга кўринмас қалпоқ билан тўсиб қўйилган чироқни эслатарди. Бу учрашув мен учун замонларнинг бир-бири билан боғлиқлиги рамзи бўлиб қолди. Бу ғоят машаққат билан тадқиқ қилинаётган замон ва маконнинг намоён бўлиш — кўринишларидан бири эканлиги ҳам истиснодан холи эмас.

Бу муаммони эсламаслик ва умуман, унга мутлақо эътибор бермаслик ҳам мумкин.

УНУТИЛГАН КЕМА

Ер вакили Жавзо буржига жўнаб кетгандан бери саксон йил ўтди. Уни эндиликда эслашлари даргумон эди: тунги осмон гумбазидаги кўк, зангори ва яшил рангли гардсимон сон-саноксиз юлдузлар — сон-саноксиз оламлардир. Бир-бирларини қувалаб янгидан-янги тадқиқот станциялари улар томон учаётганди. Авлодлар ўрин алмаштиришар, кема эса учишдан тўхтамасди; унинг дюзидан лоп этиб атом алангаси чиқар, ёруғлик гироскопларининг биллур ойналари уларни белгиланган йўналиш бўйича йўналтирар, металл томирларда электр тўлқинлари оқар, сайёҳ-киберларнинг шиша кўзларида юлдузлар, туманлик ва думли юлдузларнинг самовий шуъласи акс этарди.

Кўҳна, унутилаёган тарих... Ҳатто бунақанги маълумотларни эҳтиётлаб сақлайдиган компьютерлар хотирасида ҳам Жавзонинг қўшалок юлдузи «киши қадами етмаган оламлар» рўйхатига киритилган бўлиши эҳтимол.

¹ Гироскоп — ўз ўқи ҳолатини ўзгартирмай айланиб турадиган диск, урчук.

дан холи эмас. «Қиши қадами етмаган оламлар» — бир гала абжир киберлар (худди мана шулар сайёравий ороларга дастлаб кўчиб келганлар ҳисобланишарди) юлдузкезар кемаларда элтиб қўйилмаган бутун дунё кунжаклари ана шундай аталарди. «Қиши қадами етган» терминини бошқача маънода қўллаш кимнинг ҳам хаёлига келибди дейсиз? Ахир ўзимизга ўхшаган жондорларни топиш йўлидаги қанчадан-қанча уринишлар, чамаси муқаррар муваффақиятсизлик билан тугаётгандек эди.

Юлдузкезар кема мунтазам кўпбурчакли олти дюзи — оёғи бор куч блоки билан бирга алмисоқдан қолган баҳайбат махлуқни эслатарди. Унинг радиоқулоқлари зўриқшдан кўзгудек ялтироқ параболаларга ўхшашлигини йўқотган, иллюминаторлар ойнаси четларида эса вақт ўтиши билан қорайиб кетган — аср ёдгорлиги бўлмиш буғ ва пўлатни пайқаш мумкин эди.

Лекин шунга қарамай, олис-олислардаги сайёраларда ҳаёт борлиги тўғрисидаги рад этиб бўлмас дастлабки далилни худди мана шу юлдузкезар кема Ерга етказиб келди.

«Космик зонд қуёш системаси сиртидан топилган ва ўсимликлар дунёсига оид тирик организмни Ерга олиб келди... Ўсимликлар сув ўтларига ўхшаш бўлиб, иссиқ сувли кўл қаъридан, тахминан уч юз метр чуқурликдан топилган. Тупроқ намуналаридан тўплаб олинган. Олимлар топилмани ўрганишга киришдилар».

Уша кунни тонгда беҳудага бунақанги туш кўрмаганман, шекилли: эс-хушдан оғдирувчи сувости боғи, нақ ўпкани тўлдириб нафас олгандек симирса бўладиган — оёйишта оқаётган шаффоф сув. Кўкиш нур дасталари катта-катта тошлар орасида қора балиқлар билинглаб юрган сув қаъригача етиб бораяпти. Теварак-атроф нуқрадек ялтирайди. Тепада эса ялтироқ ойнадек сув сатҳи, бироқ қуёш кўринмайди. Икки дунё — сувости ва сувусти ҳудудидаги тўлқинлар ҳам йўқ. Қўққисдан кўзлари ақллилик билан боқаётган катта балиқ сузиб келди-ю, унинг елка юзгич қанотидан маҳкам ушлаб олдим; кейин у шунақанги тез сузиб кетдики, шиддатли сув шамоли ўзига илаштириб олган сочларим елкаларимга ёпишиб қолди. Балиқнинг бадани илиқ бўлиб, ойқулоқлари остидан ҳаво пуфакчалари бирдан лип этиб чиқиб қолар, тўқ-кўк лаблари эса, гўё менга бу фаройиб жой ҳақида ҳикоя қилмоқчидек, каппа-каппа очилиб-юмиларди.

Худди биз тепага кўтарилаётгандек, атроф тобора ёришиб борарди. Мен эсам ғалати ҳамроҳим нима деб гўнғиллаётганини тушуниб олишга уринардим. Бирдан ҳам-

маёқ бутунлай ёришиб кетди. Кўзимни очдим ва шу заҳотиёқ «Жавзо» сўзини эшитдим. Ропна-роса соат еттида «Гондвана»даги фон — бегона товушларни тутқич — ўз-ўзидан гўлдираб қоларди.

... Бош томонимдаги иллюминатордан денгиз билан уфқ туташган жойда кўтарилиб келаётган қип-қизил, иссиқ, баркашдек қуёш кўринарди. Эшиттиришга ҳали қулоқ солганимча йўқ эди — гўнғир-гўнғирлар мен учун шунчаки будильник вазифасини ўтарди. Лекин бир дақиқадан сўнг, йиллаб беҳуда кутиш мумкин бўлган — Ердан ташқарида ҳам ҳаёт борлигини билишга деярли икки юз йилдан бери уриниб келинарди-да — иш амалга ошганини тушундим.

Бирдан «Гондвана»даги фон муқаррар хотиротга эгаллигини фаҳмлаб қолдим.

Унинг милини еттидан олтига ўтказдим: музыка янгради. Демак, фон ҳаммасини хотирасида сақлаяпти. Шундан сўнг унга ёрдамлашиб юбордим: тахтадан ясалган нафис панелидаги қизил милини қўл билан яна икки даражага суриб қўйдим.

Юлдузкезар кеманинг учишига алоқадор тафсилотларни эшитдим. Кеманинг қўниш пайтидаги маршрут ва координаталарини ҳар эҳтимолга қарши чўнтак хотира-жиҳозига ёзиб қўйдим. Ракетани катта ҳажмли экранда яна бир карра кўрдим.

Эҳтимол, бу интуициядир, чунки, назаримда, ахборотда нимадир етишмаётгандек эди: йўқ, юлдузлараро сафар тарихи бунақанги осону оддийгина тугаши мумкин эмасди. Кейин, нима учун на тупроқ намуналарини, на «ўсимликлар дунёсига оид дастлабки тирик организмларни» кўрсатишгани йўқ?

* * *

... Жавзонинг икки асосий ёритгичи бўлмиш Поллукс билан Кастор биздан ўн ва ўн тўрт парсек олисликда жойлашган. «Жавзонинг иккинчи кашф этилиши» куни Энно билан улар ҳақда ҳатто вельботда сайр этиб юрганимизда ҳам гаплашдик. Уша куни оқшомда эса юлдузлар атласи менга «меҳмон» олиб келинган жойлар ҳақида ҳикоя қилиб берди. Лампадан туншаётган ёруғлик доирасида ҳайвонлар — кит, қалтақесак, арслон, қарға, силовсин, илон, иккала айиқ — Катта ва Кичик Айиқнинг шакли тарҳи пайдо бўлди. Астронимлар ажиб бир бемаъни ҳавас билан ҳаволаниб қетиб жимжимадор ҳуснихат ила ёза бошлашди: Самандар қуш, Учар-

балиқ, Қабутар, Тулки, Бўри, Оққуш, Бургут, Дельфин, Кичик От. Жами саксон саккизта бурж. Каттаю кичик осмон жисмлари эса бу самовий ҳайвонот оламида йўқолиб кетди. Афсонавий Кастор билан Поллукс ҳам ғойиб бўлди. Поллукс — диққатга сазовор ҳеч нарсаи йўқ, зарғалдоқ тусли юлдуз. Кастор-чи! Битта шу ном остида бутун бошли олтита ёритқич яширинган. Бу доирасимон юлдузлар гуруҳидан энг аввал иккита ёрқин ва энг улкани — Кастор А билан Кастор В ни пайқашди. Улар бир-бирларига шу даражада яқин эдиларки, уларни фақат телескопгина фарқлай оларди. Бу улқа юлдузларнинг ҳар бири иккиюзлама одамга ўхшарди: буни спектроскоп аниқлаганди (бу ишда ҳатто телескоп ҳам ёрдам беролмасди). Иккала Кастор — қўшалоқ юлдуз, лекин улар орасидаги масофа галактик ўлчовларда шунчалик кичик эдики, буни километрларда ифодалаш мумкин бўларди. Бор-йўғи ўн миллион километр. Яъни, Қуёшдан Меркурийгача бўлган масофадан олти марта кам эди бу. Ёритқичларнинг яқинлиги жиҳатидан барча рекордларни орқада қолдирган буржга Жавзо деб ном берган қадимий мунажжимларнинг тасодифий башоратлари ўзини оқлаганини қаранг-а!

Икки улкан юлдуздан сал нарироқда эса гардсимон Кастор С биқиниб турарди. Бу ҳам бир-биридан бор-йўғи икки миллион километр узоқликдаги ва чўққа ўхшаш иккита юлдуздан таркиб топганди. Кастор С орбита бўйлаб шошилмай ҳаракат қиларди: унинг умумий оғирлик маркази деб аталувчи, аммо кўринмас нуқта теварагидаги ҳаракати тезлигини аниқлаш ҳанузгача ҳеч кимга насиб этгани йўқ. Эҳтимол, унинг айланиш даври икки юз минг йил атрофида, балки бундан ҳам кўпроқдир.

Космик зонд худди мана шу антиқа олти юлдуз сари юборилганди. Қирқ беш ёруғлик йили, ҳатто ўтган асрдаги автоматик кема учун ҳам айтарли кўп эмас.

Редакцияда ҳўб. бошлаб ҳазиллашишибди-да, мен билан. (Ҳазил, тўғриси, беихтиёр бўлганди). «Гондвана»га командировка ҳужжатларимни расмийлаштираётган, эълон қиладиган мақолаларим жиҳатларини аниқлаётган, Тинч океанида сафар қилишимга имконият яратиб беришганидан қувониб, елиб-югуриб юрган бир пайтимда ҳақиқий космик зонд сайёраимизга тобора яқинлашиб, ўзининг фавқулодда ўлжасини олиб қайтаётган экан-да! Бу космик зонд Жавзо буржига, нақ бизнинг қуёшимиздек беҳисоб қуёшлар ўз сайёралари билан бирга бамисоли гарддек йилтираб турадиган, сув, ҳаво, ҳаёт бор оламлар кашф этилган томонларга парвоз этганидан бери қанча-

дан-қанча сувлар оқиб кетмади. Ракета — юлдузлараро унутилган кема эса учаверди, учаверди...

Космик ҳаёт йўсинлари тўғрисида ҳикоя қилувчи «Океанда» номли биринчи очерким, турган гапки, шов-шувга сабаб бўлади. Гарчи унда айтиладиган гаплардан барча хабардор, фактлар ҳаммага маълум ва ҳажмдор янги фотоларни қўлга киритиш осон бўлмаса ҳам майли, энг муҳими, бу биринчи очерк қойилмақом қилиб ёзилса, бас, одамлар хотирасида ўрнашиб қолади у. Ана шунда тузилиши унутилган қадимий кемада қилинган ва аллақачон ёддан кўтарилган парвознинг бутун бир ярим асрлик тарихи ҳам эса сақланади. Шундан сўнг қарабсизки, қатор-қатор китоблар, мақолалар ёзилади, кинофильмлар олинади, бироқ беқиёс сафар тўғрисидаги биринчи бадий очерк ўта таъсирчанлигича қолаверади.

Фон милини яна орқага сурдим-да, ахборотнинг деярли ҳаммасини ёзиб олдим, суратлару яққол тасвирли кадрларни эсдалик учун сақлаб қўйдим.

Эрталаб ўрнимдан турганимда, Ольховскийнинг ҳузурига киришим керак, деган қарорга келдим. Лекин қачон ҳозирми ё кейинроқми? Унинг қачон қабул этишини билмоқчи бўлиб қўнғироқ қилдим, бироқ гаплаша олмадим: банд экан. Дарвоқе, унга нима дейман... Бундан бир неча кун бурун, яъни экспедицияга бошқани эмас, айнан мени олишга Ольховскийни кўндирган пайтимда денгизга илгаритдан қизиқишимни, унга нисбатан муҳаббатимни шунақанги тасвирлаб бергандимки, ҳатто унинг ўқрайиб қаровчи кулранг кўзларида оталарга хос қандайдир ғам-ҳўрона ифода балқиб ўтганди. Уша чоғда, тақдирим ўзим учун жудаям қулай тарзда ҳая бўлгандек туюлганди. Хўш, энди-чи? Экспедицияни тарк этиш учун редакциядан рухсат сўрашим керакми?

Йўқ, бари бир менинг мақсадимга тушунишмайди. Айниқса, экспедиция раҳбари Ольховский тушунмайди, ҳолбуки, ундан рухсат сўрашнинг ҳожати ҳам йўқ ўзи.

Ольховский ва унга ўхшаганлар учун океанлардан қай бирию сайёралардан қайсиниси устида тадқиқот олиб бориш мутлақо фарқсиз. Фарқи бўлганида ҳам, ҳар ҳолда, эътиборга лойиқ эмас. Ахир, биолог учун Маврикий оролининг қаеридандир капалакнинг янги тури топилгани Филателист ўз коллекцияси ичидан худди ўша орол маркасининг камёб хилини аниқлагандек гап. Буларнинг бари яхши билардим-у, аммо уларга ақлим бовар қилмаеди. Сабаби, нимадир эътиборимдан четда қолар ва мен бунақанги одамлар билан ҳамшиша эътиборона муомала қилардим.

Кейин, на бирор янги орол, на ҳатто бирорта сув ости вулкони кашф этиладиган худди шунақанги экспедиция тўғрисида кўпдан орзу қилиб келаётганимни айтган мен эмасмидим, ахир? Ҳақиқага кўчганда, океан қаъридаги ўта чуқур жойларнинг энг сўнггиси денгиз атласига бундан юз йил муқаддам киритилган бўлса, эндиликда янгисини қардан ҳам топардингиз?

Ҳаёт, Ольховскийнинг таъбирига кўра, бу — табиатнинг бешинчи унсури, мўъжизаси. Қадимий дастлабки тўрт унсур — олов, тупроқ, ҳаво, сув каби ҳаётни ҳам билиш, англаш осон эмас. Айниқса, жиддий шуғулланилма-са. Қадимда яшаган донишманд Диоген тимсолини эслатувчи Ольховскийнинг ҳамма гапию иши мантиқли ва ишонарли кўринарди. Фақат Диоген табиатан хотиржамроқ киши бўлган шекилли. Негаки, у катта бочка ичида яшаган ва Буюк Искандар ундан дилидаги эзгу орзуси нимадан иборатлигини сўраганда (чамаси, у Диогеннинг истагини эшитган заҳоти, ўша ернинг ўзидаёқ муҳайё этмоқчи бўлган) донишманд ҳокими мутлаққа шундай жавоб қайтарган: «Мени қуёш нурларидан бенасиб қилмай, маконимдан нарироқ тур».

Ольховскийнинг эса бочкаси эмас, «Гондвана»си бор. Бу унинг учун ҳам кема, ҳам уй, ҳам лаборатория. Тўғри, «Гондвана» унинг учун кичиклик қиларди, ахир бор-йўғи ўттиз минг тонналик эди-да у, лекин бундан ортиқ оғирликка рухсат ҳам йўқ эди. Лекин у хоҳлаган чоғида тарихий таққослашлар билан ўзини овута оларди.

Денгиз ва океанларда «Гондвана»дан ташқари «Пикар», «Одиссея», «Садко», «Наутилус»лар каби сон-саноксиз кемалар кезганлар. Биринчи бор учрашган кезимиздаёқ Ольховский: «Денгизни тадқиқ қилишдан кўра, унинг сувини қуритиш осонроқ», деган ва мени тепада қолдириб, қаютасига кириб кетганди.

Йўқ, кемада бўлишим шарт. Ерга оид бўлмаган ишларни вақти келиб амалга оширишга улгураман. Қачонлардир, албатта, табиатнинг бешинчи унсури тўғрисида китоб ёзаман — ана ўшанда космик ҳаёт тарзи борасида фикр юритишнинг йўли топилади. Шундаям айтишга арзийдиган муҳим гап топа олсам, албатта. Ахир журналист шунчаки «воқеаларни тўпламайди», балки уларга шарҳу баён беради, бадийлаштиради, ўзига ёққан усулда баён этади. Журналист — бу шахс, услуб, лекин бу шунчаки ёзиш услуби эмас, балки фикрлаш, тасаввур этиш дегани.

... Бу воқеанинг бошланганига анча бўлган. Эски нусахадаги ёзув машинкалари ёнида ўтириб, ўзларининг кун-

далик сабоқларини амал-тақал қилиб ўзлаштирувчи ён-ки дастлабки хотира-магнит қаламларни эслатадиган музейбон қуролларини тутган уддабуроларни тасаввур қила олардим. Лекин улар ўзларига яраша туппа-тузук ёзардилар. Дарвоқе, бу улар учун мушкул иш эмасди, чунки маълумотлар жўнроқ ва камроқ эди. Ҳозир бутун бир фан моҳиятини — шунда ҳам бирон-бир тасодифий суҳбат туфайлигина (бундан бошқа илож ҳам йўқ) — тушуниб етишни уддалай билиш зарур. Бунга қўшимча яна, албатта, умумлаштириш, таққослаш, ўйлаш ва яна ўйлаш лозим... Турган гапки, мавжуд илмни тафаккур билан бойитиш санъати гоҳида кўпдан-кўп ўзгарувчи миқдорларнинг мантиқий ҳисоб-китоби ва математик таҳлили даражасидаги бирмунча формал сифатни касб этади. Ижодий омад қуши баъзан кутилмаганда бошга қўнади; бунақанги пайтда ажойиб, айнаи вақтда, фикрлаш жиҳатдан ҳам оригинал, ҳам тушунарли бўлган иш юзага келади. Қелажакда қачонлардир илмий ва бадий мақолалар ўртасидаги фарқ йўқолиб кетар. Лекин, шуни айтиб қўйишим керакки, бунақанги ҳолат фақат менинг тасаввуримдагина юз бераётгани эҳтимолдан холи эмас.

Ҳозирги сафарим чоғида кўп нарсаларни кўриш, охи-роқибатда океанни чинакамига ўрганиш зарур. Бунга эса, фақат «Гондвана»дагина эриша олишимга ақлим етарди. Биринчидан, бу ерда вақтим етиб-ортади. Иккинчидан... бунақанги қулай фурсатга бутун умрим бўйи эриша олмаслигим мумкин. Демак, океанни танлайман... Дарвоқе, ҳозир қаердамиз ўзи? «Ўнг томонда — Япония, чапда — Австралия, — ичимда ўзимча ҳазил қилдим-да, шундай қарорга келдим: — Аввал таом, баъдаз калом». Ҳар ҳолда, бари бир, Ольховский билан гаплашишга, фақат сал кейинроқ гаплашишга тўғри келади шекилли.

Қаҳва, пишлоқ, ҳўл мевалару нон буюргандим, беш дақиқа ўтар-ўтмас улар девордаги мўъжазгина токчада ҳозир бўлди. Пластик қопқоқни очиб, таомларни столча устига олиб қўйдим.

«Кутубхона» деб ёзилган таблодан биология, океаншунослик, денгиз умуртқасиз ҳайвонлари, яна денгизга оид бошқа фанлар бўйича китоблар каталогини сўраттирдим. Кейин бир неча рефератлару электрон нусхаларни буюрттирдим; уларнинг баъзи бирларини нонушта чоғидаёқ кўриб чиқиб, сувости дунёси билан танишиш тартибини кашф эта бошладим.

Ўйлайверганимдан бошимда сал-пал оғриқ турди. Ана шунда одамлар илм-фану касб-ҳунарни умрларида бир марта ўрганган узоқ ўтмишни мамнунлик билан эсладим.

Уша замонларга хос кўҳна китоблар, илмий асарлар кўз ўнгимда пароходлар ва тутунга бурканган бандаргоҳларни, фонус ва маёқларни, лангар ва қатронланган бочкаларни, болта ва трубкаларни, хилма-хил қиёфали денгизчи ва кир ювувчиларни, серсоқол капитан ва дока кўйлакли ойимчаларни, сершовқин, соҳиллар, қайиқлар, елканли кемалар ва денгиз қароқчиларининг сир-асрорларини гавдалантирди. «Бас,— дедим ўзимга-ўзим,— бугунча етарли. Нарсалар ва жисмларнинг умумий ўзаро таъсири — океanning ўзгинасидир».

«Кутубхона» сўзли таблони ўчириб, каютада қаердан-дир пайдо бўлиб қолган киберни мулойимлик билан ҳайдаб юбордим-да, қуёш нурлари, сувга бўккан катта-катта похолга ўхшаб, найзадек санчилаётган денгизни томоша қилиш учун палубага чиқдим.

Мовий ва сариқ-рангга бўялган палубада ҳақиқий ёғоч иси анқир, паға-паға булутларни подасимон ҳайдаётган шамол ҳукмронлик қилар, юксак-юксакларда эса пушти-ранг — бебаҳо дурга ўхшаш булут умумий ҳаракатга қаршилик кўрсатиб, лангарга боғлаб қўйилгандек қимир этмасди.

Баланд бўйли бир қиз шундоққина ёнгинамда кема борти тутқичидан ушлаб турарди. Уни дарҳол пайқамабман, аммо-лекин афт-ангорим ҳам хаёлим жойида эмаслигига мос шекилли, қиз ўзини тутолмай:

— Назаримда, хаёлпарастга ўхшайсизми? — деб, шунақанги ёқимли бир оҳангга сўрадики, беихтиёр унга ўгирилиб:

— Худди ўзи-да,— дедим боадаблик билан.

— Шунинг учун ҳам бу ерда, «Гондвана»да экансиз-да?

— Яна қаерда бўлишим мумкин эди?

— Бундан чиқдики, бу сузувчи музей зерикарли эмас эканда сиз учун?

— Бу ер менга ўхшаганларга жудаям боп жой.

— Ҳазиллашяпсизми? — ишонқирамай сўради у.

— Мутлақо. Биласизми, қитъаларни, денгизлару бўғозларни биринчи бўлиб кашф этганлар ўзларини нималар кутаётганини ҳатто тузук-қуруқ билишмаган ҳам. Улар ҳаво шарларида учишган, нарта¹ларда қутбга боришга шошилишган, сўқмоқлардан юриб, ярқираб кўринувчи чўққилар тагигача етиб боришган, ундан сўнг эса юксакликка — Жомолунгмага, Марс чўққиларига йўл олишган. Мариан ботиқлигига тушишган. Қимда-ким чўкиб кет-

¹ Нарта — шимолда буғу ёки итларга қўшиладиган чана.

маган, очликдан ўлмаган, ҳаво етишмаслигидан ҳалок бўлмаган бўлса, ўз ҳаётларида амалга оширган ишлари бўйича ҳисобот — китоблар ёзган. Ана шундан сўнг хаёл-парастлар улар солган кенг сўқмоқлардан, ишончли ҳаво ва денгиз йўлларида вертолётларда, замонавий кемаларда, сувости қайиқларида олға интилганлар. Улар, яъни худди шу хаёлпарастларгина мана шу ҳаракатнинг бошланишига асос солганлар. Лекин, шу билан бирга, улар сафарга чиқишдан олдин тўсқинликларни енгиш назарияси билан узоқ шуғулланишган, айти пайтда, мазкур ҳаракатни назм ва насрга солиб куйлаганлар. Кўриб турибсизки, мен сизга хомхаёл гапларни гапираётганим йўқ.

Қиз, худди ниманидир мулоҳаза қилаётгандек, миқ этмади. Лекин, назаримда, эс-ҳушини таниб қолган бу гўдак лабларини қимирлатгандек туюлди. Мен унга яқинлашиб, бағримга босдим-да, ўпдим. Ҳозир шундай қилиш мумкин эди. Кейинча ҳеч қачон бунақанги имконият туғилмайди. Қиз туғилган-у, ўша заҳотиёқ фаҳму идрокнинг абадий дақиқасига фарқ бўлгандек эди: унинг чеҳрасида ҳеч қандай ўзгариш юз бермади. Фақат, сочини орқасига силкиб қўйиб, менга тепадан (мендан сал-пал баландроқ эди у) диққат билан қараган эди, ногоҳон бу лаҳзани истиқболдан, ўзимнинг истиқболимдан кўрдим. Эҳтимол ўшанда менга қайғули бўлса ажаб эмас.

ВАЛЕНТИНА

Унинг эғнида тўрли очик ранг кўйлак бўлиб, ипакдек майин сочларига нилуфар тақилганди. Ҳамишалик ҳайрат назари жозибадорлик билан балқиб турган катта-катта кулранг кўзлари менга қадалганди. Тўғриси айтганда, қизда қандай таассурот қолдирганимни билишим амримаҳол эди, бироқ... ундаги ички журъат ва синчковлик устун келди шекилли, сукутдан сўнг бирдан овозини эшитиб қолдим:

— Тўфон афсона эмас. Йўқ, қадимий дунё тараққиёти изларини топаётганларидан эмас, балки океан борлиги учун ҳам у афсона эмас. Инсон ҳар қандай куч билан беллашишга қодир, аммо океан билан ҳали-ҳозирча беллашолмаяпти. Шундай эмасми?

Тўфон тўғрисида баланд руҳ билан айтилган бу сўзлар мени, Валентина йигирмага ҳам кирмаган — ғалати, мужмал ёшда, деган ўйга солди... Демакки, унинг аъзои бадани силлиқ, мияси ўтмаслашмаган, ҳар бир ҳаракатни аниқ-таниқ кўрсатадиган кўзгудек чеҳрасидаги ифодалар

Ўзгарувчан, аммо ундаги чизиқлар тугалланмаганча қола-
веради.

Овозимни чиқариб, эслай бошладим:

— Ҳаво «қарама-қарши томондан эсувчи шамол туфай-
ли қиялаб қуяётган ва пўртаналар ўз ортида кўтарадиган
тўзон булутларисимон тўлқинлар ҳосил қилаётган селдан
қорайиб кетганди»...

— Қимнинг сўзлари бу? — шу заҳотиёқ сўради у.

— Леонардонинг.

— Давоми қанақа?

— Эслолмайман. Давомида, чамаси, чеккасигача шаф-
фоф сув лиммо-лим бўлган ям-яшил водийлар, қир учида
қушлар, ҳайвонлар, одамлар жон сақлаган — қияликлар-
да қад кериб турган баланд дарахтлар, булутлару чақ-
моқлар ҳақида гап юритиларди.

— Бепоеън океан ва кемалар, — деди кутилмаганда у, —
бизнинг келажагимиздир.

— Бунисини билмадим.

— Бўлмасам-чи... аввалига океан станциялари, сувос-
ти уйлари, ҳозир эса — миллионлаб аҳолили дастлабки
сузиб юрувчи шаҳарлар барпо этилди. Буёғига-чи?

— Э-ҳе, мана гап қаёқда. Чамамда, сиз ҳақсиз.

— Ҳаммаси бир-бирига боғлиқ, мос келади... Ахир ке-
малар ҳам, сузиб юрувчи булутўпар иморатлар ҳам — бу
нақ улкан кеманинг ўзи-ку.

— Хўш деганингизда, бу мустасно эмас.

— Демак, сиз ҳам шундай деб ўйлайсиз?

— Йўқ. Бу мустасно эмас, деяпман, холос. Қим ҳам
истиқболни, албатта, космик миқёсдаги истиқболни буюр-
тира олади?

Биз хайрлашдик, бироқ кўпга ажралишмаган эканмиз.

Ольховскийнинг ҳузурига ғириллаб кириб, бир неча
дақиқа унинг сочи тақир олинган хум калласини томоша
қилганимдан сўнггина у мени пайкади. Сочлари ҳурпай-
ган икки хира йигитчани хонасидан хушмуомалалик билан
чиқариб юбориб, Жавзо буржи борасида шу пайтгача ни-
майки билган бўлсам, унга биронта ҳам янгилик қўша
олмаслигини лутфан маълум қилди. Ольховский ғамгин-
лик билан:

— Маълумотлар ҳали тўлалигича етиб келгани йўқ, —
дегач, ана шу маълумотларни унинг ўзи ҳам сабрсизлик
билан кутаётганига зиғирча шубҳам қолмади.

Юз берган воқеага нисбатан бунчалик диққат-эътибор
бериш кўз илғайдиган фазонинг жамики томонларидаги
юлдузлар сари сон-саноксиз учишлар арафасиде яшаган
ўтмиш аср кишисига ғалати туюлишини тасаввур қила

оламан. Ўша замонларда эришилган муваффақият ҳақиқатан ҳам шубҳа туғдирмаган. Лекин ҳозир, минг бир муваффақиятсизликдан сўнг, яна орзу-умидлар аллақачон сўниб, Ердан ташқаридаги бешинчи табиат унсурига ишонмай қўйилган бир пайтда тўсатдан содир бўлган...

— Афсус,— дедим,— кутишга тўғри келади. Редакцияга ҳам ҳеч нарсани...

— Унутилган кемани биринчи бўлиб кўрган киши билан таништириб қўйишимни истайсизми? — кулимсираганча сўради Ольховский.

— Хоҳлаганда қандоқ.

— Кўзгуга қаранг.

— Гапингизга тушунолмаёйман.

— Фақат атмосферанинг нариги томонидаги станцияни эслашингизни маслаҳат бера оламан.

— Э-э, гап буёқда денг. Наҳотки? Кейин кема бизнинг секторга чиққанмиди? Худди ўша оқшомда-я?

— Ҳа. Худди ўша дайди нуқтача. Номанум объект. Секторда эса сиз ишлаётгандингиз ўшанда. Олқишларимни қабул қилгайсиз.

— Мен эсам, «Гондвана»да эканлигимга афсуслана бошлагандим ҳам,— чин кўнгилдан иқрор бўлдим.

— «Дельфин»ни олинг-да, айланиб келинг,— деди Ольховский,— бари бир бир неча соат турамиз бу ерда. Фақат бир километрдан ортиқ чуқурликка тушманг. Ундан уёғи бефойда. Қизиги йўқ. Зим-зиё, яна зах. Яхшиси, сазликка жўнанг. Қайтиб келишга ўлгурасиз.

Кейин Валентина (исмидан биронта ҳам ҳарфни тушириб қолдирмай, уни шундай атай бошладим, чунки бу исм унга ниҳоятда мос эди) билан бирга «Дельфин»да пайдо бўлдим.

— Қанақасига биолог бўларканман! — ҳайқирганча деди у саволимга жавобан.— Энди ўқияпман. Баъзида, «Дельфин»да мана шунақа навбатчилик қиламан. Бу жуда жўн иш. Ҳаммасини: механизмларни ҳам, аппаратларни ҳам биотокларнинг ўзи бошқаради; фақат нима иш қилиш зарурлигини унутмаслик лозим.

— Назаримда, Валентина, сиз биотоклар аҳамиятини бириунча ошириб юборясиз.

— Тўғри,— тан олди у.— Бошқариш «Гондвана»дан дам-бадам назорат қилиниб, буйруқлар такрорланиб туради. Шу боисдан ҳеч қаёққа қочиб қутулолмайсан.

— Унда биотоклар нимага керак?

— Ҳар эҳтимолга қарши. Айтайлик, антеннанинг маҳкам тутувчи ҳалқаси учиб кетиб, тирқишга шариллаганча сув кириб кетди. Нима қилиш керак шунда?

— Сувни сепиб ташлаш керак, тамом-вассалом,— деб ҳазиллашдим.

— Бунинг учун сузиб чиқиш керак! Кемадаги посанги юкни улоқтириб, кейин сузиб чиқиш керак юзага.

Саёзликка йўл олдик. Мовий сувни, сувости кўм-кўк далаларини, нуқрадек балиқлар ёмғирини кўриш ниятида эдим. У ерда, айтишларича; сон-саноксиз кирпичлари, мидиялари, трепанглари бўлган ҳақиқий сувости манзараларини кўриш мумкин эмиш. Бирон марта ҳам бемалол сувиб юрган ҳўкиздай мунажжим балиқларни, баҳайбат елим-балиқларни кўрганимча йўқ эди. Балиқлар тўдаси ультратовушли датчиклар, ёритилганда ялтировчи ингичка чизиклар сари ўқдек отилишига ҳали шоҳид бўлмагандим.

Тўхтаб, сувда муаллақ туриб қолдик. Тепамизда бир километрлик сув қатлами. «Дельфин» сусти оқимга бўйсуниб, аста-секин силжирди. Биздан юз метрча нарида нимшаффоф креветкалар уёқдан-буёққа елиб-югуришарди. Валентина мукаббир²ни ишга солди. Кўзга чалинмас ингичка нурлар бутун бошли тирик булутни пайпаслаб топди. Беозор бу денгиз махлуқларини нақ микроскопдан кўраётгандек, экранда кўрдим. Улар думлари билан тагларига сув ҳайдаб, оёқларини ўргимчакдек босиб, ғалати сузишарди. Ялиниб Валентинани кўндирган эдим, хўраги бор — қийма гўшти механик қўлни чўзди. Металл кафт креветкаларни чўчитиб юборди: улар бесаранжомлашиб, экрандан йўқолишди. Аммо-лекин... мана, ниҳоят номаълум баҳайбат махлуқ уларни безовта қилмай қўйди: креветкалар хўракка ташланишди. Нимшаффоф жонзотлар кўз очиб-юмгунча гўшт увоқларининг «жонини киргизишди-да», яна янги луқмани кутаётгандек, жойларида қотиб қолишди.

Лекин биз жуфтакни ростладик: ахир океанда бунақанги махлуқлар ғаласи лак-лак, уларни боқишнинг ўзи бўлмайди. Керакми, ўз ғамларини ўзлари еяверишсин.

Валентина креветка тўдасини мурена³лар билан биргаликда икки марта учратганини гапириб берди. Худди қоплондек хол-хол ёки йўлбарсдек йўл-йўл денгиз ҳайвонлари билан тиниб-тинчимас, ювош денгиз балиқларининг ғалати қўшничилиги осонгина англашилади: тиш чўткасидан фойдаланмайдиган муреналар ўз пардоз-андозларини креветкаларга ишонишади. Улар сув қаърига ётиб олиб, ўткир учли мўйловлари бор оғизларини очишади...

¹ Креветка — майда денгиз қисқичбақасининг бир тури.

² Мукаббир — катталаштириб кўрсатувчи асбоб [тарж.].

³ Мурена — думли қалқонбалиққа ўхшаш денгиз балиғи [тарж.].

— Муренага ҳеч қачон дуч келмаганман,— дедим,— дуч келишни истамасдим ҳам.

— Уларни қўлга ўргатиш мумкин,— сўз қистирди Валентина.— Улар гўшт, балиқ берсангиз ейишади, силасангиз ёки қашласангиз ёқтиришади.

— Уқигандим буни,— дедим.— Лекин синаб кўрмаганман.

— Яна уч соат вақтимиз бор. Сизга ҳақиқий маржонларни кўрсатайми?

Бош ирғадим. «Дельфин» биотокларга бўйсуниб, тепага қалқиб чиқди-да, шамолни қувалаб, сув узра елиб кетди.

— Юз эллик узел тезликда кетяпмиз,— деди Валентина.

Кейин биз яна сув қаърига — пушти ва бинафшаранг сувости навдаларининг беқарор кўланкаси тагидаги маржонлар чангалзорига, нақ даҳлсиз денгиз боғи чакалакзори сари шўнғидик.

«Дельфин» маржон қасрининг тик девори ёнига тушди. Қандайдир бемаъни бир ҳавас билан текширув механик найчасини афсонавий кўкимтир тусда товланиб турган пуштиранг бўлакка йўналтирдим-да, бир парчасини узиб юбордим. Парча сувни лойқалатиб, ортидан худди узун этак каби судралиб юрувчи сарғиш рангни чўзилтириб қолдириб, пастга аста думалаб кета бошлаган ҳам эдики, шу заҳотиёқ балиқчалар ёпирилиб келишди: улар ажралиб юборилган маржон парчасини тебранувчи ҳалқадек ўраб олишди.

— Балиқчаларни яхшигина овқатлантирдигиз,— деди Валентина,— негаки уларнинг полип¹ларга — сувости осмонўпар қасрлари истиқоматчиларига яқинлашининг ўзи бўлмайди-да.

— Улар биздан сира қўрқишмайди-я. Агар инсон сувда дунёга келганда, унинг яшаши ҳам, ов қилиши ҳам хийла осонроқ бўлармиди.

— Бўлиши мумкин. Лекин у ҳолда иморат қуришнинг ҳожати қолмасди, чунки, ахир, ҳарорат ҳамиша бир хил — на қор, на бўрон, на жазирама бўлади. Бундан ташқари, аввал бошданоқ кишиларга ўз-ўзини камолотга етказиш — тез сузиш, тез ўйлаш учун катта имкониятлар туғиларди. На кийим-кечак, на тураржой керак эди, очлик тахликаси ҳам бўлмасди.

— У ҳолда ўйлашнинг нима кераги бор? Мия бир пулга қимматку унда.

¹ Полип — қимирламай бир жойда яшовчи денгиз ҳайвони.

— Йўқ, ундай эмас. Сув ости оқимларига панд бери юз миля¹ наридан келаётган довулни эшитиш керак-ку, ахир. Яна наҳанглар билан курашиш зарур. Агар бунга яна сузишни тартиб билан бошқаришни...

— Биладан, биладан. Дельфинларни айтяпсиз. Улар шундай қилишни уддалай олишади.

— Шундоқ экан... Улардан ўрганса арзийди. Муҳитга муносабат нуқтаи назаридан юксак маданият бу.

— Мен эсам бунақанги маданиятнинг инсонларга жудаям мос нухасини ўйлаб қўйганман.— Шундай деб, Валентинага «одам яшамайдиган жой» таассуроти тўғрисида гапириб бердим. (Аслида, бу онг ва ирода эгаси бўлмиш зот билан муҳит ўртасидаги мувозанат сақлашлик эмасми?)

Валентина андак кинояни сезмай, гапимни тамомила жиддий қабул қилди. Маълум бўлишича, у ҳам шунга ўхшаш ниманидир мулоҳаза қилиб юрар экан... Фақат унинг тасавурида ҳаммаси бошқачароқ тус олган бўлиб, бу фаразий тажрибасини амалга ошириш унча қийин эмасди.

— Тўртта деразали ёғоч уй. Томи икки томонга нишоб. Деразалар олдида момақаймоқлар, дасторгуллар, ҳатто, супурги ўтлар ўсса ҳам майли,— Валентина ҳозир ниманики кўришни истаса, ҳаммасини бамайлихотир, бирма-бир санаб берди.— Асфальтланмаган ўрмон йўлидан иккинчи бир тураржойга ёҳуд ишга бориш учун узоқ юрилса. Қуёш чарақлаб турса яна яхши. Қишда, қорда, бўронда яна зўр. Ёмғир эзиб, узоқ ёғса ҳам майли. Шунақанги ёғоч уйни сурагда кўргандим.

— Орзу яхши нарса,— дедим.— Айтишларига қараганда, Шимолнинг баъзи жойларида балиқчилар ҳанузгача шунақанги уйларда яшашади. Лекин унақанги жойларни кўриш бахтига ҳали муяссар бўлганимча йўқ.

— Баъзан зеркиб кетаман,— деди Валентина.— Қаёққа қарасанг маржонлар, бесўнақай денгиз қисқичбақалари, саккизоёқлар, сув нилуфарлари, пальмалар, аммо ҳақиқий ер йўқ.

— Тўғри тушунган бўлсам: туғилиб ўсган уй билан хайрлашув. Зеркиш. Уйга қайтиш. Уйга қайтиш қувончи,— шундай демоқчимисиз?

— Ҳа, шундай. Акс ҳолда зеркишдан юрагинг тарс ёрилади.

«Дельфин»нинг шаффоф деворлари орқали ингичка ва узун йўсинлар узра югуриб ўтаётган оч яшил тўлқинлар-

¹ Миля — денгиз миляси 1852 метрга тенг.

ди кўриб турардик. Улар кол-хол, тилла ва кумуш балиқларнинг елиб-югуришлари туфайли юқорига шиддатли кўтарилаётган пуфаклардан титраб-живирларди.

Ногаҳон орамизда Ольховский пайдо бўлди. У қаршимизда турарди. Чехраси, ҳеч қачон кўрилмаган даражада жиддий эди. Қалтираб кетдим ва шундагина «Дельфин» билан «Гондвана» ўртасида бекаму кўст алоқа борлигини англадим.

— Орқага қайтинг, — деди Ольховский. — Тез. Йўл — тўппа-тўғри «Гондвана»га. Бир дақиқадан сўнг зилзила юз бериши мумкин.

Орадан ярим дақиқа ўтиб, сувости қояларидан узоқлашиб кетган ҳам эдикки, орқамиздан тўлқинлар қувиб етди. «Дельфин» бир чайқалиб, ўзини ростлаб олди. Тўлқинларнинг эластик урилиши, силкинишлар бошланди. Авария сигнализацияси ишга тушди. Қандайдир қулоқни битирадиган чивин ғинғиллашини эшитдим. Паст овозда сирена чалинаётганди. Бўғиқ даранг-дурунг, қайта силкинишлар, урилишлар. Кейин ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди. Яна иллюминаторни тўсиб олган марварид кўпиклар шодаси кўринди.

Зилзила тўсатдан тўхтади. Денгиз тинчиб, тўлқинлар уфқ ортига ўтиб кетди. «Дельфин» кема томон борарди. Дурустроқ юрилса, бизни кемадан ўттиз дақиқалик масофа ажратиб турарди.

* * *

— Мени сайёра ҳам, қўша-лоқ юлдузлар ҳам, — Валентина овозини чиқариб мулоҳаза қиларди, — ҳатто унда ҳаёт борлигини топишгани ҳам ажаблантираётгани йўқ. Бошқа нарсага тушуна олмаяпман: зонд уёқдан бор-йўғи фақат бир тур ўсимликни олиб келгани қанақаси бўлдийкин?

— Нима қилибди? Заминнинг тасодифий намунаси. Нима илинса, зонд ўшани олиб келаверган. Автомат қармоқ ташлаб, ўзга сайёра балиғини тутиб келиши эҳтимолдан узоқ.

— Сизга бор ҳақиқатни айтишга тўғри келади. Оддий океан сувининг бир литрида ўн минглаб увоқ организм: бактериялар, сув ўтлари, қандайдир личинкалар бор. Кетаётган йўлимизнинг хоҳлаган жойидан бир стакан сув олинг — океаннинг минглаб туб аҳолисини беихтиёр ундан ажратиб қўясиз. Намуна олувчи асбобни лойга тиқиб кўринг — у шунақанги кўп тирик «чанг-тўзон»ни ўзи билан олиб чиқадики, уларни санаб сановига етишга компьютер ожизлик қилиб қолади.

Валентина силлиқ девор ёнига бориб, бармоғи билан кўзга кўринмас гугмачани босган эди, девор икки ёнига сурилди. У ерда... китоблар бор экан. Валентина жуда кўҳна муқовали китобни дарҳол танлаб олди-да, ўзига зарур саҳифасини ахтариб, уни варақлай бошлади. Китоб шу даражада қадимги эдики, унинг ҳатто электрофотоси йўқлигини фаҳмладим.

— Мана,— деди Валентина,— қулоқ солинг. «Қора қуюқ балчиқда оч-қизил креветка ётарди. У нақ қимматбаҳо тошдан йўниб ясалганга ўхшарди. Улар креветканинг ёнгинасида катта-катта кўзларини металл шарга қадаб олган улкан ва япалоқ балиқни кўришди. Бироқ улардан ҳеч бири, бунақанги чуқурликда яшовчи балиққа кўз нимага зарурлигини англаб етолмади».

— Қаердан бу?

— Мариан ботиқлиги тубига илк бор тушиш тавсифи. Пикар билан Уолш батискаф «Триест»да тушишган. Классик асар. Узоқ ўтмиш дурдонаси.

— Нима қилибди,— дедим у гапни қаёққа бураётганини бутунлай тушуниб етмай,— олис сайёрадан келган бирор-бир космик зонд шу жойга тушса, ўша креветкани, эҳтимол, балиқни ҳам тутган бўларди.

— Ҳар қалай, уларга қўшилиб чиққан микроскопик организмлар бизнинг сайёрамыздаги ҳаёт борасида кўпроқ ҳикоя қилиб берарди. Қосмос вакили ҳам энг аввало ана шуларни қўлга киритиш пайига тушарди.

— Ишонишга тўғри келади.

— Буни тушуниш осон. Бир ҳужайрали организмлар — «озиқ-овқат эҳроми»нинг асоси, пойдевори. Уларсиз ҳаёт кечириш — ақлга тўғри келмайди. Увоқдай сув ўтларисиз бизга ҳатто кислород етишмаган бўларди. Сайёрамызнинг ўпкаси — асло ўрмонлар эмас, балки океан. Чунки унинг сувларида яшовчи яшил ҳужайрачалар карбонат кислоталининг тўртдан учини ютади. Бутун Ер юзидаги чангалзорлар, тайгаю дарахтзорларга нисбатан бу чандон бора кўп.

— Буни биламан. Лекин мени бунақанги энергетик нуқтан назар қаноатлантирмайди. Конструктор бўлган тақдиримда ҳам микроб, фаг, амёба'ларни етказиб бериш учун жиҳоз яратиб ўтирмасдим. Шунчаки, бунинг қизиқадиган жойи йўқ. Бу деярли яшаш эмас.

Валентина баралла кулиб юборди. Лекин бирдан хатосини тушуниб қолди-ю, кўзлари яна жиддийлашди.

---

1 Амёба — бир ҳужайрали энг содда ва фақат микроскоп билан кўриш мумкин бўлган жонивор.

— Сиз тадқиқотчи эмас, овчи туйғуси билан гапиряписиз.

— Ахир биолог, масалан, Хут буржидан қўлга киририлган йирик ўлжадан воз кечмайди-ку?

— Биримиз боғдан, биримиз тоғдан гапиряпмиз. Яқингинада биология фанида янги йўналиш пайдо бўлди. Унинг номи мураккаб: микро ва бир ҳужайрали организмларнинг умумий хусусиятлари ҳамда тузилишлари ҳақидаги фан. Ҳатто биологларнинг ўзи ҳам уни қисқартириб нанология дейишади. Кимдир, масалан, фақат уларнинг бир ердан иккинчи жойга кўчишини ўрганади. Коловратка¹ларнинг ҳаракатлантиргичи афсонавий гулларни, соатларнинг жажжи тишли филдиракчаларини, фантастик турбиналар еинки парракларни эслатади. Инфузория²нинг кўпдан-кўп киприкча — эшкакчалари бор, лекин улар программа бўйича ҳаракат қилишади: бутун танача бўйлаб, «сиқилиш тўлқини» югуриб ўтади. Бирданига тўлқинли ва эшкакди механизмлар ишга тушади. Мутахассис учун фақат маънашу митти мавжудотлар билан танишиш, «тирик чизмалар»нинг унсиз ҳикоясини математика тилига кўчириш кифоя — қарабсизки, ажабланарли манзара намоён бўлади-қўяди. Мана бундай машина ясаш мумкин: унинг дохил томонига микроорганизмлари бўлган пробирка ўрнатилади, хорижий конструкция эса кемалар, авиетка³лар, ҳатто ракеталар параметрини маълум қилиб туради.

— Нимага шу пайтгача буни амалга оширишмайди?

— Барча фикр-хулосалар аллақачон бошқа усуллар билан олинган. Турли вақтда тупроқнинг икки намунасини олиб кўринг — бактериялару сув ўтлари сизга тараққиёт ҳақидаги ҳамма нарсани, металлларнинг қўлланиши, кимё, технология, ҳатто, сайёрада яшовчи ақлли мавжудотларнинг ташқи қиёфаси ҳақида айтиб беришади. Микроорганизмлар бутунлай ўзгача ўлчовларда яшашади: бизнинг бир ойимиз улар учун бутун бошли бир давр ҳисобланади, ўн йиллар мобайнида микроорганизмлар ўзгаради, барча ўзгаришларни генларда сақлаган ҳолда қайта туғилади. Фақат уларнинг маъносини тушуна билиш керак. Мен рудаларни қайта ишлаш, муҳитни назорат қилиш, дори-дармонлар синтезини ҳисоблайдиган машиналар ва ҳоказолар учун сунъий равишда яратилган организмлар хусусида гапиряётганим йўқ... Борди-ю, тўсатдан завод-

¹ Коловраткалар — юмалоқ чувалчанглар типига мансуб умуртқасиз ҳайвонлар синфи.

² Инфузория — энг ривожланган бир ҳужайрали содда жонивор.

³ Авиетка — камқувват моторли, бир ё икки ўринли самолёт.

лар, фабрикалар ишламай қўйса, барча денгиз кемалари портларга қайтса, у чоғда океан балки ибтидий одамлар замонасидагидан ҳам тозароғу тинчроқ бўлиб қолармиди. Уни тозалаш хусусида, фақат микроскоп орқалигина қўриш мумкин бўлган неча-неча миллиардлаб мавжудотлар, ўзлари сезмаган ҳолда, ғамхўрлик кўрсатишган бўларди. Океан ҳамиша тараққиётнинг сиқувига қарши турган чоғи. Биз ҳаётимиз учун ундан умрбод миннатдор бўлишимиз керак. Мана шу акс таъсир даражалари туфайли тараққиёт борасида фикр юритиш қийин эмас. Уйлайманки, бу масалада менга қўшиларсиз... Усимликнинг ягона тури ривожланиши мумкин бўлган сайёрани — худди бутун бошли дарахт бор-йўғи бир дона барг чиқаргандек — тасаввур этишининг ўзи амримаҳол. Ахир ҳаёт дарахтга, кўпдан-кўп ирмоқлари бўлган дарёга ўхшайди-ку..

— Фараз қиламанки, ўша сайёра одам яшамайдиган жой. Яъни, у ерда... чет сайёраликлар йўқ.

— Ақл-идрок кейин пайдо бўлади. Дастлаб инсон иродасидан ташқари бўлган табиат ҳодисалари ҳукмронлик қилади. Биттагина организм эса унга қарши туролмайди. У ҳатто қачонлардир ўша ерга тасодифан тушиб қолган тақдирда ҳам ё нобуд бўлиши, ё ҳаёт дарахти сифатида тутиб кетиши учун асос бўлиши керак.

— Унутманг, ахир бу бошқа дунё.

— Мариан ботиғи ҳам бошқа дунё.

— Эй, йўқ. Қўшилмайман бу фикрга.

— Кўнглим эса, бу худди шундайлигини сезиб турибди. Фақат бамаънироқ қилиб тушунтира олмаёпман. Сиз Сооллининг гапларини эшитганингизда...

— Ким у Соолли?

— Биолог. Ҳадемай унинг туғилган куни бўлади. Ҳузурига бирров кириб ўтишингиз мумкин.

— Соолли?..— уни хотирамга келтирдим.— Бу, қопқора сочлари тўлқинсимон, кўзойнак таққан ёқимли хоним эмасми?

Валентина бош ирғади.

...«Дельфин» тинчиб қолган мовий сувга шўнғиди. Тагимизда сувости тизма тоғи ётарди. Экранда у аллақандай олов билан қоплангандек, руҳсиз, қорамтир, кўпчиганга ўхшаб кўринарди. «Гондвана» олға кетганди, лекин биз уни қувиб, тезда етиб олдик. Мамнунлик билан, Эннога ўхшаб, секингина минғирладим: «Оралиғимиз тўқсон миль». Кемага тўғриланган масофа ўлчагич шунчани кўрсатаётганди-да. Мен ҳам эндиликда «Дельфин» тилига тушунаётган, унинг кўз ва қулоқлари нимани кўриб-эшитса

билиб олаётган ва худди ўзимга ишонгандек, унга ишонаётган эдим. Машинанинг ўзига мойил этувчи қилиб қурилиши ғоятда муҳим. Ольховский ёхуд Энно «Гондвана»га нисбатан худди мана шундай ҳисни туйишса керак.

Валентина бошқараётган «Дельфин» жиловини ўз қўлимга олиб, қадимий китоблар сирасига кирувчи — алмисоқдан қолган кемада сузиш бўйича қўлланма маълумотларига кўра, ҳазиллашиб, шу ердаёқ ҳисоб-китоб қилдим-у, эгри чизиқ бўйлаб «Гондвана» сари ҳамлага ўтдим. Бирдан қизил чироқ ёнди: «Дельфин» бунақанги қувишни ис-тамади. Иккинчи маротаба огоҳлантиришдан сўнг бошқарув аппарати менга бўйсунмай, илгариги йўналишида кетаверди. Валентина, чамаси, ҳазиллашганимни тушунди...

Сувошти тизмаларидан ошдик. Тоғнинг нариги нимқоронғи, яланг ёнбағрида жуда катта ярим дўнглик намоён бўлди. У ғира-шира кўринарди. Унинг ортида эса, думалоқ дераза ўринларидан қизғиш хира ёғду тушаётган нотўғри шаклли сувошти кўп қаватли иморатлари кўзга элас-элас ташланарди. Нақ ўлик шаҳарнинг ўзи эди у.

Кенг «кўча» тоғ ёнбағридан пастга — сувошти водийсига тушиб бориб, унинг қаърида кўздан йўқолганди. Йўл бўйлаб эса ялтироқ қувурлар чўзилганди. Бунақанги қувурларнинг ҳар бири ичига «Гондвана» жо бўлиб кетарди.

— Сувошти станциясими? — сўради Валентина.

Бош силкиб, тасдиқладим. У ерда, мана шу сувошти заводи узра айланаси бир километрлик қалпоқ остида дейтерий қуёши чарақлаб турарди. Кўз қамаштирувчи шар янги пайдо бўлган юлдуздек иссиқ эди. У сувни, фақат сувни — бир дақиқада минглаб тонна сувни ютақиб ютарди. Кўкиш нурлар эса уни протий, дейтерий ва кислородга парчаларди. Дейтерий баҳайбат ўтхонага ўтиб, шарни таъминлаб, гелий берарди. Кислород билан протий эса абадий ярқираб турувчи йўллар бўйлаб, қитъаларга оқарди. Бу илк ёмғирдек соф, янги, бироқ қадимгиларга номаълум мўъжиза — еп-енгил сув баракатли ёқилғи эди. Протий миллиардлаб машиналарда нақ порохдек ёнарди. Машиналар у билан бирга кислородни ҳам ютиб, дейтерийсиз сув буғи чиқарарди. Юмшоқ ёмғир эса Ер юзидаги дарёларни сув билан таъминлар, дарахтлару ўт-ўланларни, далалару ўтлоқларни суғорарди. Биз чақмоқ нафасидан ҳарорат олган тоғ булутига ўхшаш ҳаводан нафас олардик. Томирларимиздан осойишта, қизиқ-қон оқарди, биз қушдек енгил ва чаққон эдик. Ўтмиш ва келажакни ажратиб турувчи лаҳза сирини биз аждодлармизга нисбатан яхшироқ билиб олгандик.

ТОШДАГИ БЕЛГИЛАР

Уша куниеқ кечга яқин сув нилуфарига ўхшаш, фақат унга нисбатан анчагина мўрт-роқ бўлган ўзга сайёра гулини ўз кўзимиз билан ҳадемай кўришимиз аёнлашди. Фитотрон — ноёб ўсимликларнинг яшил лабораторияси — меҳмонни кутиб олишга шай эди.

Кечқурунлари одатда астроботаника ва космология китобларини мутолаа қила бошлагандим. Тўсатдан яна бир янгилик — тошдаги китоб тўғрисидаги хабар чиқиб қолди... Бу хусусда Ольховский гапириб берди.

— Ҳозирча, жавоб ўрнига янгидан-янги саволлар тугиляпти, — у ҳаяжонланганча шундай деган эди, бу кайфият менга ҳам ўтди. — Биронта киши текстни ўқий олмади. Бу — ақлга сизмайдиغان гап.

У янгилашаётганди. Сайёрадан тупроғу гулга қўшиб олиб келинган тошдаги белгиларни ўқиш йўлини ўша тундаёқ топишди. Мени эса яна омадим чопди: тошдаги ёзув маъносини ечганлар билан биринчилардан бири сифатида танишдим. Институт билан боғландим.

Овози пасту ўзи хушмомала, кўзи хира бир киши роса чорак соат давомида саволларимдан биронтасига ҳам жавоб қайтармасликнинг йўлини қилди. Сабр-тоқатим тугагач, бошқа мутахассислар билан суҳбатлашиш ниятим борлигини билдирдим. Шундан сўнг, унинг мен билан алоқа воситасини узиб қўйишни унутиб, худди ёрдам сўраётгандек, ким биландир маслаҳатлашаётганини эшитиб турдим. Кейин, ниҳоят, иродали одамларга хос иякли, сочи калта қилиб олинган, ёноқ суяклари бақувват, қошлари қуёшда куйган салобатли қиёфани тўла-тўқис кўришга муяссар бўлдим.

— Сизга ҳаммасини айтиб бераман, — деди ўша истараси иссиқ киши, — ҳеч нарсани яширмайман, лекин, бир замонлар бизнинг шаҳримизда гапиришгандек, ортиқча шов-шувнинг ҳожати йўқ.

— Шов-шувга менинг ҳам тоқатим йўқ.

— Унда кассетани ушланг. Ёзиб олинг. Эълон қилиш керакмас. Бизга кўплан-кўп ташвиш орттирасиз. Институт матбуот маркази ҳам, алоқа пункти ҳам эмас.

— Ваъда бераман, — дедим.

— Бировга бу ҳақда оғиз оча кўрманг, — шундай деб, у кўзини қисиб қўйди. — Яна бир неча кеча-кундуз ишлаб, куч йиғиб олиншимиз учун ўз ҳолимизга қўйинг.

Шундай деб, у гойиб бўлди — жимиб, яна атомларга парчаланиб кетган минглаб километрлик эфир билан ўзини тўсди-қўйди мендан. Аммо-лекин менинг қўлимда ҳам-

дор кассета нухаси: ора-сира хром, ниобий ва барий заррачалари жойлашган бир неча плёнка қолганди. Энди китоб ҳам, кўҳна юлдуз сирини очмоқчи бўлаётган одамлар ҳам — ҳаммаси кафтимда тургандек эди.

... Китоб сири тасодифан очилди. Кимдир ўзга сайёра замини намуналаридан топилган япалоқ тошни эсдан чиқариб, стол устида қолдириб кетган. Тош нейтрон гулхани тиллари билан сақлаб турилувчи омборхонага жўнатилиши ва вазнсизлик ҳолатига келтирилиши керак эди: фазовий ёдгорликлар шундай асраларди. Унга на қатрача ёруғлик нури тушар, на бирор-бир чанг қўнар, на як бора гравитацион чайқалишга дучор бўларди у. Кейин бир ой, бир йил, эҳтимол, орадан ўн йиллар ўтиб, кимдир тош парчаси билан қизиқиб қолар, тўғрироғи, уни тезроқ унутиб юбориш учун ёруғ дунёга олиб чиқарди.

Хуллас, ўша куни тош туни билан столда қолиб кетган. Унинг тағига эса бир варақ қоғоз қўйилган экан. Эрталаб қоғозда аллақандай белгилар: чизиқчалар, қавслар, доирачалар изи тушиб қолган. Булардан эса, турган гапки, қандайдир хат ёзилганлигини фаҳмлаш қийин эмасди. Тошни яна бир марта, лекин бу гал атайлаб столда қолдиришади. Яна унинг остидаги қоғозда номаълум алифбе белгилари пайдо бўлган. Лекин текст такрорланганлиги очиқ-ойдин кўриниб турганмиш.

Эртаси куни яна бир янги саҳифа изини туширишга муваффақ бўлинган. Бунинг учун дастлабки саҳифани тоза қоғоз билан беркитиб, унинг устидан тошни бостириб қўйишган. Шундан сўнг, кейинги ҳар бир саҳифа ўз-ўзидан пайдо бўлаётгандек юзага келаверган. Бунинг учун илгари олинган изларнинг тартибини сақлаган ва ҳаммасини бир даста қилган ҳолда бирор соат тошга бостириб қўйиш кифоя бўлган. Китобнинг сўнги — ўн саккизинчи саҳифаси олиниши биланоқ тош «тилдан қолган».

Хаёлпараст ва лофчи — оч-кўкиш кўзли Сергей Шинаков тиним билмай кечаю кундуз китобни «мутолаа» қилган. Айтишларича у ўн саккиз саҳифадан исталганини ёддан ёзиб бера оларкан. Кейинчалик эса, унинг ўзи, ёзув мутлақо ғойиб бўлиб қолишдан қўрққанлигини тан олди.

«Тош китоб»да формулаларга ўхшаш ифодалар бор эди: айрим белгилар электрон машиналарнинг музейга қўйилган намуналари тилини ҳамда қадимги математик асарларни эслатарди. Шунга қарамай, «тош китоб» тилсини очиш осон кўчмади. Агар Шинаковга бахт кулиб боқмаганда, ким билсин, «юлдузнинг қадимий қўлёзмаси» можароси қачонгача давом этарди; хуллас, Шинаков ўзига кўмаклашаётган машина хотирасига қачонлардир рас-

сом Жан Эффел ва унинг биродари — тилшунос Мишель Лежен таклиф қилган белгиларни туширди. Бир замонлар рассом билан тилшунос инсон учун ҳам, машиналар учун ҳам баб-баравар яроқли, ягона универсал ёзув — пазиграфияни орзу қилишганди. Орзу самарасиз қолмади: улар бу машаққатли, айни пайтда қизиқарли соҳада дастлабки қадамни қўйдилар. Агар машиналар кўз ўнгимизда бунақанги тезкорлик билан донолашиб кетмаганда, икки реформаторнинг таклифи, эҳтимол, қабул қилиниб, тил тўқинчиликлари ҳадемай унутилиб ҳам кетармиди. Ҳар қалай, улар қўллаган усул тилшуносликнинг абадий мулкига айланди. «Тош китоб»ни ўқишга ҳам худди шу усул ёрдам берди.

«Тош китоб»нинг айрим белгилари пазиграфия чизиқларига, икки баробар узун тире ва қавсларга жудаям ўхшаб кетарди. Белгилар маъно-моҳияти сатр устига ёзилган ушбу шарҳлар воситасида кучаяр ёки пасаярди. Лекин дастлабки ўқишда уларни ташлаб кетиш мумкин эди. Шинаков ҳам худди шундай қилди. Кейинроқ эса уларнинг ҳам маъзини чақди.

Китоб иероглиф ва ҳарфий ёзув афзалликларини ўзида мужассамлаштирганди: текст бизга маълум барча тафаккур ва ҳис-туйғу турларини акс эттирган бўлиб, уни жудаям тез ўқиб чиқиш мумкин эди.

Китобда қадимда юз берган бир фожиа ҳақида нақл қилинганди. Унда тараққиёт тақдири хусусида гап борарди. Зонд бориб келган сайёра ўз қуёши атрофидан шу даражада яқин айланганки, нур қуму тупроқни, дарёю наҳрларни жизғанагини чиқариб юборган. Сайёрани ўз орбитасини ўзгартиришга мажбур этган қўшалок юлдуз тўғрисида ҳам билиб олдим. Чамаси, одамлар фожиядан илгарироқ хабар топганлар. Лекин қўлларидан нимаям келарди?.. «Тош китоб»дан шуларни ўқидим:

«Юлдуз шамоли биқинимизда. Қуёш нафаси ёнгинамиздан уфурыпти. Унинг иссиқ тўлқинлари ўт-ўланларни қуритиб, тиним билмай елгани-елган. Унинг ортида абадий чанг-тўзону хазонлар, қачонлардир қушлар аргимчоқ учган тилсиз дарахтларнинг қуриётган новдалари қоляпти. Қисқа тун кўз очиб-юмгунча ўтиб кетади — яна оловдек шамол ва сўнгги денгизнинг кўпикли қайноқ тўлқини товоңларимизни ялашга уринади. Бу ерда, денгиз бўйида, қирғоққа урилувчи тўлқинлар қайнайди, нариги соҳил тобора яқинлашяпти. Уни фақат қалин туман, сариқ буғ кўздан яшириб турибди. Юлдуз шамоли тўхтайдиган эмас. Биз нимаики яратган бўлсак, шамол ҳаммасини сайёра юзасидан йўқ қилиб юборади».

Бу саҳифалар эпоснинг бир қисми эканлиги эҳтимолдан холи эмас. Китобнинг на боши, на охири бор. Шунга қарамай, унинг ўзи сайёрадаги ҳаётга далил эди. Одамлар самовий оловга қарши курашгандилар. Аммо улар интизорлик билан кутган селу жалалар ҳам кулфат келтирганди, сув қумлар орасида йўқолиб кетган анҳор ўзанидан оқмай, яккаш долғаланиб, уйларни қулатиб, тупроқни ювиб, йўлларни бузиб, денгизга қуйилган. Қумтепалар ҳали яшиллигини йўқотмаган водийлар ўртасида ора-сира тоғдек чўққайиб турган. Тўсатдан уларнинг ён-атрофларида гуллар очилган, куртақлар барг ёзган, ҳароратли нам ҳаво барча жонли табиатни уйғотиб, яраб қолиш учун шошилишга мажбур этган. Устида сароб кезиб юрган қоп-қора тош парчалари кўзга ташлана бошлаган, Қора қуюн тошлару қоялар орасида изғиган. Гулхан тилларига ўхшаш қип-қизил тизма тоғлар қум тўдалари ўртасидан қад кўрсатган.

Чўл-саҳроларнинг иссиқ нафаси воҳаларни қовжиратган. Қутб томондан ҳали эришга улгурмаган муз қалпоқлар йўллаган совуқ ҳаво оқими қора пардадек ёпирилиб келгач, қизиб турган тоғ-тошлар ёмғиру тумандан тарс-турс ёрила бошлаган. Ана шунда, таранг тортилган торлар бирин-кетин узилаётганга ўхшаб, теварак-атроф нақ жаранглаб кетгандек бўлган. Ердаги бутун-бутун қоялардан ишланган қадимий сфинкслар ёнида ҳам бу дафн куйи худди мана шундай хавотирли ва даҳшатли эшитилган бўлса ажаб эмас. Ҳаво шамол тўзғитган лак-лак қум доналаридан қонталаш тусга кирган.

... Орадан бир неча юз йиллар ўтган. Ўт-ўланлар, қачонлардир пушти ва яшил гуллар билан қопланган буталар, пиния, аргувон, пальма, ёнғоқни эслатувчи дарахтларнинг қолдиқлари тошга айланган. Жазирама оташ атмосферага буғ сочган, юлдуз шамоли эса уни оз-оздан сайёрадан нарига суриб кетган ва у умри тугаётган самовий ер ортидан худди узун этак — дум сингари судралиб юрган. Эҳтимол, бирон-бир киши миллион йиллардан кейинги истиқболга назар ташлашга муваффақ бўла олса, — ҳаво ва соя-салқиндан маҳрум, тақир тошдан иборат самовий тош шарни кўрган бўлурди. Аммо самовий ҳарорат сайёрани аста-секин ўз домига тортаверган. Сайёранинг қуёшга қараган томони қизиб чўққа айланаверган, кейин тун зулматига чулғаниб иссиқлигини йўқотган, совуган.

Гўёки ҳали соя-салқинлигини бирмунча сақлаган — ер ости саройига ўхшаш жойда қадди-қомати келишган хотин-қизлар кашта тикканлар. Уларнинг ишлари шу даражада

нозик эканки, буни оддий кўз билан илғаб бўлмаган. Катта-катта зангори ойналар уларга ғаройибликда беназир калавани, кашта гулларини кўрсатиб турган. «Тош китоб»да ана шундай дейилганди.

Игналар ўрнида гўёки уларнинг бармоқларида ингичка нурлар ўйнаган. Кун бўйи улар бор-йўғи қирқ олти нафис тугунча тугишган, холос. Тугунчалар турлича эди, бироқ кашта гул айнан такрорланаверган: чеварлар ҳаммиша фақат битта — бандида баргчалари ва йигирма учта гул барги бор гулни тикканлар. Ҳар бир гул баргга эса иккита бир хил тугунча солинган.

Бу гуллар ер ости канали бўйлаб, инсон қўли билан бунёд этилган катта кўл томон нилуфардек оқиб кетаверган. Тик қоялар орасидаги бу кўлга сайёрада ҳали сақланиб қолган сувларнинг ҳаммаси йиғилган. Кўл узра иссиқ булутлар осилиб турган. Гулбаргларга ҳавонинг иссиқ нафаси тегиши биланоқ улар қоронғи ва суви куйдирмайдиган кўл қаърига чўкиб, ботиб кетаверган. Сувнинг уст қисми юлдуз жазирамасидан вақирлаб қайнаса-да, ҳар қалай кўлнинг учдан бири ҳали сув билан тўла, кўтарилаётган буғ эса иссиқни ўзи билан олиб чиқиб кетган, шу тариқа сув ости ҳаёт кечириш учун яроқли бўлиб қола турган.

... Аёллардан бирини Қэма, иккинчисини Аира деб аташган. Қэма — «шамол», Аира — «тўлқин» маъносини англатарди. Уларнинг исмларини бизнинг тилимизга кўчирганда тахминан шундай жаранглаган бўларди. Бошқа аёллар ҳам бўлган, бироқ уларнинг исмлари китобда кўрсатилмаган эди. Ҳаммалари енгилгина олоқ гулларни сўнгги йўл — сувга қўйиб юборишган, гулбарглар сувга текканини кўрганда эса юраклари эзилган.

Аёллардан ҳар бирининг чап қўлида уларга ёрдам берувчи ярқироқ яшил тусли билагузук бўлган эмиш. Билагузук шундай моҳирлик билан тўқилган эканким, беқиёс тақинчоққа ўхшаркан. Бироқ билагузук соҳибаси, ўз юрагидан бир сония ажралолмаганидек, то умри тугагунча ундан воз кечолмас экан. Билагузук маҳоратни оширишда ёрдамлашар, агар аёлларнинг қўллари чеварликда янгилишса ёки кўзлари чарчаб қолса, эсларига солиб тураркан.

Афсона нимани билдирарди?

«Агар афсонага тушунишса, — деб ёзғанди китоб муаллифи, — бизни ҳам тушунишади, негаки бизнинг ўзимиз кўл сувида ғойиб бўлиб кетган гуллар казимиз. Кўккўз Қэма ҳам, қоракўз гўзал Аира ҳам гулларга айланишган. Китоб-

ни топган одам ўзи бизга ўхшаш-ўхшамаслигини мулоҳаза қилиб кўрсин, гуллардаги гулбарглари санаб кўриб, буни идрок этсин. Бизнинг бошқа иложимиз, танлашга бошқа йўлимиз йўқ эди,— деб қайғу-алам билан ёзганди муаллиф, — кимда-ким биз билан учрашса, кимда-ким бизга ўхшаш бўлса, ана ўшанга ҳаётимиз, тақдиримиз охиригача аён бўлади».

Улар бронза ҳайкаллар ва ибодатхоналар, ссма кўприклар ва мрамар саройларни қолдиришганди. Энг узоқ уйқудан ҳам узунроқ нимадир кутарди уларни. Қайноқ юлдузнинг куйдирувчи тиниқ ёғдуси уларни шошилтирарди. Кум эса уйларнинг томларини, найзасимон минораларни кўмиб юбораётганди.

ФИТОТРОН

Болалик чоғдан хотирада сақланиб қолган киши қиёфаси ўзимиз билан бирга улғайиб бораверади чоғи. Юз чизиқларини ўзгартган ҳолда, уни шу кундаги қиёфада тасаввур этиш мумкин. Мана шўнинг учун ҳам уни дарҳол танидим.

— Глеб... сенмисан? — сўради у, мендан қўл узатса етгудек жойда пайдо бўлгач.

— Борис, мана, дийдор кўришиб турибмиз шекилли.

Бу Янков эди. Бизга тўла алоқа ўрнатишга рухсат берилганди: мен у билан қўл қисишиб кўришимиз, елкасига қоқиб қўйишим ва ниҳоят, тўйиб гаплаша олишим мумкин эди. Эрталаб фитотронни, бағрига нозик ўсимлик — йигирма учта гулбаргли чечак яшириб қўйилган лабораториянинг ўзини чақиртиргандим. Мана энди, биолог Янковга йўлиқиб турибман.

— Нима ҳақда гапирмоқчилигингни биламан, Глеб... — деди у асосий ишдан сўз очганимда, — бу воқеа ҳақида энг аввало сенга айтиб бераман. Шунга ваъда бераман. Қитъага қачон қайтасан?

— Бугуноқ учиб боришим мумкин. Қисқа муддатга, албатта.

Янковнинг чехрасидаги ифодаларни диққат билан кузатар эканман, унинг довдираб қолганидан ажабландим. У энди ёнимда эмасди. Бизни яна Ер куррасининг чорак айланаси бир-биримиздан ажратиб қўйганди. «Шунчаки чарчаган,— деб ўйладим,— ёки... иши ўнгидан келмаяпти-микин?»

— Ўз ўлкамизга боришни хоҳламайсанми? — сўрадим ундан. — Агар у ерга йўлимиз бирга тушса қойилмақом

иш бўларди-да... Шаҳар ҳам, денгиз ҳам ўша-ўша, бир пайтлардагидек. Бир амаллаб бориб келамизми?

— Албатта борамиз,— фикримга қўшилишди у.— Фақат иш, иш бошдан ошиб ётипти, кунлар эса қисқариб бораётганга ўхшайди. Ёшинг қирқдан ошгандан сўнг бу айниқса билинар экан.

— Мен ҳам бу ҳақда ўйлаганман. Лекин илож қанча? Балки вақт отимизга қамчи уриб тургани бир томондан яхши ҳамдир.

— Йўқ, биродар, бу хусусда гап билан иш битира олмайсан. Гоҳида, қия очиқ яшил эшикка кўз ташлагинг келади... биласанми ўзи уни?

— Ҳа, биламан. Девордаги сеҳрли эшик-да. Лекин биз шунинг учун ҳам шошамиз...

— Эҳтимол, биз унинг ёнида дам-бадам ўтармиз-у, ўзини пайқамасмиз. Уни ёнгинамизда кўрганамизда эса, ичкарида нима борлигини билиш учун уёққа қарашга, ҳамишагидек, икки-уч соат вақт етишмайди.

— У ерда сув пасайганда пайдо бўладиган кўрфаз бор, шаҳар денгиз ёқасида.

— Мен жиддий гапиряпман...

— Мен ҳам. Тоғ этакларида бўз тўлқинлар жўш уради. Қайиқ мунтазир. Осмонни чағалайлар тутган. Кўздан йўқолиб кетиб, яна қайтиб келса бўладиган кенг жой. Ҳа, у ер Галактикага нисбатан кенгроқ.

— Бўлиши мумкин, аммо мен бу ҳақда гапирётганим йўқ.

— Ундай бўлса, очикроқ гапир.

— Буни осонгина тушуниш қийин.

— Айтайлик, мен ҳам худди сенинг аҳволингданаман. Демакки, бир-биримиздан ҳеч нарсани яширмаслигимиз керак.

— Фитотрон нималигини тасаввур эта оласанми?— Янков гапнинг пўскалласини айтиб, тўсатдан сўраб қолди.

Бош ирғадим: бўлмасам-чи.

«Фитотрон» деган сўз болалик чоғларимданоқ ғирашира қоронғи ўрмонларни, шамшоднинг оқ пўстлоқли танасидаги ўргимчак тўрларини, анбахзорлару панданус¹ларнинг баланд чодирсимон илдизларини, бангидевонанинг узун новдаларидаги тиканли меваларини, виктория²нинг силлиқ баргларини, олислардаги афсонавий ўрмонлар ва саванналарнинг нотаниш хуш бўйларини эсга соларди.

¹ Пандань — 20 хилга яқин пальмалар оиласи.

² Виктория — барглари катта-кэтта, йирик гулли ўтсимон сув ўсимлиги.

Мана шундай жойларда кўҳна китобларда нимаyki битилган бўлса, барига ишонасан киши.

Фитотрон — бу мўъжиза ўсимликлар полигони, тўнта-риб қўйилган сабзидек ердан қаққайиб чиқиб турган Ка-лифорния бужумини, Африканинг баланд тоғларида ўса-диган ўн беш метрлик арчагулни кўриш мумкин бўлган жой у. Бу ерда, тўғридан-тўғри зангларда ўсадиған Бра-зилия узуми жаботикабуни татиб кўриш, яна, гуллари ер остига яширинган дарахтларни учратиш мумкин. Бу ерда нилуфарлари, сузиб юрувчи сув ўсимликлари, ёй ўқиси-мон тўдагуллари бор кўлни ҳам, маржон қояли ва йўсин-ли тропик сув ҳавзаларини ҳам тасаввур этиш қийин эмас.

Жавзо буржидан келтирилган сув нилуфари учун ҳам худди шу ердан мос жой топилганди. Уни катта, жудаям баланд аквариумга жойлашди, шундай қилмаса бўлмас-ди ҳам-да. Сунъий қуёшни ўчириб, бошқасини — яшилси-монини ёқишди. Шунда бутун теварак-атроф қайноқ бу-лутлар, чанг-тўзонли булутлар ва бир неча метрли сув қатлами орасидан сизиб ўтаётган хира ёруғликка чул-ғангандек бўлди...

Янков гапида давом этарди:

— Бизнинг дунёмиздан бошқача — мутлақо ўзга дунё бурчагини барпо этиш зарур эди. Тупроқ, сув таркиби, кислота миқдори, берчлик... изотопларнинг мавжудлиги, ёруғлик даражаси — барча бу кўрсаткичларни топиш ҳар қандай одамнинг ҳам энка-тинкасини қуритарди. Ҳатто сув рангини аниқлаш ҳам осон кўчмади бизга. Қунларимиз эса санокли эди, пайсалга солишга вақтимиз йўқ эди. Баъ-зида нима учун бир таркибли сувда, деярли ўхшаш шароит-ларда, айнан битта ўсимликнинг айрими гуллаб-яшна-ши, бошқаси ривожланишдан қолиши, ҳатто қуришини би-лиш учун ҳеч қанақанги рақам ёрдам бера олмайди. Юз ёшлардаги серсоқол фин, денгизгашта, улуг океаншунос арбоб, профессор Неванлинна ўзи кашф этган қонунлар-нинг ҳаққонийлигига кечирган узоқ умри давомида бирор марта ҳам ишнолмаганлигини такрорлашни яхши кўрар-ди. Океан — илмий тажрибалар ўтказувчи хира мутахас-сислар учун ҳақиқий тузоқ. Лабораторияда денгиз суви-ни ҳосил қилиш — арзимаган иш. Бунинг учун натрий, хлор, магний, яна қирқтача элемент бўлса бас, — шундан ортиқ ҳеч нарса керакмас. Биронта кимёгар уни ҳақиқий денгиз сувидан фарқлолмайди. Лекин у пла́нктоннинг ай-рим шакллариға, ҳатто балиқларгача оғудек таъсир эта-ди. Аммо-лекин аквариумдагига бир неча литр «тирик» денгиз суви қўшилса тушунарсиз ҳол юз беради: муҳит яшаш учун мутлақо қулай бўлади-қолади. Ана шу сабаб-

ларга кўра мен, кема Ерга етиб келгунига қадар ўтган ярим аср мобайнида анабиоз¹ да мудраган ўсимликни но-буд қилишимиз мумкин-ку, деб қўрққандим.

Қари фин қўлларини колбаю пробиркалар устида гўё афсунгардек ҳаракатлантираётган чоғида кўп кўрганман. Ўзга сайёра ҳаётини орзу қилиш унга йўл бўлсин эди. Аммо шу заҳотиёқ, борди-ю у менинг ўрнимда бўлса нима қиларди, деб тасаввур қилиб кўрдим. Жуда нари борганда, интуицияга мурожаат қиларди. Хулласи калом, ўзга сайёра суви хусусиятини кўпайтиришга ҳаракат қилиб кўрдик: аста-секин унга сув қўшиб, суюлтирдик. Бундан у гўё тобора кўпаяётганга ўхшарди. Реакция секинлик билан юз бера бошлади. Сабрни чидаганга чиқарган. Бу, биологик касбининг энг машаққатли жиҳати шекилли...

— Нима воқеа юз берди ўзи, Боря?

ЯНКОВНИНГ ҲИКОЯСИ

Одатан бирданига уйғонмайман, туш кўришу мудрашдан дарҳол қутула олмайман; ўрнимдан тургандан сўнг бамайлихотир қаҳва қайнатишга тушаман, ана шунда бугунги кун мобайнида қандай ишларни амалга оширишим, улардан қайсинисини кечиктирмай, биринчи навбатда бажаришиму қайсиларини кейинроқ қилсам ҳам бўлавериши аста-секин аёнлаша бошлайди. Лекин ўша кунни уйқум бир зумда ўчиб кетди, ўйларим ҳам равшанлашиб, ташвишли тус олди. Бунинг боиси эрта, жудаям барвақт қилинган қўнғироқ эди. Ҳатто энг яқин кишиларим ёки дўстларимдан биронтаси мени бунчалик эрта уйғотиши даргумон эди: ҳали соат беш ҳам бўлмаганди-да. Ташқарида куз тун қоронғилиги, рутубатли ҳаво ҳукмрон. Дераза ойналари четини эрий бошлаган дастлабки қиров қоплаган. Чироқни ёқдим. Хона йиғиштирилмаган, стол доимгидек китоблару қўлёзмаларга тўла. Бошим айланарди. (Сўнгги кунларда иш бошдан ошиб-тошиб кетиб, кеч ётгандим. Умуман, Уэллс ҳикоясидаги яшил эшик қачон қарама ноқулай пайтда юз кўрса-тади, бунга ўзинг ҳам яхши биласан...)

Алоқа тугмасини босдим. Экран оппоқ бўлиб, худди ўргимчак тўр тўқиётгандек, ундан ялтироқ чизиқлар липиллаб ўтарди. Қўнғироқ ёқимсиз ва аянчли жиринглади. Бу лаборатория ва фитотрон билан боғлиқ автомат эди. Икки йилдан бери у миқ этмаганидан ҳатто унинг овозини

¹ Анабиоз — организм ҳаётининг фаолиятининг вақтинча секинлашиб ёки тўтаб, зарур шароит туғилиши билан яна тикланиши.

ҳам унутиб қўйгандим. У аёллар овозидек ёқимли экан. Ахборот мазмуни мужмал, «фитотрон иш камерасида кимёвий таркибнинг ўзгариши маълум бўлди...», «иссиқлик режими бузилганлиги ва азотнинг концентрациялашуви камайиши кузатиляпти...», «иссиқлик режими тадқиқот программасига мос эмас» каби доимий жумлалардан иборат эди. Буни эшитган одам, автомат ўзинча бичиб тўқияпти, деб ўйлаши мумкиниди. Чунки, ҳар қанча ҳаракат қилинган тақдирда ҳам фитотрон режимини бузиш унчалик осон эмасди: бунинг учун, эҳтимол, каттагина метеоритнинг тўппа-тўғри унга тушиши ёхуд тўққиз балли зилзила бўлиши лозим.

Беш дақиқа ўтар-ўтмас эль мени уч гумбазли, тутундек енгил асосий бинога олиб бориб қўйди. Қарама-қарши томондан шляпали новча киши — Нельга югуриб келаётганди. Ҳалол, аммо турқи совуқроқ Нельгани негадир шу тобда кўргим келмай кетди. Ҳар қанақанги воқеа хусусида Нельганинг нима дейишли ҳамиша тасаввур этиш қийин эмасди, шундан сўнг эса унинг шу ерда бўлиши ортиқчадек, шарт эмасдек туюлади. Идрокимнинг қат-қатида баъзан: бир пайти келиб, эҳтимол, ўзим ҳам унга ўхшаб қоларман, деган ғалати ўй пайдо бўларди. Тўғриси айтсам, бу мен учун ёқимсиз эди.

Хуллас, биз у билан эшик ёнида учрашдиқ, эшик ланг очилди, Нельга шляпасини қўлига олди-ю, биринчи бўлиб ичкарига югуриб кирди. Қаршимизда зал, айланма ўтиш йўллари орқали бир-бири билан боғланган бир неча лаборатория, фитотроннинг янги «асранди»лари учун стерилизация камералари, пластик деворлару қоплагичлар, иқлим ва ёруғлик генераторлари, намлик берувчи жиҳоз, шудринг, ёмғир, шамол пайдо қилувчи аппарат ва машиналар бор эди.

Кенг коридорлар бўйлаб навбатдаги залга ўтиб борар эканмиз, ўнг ва чап томонимиздан сербар токчалар, дарахт учлари орасига яширинган сунъий ойнинг оқиш, кучсиз нурларидан гоҳ соя остида қолиб, гоҳ ёришиб кўринаётган гумбазсимон галереялар кўзга чалинарди. Биздан баланд-баландларда, шимол булутлариаро қоп-қора бўшлиқларда эса ҳақиқий юлдузлар чарақларди. Шуъладор юлдузларга тўла осмон иккинчи шифтга ўхшаб кўринар ва ҳатто деярли сезилмайдиган қушдай енгил, ярим шаффоф биринчи шифтга нисбатан янада реалроққа ўхшар эди шекилли. Енгилкамизда эса, барглар шивирлашарди. Бу тутқун баҳайбат дарахтларга тил битса, эҳтимол, улар олис юртлардаги бўронлар, учиб кетадиган қушларнинг ташвишли-безовта чуғурлаши, антиқа излару чангалзорлар,

жанубий буржлар — тунги океандаги ажиб ороллар ҳақида ҳикоя қилиб берармиди. Ана ўшанда уларга мароқланиб қулоқ солсанг...

Нельга адашмасдан йўлни топиб борарди. Қўл кучи билан яратилган бу яшил ўлканинг барча одам адашиб қоладиган алкаш-чалкаш йўллари, унинг барча хилват жойлари Нельганинг ўткир хотирасига ўрнашиб қолганди. «Нақ автоматнинг ўзи-я», — деб ўйладим ҳавасим келиб. Мен унга аранг етиб юрар эканман, қанчалик ғалати бўлмасин, миямда ҳозирги ҳолатга деярли тааллуғи йўқ фикрлар чарх урарди. Ташвиш бирмунча ариб, ўрганилган шарт-шароитга тушиб қолгандек сеза бошладим ўзимни. Бундан етти йил муқаддам, агар таъбир жоиз бўлса, бу ер бўлғуси шаҳарнинг яккаю ягона даҳаси эди. Йил сайин унинг майдони кенгайиб, икки баробардан ошиб борди. Ҳали ҳам қаерлардadir ўрмон ва саванналар чекиниб, бу ерда кўкаламзор тобора кенгайиб бормоқда. Эндиликда, агар чарақлаб турган белгилару нақ ҳавода сузиб юргандек туюлувчи чироқлар силсиласига эътибор берилмаса, бу ерда адашиб қолиш ҳеч гапмасди.

Олдинда баланд шиша устунлар — аквариум кўзга ташланди. Бу — ўзга сайёра дунёсининг бир бўлагига айланмиш тонналаб суву қабарик ҳажм эди. Бошимни кўтариб, светофилтрлар орқали кўм-кўк қуёш остида хира йилтираб кўринаётган сувнинг ойнадек юзини кўрдим. Турли асбоб ва датчикларнинг қаҳрабо кўзлари нимқоронғиликка тикилиб қараб турарди.

Нельга қоққан қоziқдек тўхтаб қолди.

Бир лаҳзадан сўнг таажжубли бир нарсага кўзим тушди. Аквариумнинг девори бўйлаб сув томчиси аста-аста силжиб борарди. Аквариум атрофини эҳтиёткорлик билан айланиб чиқдик: у бўм-бўш эди. Аквариум остидаги қум устида изни эслатувчи чуқурчалар занжири чўзилиб кетган бўлиб, йигирма уч гулбаргли гул йўқолганди.

Чироқни ёқиб, ёзув жиҳозини ишга туширдим. Умум манзарани термопластик тизмада қайд қилиб қўйиш жудаям муҳим эди. Шу заҳотиёқ инфрақизил ёзув йўқлиги, яъни биз етиб келгунча юз берган барча воқеалар ғоят сезгирлик билан қайд қилинган лента тасодифан қаёққадир ғойиб бўлганлиги аниқланди.

Шитирлаш эшитилиб, қўшни хона эшиги ёнидаги аллақандай хатти-ҳаракатни сездик: ўша ерда, биздан ўн беш қадамча нарида кимдир яшириниб турарди... Аёл киши эди у, нимагадир кирган заҳотимизоқ уни пайқамабмиз...

Аёл шох-шаббалари пастга осилган абадий яшил дарахтлар ўртасидаги — ҳақиқий қуёшни асло кўрмаган ўт

устида турарди. Эгнида оппоқ халат, қоп-қора сочлари ҳўл; у чап қўли билан сочини орқасига қайтарди. Аёлнинг келишган бармоқлари узун-узун эди. Қўлларининг ажойиб равишда енгил ва нафис ҳаракатлари беихтиёр мусиқа ва рақсни эсга соларди.

Қўлларнинг бир текис ҳаракати мени сеҳрлаб қўйди. Ушбу оний шайтон васвасасини Нельга ҳам бошидан кечирди.

Юракка қандайдир тушунарсиз қўрқув тушди, ана шундагина фаҳмлаб қолдим: йўқ, фитотрон режимини ўзгартириш мумкин эмас. Бу ерга кирар-кирмас унинг ишлашига аралашганимизда оқибати қандай бўларди? Шубҳасиз, кейин тузатиб бўлмайдиган кориҳол юз бериши аниқ.

Сукунатда Нельганинг иккиланган овози эшитилди:

— Картошев сафарда, биз икковимиз шахсан жавоб беришимизга тўғри келади.

— Нимага жавоб беришимизга? — унга ўгирилиб қарадим; «жавоб бериш» сўзи миямни гаранг қилиб, ўзимни йўқотиб қўйгандим.

Эс-ҳушимни йиғиб олганимда эса, аёл кўздан йўқолганди. Бир зумда ғойиб бўлганди у. Нимагадир бизга уни қидириш бемаънидек, сомон ичидан игна қидириш билан баробардек туюлди.

— Хўш, қандай жавоб берамиз? — қайта сўрадим Нельгадан.

У овоз чиқармай лабларини қимирлатиб қўйди.

ЯШИЛ ЭШИК ҒНИДА

Алоқа сеанси тугади. Белгиланган муддатдан ҳатто бир-икки дақиқа ортиқчароқ гаплашган бўлишимиз ҳам мумкин. Янковни кўндирдим: тасвирлар нусхасини менга берди у. Лаҳза ўтмай репликатор экрандаги тасвир бўйича термопластикада рельефни акс эттирди.

Хаёлимни бир ерга йиғишга уриниб кўрдим. Хўш, ма-на, оддий савол: Янков афсона ҳақида эшитганмикин? «Тош китоб» ўқилганини-чи? Билишга улгурганмикин бунни? Билолмаган шекилли... Бу ҳақда қанча кўп ўйласам, унинг булардан беҳабарлигига шунча ишончим ортиб бораверди. Биринчидан, у гап бошлаши биланоқ менга ўз хулосаларини айтиб бермади, бундай қилишни у очиқ-ойдин ҳоҳламади. Гул ўғирланган деган хулосага келиш табиий эди, шундоқ экан, Нельга икковлари ҳам шу хулосага келмасликлари мумкин эмасди. Иккинчидан, агар у «тош китоб»дан хабардор бўлганда, турган гапки, ҳар ик-

ки воқеани чоғиштириб кўрарди (албатта, бунинг учун ўзга сайёра ёзуви ёдгорлиги билан танишиш шарт эди.) Бундан эса, анчагина ўйлантирадиган, айнан мени қамраб олган тахминларга ўхшаш фаразлар келиб чиқарди... Тошга битилган афсона воқеликка тўғридан-тўғри дахлдор деб фараз қилинса, фитотрон воқеаси мутлақо бошқача — фазовий воқелик билан, ўзимизга ўхшаганлар билан учрашувга муқаддима янглиғ янграган бўларди.

Агар шундай бўлган ва Янков афсона битигини билган тақдирда ҳам, юз берган воқеа хусусида менга гапириб бериши даргумон эди — ахир сигналлар қитъалараро тўла алоқа умумий линияси орқали бериларди-да. Ўзга сайёралар аҳолиси билан, ростига кўчганда, шу пайтгача бизнинг алоқамиз йўқ эди, бироқ назарий жиҳатдан у асосли равишда ишлаб чиқилганди. Эсимда: ҳар қандай тасодифан ўрнатилган муносабатни, томонлардан ҳеч бири ўзаро келишувсиз, амалга оширилди, деб тан олишга ҳаққи йўқ. Агар шундай қилинмаса оқибати қандай тугашини тасаввур этиш қийин... лекин бунақанги келишувнинг ўзи қаерда?

Гарчи бунақанги ҳал этиш бизнинг одатий мантиқимиз доирасидан ташқарига чиқса-да, бундан жиддийроқ, мураккаброқ масала йўқдир. Масала назарий жиҳатдан қатъий қўйилганлигини билардим. Ўзаро келишув ҳали етарли даражада эмаслиги учун кўпгина ҳолатлар назарда тутилганди. Шошма-шошарлик тараққиётнинг мақбул келажагини истиқсно этади.

Мана шунинг учун ҳам Янковни ўз мулоҳазаларимдан дарҳол хабардор этмадим. Фаразларимни текшириб кўришим керак эди. Текширганда ҳам мустақил равишда текширишим керак эди. Баҳслашувга ҳали эрта эди. Проектор¹ни ишга туширдим.

Аввалига нуқта, кейин интерферограммалар кўринди. Демак, ҳозир кадрлар бошланади... Лекин, афсус, гўё ёзув ўчириб ташлангандек, экран сутдек оппоқ, туманлигича қолаверди: бирор нарсани аниқлаш амримаҳол. Тўхта! Худди шу жой тўғрисида Янков мени огоҳлантирганди-ку. Ёзувнинг бошланиши йўқ эди, қандай қилиб буни нутиб қўйдим экан.

Мана, ниҳоят... яна интерферограмма бошланди. Нельга кўринди, уни Янковнинг таъриф-тавсифи туфайли танидим... Аквариум. Катта, жудаям катта кўламда. Унинг остида қум — ҳар бир донасигача кўриниб турибди. Қумдаги

¹ Проектор — кинематографияда қўлланиладиган проекция аппарати.

чуқурчалар, ўйдим-чуқур из яққол кўзга ташланади. Измикин булар? Сув ювиб юборган, нималигини аниқлаш қийин. Лекин ҳудди изга ўхшайди улар. Мана, аквариум шиша деворидаги томчи плёнкада қайтадан акс эттириш бошланганда у анчагина пастга дўмалаб тушишга улгургани. Шох-шаббалар қимир этмасди. Демак... мен уларга тикилиб қарадим... Улар сал-пал қимирлади. Ҳа, бу ўша аёлнинг ўзгинаси. Дарахтларнинг япроқлари... худди мажнунтол баргига ўхшаш ингичка. Шох-шаббалар уни яшириб қололмагани; аёл олдинга чиқиб келди: сочи, чеҳраси, енглари калта оқ халати (кимнинг халати — кейин аниқлаймиз буни) кўзга ташланди. Қадам ташлаши тез, сивил... оёқяланг у. Қўли тепага кўтарилди: сочини тўғрилади. Янковга қаради. Кўзлари қора, шахло, қарашлари ўткир. Кафти ҳўл кокилларида бир зумгина қотиб қолди. Бу нима? Билагузук-ку! Уни аёлнинг сочлари тўсиб турарди. Кейин у бирдан ярқираб кўриниб кетди. Ия, зумрад гуллар шодаси-ку. У худди устидан электр қуввати утиб тургандек, живирларди. Аёлнинг билак билан бўйни ҳайратда қолдирар даражада бир-бирига монандлигидан... беқиёс тақинчоққа ўхшарди у. Билагузук — чинданам зебзийнат тақинчоғими?.. Йўғ-э! Янков билан Нельга уни қандай қилиб кўрмай қолишди экан-а? Ахир бу... анови «тош китоб»даги... Мана гап қаёқда. Билагузукдаги гуллар-чи? Эталонми, матрицами? Бемаънилик... Хулоса чиқаришга ҳали эрта.

Ҳўш, кейин нималар юз берди? Аёл кетяпти, кетяпти... Энди анови овсар Янковга савол беряпти. Аёл эса тўсатдан ғойиб бўлди — кадрда кўринмай қолди.

Мана, Нельга аёл товонлари билан эзиб юборилган ўт томон югуриб кетди. Узоқлашяпти... Кўздан йўқолди. Экранда бўшлиқ. Аквариум. Тропик кўкаламзор. Янков Нельгани чақиряпти. Адашиб қолди у. Белгиларни чалкаштириб юборди. Орқасига қайтяпти. Энди биргалашиб кетишяпти. Бир дақиқадан сўнг кадрда яна Янков кўринди. Қайд қилинганларни шоша-пиша текширди. Ҳаммаси жойида, тасвир йўли ўчиб кетмаган. Бундан ҳам бадтарроқ бўлиши мумкин эди... ким билан муомала қилаётганларнинг фаҳмлаш керак эди, азиз биологларим. Нельга. Янков. Иккови яна бирга. Нима тўғрисидадир гаплашишяпти. Чеҳралари ташвишли, ҳатто саросимали. Аквариумни яна бир қур айланиб чиқишди. Қандайдир тугмаларни, клавишларни босиб кўришди, фон орқали ким биландир гаплашишди... Интерферограмма — қайд қилинганлар тугади.

... Тошга битилган афсона афсона бўлмай қолди. Лоа-

қал мен учун шундай эди. Тахминларим ҳалиям исбот талаб: фитотронда кўринган аёл номини ишонч билан айта олмасдим. Ким ўзи у? Кэмами? Аирами? Яқингинада менга маълум бўлган бу исмлар ҳали афсонага тегишли. Лекин эндиликда ҳар бирида иккитадан тугунчаси бор йиғирма уч гулбаргли гул йўқ. Эҳтимол, қирқ олти тугунчадан иборат қилиб тикилган гулнинг инсон хромосомлар¹ни тўла йиғиндисига мувофиқлиги бежиз эмасдир. Мен Янков билан суҳбатимни хаёлан давом эттирдим. Кейинроқ уни яна гаплашишга чақирдим.

— Кейин нималар юз берди? — сўрадим иложи борича босиқлик билан.

— Юз берган воқеани бирон-бир йўл билан изоҳлаб бўлади, деб хаёлингга келтира кўрма.— У мендан кўзини олиб қочар экан, фикрини бир ерга жамлаш учун жим бўлиб қолди.— Биз учун бу муаммо. Шунинг учун ҳам бу воқеани сенга айтиб беришга шошилмагандим, лекин ўзинг мажбур қилдинг... Кейин нималар юз берди? — такрорлади у саволимни.— Борди-ю бирон-бир воқеа юз берган бўлса ҳам, ҳеч балога арзимади... Тасодифан гул йўқолди-ю, шу-шу кўзга кўринмади. Бугун эрталаб эса, яна бир нарса: препаратлар тайёрловчи Ракитинанинг халати йўқолгани аниқланди, лекин буни изоҳлаб бериш жудаям осон. Ўзинг нима деб ўйлайсан бу ҳақда?

— Йўқолган халат тўғрисидами?

— Ҳа... у тўғрисида ҳам.

— Халат йўқолган, тўғрироғи, ўғирланган деб ўйлайман. Бундан бошқасига, мени кечирасан-у, фаҳм-фаросатим етмаётганга ўхшайди. Ўзинг қандай қарорга келдинг?

— Бирорта қарорни танлаб олиш учун қоида бор, ammo-лекин ана шу қоидалардан биронтасини танлаш учун қоида йўқ,— деди Янков.— Бутун меҳнатимиз чиппака чиққанга ўхшайди. Фақат бир нарсани тушуна олмаяпман: бунга бемаъни ҳодиса сабабчими ённки қандайдир қонуниятми? Лекин, барака топгур, айт-чи, бу гул кимга керак бўлган ўзи?

— Сени аниқланган нарса қизиқтиряпти-ку. Журналист янгиликлар тўғрисида гапиради, аниқланган нарса эса — янгилик эмас... Ўзга сайёра тупроғи устида олиб борилган сўнги тадқиқот ишларидан хабаринг борми? Эҳтимол, бир гаплашиб кўрасан?..

— Нима кераги бор? Айниқса, ўзи ҳозир бош қотиб қолган пайтда.

¹ Хромосомлар — ҳужайра ўзаги элементларига асосий ранглارни интенсив берувчилар.

— Ҳар ҳолда-да. Мана уларнинг координатлари. Менга хабар қилишларича, у ерда диққатга сазовор нарса — тошга битилган афсонани топишибди.

— Наҳотки? Бундан мутлақо хабарим йўқ.

— Ишончим комилки, бу сен учун қизиқарли.

— Улар билан гаплашаман.

Хайрлашишдан аввал, денгиз суви қайтиши билан сәзликларга югуриб бориб ёки дарё қумларини титкилаб олтин қидирган пайтларимизда олтин ўрнига офтобда ялтираб кўзимизни чалғитган слюда¹ларни топганимизни — болаликдаги хотираларимизни эслатиб қўйдим.

Энг оддий ва тўғрига ўхшаб кўринган тахмину фаразлар рад этилмагунига қадар ҳеч нарсага ишонмасликдек яхши бир ақида бор. Хайриятки, сайёрамизда ўн миллиардга яқин аёл бор, уларнинг ярми — қиз-жувонлар, тўртдан бири эса, гумон қилинаётган Аирадек сулув. Жаъми бир миллиарддан ортиқ.

Билагузук... Бу зеб-зийнатга деярли ҳар ўн аёлдан биттаси бефарқ қаролмаслигини хомчўт қилиб кўриш қийин эмас. Зеб-зийнатга талпиниш тонг қолдирувчи ёввойилик билан қоришиб кетган хурофотлар қолдиғи, лекин у аёлларга ҳусн бағишлайди. Табиат аёлларни бола туғишга, сеҳру жодуга мойил этиб яратган. Энди эҳтимоллик назариясини, шубҳасиз, туғилгач қарта ўйини ҳамда тақдир у омад тўғрисидаги ноҳуш фикрлар оғушида суяғи қотган ибтидоий эркакни эслайлик. Бу нимани англатади? Билагузукли юз миллион гўзал аёл орасидан худди шунақа яшил билагузук таққан ўн миллион қиз-жувон ҳақиқатан ҳам муқаррар топилишини англатади. Билагузукнинг ранги камёб эмас. У худди электр ёки иссиқлик таъсирида чақнаб туради, демак, энергия берувчи манба шода доналари орасига ора-сира жойлаштирилган. Бундан эҳтимол тутаётганимиз камаяди-ю, бироқ рақам катталигича қолаверади: ахир бир миллионга яқин қиз-жувон-а. Қадимги замонларда, аёллардан қайси биттаси узоқ муддат юриб, фитотронга амал-тақал билан етиб келиши мумкин, деб қаралиб, қиз-жувонларнинг деярли ҳаммасини ҳисобдан чиқариш мумкин эди. Бизнинг замонда эса, бу миллионга қиз-жувоннинг ҳар бири ҳам ер куррасининг исталган нуқтасидан фитотронга беш соатда етиб кела олади. Борди-ю универсал эль бўлса, тамом, чекка ўлкалардан янада тезроқ келиш мумкин. Қиз-жувонларнинг ҳаммалари ҳам фитотрон билан юлдуз гули ҳақида эшитишгани

¹ Слюда — шаффоф минерал.

турган гап. Шундай экан, нахотки миллионга аёлдан биронтаси фитотронга суқилиб кириб, ҳамма-ҳаммасини ўз кўзи билан кўриб, ишонч ҳосил қилишни истамаса? Хўш, унда нима учун гулни ўғирлаб кетди? Шунчаки қизиқиш, синчковлик... хуллас, шунга ўхшаш бирор-бир нарса туфайли дейлик... Мулоҳазаларим қалтис, бироқ тамомила ҳақиқатга ўхшаш эди. Хўш, гулни у қандай қилиб олган? Оддий техника, ҳатто телекинез — ҳамма нарса гулни олиш учун қўл келиши мумкин. Аквариум остидаги қумда, яна аквариум деворида ҳам излар билиниб турибди. Далил инobatли. Демак, бу жувон ўзга сайёра афсонасидаги Аира бўлиши асло мумкин эмас.

Борди-ю ўша бўлса-чи?

Афтидан, унинг инсонга айланишига нимадир хабар хизматини ўтаган. Балки, космик зонд камерасидаги узоқ муддатли анабиоз ҳолати таъсир қилгандир? Улар — ўзга сайёраликлар бунақанги имконият туғилишини олдиндан кўра билганлар. Улар нимаки қилишга улгуришган бўлса, ҳаммаси мана шу имкониятга тайёргарлик сифатида қилинган. Гулларнинг генлари қўшалоқ ҳолатни адо этган. Уларга қандайдир нақш — ҳатто энг кучли микроскопда ҳам кўринмайдиган тасвир тикилган ва, айтайлик, инсон пушти жойлаштирилган. Хромосомлар расми эса генларнинг тўла йиғиндисидир. Қулай шарт-шароитларда расм ўзини «намоён этган». Генлар бошқа қиёфага киришни бошқара бошлаган. Инсон дунёга келган. Лекин бу шарт-шароитлар қанақа бўлган?

Бир дақиқа ўйланиб қолдим. Ҳаммасини ипидан-игна-сигача тушуниб олишга қийналардим, гипотеза хаёлимни олис-олисларга олиб кетаётганди. Кейин бирдан фаҳмлаб қолдим: шарт-шароитлардан бири анабиоз ҳолати бўлиши мумкин-ку! Ахир бу, гул космик кемага олинганини билдиради-ку. Лекин энг муҳими бу эмас. Бошқа қиёфага киришга, турган гапки, анабиоз ҳолатининг ўзигина сабабчи бўлмайди. Хўш? Бунинг мантиқий давомини тушуниш қийин эмас: агар анабиоз ҳолати тўхтаган бўлса, демак, узоқ юлдуз саёҳати тугаган. Мана шу шартли белги хизматини ўтаган. Бинобарин, ҳамма иш шундан бошланган. Аммо қурилиш материални, айтайлик, ҳаётнинг илк пойдевори — асос материални қаердан олиш мумкин? Бехосдан океанни эсладим. Биз ўзимизнинг вужудга келганимиз — албатта, эволюцион кўринишда, — учун мана шу қудратли унсурдан миннатдор бўлишимиз керакмасмикин? Эҳтимол бунга сув, ҳаво азоти, атмосфера сабабчидир. Фитотрондаги муҳит таркиби мана нима учун ўзгарган. Янков автомат чақиригини эшитган ўша оқшомда...

... Сув ҳаракатга келди. Тўхта. Бу терс унсур, қўшимча тахминлар зарур. Хўш... Бошқа қиёфага кириш амалга оишиши учун муҳит унга муносиб бўлиши шарт. Бундан чиқадики, улар ҳаммасини олдиндан кўра билишлари даркор эди. Ахир Янков ҳамisha эритма ҳолидаги қотишмаларнинг миллиграммлари аҳамияти тўғрисида гапирарди: улар ё ҳалақит беради, ё ёрдам қилади. Лекин бу жуда жўн иш. Сув бошқача бўла олмасди. Янковнинг ўрнида ким бўлса ҳам, унинг таркибини айнан айтиб берарди. Уларнинг ҳисоб-китоблари худди мана шу асосда қилинган. Ўзга сайёра кўли ёки денгизи уларнинг сўнгги бошпаналари, мулклари бўлган. Албатта, улар унинг таркибини бошқариб тура олганлар. Гулларни қидириб топганлар зиммасига эса фақат бир нарса тушарди: шундай қилиш керак эдики, сувнинг таркиби ҳам, хусусияти ҳам аслидан фарқ этмаслиги шарт эди. Акс ҳолда хавф:хатар муқаррар. Бошқача муҳитда ҳеч нарсага эришилмайди. Мана яна бир шарт-шароит: кўп йиллик анабиоз ҳолатидан сўнг сувнинг кимёвий таркиби мутлақо бир хил бўлиши шарт. Бундай шарт-шароит эса, ўз навбатида, ёнларида уларга ғамхўрлик қилувчи ақл-идрок ва одамлар мавжуд эканлигидан далолат беради. Қолаверса, улар нормадан салгина четга чиқишни пайқашлари мумкин эди: бу ҳам, фазовий меҳмонга кимдир ғамхўрлик қилаётганининг ўзига хос далили бўла оларди. Барпо этилган сунъий муҳит эса, шубҳасиз, оқилона бошланган иш кўринишларидан биридир. Бас, шундай экан...

Янков билан боғланишга кўп уриниб кўрдим, бироқ уни лабораториядан ҳеч тополмадим; у кунбўйи қаёқларгадир йўқолиб кетар, қаердалигини эса ҳеч ким билмасди. Фақат учинчи кунигина менга Янков Минскда, ўзга сайёра тупроғи бориб қолган худди ўша институтда эканлигини айтишди.

«У учун ҳам, мен учун ҳам кўнгилдагидек совға,— дея хаёлдан ўтказдим.— Нима дер экан у?»

Минск билан боғланишга ҳаракат қилмадим: Янков суҳбатга тайёрни ё йўқми, ҳали менга қоронғи эди.

Гарчи, иш ўз маъроида кетаётганига шубҳаланишимга қарамай, орадан бир неча кун ўтса-да, у қорасини кўрсатмади; ҳолбуки, лабораториядаги югур-югурлар ҳамма гапдан акс-садо бериб турарди: яқингинада сўзларимга диққат-эътибор билан қулоқ соладиган қиз, ҳатто, мени танимай қўйганди. «Бойси нима экан бунинг?»— деб ўйлаиб қолдим. Кейин Янков билан учрашиш имконияти туғилишига қўл силкидим-у, миямга неки савод келган

бўлса, барини унга йўлладим. Ҳадемай жавоб ҳам олдим ундан.

«Менга кўрсатган ёрдамнинг учун миннатдорчилик билдираман. Саволларнинг ишни нақадар тезлатганини, ҳатто бу воқеа хусусида у-буга ақлим ета бошлаганини эндиликда тушуниб турибман. Энг аввало, ферментлар¹ ва катализатор²лар борасидаги фараз тасдиқланишини истардим. Аквариумдаги процесс ёки, сен номлаганингдек, бошқа қиёфага кириш, ана шуларсиз чегараланган маълум бир вақт ичида бундай муваффақиятли тугалланиши мумкин эмас. Бу ерда, Минскда, ушбу модда қолдиқларини тупроқ намунасида топишга муяссар бўлдик. Тажрибамиз бошланган чоғдаёқ, ўзимиз сезмаган ҳолда, барча зарурий компонент — таркибий қисмларни сувда эритиб, уларни юзага келтиргандик. Улар кучсиз эритмада пайдо бўлиб, кам учрайдиган кристалларни эслатарди; беқарор ва ўзгарувчан бу кристаллар, яна қайта пайдо бўлиш учун ўз ўринларини бошқаларига бўшатиб бериб, парчаланиб кетарди. Шундай қилиб, ўзига хос динамик мувозанат қарор топа бошлади: ҳаракат жараёнини ўн ва юз марталаб тезлаштирувчи кўпдан-кўп компонентлар сувда ҳамиша мавжуд эди. Айни пайтда, худди мана шу моддаларнинг ўзигина бошқа қиёфага киришга кўмаклашарди. Бу мураккаб, кўп тусли манзара муаммоларини ҳозир ҳам тушуниб етиш биз учун осон эмас. Биз, тажриба бошланган ва бутун маълумотлар қафтда тургандек туюлган бир пайтда, ҳатто хаёлда ҳам йўқ антиқа ҳодисага дуч келдик.

Сир-синоат охиригача очилгани йўқ, аммо ўзга сайёраликлар ғояси ва унинг амалга ошуви ҳайратомуздр. Улар қандай қилиб эриша олдилар бунга? Ҳатто буни тасаввур этишнинг ўзи мушкул. Агар сен бу ҳақда сеанс пайтида гапирганингда ишонмаган бўлардим. Уйлайманки, ўша менга айтаётган пайтингдаёқ, сен ҳаммасини пайқагансан. Лекин, бундай иқрор бўлишимдан қатъи назар, бир нарса-ни сўрашим керак: қандай қилиб сен билган нарсаларнинг тўғрисида сукут сақлаб, чидаб юра олдинг? Дарвоқе, сенинг ўрнингда бўлсам, ўзим ҳам худди шундай қилардим. Янков».

¹ Ферментлар — тирик организмларда пайдо бўладиган ва организмда химик реакцияларга ёрдам берадиган мураккаб органик моддалар.

² Катализатор — кимёвий реакцияни тезлаштирувчи ёки секинлаштирувчи модда.

ТУҒИЛГАН КҮН

— Глеб, бугун Сооллининг туғилган куни-я,— деб эслатиб қўйди Валентина.

«Нима совға қилсамикин унга?— деб ўйланиб қолдим.— Роса бош қотадиган иш бўлди-ку. У билан таниш бўлмасам. Билмасам уни. Демак, нима совға қилсам ҳам бўлаверади».

Энннинг еру-кўкка ишонмайдиган бир талай қадимий металл буюмлари орасидан муносиб совға — юз йиллик мис идишни қидириб топдим. Уни Тинч океаннинг майда қуми билан ишқалаб тозалаган эдим, яп-янги бўлди-қўйди. Унга банд ясасам, тамом-вассалом — ўйлаган нарсам тайёр-да.

Аллақачон кўз остимга олиб қўйган — Энннинг каютасидаги денгиз сандиқчасида ётган мис чивик бунга жуда қўл келарди. Энг муҳими, болға топиш керак эди. Бироқ кемадаги биронта кимсада бунақанги осори-атиқа топилмади. Энно бекам-кўст ишлашига ишонган худди ўша яшил роботни чақириб, муаммони ҳал этишини сўрадим. Беш дақиқалардан сўнг робот пневматик болғани кўтариб келди, бироқ у нимагадир ишламасди.

— Конструкцияси эскирган,— тушунтирди робот,— ўзини тиклаш қобилиятига эга эмас у.

— Чивикни яссилай оладиган яна бирор нарса топиб кел,— талаб қилдим ундан.

— Бирламчи вазифалар программалаштирилмайди. Уларни Энннинг ўзи ҳал қилади.

— Буни ўзим ҳам биламан, лекин сен тентак йигит-массан-ку. Бирор нарса ўйлаб топ.

— Яхши,— деди кибер ва шу заҳотиёқ эшикдан сирғалиб чиқиб кетди.

Чорак соатдан сўнг у занглаб кетган темир гўлани кўтариб келди: гўла шунақанги катта эдики, уни фақат икки қўлдагина кўтариш мумкин эди. Иш пишмади: бир шиша ром олиб, Энннинг ҳузурига равона бўлдим. Бир соатдан кейин, бўлғуси қаҳвақайнатгичнинг мис бандини кўтариб қайтиб келганимда кибер ҳали ҳам мени кутиб турганди; у ишлашни соғиниб қолганди. Бир неча дақиқа ўйланиб турдим-да, лангарни эшкакли қайиқдан бўшагиб, каютага олиб кириб қўйишни буюриб, киберни палубага жўнатдим. Тўғри, аввалига у эътироз билдиришга уриниб кўрди, лекин, Энно қўли остидаги музей экспонатлари қанча кам бўлса, унинг шахсий хавфсизлиги нуқтаи назаридан шунча яхши бўлади, деб киберни ишонтирганимдан сўнггина айтганимга кўнди.

— Агар лангар қайиқ билан бирга олинса, янаям яхши бўларди,— деб гапимни тугатган эдим, бу, унинг шубҳаларини тумандек бутунлай тарқатиб юборди.

Бироқ кибер гапларимни айнан тушунганди. У лангарни қирқиб олиб, қайиқни кема орқасига жойлаганди. Шу воқеадан бир неча кун ўтгач, Энно менга қандайдир шубҳали назар билан қараб, ҳадеганда гап мавзунини эшқакли қайиқ ғоят катта аҳамиятга молик бўлувчи денгиз романтикасию олис-олисларга қилинувчи сафарларга бураверди...

Хуллас, биз юқорида зикр этилган асбоблар билан «қуролланиб» олдик. Лангар сандон ўрнини ўтади. Идишга бандни ультратовуш билан пайвандладик. Қаҳвақайнатгич тайёр бўлди. Уни яна бир марта қум билан ишқалаб, металл тезроқ оксидланиши учун электрон термостатда қиздирдим.

«Қизиқ,— деб ўйладим,— Соолли бирор марта шамни кўрганмикин? Кўрмаган шекилли. Ёдгорлик шамлари ўтган асрдаёқ унутилган, демак... Борди-ю, буниям совға қилсам-чи? Ҳотамтойлик қилгач, охиригача ҳотамтойлик қилиш керак-да». Кибернетик суҳбатдошимга илмоқли гаплар ташлаб, шамёғи кислотаси ҳақида у-буни билиб олдим.

— Бир уриниб кўрмаймизми? — сўрадим кибердан.

У мақсадимни фаҳмлагандек, ўзининг дум-думалоқ, келишган калласини силкиб қўйди-да, совун билан сульфат кислота қидиришга тушиб кетди. Кейин совунни қириб, сувга солиб аралаштирди, иситди. Қўпак пайдо бўлиши билан эса, уни ўзининг механик бармоғи билан кўрсатиб, деди:

— Шамёғи.

Кибер шамёғини сочиғимга ўраб қуритди. Кейин пилик ясади, шамёғини эритди. Стаканга пиликни тиқиб, уни шамёғига лиммо-лим тўлдирди. Бироқ, афсуски, стакан чирсиллаб синиб кетди... Энг муҳими, шам тайёр бўлганди.

Совға-саломларни қутичага жойлаб, кунбўйи мен билан биргаликда сарсон бўлган ёрдамчимга — киберга руҳсат бериб юбордим.

Меҳмонлар лабораторияга йиғилишади, дейишганди менга.

У ерга — ана шу зерикарли, совуқ жойга айтилган вақтдан кечикмай келганимга қарамай ҳаммаёқ бўм-бўш, сув қуйгандек жимжит эди; муздек шиша цилиндрлар ярқирар, пашшадан катта бўлмаган қандайдир ҳашаротлар қолбаларга танда қўйганди.

Кондиционерлар астагина нафас олаётган, гироскоп-

лар эса, фақат кеманинг енгилгина чайқалишини эмас, балки вақтнинг ўзини ҳам тўхтатиб қўйгандек туюлувчи бу қўламсиз маконда бутунлай адашиб қолишим турган гап эди.

Соолли «Кашей жони»ни одамлар кўзидан мана қаерга яширган экан. Оддий ҳужайрачалар орасида шунақалари борки, ўлишни ҳечам хоҳламайди. Усиш қуввати гўё деярли ҳамишангидек — камаймаган, ўзича қолган ё вақти-соати билан ўсиб борадигандек. Шу пайтгача, ҳатто энг асосий турга тааллуқли бўлган арзирли коллекция намунаси йиғилмаганини ҳам билардим.

Бунақанги ҳужайралар бошқаларидан ташқи кўриниш жиҳатидан сира фарқ қилмайди. Аммо-лекин оддий «ғиштчалар» эллик-етмиш марта бўлиниб кетгач, ҳалок бўлади, ишдан чиқади, аини пайтда, улар билан бирга бутун организм тузилиши емирилади. Бу аянчли қоидадан фақат қисқичбақа ҳужайраси тасодикий истиснодир. Ҳужайраларнинг фаоллиги, ҳалок бўлмаслиги эса барҳаётликнинг яна бир шакли. Лекин уларни қидириб топиш — тириклик сувига эришишдан ҳам мушкул. Ана шунда, айниқса, миллион марталаб беҳуда уринишлардан сўнг, ўлмас Кашей ҳақидаги афсона беихтиёр эсингга келади. Лекин, шуниси ҳам борки, протоплазма¹нинг увовдек бўлакчалари қудратли ҳаёт дарахтининг уруғи ва куртакларидир. Қанийди энди, бир вақти келиб, организмда мангулик ёки, Соолли номлагандек, фаол ҳужайраларни бирлаштиришга муваффақ бўлинса... Бу ҳодиса мана шу ерда амалга ошмаётганмикин?

Ўйлайманки, энг содда жониворлар Соолли учун намуна сифатида хизмат қилиб, барҳаётлик сирларига назар солишида кўмаклашган. Унинг ўрнида бўлган тақдиримда менинг ўзим ҳам шундай йўл тутардим. Цилиндрларнинг бирида шундай иборани ўқидим: «Ташқи хотира устидан тажрибалар». Таниш ибора, дея ҳаёлдан ўтказдим. Инфузориялар, масалан, электр токи уришини ёқтиришмайди. Агар идишнинг маълум бир қисми ёруғликдан тўсилиб, унга электр кучланиши юборилса, содда ҳужайралар соя қисмга ўтиб олишади. Мабодо уларни беш-ўн марта худди шундай усулда синаб кўрилса — улар шоша-пиша орқаларига бурилиб, гарчи электр «чертиши» кутаётган бўлса ҳам, ёруғлик ва соя чегарасига ошиқишади.

Ҳаракатланадиган қоронғилаштирувчи парда мана нималарни аниқлаб олишимга имкон берди: инфузориялар на қоронғиликдан, на соядан қўрқишарди: улар илгари

¹ Протоплазма — ҳайвон ва ўсимлик ҳужайрасидаги асосий модда.

соя бўлган жойдан орқаларига бурилишарди. Улар қаерда ток уришига дучор бўлиб, ўша ерда ўзлари қолдирган — синалган ток уриши асаридан таъсирланардилар. Мана шу нарса ташқи хотиранинг ўзгинаси эди. Соолли худди шу ердан ҳужайралар фаоллиги томон омонат кўприкча солганди. Гўё хотирани йўқотиш — мангу яшаш муаммосининг ярмини ҳал этиш демакдек эди. Шубҳасиз, буларнинг ба-ри ҳужайра даражасида эди.

... Бир оздан сўнг гап-сўзлару кулги овозини эшитиб, адашиб қолганлигимни англадим. Меҳмонлар тўпланган холл ёнгинамда эди. Уни Сооллининг лабораториясидан тўсиқ ажратиб турганди. Агар тўсатдан унинг ўзи қаршимда пайдо бўлиб, қўлимдан ушлаб, мени мангу ҳаёт жумбоғини ҳал этишимга яқинлаштириб қўяёзган жинкўчалардан олиб чиқмаганда эди, моҳирлик билан пардалаб қўйилган эшикни ўзим асло тополмасдим.

Гангиб қолдим. Чароғон нурдан кўзим қамашиб кетди. Шовқин-сурон авжида эди. Енимга Валентина келди-ю, ҳаммаси ўз ўрнига тушди.

— У чиройли, а, тўғрими? — секингина деди Валентина Соолли томонга имо қилиб. Кейин кўзини олиб қочди.

— Нимаси ёқа қолди сенга?

Валентина андек қизарди.

— Шунчаки билиш учун... сени синаб кўрмоқчийдим... Қарвон сўқмоқлари, мушк-анбарлар, анварчеҳра чўрилар, зарбофу ипак гиламлар замонасида яшаганда эди у. Сооллига сўз қайтара олмайман: нима деса, фақат қулоқ соламан-у, ўшани бажараман. Унга қараганда, ҳали мен думбул қизалоқ бўлсам керак.

— Менга ҳам ёқади у.

— Кўрдингми, фикрингни тополдим-а.

— Сенинг ажойиб машинанг — «Дельфин»ингдек Катерина қиз турибди. Нақ келинчакдек ясаниб-тусаниб, гулгул очилиб кетган у. Соолли ҳақида гапиряпман. У шундай кўриняпти менга.

— Сенингча, у шунақами?..

— У ўзининг туғилган кунига, худди Эннога ўхшаб, вақт машинасида тўппа-тўғри ўтган асрдан келган. Айтгандай, бу ҳозирги замон вақт машинаси.

— Ҳазиллашяпсанми?

— Жиддий айтяпман. У бугун хурсанд. Аммо-лекин фақат жиддий аёлларгина мана шундай вақтичорлик қила олади.

— Мен удалай олмайман бунни.

— Бунақанги пайтда шундай хаёлга берилиш керакки,

теварак-атрофдаги ҳамма нарса сал-пал кулгилидек туюлсин.

— Менга шундоғам яхши, лекин мен ҳамиша бир оз уйқусираб... кейин, хурпайиб юраман чоғи.

— Айтишларича, вақти-соати билан бу ўтиб кетади.

— Мойдек ёқди, билмас эканман буни. Сооллига нима совға қилдинг?

— Мана буни... Элтиб беришим керак.

Шундай деб, Соолли томонга йўналдим.

У ҳақда қандай ҳикоя қилиб берсам экан? Хуллас, Соолли, кулранг белбоғ билан сириб тортиб қўйилган сидирга баргикарам жакетию тўр гул чекилган, қорароқ тусдаги бурма кўйлагига чиндан ҳам мисли йўқ гўзалга ўхшарди. Жакети белига жудаям нафис марварид шодаси билан нилий-пуштиранг қўқонгул боғлаб қўйилганди. Кўйлаги этагида, юпқа қора тўр бурмаси остида каттагина кумуш тўғнағич хирагина йилтираб турарди.

Ялтираб турган соч кокиллари очиқ бўйнига тегиб, қитиғини келтирар ва у бундан жунжикаётганга ўхшаб кўринарди. Ени очиқ туфлисининг узуну ингичка тумшуғи тепасига эса сўлмас чиннигул қадалганди.

Энно яқинлашиб, камтарона совғамни кўздан кечирди.

— Арзигудек буюм,— қаҳвақайнатгичга баҳо бериб деди у,— қаердан олдинг?

— Биродарим Антарктидан юборганди,— ғамгинлик билан жавоб бердим.

— Ҳақиқий қутбники,— Энно шундай деб, металлни хидлаб кўрди.— Шам-чи?

«Жудаям анойи экансан-ку, оқсоқол»,— дея кўнглимдан ўтказар эканман:

— Бувамдан мерос,— дедим-у, бирдан Сооллининг кўзлари чақнаётганини кўриб қолдим: улар ифодали, тўқзангори бўлиб, қорачиғи катталигидан оқшомда бутунлай қоп-қора кўринарди. Киприклари эса нақ капалакдек, бах-малга ўхшарди.

Соолли кўзларининг ич-ичигача қаролмадим; тасаввур этиш учун ҳар қанча зўр берсам ҳам, унинг ботиний қараши бу зебо хоним қалби ҳақида менга ҳеч нарса айтиб бермади. Сооллининг ёшини аниқ айтиш қийин эди, фақат ўзини тутишига қараб туриб, қирқ ёш берса бўларди. У жудаям чиройли рақс тушар, завқ билан куларди, лекин кулгиси нимагадир мени завқлантирмади. Ундан буюк сувости дунёси ҳақида сўрагандим, шогирд-талаба саволига жавоб қилаётгандек насиҳатомуз жавоб берди. Шундай жавоб қилиш унга ёқарди. Чехраси табассумдан ҳар ёришганда юз ифодалари ўзгарар, ияғи эса сирли, тушун-

тириш қийин, сўз билан ифодалаш мумкин бўлмаган ниманидир эҳтиёткорона эслатиб турарди. Энно совға этган мугуз кўзойнак унга жудаям ярашганди.

Кўшни столда адаб сақлаб ўтирган уч кибернинг ҳар бири олдида хира муз парчаси солинган лимонадли қадаҳ турарди,— бу менга кутилмаган ҳодисадек, ҳатто, айтиш мумкинки, роботлар учун берилган имтиёздек кўриниб кетди. Чунки худди шу лаҳзада Соолли ташқарига чиқиб, оҳорли пешбанд таққан, оқ-пуштиранг бўйнига юпқа қийқ рўмол ташлаган ҳолда пайдо бўлди-да, хуштавозелик билан улар олдига вазада конфет қўйди. Киберлар одоб билан унга таъзим қилишди. Бироқ Соолли улар ёнидан маҳобат ила узоқлашгани ҳаманоқ, чақирилмаган меҳмонларга ўтирилган Энно секин, аммо қатъий қилиб деди:

— Қани, ўғилларим, бу ердан дарров...

Бир дақиқа ўтар-ўтмас Соолли яна стол ёнида кўринди-ю (энди унинг пешбанди йўқ эди), шу билан можаро ҳам тугади. («Бугун булар менинг ёрдамчим, Энно».)

Соолли... Бехосдан у ҳақда ўйлай бошладим, аммо фикр-мулоҳазаларим натижасиз тугади. Амалга ошмаган ҳар бир воқеавий ишга, масалан, тошдаги битикка, шубҳасиз, Соолли энг сўнггида ишониши мумкин эди; ҳозир эса бу унинг бошини қотириб, ғазаблантиришини тасаввур этса бўларди. Мана шу боисдан ҳам йндамасликни маъқул кўрдим: тўсатдан уни ёмон кўриб қолишимдан чўчидим. Кейин, миядан кетмайдиган бунақанги фикрлардан ўзимни фориг этиш учун экранни ёқиб, ўтмишдаги ва ҳозирги океану сайёра ҳақида, умуман, биолог Соолли Эрнульф ва унинг лабораториясига нимаики тегишли бўлса, барини кўрсатишини сўрадим. У билан шундай шартлашдик: экран ички бўлади, яъни фақат ўзимгагина кўрсатади. Меҳмонларни безор қилишни нима ҳожати бор? Хуллас, ўтмишга енгил-елли экскурсия бу. Сайр. Тўғрироғи, Соолли режиссёр ва оператор бўлган фильмни тамоша қилиш. Бугун, шу дақиқаларда ниманики ўйлаётган бўлсам, улар ҳақида эшитишни эмас, айнан ўзини кўришни хоҳлаётгандим; ҳозир, ҳаёт деб аталмиш бешинчи унсур ҳақида ўйлаётгандим. Бундай ўй-фикрга келишимга Жавзо буржи билан боғлиқ воқеа туртки бўлганди... Шундай қилиб, беш дақиқалик фильм бошланди.

* * *

... Қора тошлар, оташнафас кратерлар, буғланаётган кўллар, лава оқимлари, сувлар ва пастак иссиқ туманлар узра момақалди роқ гуриллади. Уч қават булут сайёрани ўраб олди, кетма-кет чаққан

уч чақмоқ булутлар орасидаги қоп-қоронғи бўшлиқни ёритиб юборди, қават-қават булутлардан бир вақтнинг ўзида ерга қуйилган уч қават ёмғир ваҳшиёна ўкириб, бир-бирига аралашиб, шитоб билан пастга қуйилиб, океанлар пайдо қилди.

... Кулранг туман қуруқликни иссиқ кўрпадек қоплаб олди.

Ёмғир лаваю тоғу тошларни ювиб-кемира кетди, тош деворлар қулаб, сув оқимини тўсиб қўя бошлади. Табиий пайдо бўлган ибтидоий тўғонларнинг бўлаклари лойқа сув зўру заптдан бамисоли жонлидек ҳаракатга келган, оқим уларни кифтига олиб, океан сари суриб борарди. Ороллар шир-яланғоч бўлиб чўмиларди оқимда. Булутлар орасида ҳосил бўлган илк ёриқ-тирқишлардан қайноқ қирмизи нур туша бошлади. Қирғоққа сутдек оппоқ буғ тўшалди. Кейин яна тизма тоғлар ҳаракатга келди, ер силкинди, кўкка бурқираб ўрлаган кул аста-секин жарликларга ёғила бошлади. Сел оқими бақирлаб қайнаб, йўлида нимайки учраса, ҳаммасини вайрон қилиб, ўзи билан оқизиб кетди. Дўзахий оқим океан сари елиб борарди. Қирғоқлар кул ва балчиқдан қоп-қора тусга кирганди. («Соолли, бу ер унчалик шинаму қулай кўринмайди-ку»).

... Саноқли кун давомида энг катта ер бўлаклари қум билан қопланди.

Қирғоқлар пайдо бўлар ва яна ювилиб кетарди. Сайёра қобиғи тарс-тарс ёйиларди. Утли ёриқлардан оқаётган сув нақ бир миль баландликка сапчиган қайноқ фавворалар отиб, йўлидаги жинсларни текислаб, қумликлар ҳосил қилиб, тошларни янчиб, ўзан солиб, яна океанга интиларди.

...Океан ўзанини дастлаб ҳосил бўлган ер қобиғи тўзони босиб кетди. Унинг ўрнида бир неча бор ер бир оз кўтарилди. Қитъалар замини қалқиб сузиб юрди. Илгариги қуруқлик ўрнида океан пайдо бўлди, денгиз ўрнида эса қуруқлик — қитъалар ўсиб чиқди. Иссиқ газ шитоб билан атмосферага кўтарилди. Теварак-атрофни буғ ва аммиак, метан ва водород тутди. Қуёш газни қиздирди. Чақмоқлар молекулаларни бириктирди. Газлар қуюқлашиб, суюқликка айланди. Суюқлик эса жазирама нурлару чақмоқлардан қайнади. Молекула парчалари занжир — бўлғуси оқсиз моддали жисмларнинг нуқта-нуқта чизиқчаларини ташкил этиб, қайта бирлашди. Денгизларга осмону фалакдан томчилар тушди... Шўр сув билан аралашиб кетди, сув эса рангини ўзгартди.

Ҳаёт гули — заҳил, сарғиш; нурлар дастаси сув қаъригача етиб боролмасди, улар кўзга кўринмас, сезилмас

субстанцияда сочилиб, ғойиб бўлар, бунинг натижасида серқоя жарликлар остида шундоқ кўриниб турган мағоралару ғорларнинг аниқ кўланкаси кўзга ташланмасди.

Гуё уёққа ҳам ёрду имиллаб, силкиб етиб боргандек кўринади. Ёруғлик ва кўланканинг беқарор ва сезиларсезилмас худудида ҳаракат пайқалади. Молекулаларнинг янги занжири пайдо бўлади. Антика бильярд ўйини, электр токи туфайли бирикмайдиган модданинг янгитдан бирикиши юз беради.

Қўлтиқларнинг каҳрабо сувлари осойишта тус олиб, суст чайқалиб қўяди. Молекулалар худди жажжи маржонлардек сувни бириктиради. («Чида энди,— деб кўнглимдан ўтказдим,— ахир буни ўзинг сўрадинг-ку. Ибра-томуз биофильм сценарийси, шубҳасиз, биринчи курс талабаларини назарда тутиб ёзилган. Соолли уни сен учун атайлаб ўйлаб топмаган-ку. Тамом-вассалом. Жанр доирасидан ташқарига чиқмай, жавоб берса ёмон бўлмасди... Бу ҳақда кейинроқ».)

... Ҳаво пуфакчалари ҳанузгача олимларни ажаблантиради: уларнинг устки қисми нақ магнитга ўхшайди-да. Унга органик моддалар ёпишади. Ҳатто рудаларнинг майда доналарию чанг зарралари ҳам (флотацияни инженерлар кашф этишган, флотациянинг мутлақо бошқача турини эса табиат яратган: оғир молекулалар занжири пуфакчалар ортидан юқорига интилган). Тўлқинларнинг оппоқ кўпикларида миллионлаб йиллар давомида йиғилган, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бойлик — консервациялашган воқеалар, пинҳоний йиғилган қуёш нурлари бор, уларнинг шуълалари оксилларнинг биринчи онаси бўлмиш молекулаларнинг ҳайратомуз нақшларига битилган.

... Денгизда шамол эсмай қўяди.

Кейин сурункасига бир неча кун шамол эсади. Бутун океан юзидан кўпикларни қирғоққа тинимсиз ҳайдайди. Қўлтиқлардаги сув қуюқлашади, шамол эса фақат бир томонга — қирғоқ сари эсгани-эсган. Мана, қум ҳам, сув ҳам йўқолди. Улар ўрнида, ҳозирча жонсиз тошлар ёнида дирилдоқ ғалати қуйқа қолди. Қуйқа ғорларга оқиб кирди, сувости мағораларини тўлдиради, қирғоқни қалин қатлам бўлиб қоплаб олади.

Сув ювиб кетолмайдиган қуюлган қуйқа бу. Тасодиф, муқаррар тасодиф молекулаларни шундай бирлаштирдики, улар моддаларни ўзига тортиб, ривожланди, яшай бош-

---

¹ Субстанция — илмий материалистик тушунчада — доимо ҳаракатда ва ўзгариб турувчи материя.

лади. («Глеб, диққат билан томоша қилиб, эшитинг, энг асосийси ҳали олдинда».)

Билинар-билимас нур босими тирик ҳужайралару биринчи бор насл қолдирувчи пуфакчаларни нафас олишга мажбур этипти. Томир уриши — бу нафас олиш, модда алмашинуви, ривожланиш демакдир. Жажжи пуфакчалар оқсил томчиларида пайдо бўлиб, қуёш тафтида шишяпти; улар нақ митти елканчалардек, ярқироқ игнадек ўткир нурлардан ҳилпираб, титраяпти. Нур босими янгидан-янги пуфакчаларни вужудга келтиряпти — органик модда шундай кўпая бошлади. Плазма¹ марказдан тирик заррачаларнинг четларига оқиб борди — артериялар ўзлигини намоён эта бошлади. Плазманинг ҳужайралараро қарама-қарши оқими вена системасига асос солди. Ионли биотоклар² плазмани тола билан ўралишга мажбур қилди, асаб системаси шу алфозда намоён бўлди.

Ҳаёт, Афродитага ўхшаб, денгиз кўпигидан вужудга келди.

... Соолли бунни мана шундай тасаввур этиб, кўз ўнгига келтирган. Бунга аралашмасдан тура олармидим? Деярли беихтиёр ҳолда фильмни хаёлан давом эттирдим.

Менинг бу хаёлий кинокадрларим... унга — Сооллига аталганди.

Афродита денгиз кўпиклари орасидан чиқиб келади.

... Унинг қўнғироқ сочлари қора, мовий кўзлари катта-катта. (Баайни Сооллининг ўзи.) У денгиз қаъридан ёруғ дунёга чиқади-ю, устига киядиган либослари ташвишини қилиб ўтирмай, эски бичимдаги мугуз кўзойнагини тақиб олади. Шу ерга келганда экран овозини баландлатдим: «Тугилган кунинг билан, Соолли!»

ЭЪЛОН ҚИЛИНМАГАН ИНТЕРВЬЮЛАРДАН ҚУЧИРМАЛАР

Константин Ольховский, «Гондвана» илмий тадқиқот кемасида ўтказилаётган ўн бешинчи экспедиция раҳбари:

Гулларнинг генлари қўшалоқ информацияга эга, деб тахмин қилиш мумкин. Хромосомлар улкан молекулаларининг нозик тузилиши сири ҳали очилганича йўқ. Қирқ олти тугунча — бу шоирона образ бўлиб, озми-кўпми асл моҳиятни англашда ёрдам беради. Аммо биринчи қарашда фантастик туюлган тахминни инкор этиш ярамайди-ёв. Чунки биз ҳатто энг фавқулудда хулоса-оқибатга ҳам эътибор беришга мажбурмиз.

¹ Плазма — қаннинг суюқ таркибий қисми.

² Биотоклар — мияда пайдо бўладиган электромагнит тўлқинлари.

Энно Рюон, «Гондвана» кемасининг навигатори ва механиги:

Еритгичларнинг бир-бирига яқинлиги борасида барча рекордлардан ўтиб кетган худди ўша буржга Жавзо номини берган қадимий мунажжимларнинг тасодифий башоратларидан ҳайратга тушасан киши. Ун миллион километр — бу ҳатто бизнинг қуёш системамиздаги ўлчовга нисбатан ҳам кам. Информацион марказлар кутубхоналаридан ушбу ўтган аср тажрибаси ҳақидаги эслатма ва мақолаларни топдим. Тараққиёт борасидаги масала, аynиқса, диққатга сазовор. Улар ўзларини ва яшаган сайёраларини дунёнинг бир қисми сифатида тушунишга уринганлар. Ҳа, улар бу соҳада биздан ўтиб кетишганди. Тараққиёт жараёнида ҳеч нарса йўқотмаганлар. Уларни фалокатдан қутқариш учун юлдузлараро кезувчи бунақанги кўп кемаларга яна узоқ вақтларгача эга бўлолмаймиз. Лекин улар буни хоҳлармикинлар? Истиқбол учун уларнинг бошқа чора-тадбирлари йўқмикин?

Борис Янков, фитотрон бўйича биолог:

Нима учун биолог бўлишга жазм қилдим?... Тирик жонзотни болалигимдан яхши кўраман. Ушандаёқ ўрмонлар ва тепаликларда, дарё соҳилида тентираб юрар, ўқир, ҳикояларга қулоқ тутардим. Кунларнинг бирида ҳақиқий фитотронни кўриб қолдим. Сейшель пальмаси ёнғоғини иккала қўлим билан қучоқлаганча, тизсамда ушлаб турардим. Жигаранг пўстлоқ остидан қачонлардир жонли ниш кўринишига ҳечам ишонгим келмасди... Кейинчалик отам Сейшель ёнғоқларининг узоқ саргузаштларини: қандай қилиб уларнинг денгизга тушиб қолишию чўкиб кетиши, бироқ устидаги пўстлоғи арчилиши билан энгиллашиб, сув юзига қалқиб чиқиши тўғрисида гапириб берди.

Бу тропик ажойиботни биронта шхуна ёки бригантинадагилар кўриб қолиб, кемага олмагулларича, уларни шамол ва оқим дунё бўйлаб суриб юраверган. Урта аср донишмандлари уни ҳайвонот, ўсимлик ёхуд минераллар оламидан қай бирига киритиш хусусида бош қотирганлар. Айтишларича, улар Ява яқинида, сувости боғларидаги дарахтларда ўсаркан. Эмишки, сув остига шўнғувчилар ажойиб денгиз ўлжасини кўриб, бир неча марта васвасага тушишган, бироқ яқинлашишлари биланоқ у кўздан ғойиб бўлган. Аммо-лекин замонлар ўтиб, улкан дарахтлар сув бетигача ўсиб чиқармиш. Ана шунда бургут бошли, арслон гавдали, баҳайбат қанотли махлуқ учиб келиб, уни одамлардан қўриқлар эмиш.

Айланаси бир метрли ёнғоқ! Етти яшар болакайга бунақанги ёнғоқни кўтаришга йўл бўлсин. Доғули денгиз-

чилар қадимда уларнинг шифобахш хусусияти ҳақидаги мўъжизаларни ҳикоя қилишарди. Габсбурглардан бири мана шундай топилмалардан биттаси учун тўрт минг тилла флорин тўлашга ваъда қилган экан. Ҳокими мутлақнинг буюртмасини бажара оладиган бирор-бир капитан топилдими — йўқми, буниси номаълум.

Сергей Шинаков: тарихчи ва тилшунос, ёзма ёдгорликларни ўқиш бўйича мутахассис:

Сиз, текстни нима учун фикран хотирамга кўчириб олганимни, уни қандай қилиб ёдлаганимни сўраяпсиз. У гоёиб бўлиб қолади деб кўрққанингизданми, деяпсиз... Ҳақиқатан бўлиб ўтган ва ўн еттинчи аср ҳужжатларида зикр этилган воқеа ўша кезларда эсимга тушганди. Унда айтишларича, Оливер Кромвеллнинг сафдошларидан бирининг ҳузурига нотаниш киши келиб, шундай деган:

«Сэр, хатлар очилиб, улардан нусхалар кўчириладиган қора хонада қимматли вақтингизни исроф этишингизга тўғри келади. Мен эсам бир дақиқадан камроқ вақт оралигида, қанчалик узун бўлмасин, ҳар қандай хат нусхасини тайёрлай оламан».

Нотаниш кимса мурожаат этган Жон Турлоу унинг хатларни берухсат очиб ўқиш билан шуғулланувчи полиция бўлими ишларидан хабардорлигидан ҳайратга тушади. Бу пайтда ҳал этувчи воқеалар яқинлашиб қолган бўлиб, кутилмаган ёрдам жудаям фойда келтириши мумкин эди. Шундан сал илгарироқ Турлоу Оксфорд университети доктори Жон Уоллес кўмагида, Кромвелга суиқасд тайёрлаётган муҳожирларнинг маҳфий кодини ўқишга муваффақ бўлганди. Қўшни Францияда фитналар пишитилиб, васвасага солувчи ивюлар тўқиляётганди. Мана шу боисдан ҳам Турлоу узоқ ўйлаб ўтирмай, таклифни қабул қилади. Янги ходим алоҳида хонада ишлай бошлайди. У Турлоуга ўта муҳим хатлар нусхасини мунтазам равишда етказиб туради. Худди шу кимсанинг ўзи ҳатто заҳарланган, шахсан Оливер Кромвелл номига йўлланган мактубларни ҳам қандайдир тушунарсиз усул билан ўқишнинг уддасидан чиққан. Шоён диққатга сазовор тафсилот: орадан ўн-ўн икки соат ўтгач, ҳужжат нусхасидаги ҳарфлар хиралашиб, ҳадемай, худди улар бутунлай бўлмагандек, мутлақо ўчиб кетган. Тоза қоғозгина қолган. Бироқ бу вақт ичида Турлоу ва унинг сон-саноқсиз ходимлари кўп нарсадан хабар топишга улгуришган.

Француз шароби ва атторлик моллари ниқоби остида Англияга ўқ-дори олиб кирган сэр Жон Пекингтон фитнасига мана шундай барҳам берилганди. Сал кейинроқ эса,

роялистларнинг махфий иттифоқи — «Таранг тугун» тор-мор этилганди.

Тезкорлик билан нусха кўчириш сўри, шундай қилиб, очилмай қолаверган. Фотография мана шу воқеадан сўнг икки аср ўтгачина юзага келди. Аммо дастлабки фотокамералар бунчалик нозик ва шошилинч ишда қўл келолмасди, албатта. Ёзувнинг ўчиб кетиши билан боғлиқ бу ғалати воқеа тинчимни олганди.

Андрей Никитин, «Океан» ахборотномасининг илмий шарҳловчиси, журналист ва шоир:

Нимаям дейишим мумкин?.. Улар ўз келажакларини, ҳеч қаерга олиб бормайдиган чексиз йўл бошланишини кўра билганлар. Улар йўл бошини яхши билганлар, лекин бу йўл қандай тугайди ва қачон бўлса ҳам тугармикин — бу ҳақда фақат тахмин қилишлари мумкин эди. Эҳтимол уларнинг сўнгги вакиллари жизғанақ қилувчи, ўз ёритгичларидан янги олов оқимлари қуйилиб келувчи тонг арафасида ухлай олмай, қоронғи деразалар олдида юлдузлар бодроқдай бодраган осмонга тикилганча бедор ўтирдирлар.

Улар хаёлан бўлса ҳам, ўзларининг янги «мен»ларига, ўзларини, келажакларини ишониб топширган янги офатга кўника олармидилар? Улар ўзларининг бронза ҳайкалларию ибодатхоналари, осма кўприкларю мармар қасрларини ташлаб кетаётгандилар. Истиқболда уларни энг узоқ уйқудан ҳам узоқроқ давом этувчи нимадир кутаётганди.

Улар бир-бирларига видолашув сўзларини айта олишганми? Қайта учрашишларини хоҳлашганми? Сирли башоратларга тўлалиги, ғоялар ғоятда моҳирона яширинганлиги ва ногоҳоний фаҳмланиши сабабли ҳақиқатан ҳам бу ҳодиса уйқуга ўхшаш бўлганми? Ёинки бу фанони — ҳад-ҳудудсиз қопқоронғи бўшлиқни эслатганми? Қайноқ юлдуздан таралаётган биллурдек ёғду уларни шоширарди. Гарчи улар кейинчалик бирор-бир нарсани ўзгартириш учун ожизлик қилиб қолишларини билсалар ҳам, ҳар қанақанги иккинчи даражали тажрибаларни ўтказишга вақт топилшлари дарғумон эди...

Сукутда лаҳадлар, жасад ҳам қара,—

Ҳаёт гулшанида Сўзлар қатланар.

Ўтмиш зулматидан мисли мақбара —

Қад тиклар, жараглаб давомдор хатлар².

Улкан сайёра гўёки сеҳрлангандек, ёввойиладша б.

¹ Роялист — қирол ҳокимияти тарафдори.

² Ушбу ва бунданги кейинги шеърлар таржимони Сабриддин САДРИДДИНОВ.

ди. Қутурган шамол табиий металл қатламларини яланғочлаб, қуриган дарёлар ўзани, саройлар харобаларини кўмиб юбораётганди.

Кундалик дафтаримга баъзан воқеаларнинг қисқача баёнини шеърӣ сатрлар билан ёзиб қўяман. Албатта, бу кейинчалик улардан бирор муҳим хулоса чиқариш учун эмас — чунки улар шундоқ ҳам эсда қолади, унутилмайди. Гоҳо, мени кеча ёки ўн йиллар муқаддам ҳаяжонга солган нарса — ҳаёт қандай ғиштчалар ёки атомлардан таркиб топганини билишни, кузатишни истаб қоламан. Кундалик дафтаримда юз йиллар аввал юз берган ажойиботлар тўғрисида ҳам ёзилган. Милни унинг муқовасига суриб қўйсам, тамом, қизил қон шарчалари қўшилиб кўпчитган ҳужайраю шаҳарлар кўчаларидаги дастлабки ҳаракатни тартибга солувчи роботлар ҳақида, лабораторияда синтез қилинган ген ҳамда ромбасимон сузгичли, териси таңғали, увоқина бошли, узунлиги йигирма метрлик қадимий рептилия¹ — Несси борасида билиб ололаман (ушбу тур, уни қидириб топиб, муҳофаза қилиш мақсадида экологияга фаол аралашиш натижасида қирилиб битган). Унда яна матбуот, эпидемиялар ўртасида бўлганидек, мунтазам вақт оралиғида унча-мунча ёритиб турадиган майда-чуйда мўъжизалар ҳақидаги ёзувлар ҳам бор. Шахсий кузатишларимни ҳам ёзганман — худди мана шу кузатишларим вақт ўтиши билан унутилиш даражасига етиб қолиши мумкин. Қадимий шеърлар ўзининг ажойиблиги билан мени ром этади, қофияларнинг фикрга бўйсундирилгани ёқади менга.

Жавзо буржи воқеаси — турган-битгани ашъор, ҳеч бўлмаганда, мен учун шундай. Утмишдошим бир пайтлар қуйидагиларни айтганда жудаям ҳақ эди, деб ўйлайман:

Баҳорги мақоллар, лутф сўзларин
Қишнинг китобидир тугилган ини.
Кўриб қолди мовий, сезгир кўзлари
Заҳматкаш заминнинг битикларини.

Унинг учун ҳам, мен учун ҳам шеърӣят — истиқбол муқаддимасидир.

ОРОЛ

«Гондвана» Мариан ҳавзаси яқинида кезиб юрар экан, бир неча бор уфқда яшил оролларни, атолллар — ҳалқа шаклидаги маржон оролларни кўрдим. Сув ҳайрон қоларли даражада шаффоф эди. Планк-

¹ Рептилия — судралиб юрувчилар.

тон ғойиб бұлгачгина шарқ томонга қараб силжидик ва кўп ўтмай ҳақиқий океан саҳросини кўрдик: бу ерда оқимлар аллақачон босилиб, чуқурликдан озуқа тузини олиб чиқмай қўйганди; «Гондвана»нинг тағ тўсини остидаги ўнлаб метр сув қатлами шишага ўхшаб кўринар ва бу нарса дискни кузатишда ҳалал бермасди. (Диск ёрдамида шаффофликни ўлчардилар. Ўлчардилару ажабланардилар).

Марказий Полинезия Споради районининг бир ерида, турли йўналишларда ёйилаётган акустик тўлқинлар тезлигидаги оғиш мавжудлигини топдик. Океан туби физика нуқтаи назаридан унчалик ёмон эмасди. Ундаги ер қобиғи қуруқликдагига нисбатан уч-тўрт карра юпқа, қатламлари камроқ эди, лекин шунга қарамай, у ер бағридан энергия оқимини бетўхтов чиқариб, чуқурлик гирватларининг бир меъёрадаги ҳаракатини қабул қиларди.

«Гондвана» тезлигини оширган ҳам эдики, қаршимизда худди рангли калейдоскопдагига ўхшаб, ороллар милтилаб кўринди. Лекин ороллар ораси, битта архипелаг доирасида, унчалик узоқ эмасди; ичида жасур ва буғдоймағиз эшкакчилари бўлган полинезия қайиқлари бу масофани ҳеч бир қийинчиликсиз босиб ўта оларди. Шуниям унутмаслик керакки, маржон ороллари вулқон натижасида пайдо бўлган ороллардан кескин фарқ қилади. Улар океан тўлқинлари орасидан аранг кўзга ташланади. Мен ҳайратга тушдим: баландлиги бир неча метрлик бу ясси юзадаги ўсимликлар майли майда денгиз мавжудотларининг ҳаётга ташналик майли билан шу даражада бир хил эдики, узоқдан қараганда уларнинг бари бир хил кўринарди. Кейин, бу ерда на нон дарахтлари, на бананлар ўсарди, на батат¹, на ямс экиларди, на ўрмонлар гувиллар, на дарёю наҳрлар оқарди.

Фақат вулқон натижасида пайдо бўлган оролларгина, бу ерларга хос антиқаю ажойиб ҳисобланмиш ғайриоддий гўзаллиги, сўлим манзаралари билан ажралиб туради. Мана шу писанда билан ўтмишдаги саёҳатчилардан бирининг қуйидаги сўзлари остига ймзо чекишим мумкин:

«Қаршимизда тўсатдан водий намоён бўлди. Мен унга назар ташладим-у, нафасимни ютиб, қуёшдан қамашмаслиги учун кўзимни юмиб олдим, кейин яна унга назар ташладим. Умрим бино бўлиб бунақанги чиройли ва жозибадор манзарани кўрмагандим.

Сув суриб чиқариб ташлаган тошларга тўла қора

¹ Батат — жануб ўсимлигининг бир тури ва унинг картошка таъмли ширин илдиз меваси; картошка.

соҳил бўйларига тахминан бир километр узунликдаги тўлқинлар зарб билан урилиб, парча-парча бўлиб кетар ва ундан ҳосил бўлган безовта кўпикларда қуёш нурлари шуъласи рақсга тушиб, ялт-юлт қиларди. Тошлар ортиданоқ зумраддек кўм-кўк ўтлар минтақаси бошланар, олд томонда ўсган хушқад пальмаларнинг барглари учлари шамолда тебранарди; бу барглар ҳар лаҳзада тусини ўзгартириб, оқиш-кўкдан тортиб тўқ-қўнғир ранггача кирарди. Пальмалар орасидан бир неча қизил томлар ҳамда икки биқинида гулга бурканган дарахтлар — тиара ва пуарулар саф тортган катта йўл кўринарди. Аммо йўл, ёвлаб кетган қалин ўсимликлар орасига кириб, тезда кўздан ғойиб бўларди; ўсимликлар эса, пировардида доирасимон қоя деворга ярим доира шаклида тирмашиб олмақчидек, нақ мовий дарё сингари тошиб-кўпчиб, бутун водийни қоплаб олганди. Уларга қараб туриб, театрга тушиб қолганингга, уфқ-уфқ эмас, балки қўлда чизилган сахна безаги эканлигига қасам ичишинг мумкин эди: манзара шу даражада уйғунлашиб кетганди».

Бир сафар биз «Дельфин»да худди шунақа оролга бордик. Фақат у ерда қизил томлар ва йўллар йўқ эди — ҳамма нарса ибтидий ҳолида кўринарди. Мен билардимки, энг кичкина ороллар қўриқхоналарга айлантирилган — ҳозирча космос ҳалқасида ҳам жой етарли эди.

Валентина «Дельфин»да қолди. Соҳилга тушаётганда, ундан мени олиб кетгани уч соатдан сўнг келишини илтимос қилдим.

Илиқ қум бўйлаб борар эканман, хурсандчилигимнинг чеки йўқ эди: орзум амалга ошганга ўхшарди; олдимда орол, олисларда, баланд бўлмаган қоялар узра қора қушлар чарх уряпти. Кўрфазда чўмилиб, қумлоқ соҳилга чўзилдим. Бироқ қуёш қиздириб юборгач, ҳам ўт-ўланлари, ҳам сояси бор қоялар этагига ўтишимга тўғри келди.

Мудраб кетибман. Бир пайт кўзимни очсам, денгиз ёқинасида Валентина юрибди. Қайтишимга ҳали эрта эди: робинзонга айланганимга бор-йўғи бир соатча бўлганди-ёв.

Валентина ниманидир қидираётганди: энгашиб олиб, қумга тикилар, уни кафтига олиб титкилаб кўрарди. Чиганоқчалар ё қайроқчалар йиғаяпти у, деб ўйладим: болаларга хос бу иш чўмилиш кийимидаги узуноеқ қизга жудаям ярашарди. Бироқ афсуски, мен янглишгандим: у соҳилдан топган нарсасини чап қўлидаги — ингичка тасмали тўқ-қизил сумкачасига солаётганди. Орадан ярим соат ўтди. Сумқача оғирлашаётгани ёки озгина бўлса ҳам «ўлжа»дан қаппаяётгани мутлақо сезилмасди. Валентина

Ўз ишига шу қадар берилиб кетган эдики, яқинроқ бориб, арзимас сирини фош этишга аҳд қилдим, устига-устига у мени пайқашни ҳам даргумон эди. Ниҳоят Валентина нимани излаётганини кўрдим, у қум доналарини йиғаетганди; кафтидаги қумга диққат билан тикилиб, саралаб, ҳатто пуфлаб кўриб, қандайдир заррачаларни ажратиб, сумкачасига соларди.

Кулимсираб қўйдим. Валентина, чамаси, нодир нарса пайига тушганди. Ахир овоз чиқарувчи қумни топиш осон эмас. Агар омад келмаса, ҳатто миллиард кварц ва ёқут парчалари ҳам овоз чиқарувчи қумни тилга киришга мажбур этолмасди. У ўрмон-қўриқхоналарга, турли пастқам чангалзорларга, ҳайвонлар юрадиган сўқмоқлару дарёлар остига баъзан махсус сепаб қўйилувчи синтетик чанг зарралари эмасди-да. Хотиранинг сал-пал кўзга кўринувчи элементи овозларни ёзиб олади. Агар улар кўп бўлса, унда ҳаммасини бир ерга тўплаб, тўлиқ манзарани: қушлар учини, балиқлар сузини (ҳатто балиқлар ҳам овоз чиқаради!) тасаввур қилиш мумкин. Албатта, буларнинг барини кўрган маъқул, лекин юз марта эшитиш ҳам чакки бўлмайди.

Валентина мўъжиза рўй беришидан умидвор эди. Аммо унга зарур бўлган худди ана шундай қум донасини топиш амримаҳол эди. Овоз муайян аралашмали кристалчада сақланиши мумкин, бироқ бу овозни энг сезгир жиҳозлар ёрдамида кучайтиришдан ҳам кўпинча натижа чиқмайди. Бунинг учун сайёд омадли бўлиши лозим. Дарвоқе, денгиз соҳилида ўтмишдан нима қолиши мумкин: қирғоққа урилувчи тўлқинлар шовқиними? Ялқов балиқларнинг шалооплатишими? Момақалди роқ гумбурлашию тропик жалаларнинг шов-шувими? Улар қайта-қайта такрорланиб, вақтнинг изларини ўчириб, унинг белгиларини хиралаштириб юборади. Наҳотки Валентинага бахт кулиб боқса?

... Шундоқ ёнгинамда, ялтироқ кўм-кўк сув узра сабзаранг кунботиш яллиғи кўтарилиб келаётганди. Соҳил, олтинсимон қумлоқ — вақт лак-лак қумларга айланиб, йўқолиб кетадиган, қушлар чуғурлашиб, ранг-баранг қанотларини силкитиб учиб келиб, қумга қўнувчи ва қум доналарини чўқилаб, кейин вақт юкини ортмоқлаганча яна олис ўлкаларга йўл олувчи қандайдир жодуланган хиёбон тўғрисидаги кўҳна хотираларни эслатарди. Бунақанги сеҳрли боғ фақат ҳозирда ҳаёт инсонлар учун мавжудмиш: у ерга кирган заҳотиёқ, киши дунёдаги ҳамма нарсани унутиб, фақат ўша ерда кўраётган нарсалари: пальмалар, эркаланувчи момиқ юнгли ҳайвонлар, эртақлардаги қизлар — ип йигирувчи офтоб юзли сулувлар учун қуёш юбора-

ётган битмас-туганмас ип-нурлар тўғрисида ўйлармиш.

Сув эса — сув устидаги дунёнинг давоми. Беқарор, уч-қур тўлқинларда гўёки қуёшни ҳам, жозибадор овозли қушларни ҳам, вазисиз илларни (у йигирувчилар оёғига момиқ, ялтироқ каноп толасидек тўкилади-ю, қизларнинг оппоқ қўлларида олтин урчуққа тортилади) йигираётган сеҳргар йигирувчиларни ҳам кўргандек бўласан. Қуёш нозик бармоқларнинг чаққон ҳаракатию майин-мулоим қистовига тан бериб, итоатгўйлик билан илгарилаб, осмон гумбазидан тобора пастга сирғалиб тушаверади!

Бу боғни хаёлида кўриб, сеҳру жодусига таслим бўлган Валентина сувга тушди.

Унинг сув бўйидаги қумга тушган излари бир зумда ювилиб кетди. У олисдан кўзимга тилларанг шуълалари оппоқ шамга ўхшаб кўринди. Валентина қип-яланғоч бўлиб, шошилмай, бошини аста тебратиб, ҳурпайган қалин сочларини шамолга тутиб, бироқ шабададан ором ололмай, кўр-фаз сари борарди; ҳозир бу ерда юз бераётганларнинг барчаси эртакка, қўшиққа, кўғирчоқ ўйинига — ёлгондакамга ўхшаш эди. Валентина тиззалари билан оппоқ томчилар сачратиб, садафсимон кўпикларни тўзғитиб югуриб борди-ю, қувона-қувона сувга шўнғиб, сузиб кетди. У мовий сув узра, кунботардаги сўнги нурларини кўм-кўк ялангликка сочаётган қип-қизил шар томон сузиб бораётганди.

Қоя остидан чиқдим. Валентинанинг боши олисларда ғойиб бўлгач, сув ёқасига бордим. Кийимимни алмаштирдим, наҳангларни, кундузлари сувости ғорларида, кўчма лойқалардаги ваҳимали илларида ухлаб, кечқурунлари сув сатҳига, ботаётган қуёш ва чарақлаб чиқувчи юлдузларга адовату қаҳр-ғазаб билан тикилиб қарайдиган кальмаларни (тўғриси, баҳайбат денгиз махлуқларини кўҳна романларнинг саҳифаларида учратганман) эслаб, нур нисолетимни текшириб кўрдим.

Олисдаги нуқта — Валентинанинг боши соҳилга яқинлашиб кела бошлаганда, денгиз устидаги ёруғлик нимқоронғиликка айланиб, қуёш ботиб бораётганди. Унинг сувдан қандай чиқиб келаётганига қараб турдим. Ҳали хийла иссиқ қум оёғини қиздираётганди чоғи: у оҳиста юриб, ҳўл сочлари оғирлигидан бўйинини эгиб, йўл-йўлакай оёқлари билан қумни сидириб келарди.

Валентина ранги очиқ қўйлаги устидаги қум-тошчаларни қоқиб, қандайдир ғайриоддий — сербар, кўзни олгудек оппоқ, момиқ, бироқ бўронда парча-пурча бўлиб кетган елканга ўхшаган тилка-пора сочиқни қўлига олди — йиртиқлари орасидан сўнаётган шафақни кўриб қолдим. У бўй-

нини артди, сочларини катта тароқ билан таради, ердан думалоқ металл кўзгуни олиб қаради, кейин сочига бинафшаранг гул қадаб, илиқ қумга чўзилди. Бир оздан сўнг тиззасини оҳиста кўтариб, яна қуму тошчаларни тўшлай бошлади. Кейин ёнига ўгирилди, қўллари билан бошини беркитиб, бўйнини билаклари билан қандайдир ғалати қилиб қисганча, юзини қумга босиб, қотиб қолди. Назаримда, у ҳозир кўзларини маҳкам юмиб, денгизнинг заиф товушларига, эҳтимол, яланг қирғоқ бўйи минтақасидаги буталар шитир-шитирига қулоқ солаётгандек туюлди. Қаттиқ шамол эпкени ойнадек кўрфаз сатҳини эгри-бугри қилиб, ёжимлаб ташлади. Сув қорайиб, кўрғошин тусини олди. Валентина эса ўрнидан ирғиб туриб, шамол учуриб кетаётган кўйлаги орқасидан югурди. Қувиб етиб, уни оёғи билан босиб қолди. Боя ўзи чалқанча ётган, чиғаноқлар қадалган тароғу маржон бандли кўзгуси қолган жойга яна қайтиб келди. Сочини таради, унга тағин гул қадади, оёқларини кериб, бир дақиқа ўзини шамолга тутиб турди ва... аста-секин унинг босимига бўйсунди-ю, бироқ шу замоноқ кўзларини юмиб, қаддини қайта ростлади. Бир зумда кўйлагини кийиб, соҳилдаги, нақ сув чеккасидаги ҳўл қум устидан югуриб кетди. Туфлисини тушириб қўйди, эгилиб, уни қўлига олди, нимагадир кулимсиради.

Кейин жиққа ҳўл туфлисини кийди-да, оёқларини тиззасидан бука-бука, лаблари совуқдан кўкарган ва елқандек ҳилпираётган — тилкапора, оппоқ сочиғини (эҳтимол, бу чўмилишда расм бўлган сўнгги мода нусхасидир) елкасига ташлаган кўйи юриб кетди.

Тош орқасидан чиқиб, чақиргандим, мен томонга ўгирилди. Бироқ кулимсирамади, миқ ҳам этмади. Кўзлари совуқ, жиддий боқар, лаблари гезариб кетганди. У яна қирғоқ бўйлаб кета бошлади. Орқасидан эргашдим. Бирдан у кўрқиб кетиб, қадамини тезлатди, югуришга тушди. Ранги очиқ кўйлагини уни мендан узоқлаштириб олиб кетаётган оч-бронза тусли узун-узун оёқларигина липлип кўзга ташлана бошлади.

... Биз, худди келишиб олгандек, дамимизни чиқармай чопардик. У мендан ўттиз метрча олдинда қумни жон-жаҳди-ла босиб борарди. Пошнали туфлида югуриш оғирлик қилди чоғи, ечиб ташлади уни. То туфлисини ечгунича эса унга жудаям яқинлашиб қолдим. Нафас олаётганини эшитдим: Валентина чарчаганди. Иккаламиз ҳам ҳарсиллардик. У қум зичроқ жойлашган сув томонга бурилди. Йўлни кесиб чиқиб, кўйлагига қўл чўзган ҳам эдимки, худди ўзига ўзи гапиргандек, аранг эшитилган бир нидо унинг

кўксидан отилиб чиқди: «Қўй энди!» — кейин бирдан у сирғалиб кетди. Агар Валентинанинг кўзлари бунақанги совуқ боқмаган, қўрқувдан катта-катта очилиб кетмаганда эди, орқасидан югурмаган бўлардим. Оёқлари деярли бўйсунмай қолган Валентинани қувиб етганимда, бирдан додлаб юборди. Қўлимга кўтариб олдим. Назаримда зилдек туюлди у.

Тўр ёқаси гижимланиб кетган Валентина, худди мени энди танигандек, гезарган дўрдоқ лаблари билан зўрма-зўраки жилмайди... Шамол турди. Қандайдир чўзиқ, оддий нағма чалингандек бўлди. Валентинанинг омади келганди: куйловчи қум донасини топганди у. Қоқила бошладим, ҳорғинликдан оёқларим букилиб кетаверди. Валентина эса жилмайди-да:

— Мени қўйиб юборсанг бўлармиди, а?— деди.

Унинг овози нотабий эшитилиб, нотанишдек туюлгани учун уни қўлимда кўтарганча, соҳилда ўша-ўша гандираклаб юравердим. Бир пайт Валентина қўлимдан қутулиб, сирғалиб тушишга уриниб кўрди. Қўйиб юбормадим, бироқ салдан кейин тошга қоқилиб кетдим. Утириб қолдим. Яна кучли илиқ шамол эпкинни бостириб келди, у ўзи билан қора тўлқинларни ҳайдаб келди, қулоқни гувиллатиб ҳуштак чалди. Валентинанинг гапини лаби қимирлашига қараб англадим:

— Сен ухлаётганимда... куйловчи қум топдим.

— Биладан. Ухлаётганим йўғийди, қандай чўмилганини ҳам томоша қилдим. Жудаям қўрқиб кетдингми?

— Ҳа... лекин ўзимга ўзим: «Керак, шуни хоҳлайман»,— дедим-у, кўрфаз ортигача сузиб кетдим.

— Кейин-чи?..

— Кейин енгил тортдим... ундан кейин сен қўрқитиб юбординг. Ўзинг ҳам нақ ёввойиларга ўхшардинг-да. Буям етмагандек, яна орқамдан қувдинг. Мен эсам чопишни билмайман,— у чин кўнгилдан иқрор бўлди.

Валентина деярли ўйламасдан, секин, самимий гапирар, унга тикилиб турганимдан ўнғайсизланиб, оғзига келгани қайтармасди. Мен унинг овозини эшитардим-у, аммо биронта сўзини эслаб қололмасдим...

КУЙЛОВЧИ ҚУМ ДОНАСИ

Валентина кафтидаги куйловчи қум донаси полект — Тинч океан оролидаги ровийдек, бир текис овозда афсона айтиб берди.

... Қуёш ботар чоғда камалақдек товланаётган денгиз ва фируза булутлар узра зангори юлдуз чарақлаб чиқди.

Унинг нурлари янги кулбанинг похол томига тушди: бу кулбани ёш келин-куёвга совға тариқасида қорача бадан йигитлар кўп кунлар давомида қурган, қоракўз қизлар эса бўйралар тўқишганди. Юлдуз тунги осмон сайрига чиқишдан олдин сўнгги бор мизғиб дам олгани кунботар шафагида шуълаланган булут ортига яширинди. Тушида у олтиндек товланаётган янги томни кўрди, мана шу кулбага вулқонлар водийсидан келадиган қиз — Капуа шафагига эртага айтиладиган қўшиқларни эшитди.

Капуанинг янги гуллардан ясалган чиройли гулчамбари, нозик бўйнида жарангловчи маржон шодаси, сийшасини таранг тортиб турган боғичи бор эди; унинг оёқлари чаққон, қўллари келишганди, дея ҳикоя қиларди қум донаси.

... Оқшом пайти йигит водийга тушиб, ҳомий юлдузга қараб табассум қилди. Йигитнинг исми Меа эди. Уни олов ёнида кутиб олган Капуа қўлларини чўзди, ранг-баранг балиқлар тўла тўр — йигит совғасини қабул айлади. Йигитнинг овозини баралла қўйиб Капуани мадҳ этгиси, у ҳақда қўшиқ айтгиси, тунги ўт шуъласида унинг қанчалар сирли кўринишини, олисдан, кўрфазга олиб тушувчи сўқмоқ ўтган қудратли тоғ кифтида туриб, кўзи тушган сарв қадди-бастини таъриф тавсифлагиси келарди. Шунда қизиқ бир ўхшатиш эсига келди. Бу: Пэл-е! Вулқонлар илоҳаси! Қўл етмас, пурвиқор, оловдек шиддатли, сочлари — қирмизи булут, танаси — тоғлару лава оқимлари бўлмиш илоҳа.

— Сенга саломларим бўлсин, Пэле! — ҳайқирди Меа.

— Жим бўл, — пичирлади унга Капуа, — сен худолар устидан куляпсан.

— Йўқ, янглишдим, — деди йигит, — сен ўз ҳуснинг билан Пэледан аълороқсан! Узр сўрайман.

— Йўқ, бизга бахт nasib этмайди, — ерга тикилганча такрорлади Капуа, — сен ҳаддан ташқари беадаблик қил-ясан. Бу шаккоклик учун Пэле асло кечирмайди бизни.

— Пэле ухлапти, хотиржам бўл.

Бироқ ҳомий юлдуз вулқон комида ўт олган учқунни аллақачон пайқаганди: Пэле ҳаммасини эшитганди. Суюқ қип-қизил оловга тўла тоғ қаъридан заҳарли тутун пағанага бўлиб отилиб чиқа бошлади. Тоғ кифтлари бамисоли безгак тутгандек титраб силкинди. Унинг курагидаги ўрмон инграб юборди. Ернинг чуқур жароҳатидан лава қайнаб-тошиб чиқди. У дов-дарахту гиёҳларни қоп-қора чўкиртакка, соя-салқин тоғ ён-бағирларини қизилан ўчоққа, булутларни қонга беланган лахтак-луктакка айлантирди-қўйди.

Жонлари борича чопаетган Меа билан Капуанинг оёқлари остида ўтлар тутар, тепаларидан эса қайноқ кул ёғиларди. Улар кўр-кўрона пайпаслаб, ниҳоят дарёчага етиб боришди, куйган бармоқлари нам қумга тегди. Меа ўз қайиғини излади, бироқ тополмади. Худди шу пайт оловташ дарё тошқинидек етиб келди. Дарёдан буғ кўтарилди. Меа жон аччиғида зангори юлдузни топиш ниятида самога кўз тикди. Осмон қоп-қора, булутли эди. Аммо ҳар ҳолда юлдузнинг яккаю ягона бир нури булутлар орасидан тешиб ўтиб, уфқни кумушсимон оқартириб, тўлқинларда чайқалаётган қайиқ қуйруғини Меага кўрсатди. Суюқ олов нақ қирғоққа етиб келганда йигит билан қиз қайиққа чиқиб олиб, эшкак эшиб кетишди. Лава улар орқасидан дарёни тўсди, тўғон бир томчи сувни ўтказмай қўйди, аммо йигит-қиз дарёдаги қолган-қутган сув туфайли денгиз қирғоғигача етиб боришди-да, янги ватан излаб, бошқа орол сари сузиб кетишди.

Бир кунни оралатиб, юлдуз бахмалдек кечки осмонда одатий ўз ўрнида пайдо бўлди. Аммо эндиликда унинг ёғдуси камайиб қолганди, чунки у кул ва тутун булутини тешиб ўтаётганда ўзининг энг ёрқин нурини синдириб қўйганди-да. Дарғазаб Пэле юлдузни кўрди-ю, уни самодан улоқтириб юборди.

Юлдуз денгиз сатҳига келиб тушди. Оқимтир тутун оқими ойдин сув юзасини титратиб, ғойиб бўлди. Юлдуз эса, то чағиртошнинг ўткир қиррасига илиниб қолгунча, мовий сувда юмалаб-думалаб оқиб кетаверди. У тўхтаган жой юқорисида барглари жимжимадор маржон дарахтлари чайқалар, бақрайган кўзларида сийчовлик акс этиб турган минг тўсда товланувчи балиқлар теварак-атрофда оҳиста сузиб юрарди. Тўлқинлар ғазабга йўлиққан юлдузни тебратиб, аллалашарди.

Кунларнинг бирида, қирғоққа урилганда пальмадан ҳам ошиб кетувчи ҳайбатли тўлқинлар кўтарилди-ю, юлдузни қирғоққа чиқариб, қум остига кўмиб қўйди.

Юлдуз соҳилда қанча ётганини ҳеч ким билмайди. Гапнинг қисқаси, тиниқ осмон остидаги ёрқин қуёшли кунларнинг бирида, юлдуз ётган жойдан барглари кумуш бута ўсиб чиқди. Кейин унда мингта оппоқ гул очилди. Науцак гули мана шундай пайдо бўлган. Аммо, қизиғи шундаки, унинг битта гулбарги — қачонлардир юлдузнинг синиб қолган нури етишмасди... Ҳикоячи қум донаси мана нима-ларни сўзлаб берди.

Ажабо, Валентина билан учрашганимга қадар бу афсонани эшитмаган эканман. Бўлмаса, полинезияликлар ёруғлик ва зулматни, дарё ва наҳрлар оқимини, замин,

қум ва тошларнинг пайдо бўлишини, океан тубсизликлари ва осмоннинг ажиб тиниқлиги сирини қандай изоҳлашларини билардим. Афсоналарда айтилишича, Вавау, Тупаи, Мауруа, Путаи ва Папаити ороллари афсун туфайли сув қаъридан ўсиб чиққан. Лекин афсуннинг ўзи нима? Бор-йўғи қуруқ сўз, холос. Овлоқ жойларга бориш учун журъат этиб, енгил-елли қайиқларда океанга чиққан, пировардида чарчаб, тинка-мадори қуриган кишилар илтижоси. Сув биёбони ўртасида ташналигу жазирама иссиқдан ҳалок бўлувчиларнинг умидсизлик билан қилган дод-фарёдлари, осмонга қарата айтилган ғазабли нидолари. Улар нажотдан умидларини узган, ҳаётга ишончларини йўқотган, аммо лаблари афсун сўзларини ҳануз шивирлаётган бир пайтда денгиздан орол ўсиб чиқиб, номаълум ер кўринган. Ана шуларни эшитганимда, қандай қилиб алданмай, қуруқликнинг сув узра кўтарилишига сўз сеҳри ёрдамлашганига ишонмай бўлади!

* * *

— Сен Атлантидага ишонасанми?— ногаҳон сўраб қолди Валентина.

— Ишонаман.

— Уни топишармикин?

— Вақти келиб топишади. Атлантикаларнинг зарҳал томли саройини ҳам олиб чиқишади ер юзига.

— Ундан кейин-чи?

Кейин тўсатдан атлантика пайдо бўлади-ю, саройдаги бебаҳо хазинани ўғирлаб кетади.

— Қандай қилиб?

— Шундай, ўғирлайди-кетади. Кейин изини топишади.

— Изини?

— Ҳа-да. Из эса қирғоққа олиб боради.

— Ундан сўнг-чи?

— Хўш... изларни кўришади. Нақ сув ёқасида кўришади. Уларни сув юзиб кета бошлаган бўлади. Атлантика ғойиб бўлади ўша ерда... денгизда... Ҳа-ҳа, атлантика муносиб тарзда.

— Мен бари бир афсоналарга ишонаман,— деди Валентина. Шунда, у нимадандир шубҳаланиб ва ўжарлик билан мени амримаҳол, эртакнамо ҳолга қайтараётганини пайқадим.

— Фантастик образлар фақат ҳақиқатни ниқоблаб туради,— дея гапимни хулосаладим.— Чамамда, маълумотларни авлоддан-авлодга шу ҳолатда етказиш осон бўлса керак,

Валентина гапимни маъқуллагандек бош силкиди.

«Дельфин»имиз тинч денгиз сатҳининг оқшомги сокин-лигида елиб кетди. Орқада қолган тоғли қора орол аста-секин кўздан йўқола бошлади. Гарчи қуёш аллақачон бо-тиб кетган бўлса-да, оролнинг энг баланд чўққисиди қизил олов ҳали ҳам тутаб ётарди.

Афсонадан ҳақиқатгача бўлган оралиқ, ҳар қалай, қан-чалар олис-а. Ҳатто бу ҳақда ўйлаб кўришнинг ўзи даҳ-шат. Тошга битилган ўзга сайёра воқеасига ким ишонади? Ҳозир, ҳар ҳолда, у эртакка ўхшайди... Валентинага бошқа нарсани айтиб бердим.

Кўзни оладиган ёруғлик нурини ҳосил қилишга ёрдам берувчи оддий кристалл ҳақидаги турли маълумотларни заргардек мисқоллаб, жуда узоқ вақт йиғандим. Афсона-ларда ҳақиқат акс эттирилганига деярли ишончим комил эди: ахир зеҳни ўткир қорача танли кишилар когерент ну-ри сирини тасодифан кашф этишлари мумкин эмасмиди?

...Варрунна, австралиялик Одиссея, бутун мавжудотни ҳайратга солган кўзни қамаштирувчи ушбу нур ҳақида кейинчалик гапириб берганда камдан-кам одам ишонганди унга. Бироқ унинг кўлобдаги сувни қизиб турган тошлар билан тозаловчи ва дарахтларнинг шохчаларини балиқлар-га айлантирувчи қурбақалар мамлакатиди бўлганига ҳам-ма бажонидил ишонганди. Шаффоф сувли кўл борлигигаю унинг остида балиқ тутувчи — бадбуруш ва сўқир митти одамчалар яшашига ҳам ишонишганди.

Варрунна саёҳат пайтида антиқа — кўзсиз, пешонаси болтанусха одам билан тўқнаш келган. Налу-юун-ду исм-ли бу одам ўрмонда яшаган. У дарвиш ва саёҳатчиларга дўстона ҳамда очиқ кўнгиллик билан муносабатда бўлган, жуда кўп воқеа-ҳодисаларни билган, дарахтларни ўт ўр-гандек қирқадиган нурни орзу қилган.

Бу учрашув менга ғалати туюлганди: Налу-юун-ду, таъриф-тавсифлашларига қараганда, анчагина ишончли америка манбаларидаги дўнгурун кишиларга ўхшаб кетарди.

Чивин ва искабтопарлар мамлакатиди Варрунна ўзи «короспинлар» — «қобиқ танлилар» деб атаган одамларни учратган: бутун таналарини қоплаб олган қобиқ орасидан фақат кўзларигина кўришиб турган уларнинг. Афсонавий саёҳатчи короспинлардан шунақанги қўрққанки, жон ҳо-вучлаганча, тўхтатувалоққа айланиб, нарироққа учиб кет-ган. Варрунна биллур афсун тоши сирини билган-да, — бу тош Габбера деб аталади ва австралияликларнинг афсо-наларида тез-тез тилга олинади.

Варрунна — эртак қаҳрамони, вақт ҳатто ҳаётда яша-

ган қахрамонларни афсонавий шахсларга айлантириб юбради. Шундай бўлмаса, эртақ қахрамонига айланган бу одамнинг бунақанги ажойиб-ғаройиб ва кўпдан-кўп саёҳати ҳеч вақт юз бермасди. Варруна миш-мишлар туфайли дунёга келган. Ғайриоддий саёҳатлар ва бошқа қиёфага киришдек ғалати ҳолатларни, туб жой аҳолиси урф-одатига боғлиқ сеҳр-жодуларни унга нисбат беришган.

Бироқ афсоналарда мисли йўқ нурларга бағишланган сатрлар бор. Кейин, умуман, ёзилиш услубига кўра улар эртаққа ўхшамайди.

«Олис бир манзилда Убун қабиласи яшар ва уларга яқинлашишга ҳеч кимнинг юраги дов бермасди. Ҳатто қабилаларнинг умум байрами — буюк бора пайтида ҳам мазкур қабила тоғдан пастга тушмасди; қабила сардори эса байрамни четдан кузатиб турарди. Барча уруғ ва қабилалар ушбу буюк Байаме байрамига йиғилган жойгача сардор турган макондан бор-йўғи ярим кунлик йўл эди. Шу боисдан манзилга бирор-бир нотаниш кимса яқинлашиши билан убунлар сардори унга пешвоз чиқиб, унга қарата тил торттирмай ўлдирадиган нурни йўналтирганини кўрганлар. Ажал уруғини сочувчи бу ёғду нима эканлигини ҳеч ким билмасди».

Бу воқеа бир пайтлар мени ана шу ёғдуни қидириб топишга илҳомлантирганди. Лекин эндиликда бу урунишни давом эттиришни ўйламасдим. Ҳозир мени гуллар, ўт-ўланлар, дарахтлар тўғрисидаги таърифга сизмас ажойиб-ғаройиб афсоналар қизиқтириб қўйганди...

Хаёлимга кутилмаган таққослаш келиб қолди. Қачонлардир Италияда, Ариция шаҳри яқинида муқаддас Диана ўрмончаси шовиллаб турган. Унинг ёнгинасидаги бағоят фусункор кўлнинг мовий кўзгусида қуёш ва тепаликлар акс этган. Муқаддас ўрмончадаги баланд дарахт атрофида эса тонг саҳардан ярим кечагача бадқовоқ бир киши қилич яланғочлаб айланиб юрган. У бир пайтнинг ўзида ҳам коҳин, ҳам қотил бўлган. Ушбу ибодатгоҳнинг шафқатсиз қонунида шундай дейилганди: кимда-ким коҳинни ўлдирса, унинг ўрнини эгаллайди. Қотил то бошқа бир киши худди шу усул билан унинг ўрнини эгаллагунча муқаддас дарахт кўриқчиси бўлган. Диана ибодатгоҳи коҳини подшоҳ унвомига эга бўлган. Бу антиқа подшоҳга йил бўйи — қишини ёзини, ёмғиру қаҳратон совуқда қилич кўтариб, калла саҳардан ярим тунгача соқчилик қилишига тўғри келган. Толиққан кўзларини бир дақиқа юмиш — ўлим билан ба-робар бўлган.

Муқаддас дарахтни кўриқлашга ундаган сабаблар қан-

чалар асосли кўринмасин, мени ва башқаларни ўзга сайёра флораси тўғрисида ўйлашга мажбур этган нарсалардан муҳимроқ бўлиши даргумон эди.

«ШУНДАЙ УИИН БОР: СЕКИН КИРИНГ...»

Қандай юз берганди бу? У эшикни очиб, бир оғиз сўз ҳам айтмай, ичкари кирди. Худди хаёлга чўмгандек, тўхтади. Кейин дарҳол эшикни қарсиллатиб ёпди. Биз бир дақиқача бетма-бет туриб қолдик. Гавдаси аслига нисбатан, тикроқ кўринди назаримда.

— Сооллимисиз?— сўрадим.

Кўйлаги ёқаси бурчагидаги расм кулранг-кўк тўлқиндаги сирень гулини эслатарди. Бошим сал-пал айланиб, чаккам оғриётганди. Нимадир дедим. Чексиз тўлқин мени қамраб, аллақандай қайишқоқ, илиқ оқим ихтиёримни олди. Унинг кафти ҳаракати чаккамдан оғриқни аритди. Бармоқларини меҳрибонона теккизганини сездим. Қаюта хушбўй бўлиб кетди. Кейин ҳушимни йўқотдим. Тўлқин гўё мени қирғоққа ётқизиб қўйгандек бўлди, бироқ унинг ҳашаматли оппоқ тароғи ҳамда сувда сузаётган сирень гулининг эринчоқ банди ёнгинамда кўриниб тураверди.

Аёл тўлқин билан осонгина аралашиб кетди, кейин яна мени ўз ортидан — сочлари маржон қояларидаги сувости чирмовуқларига айланган ва суст мавжудотлару балиқлар биқиниб олган жойга эргаштириб бориб, маҳлиё этувчи сувости асцидия гулзорини кўрсатди. Шундан сўнг яна қирғоқда пайдо бўлиб қолдим. Ниҳоят аёл қора тўлқинни тинчитди, шунда унинг безовта қилиб танамга тегаверишидан қутулдим. Аёл тўлқин ичидан оппоқ, салқин шабада уфурувчи ва нозик тағачалар билан қопланган денгиз либосида чиқиб келди. Чиқиб келди-ю, ёнгинамда бирдан гулханнинг куйдирувчи, рангсиз тиллари кўкка бўй чўзди. Қаерга яширинмай, ўзимга қандай бошпана ўйлаб топмай, бари бир, кўз олгудек ярақлаётган ялангликда иссиқ нурлар оқими қувиб етиб олаверди менга. Аслида эса қоронғи тушиб, оқшомги сурмаранг ёғду аллақачон ўчганди. Кейин унинг сочларидаги зангори юлдузни кўриб қолдим-у, бу мени воқеликка қайтарди. Юлдуз тўғрисида нимадир дедим.

— Юлдузли аёл эртагини айтиб бер,— деб илтимос қилди у.

Аввалига пойма-пой, кейин аста-секин ўзимни тутиб олиб, оҳиста гапира бошладим. У, гўёки эртақнинг бутун майда-чуйда тафсилотларигача нақ ҳозирнинг ўзидаёқ би-

либ олиши зарурдек, менга далда берар ва шоширар эди. Жим бўлиб қолганимда эса:

— Давомини айт!— деб талаб қиларди.

Кейин унга ёзувни кўрсатдим, аёл бошини орқасига ташлаб, кассетани қўлида маҳкам қисганча, бир дақиқа қимирламай чалқанча ётди. Бир пайт индамай менга ўғирилди, шунда унинг кўйлаги ёқасидаги бинафшаранг гуллар воқеликнинг охирги белгилари бўлди мен учун. Кейин яна ҳушимни йўқотдим... У танамни бамисли куйдириб, жодуланган ялангликдан эргаштириб кетди. Ёнгинамда тагин тўлқин қад кўтарди, унинг бир текисда илгарилашига қаршилиқ кўрсатдим, бироқ у билан қирғоққача сузиб бориб, орқамга қайтдим. Ўзгаларни ярим ҳаётини фақат бир кечада яшай оладиган салоҳият билан тақдирлаш қудрати кимгадир ато этилгандек, дақиқалар соатларга айланарди. Ушбу фаройиб қирғоқда неча-неча марталаб ухлаб, неча-неча бор жазирама иссиқдан уйғонганга ўхшардим. Денгиз қуриб қолганди чоғи, чунки муздек тўлқин орқасига чекинганди-ю, бошқа қайтиб келмаётганди, менинг оғзим ҳам иссиқдан қақраб кетаётган эди. Кўзимга чўлу-биёбон ва сояси йўқ сарғиш бута кўринарди. Ҳаво қуруқ ва ёндиргудек эди. Инграб юборган пайтларимда, катта ва муздек нимадир мени ёндирувчи ёғдудан паналагандек бўларди.

Аёлнинг шу ердалиги мени жазирама иссиқдан қутқариб қолаётганини тушуниб, унинг кескин, шиддатли ҳаракатларидан ажабланардим. Энди менга сиреннинг сўлиган бандини ҳеч нарса эслатмасди. Банд ўрнини сал-пал кўзга ташланувчи қуш эгаллаган бўлиб, унинг узуну катта қанотлари патларининг қалинлигини деярли жисмонан сезаётгандим.

Яна бинафшаранг гуллар, тўқ-кўк кўйлак, бант тақилган ялтироқ туфли пайдо бўлди, унинг баданини қучиб турган шойи кўйлакнинг шитирлаши эшитилди. У кетаётганди...

Шу лаҳзада қолган-қутган иродамни тўплаб олдим. Миямни чулғаган илиқ, ёпишқоқ туман тарқалгандек бўлди, бироқ ўз саволимни ўзим аниқ эшита олмадим. У эшикни очди. Уни ёнбошдан бир зумгина кўрдим-у, таний олмай қолдим: бу энди Соолли эмасди...

Кутилмаган ҳолдан қичқириб юбордим.

Жонҳолатда унинг кўйлаги енгидан ушлашга улгурдим-у, шу заҳотиёқ йиқилиб тушдим. Аммо, йиқила туриб, аёлнинг яланғочланган билагида кўкимтир товланаётган билагузукка кўзим тушди. Билагузук!.. Шайтоний васваса бир зумда тугади — эс-ҳушимни йиғиб олдим: ҳузуримга ким ташриф буюргани энди менга равшан эди.

— Тўхта!— деб бақирганча, унинг орқасидан чопдим. Кемада қувла-қувла бошланди. Орамиздаги масофа камаймасди, лекин у мендан қочиб қутула олмасди ҳам: юз метрлик очиқ жойда бирор ерга яшириниш деярли мумкин эмас-ку!

Бироқ ногаҳон унинг ниятини тушуниб қолдим. Нарирсқда, кема қуйруғида бир неча эль турарди. Қанот-қалқонлари жилоланган кўнғиздек, улар учишга буйруқ берилишинигина кутишарди. Аёл эса жудаям тез чопарди, лекин ҳеч биримиз, афсуски, унинг ана шу эллардан биронтасига эга чиқишига ишонмасдик.

Йўлимизни кесиб, қадрдон танишим — мовий кибер чиқиб келди. У ўзини чақиршадиган дамни орзу қилиб кутиб ётган бўлса ажаб эмас. Югуриб бораётган кибер билан Аира ораси ўн қадамча қолганда:

— Ушла уни, оёғи тагига ташла ўзингни!— деб бақирдим.

Товушимни эшитиб, аёл қадамни янада тезлатди. Катта-катта ва енгилгина сакраб, олислашиб кетди. Кибер эса уни таъқиб этишда давом этаверди. Олдинда элларнинг қанот-қалқонлари тўқ-қизил рангда ялтираб кўринди. Улардан бирининг эшиги очилди-ю, Аира ўриндиққа ирғиб чиқиб олди. Шунда унинг кўзларини кўриб қолдим. Эль юқорига кўтарилди. Кибер ўзининг механик бармоқлари билан зинага ёлишиб, чайқалиб, осмонга учди. У худди масхарабоздек тебраниб борарди.

— Маҳкам ушла!— қичқирдим унга.— Элни қайтар жойига!

Кибер тобора қаттиқроқ чайқала бошлади. Эль тепага тикка кўтарилиб, бирдан кескин бурилди. «Гондвана»нинг қуйруғи устида яримдоира ясаб, киберни нақ центрифуга¹дек улоқтириб юборган эди, у тўнтарилганча икки юз метр баландликдан сув томон шўнғиди. Эль эса кўз очиб-юмгунча юксакларга кўтарилиб, кўринмай кетди. Мовий кибер кема қуйруғида кўтарилаётган тўлқинга шалоб этиб тушиб, атрофга сув томчилари фавворадек сачради.

Иккинчи элга югурдим. Ҳавога шунақанги тез кўтарилдимки, эшикни фақат осмондагина ёпдим. Бироқ бир дақиқа ўтар-ўтмас Аирани қўлдан чиқариб юборганимга ишондим: унинг эли ғойиб бўлган радиоуфқ бегубор эди. Қаерда нима борлигига тушуниб етишнинг иложи йўқ эди. Бунинг устига чарчаб қолгандим, қўлларим аранг қимирларди. Орқага қайтиб, киберни қидиришга киришдим.

¹ Центрифуга — марказдан қочирма куч таъсири остида суюқликдаги оғир қисмларни енгил қисмлардан ажратадиган аппарат.

Ичига сув тўлиб, аллақачон денгиз қаърига чўкиб кетишга тайёр бўлган киберни бир амаллаб элга чиқариб олдим. Кабинада бирпасда кўлмак ҳосил бўлди. Кибер қулоқ эшитмаган беъмани гапларни валдирарди...

* * *

Хотирамда сурмаранг оқшому унинг сочлари орасига илиниб қолган ёрқин зангори юлдуз қолди. Иссиқ бармоқлари изи бир зумда совиди, гаплари хаёлдан кўтарилиб, унутилди. Аира кетганидан кейин ажабтовур тушдан асар ҳам қолмади. Бироқ, гарчи у олис-олисларда бўлса-да, унинг руҳияти ислари димоғимга урилиб турарди. Шойи кўйлагининг ним-бинафшаранг гулларию тутам-тутам сочининг тикандек қаттиқ, найзамонанд учлари ҳам эсимда. Тушми, уйдирмами бу? Йўғ-э!

Оҳорланган қордек оппоқ ёқа унинг елкасида шилдирар, кўйлаги эса кўмирдек қоп-қора, юмшоқ ва иссиқ эди. У қош қорайганда кириб келди. Унинг кимлигини жудаям кеч англадим. Ушлаб қололмадим уни — ғойиб бўлди у.

Аира эса ҳаммасини олдиндан ҳисоб-китоб қилганди. У нақ игна учига санчилган капалакни текширгандек, мени синчиклаб ўрганиб, ичу-тошимни яхши билиб олгани тўғрисида фол очишнинг нима кераги бор? Қоп-қора сочлари тўлқини садафдек ялтироқ ёқасида чақнаб турган зангори юлдузни дам-бадам тўсиб оларди. Аира кишига галати ором бағишларди — кейинчалик шундай туюлди менга.

Худди қоронғида учқун сачратиб, милтиллаб ўт ёнгандек, бирдан илиқлик, дилхушнудлиги қўйилиб келганди менга. Лекин бундай қилиш унга нимага керак бўлиб қолдйкин? Ногаҳон шу саволни — Аира ёнимдалигида ҳам менга тинчлик бермаган саволни эсладим. Бу савол хаёлимдан нари кетмас, мен эсам унга ҳануз жавоб тополмасдим...

Ўйлайманки, «Гондвана»ни у элда қувиб етган: бунақанги арзимас кўнгилхушлик унинг учун ҳеч гапмасди. Лекин, ҳақиқа кўчганда, фақат менинг ўзимгина унга керак бўлмаганман-ку. Тўхта-а-а! Балки нақ менинг ўзим унга керак бўлгандирман. Ахир мен унинг мавжудлигидан хабардордим-ку. Дарвоқе, яна бошқалар ҳам бор... Аммо мен ҳаммасидан, ҳеч бўлмаганда, деярли ҳаммасидан хабардор эдим. Ольховский, яна бошқалар у-бу нарсаларни билишар, бироқ улар ҳам чек-чегараси йўқ саволлардан ўзларини олиб қочиб, миқ этишмасди; бу саволларга жавоб топиш учун эса киши фақат хаёлга қанот бағишлаши даркор...

Тонг ёришиб қолганди. Каютага кирдим. Ечинмай, тал этиб ўзимни диванга ташладим. Аммо савол ҳали ҳам тинчлик бермаётганди. Қайтадан сувости боғини кўрган-дек бўлдим; энди у деярли аниқ, денгизнинг энг тубидаги — водийнинг яшил ёғдуси билан ёритилган ҳақиқий боғдек гавдаланди. Афтидан, Аира онгида бир умр сақланиб қолган абадий хаёлотнинг бир қисмини менга юқтирганди. Қим билсин, теварак-атроф сувости қоронғилиги ва жодуланган боғдан иборатдир, ҳатто сув сатҳидаги суст тўлқинлар ҳам бир-биридан сал-пал фарқланувчи шуъла-ларни — сукунат ва ҳаракатсизликни бунёд қилган бир пайтда, ўша тилсимотли ҳолат неча-неча йиллар ённки минг йиллар давом этгандир. Мендаги хаёлот қаердан пайдо бўлганига энди фаҳмим етяпти — ундан юққан менга, у ўз хотираларининг бир қисмини менга юқтириб, худди фақат шу йўл билангина хотиралар юкини енгиллаштирганга ўхшарди.

Бирдан ақлим ёришиб, дивандан сапчиб турдим. Уйқу-сирашдан асар ҳам қолмади. Қалтираётган қўлларим билан стол эшикчасини очиб, юқори тортмани тортдим...

Пластик қутини қанчалик саросималик билан титкиласам, оддий ҳақиқат шунчалик равшанлашаётганди. Янқов менга берган ёзувли кассета йўқ эди! Мана нима учун у ҳузуримга ташриф буюрган экан! Энди мен бутун воқеани истаган одамимга айтиб берсам бўлаверарди. Лекин бунга қим ишонади? Унинг ташқи қиёфасини, ҳатто феъл-атворидаги айрим хусусиятларини таъриф-тавсифлашим, уни икки марта — фитотрон ёнида ва бу ерда, «Гондвана»да кўрганимни ҳикоя қилишим мумкин эди. Қизнинг уёқдан — юлдуздан келганлигини, ҳатто космик зонда унақанги жуда жўн сувости гули келтирилмаганини айтишим мумкин эди...

Гапларим ғалати туюлиши аниқ, албатта. Хотираларим, айнан шундай ҳолларда баъзан йўл қўйганлари каби, энг аввало, мияга ўрнашиб қолган ғояларни шунчаки оддийлаштириб, улардан қутқарса ажаб эмас. Энг муҳими, ким тилини тийса — ўша донолик қилган бўлади. Лекин сирдан огоҳ Янқов ҳам бор-ку.

Айтайлик, Аирага ёзувли кассета керак экан. Нима учун — бу ҳозирча номаълум... Бинобарин, у кассетани аввало ўзига яқинроқдаги Янқовдан олишга уриниши лозим эди. Негаки, бу ерда — Ерда у ўзи ҳақида бирор кимсанинг хабар топишининг ҳар қандай имкониятини бартараф этишни зарур деб билса, унда ановини, Янқовнинг кассетасини олиб кетишга ҳақиқатан мажбур бўларди.

«Э-э,— деб ўйлаб қолдим,— ахир худди шу дақиқаларда у ўша ерда, фитотронда бўлиши мумкин-ку, мен эсам Янковни ҳатто огоҳлантирганимча ҳам йўқ». Пайсалга солмай СГИТҚА — соф график информациялар ва телекоммуникацияларнинг қитъалараро аппарати тугмачасини босдим. Аслида Янковга ҳаммасини илгарироқ гапириб беришим шарт эди. Энди эса кечиккандим.

СГИТҚА сукут сақларди.

Узоқ, умидни деярли пучга чиқарувчи сукунат ҳукмрон эди. Кейин совуқ чирсиллаш эшитилиб, видеоканал ишга тушди. Унда кўринган қиз табассум қилди-ю, миқ этмади. У чиройли, бўйни хушбичим, бармоқлари нозик ва нафис қиз эди. Тирноқларини, лабларини бўяб олганди: лабларидаги ёқимли тўқ-қизил бўёқ нурини, эҳтимол, ҳатто совуқ нурни ифодалаётганга ўхшарди. Агар трассада қандайдир жиддий чатоқлик бўлса, унинг ҳуснидан нима фойда бор?

— Хўш?— чеҳраси мажусийлар илоҳасининг юзига ўхшаш бу ҳайратомуз қўғирчоқнинг кўзларига тик қараганча сўрадим.— Алоқа ўрнатиладими?

У совуққонлик билан жилмайди.

Фақат ярим соатдан кейингина Янковни кўрдим. Гарчи биз ҳали бирор марта шахсан кўришмаган бўлсак ҳам,— нуқул алоқа орқали учрашардик-да,— уни яхши таниб қолгандим. Дарҳол ишдан гап очдим. У менга хаёлчанлик билан тикилганча, сукут сақларди. Бойсини фаҳмладим; унинг хотиржам қиёфаси гўё: «Шундай бўлгач, нима ҳам қила олардинг»,— деяётгандек эди.

— Нима воқеа юз берганини ҳеч ким билмайди, кеча фильм ўғирланган.

— Шунақа экан, нега менга бир оғиз айтмадинг?

— Кечқурун сўраганимда, сени йўқ, деб айтишди.

— Қаерда бўлишим мумкин...— деб гап бошладим-у, тилимни тишладим.

— Сени топиша олмади, тамом-вассалом. Валентина қидирди сени...

«Хўш, энди нима қилдик... ҳозир алоқа-муносабат қондаларига эътибор бермасликнинг айни пайти,— дея хаёлимдан ўтказдим.— Интервьюни, айтайлик, Ольховскийдан олинган интервьюни эълон қилиш керак. Кейин эса, худди ҳазил қилгандек, раддия ҳам бериш зарур».

Ўзимни Аиранинг ўрнига қўйиб кўрмоқчи бўлдим. Номаълум сайёра. Бошқа дунё. Унинг қонун-қоидаларини дарров билиб олиш эҳтимолдан узоқ. Бунақанги шароитларда ҳар қанақанги алоқа, ўзи келтириб чиқариши мумкин бўлган оқибатлари туфайли, ҳайратлантирувчи аралашшиш бўлади. Алоқалар келажакни ўзгартириб юборади.

Ўзга сайёралик аёл билан юз берган воқеа маълум фактга айланиб, ҳатто тараққиётнинг бурилиш нуқтаси бўлиб қолиши ҳам мумкин; ўн, юз, икки юз йилдан сўнг нималар юз беришини ким билади, ким башорат қила олади? Ҳолбуки, башорат қилиш осонлиги, турган гапки, азалдан маълум: фақат, одатда ўтакетган бемаъни башоратларгина амалга ошишини эсланса кифоя. Ҳазил-ҳузул-у, лекин унда қисман ҳақиқат бор. Афтидан, Аира: ҳаёт — бу иккинчи маротаба такрорланмайдиган тажриба эканлигини мендан кам билмасди.

Эртасига кунбўйи аскиябозлик қилиб, бошқаларнинг ишлашига халақит бериб юрдим-у, аммо асосий гап тўғрисида оғиз очмадим. Аиранинг ташрифига оид белги топиш ниятида кеманинг ҳаммаёғини обдон кўриб чиқдим. Буларнинг бари аҳмоқона ишга ўхшарди. Палубада тасодифан Валентина билан тўқнашиб кетдим.

— Шўхлик қиляпсизми?— у менга «сиз»лаб гапирганча, ёнгинамдан сохта хотиржамлик билан ўтиб кетди.

«Ана холос, дея кўнглимдан ўтказдим.— Энди унга, шубҳасиз, каютанг яқинида... ёки ҳатто ундан ҳам баттарроғини кўрган Валентинага ўша аёл тўғрисида оғиз очиб кўр-чи. О, у шу заҳотиёқ бу аёл ўзга сайёралик эканига чиппа-чин ишонади-да!»

ИНТЕРЛЮДИЯ: ОКЕАН

Инсоният саккиз минг йил муқаддам сайёранинг сув майдонларини ўзлаштира бошлаган. Беш минг йил аввал эса у ғилдирак парадокс²ини билди-ю, қуруқликдаги уфқ бирданига икки томонга силжиб, узоқлашиб кетди. Ғувиллайдиган механик қуш дастлабки учувчиларни кўкка олиб чиқиши учун минг йиллар керак бўлди, учиш тўғрисидаги минг йиллик туш рўёбга чиқди. Фақат буюк донишмандлару башорат қилувчилар яқин ўтмишдагина ўз назарларини самога тикдилар. Олис-олислардаги юлдузларга, порлаб кўринувчи дунёга учиш истаги, нақ чўғдек юлдузлар ярқираши каби сўниш нималигини билмай қолди. Қадимда ўйлаб топилган ракеталар унутилди, кейин икки марта қайта кашф қилинди, бироқ у пайтда ракета мушакларининг хаёлий оловню ёндирувчи ўқларининг қип-қизил думлари ҳали хаёлпа-

¹ Интерлюдия — музика, умуман, ҳар қандай асарнинг айрим қисмларини боғловчи парча.

² Парадокс — умум томонидан қабул қилинган фикрдан кескин фарқ қилувчи фикр.

растлар хаёлини безовта қилмаганди, ана шунинг учун ҳам сеҳргар Жюль Верн ўз қаҳрамонларини замбарак оғзидан Ойга жўнатганди. Айрим соҳалардаги қудратли жодугарлар, афсунгарлар, шодон қийқириб-ҳайқирувчи лўттибозлар ўз диққат-эйтиборларини асосан ер ишларига қаратишган: шуҳрат қозонган афсунгарлар, сафсатабозлар ва каромат қилувчиларнинг биронтаси чин ҳақиқатни айта олмаган. Юлдузлар сари учаётган ракеталар ўт-олови замонни тилка-пора қилган, аммо раммоллар ҳам бу ҳақда оғиз очишмаган. Утмишда шундай бўлган. Келажакда-чи?..

Коинотга илк учишлар, космонавтиканинг ривожланиши ва янги техника аралашувини талаб этувчи масалалар, шу жумладан, океан масаласи пишиб етилиши муддати ҳайрон қоларли даражада бир-бирига мувофиқ келди.

Кишини ажаблантирадиган нарса ҳар иккала океани — ердаги ҳамда юлдузлар океани — жиддий тадқиқ қилиш деярли бир пайтда бошланишидир. Ҳатто батискафлар ҳам, сиртдан қараганда, дастлабки сунъий йўлдошларни эслатарди. Инсоният бир вақтнинг ўзида сайёралар аро сўқмоқлар, самовий чўққилар ва океан қаъриларига қатъий ҳужум бошлаганди.

Бирваракайига икки унсурга — сув ва ҳаётга...

Мана шунинг учун ҳам бизнинг кемамиз ўта чуқурликлар ва сув ости тизма тоғлари устидан бориб, оқимларни кесиб ўтиб, иқлим минтақаларини ҳамда сув изотоп ҳолатининг ниҳоятда катта табиий лабораториядаги мувозанатга таъсирини ўрганарди.

Биз океан қаъридаги энг йирик энергетик станциялар устидан ўтдик. Улар инсоннинг океан ҳаётига аралашуви аниқ сезиладиган нуқталар эди. Аммо, шу билан бирга, улар сайёранинг янги маркази бўлиб, унга ёшлигини қайтарганди. Қачонлардир эса эволюция, организмларнинг келажаги жудаям ноаниқ дейтерийнинг оширилган таркибига мослашиш деб қаралган. Ахир таркибий қисми енгил бўлган протий дейтерийга нисбатан атмосферанинг юқори қатламларининг аллақерларидандир коинотга тезроқ чиқиб олди-ку.

Ҳар қанақанги, энг оддий организмнинг ҳам келажакни олдиндан айтиб беришдек уқуви бор, шароит ўзгаришига у сезгирлик билан ўз муносабатини билдиради. Шароитнинг ҳар қанақанги яхшиланиши эса популяция миқдори ўсишига сабаб бўлади.

Жўшқинликнинг бирдан авж олиши, балки шунақанги шиддатли бўладики, натижада азалий мувозанат абадий бузилади. Ана шунда океан тез ўзгара бошлайди. Лекин

қандай ўзгаради — буни ҳеч ким билмасди. Чунки океан ҳам сайёранинг, ҳам биосферанинг, яна коинотнинг ҳам бир бўлаги-да.

Инсон ва унсурлар... Аввалига — ўзаро курашилди, сўнг иттифоқ тузилди. Ундан кейин, ундан кейин-чи?..

...Дам-бадам танҳо ўзим қолардим. Валентина билан аразлаб қолишимиз олдиндан ҳал этилганди; ўзи ҳақиқатни ҳис этмагунича унга ҳеч нарсани тушунтириш мумкин эмасди. Кўп ўқир, информацион маълумотларни кўздан кечирар, каютада мудраб ўтирар ёки расмлари катталаштириб ишланган журналларни варақлардим.

«Ронг Азоланинг елкасини қисган эди, уни шу пайтгача кўрилмаган кучли бир ҳиссиёт чулғаб олди. Аввалига Азола ўзини йигитнинг чангалидан қутқармоқчи бўлди, бироқ дақиқа ўтмай қўллари, ҳатто енгил скафандр устидан ҳам Ронгнинг қўли ҳароратини туйди. Шунда у, сукут қилганча, чарақлаётган юлдузлар остида йигит билан ёнма-ён туриб қолди. Азола Ронгда инсоний самимийлик ва меҳрибонлик қанчалик мужассамлангани тўғрисида ўйларди...»

Журнални бир четга қўйиб, бошқасини қўлимга олдим, кейин яна океан ҳақида фикр юрита бошладим...

Ҳар қанақанги бўлиниш сатҳни кенгайтиради. Битта йирик ўсимлик организмни хаёлан бир талай майда, микроскопик организмлар билан алмаштирак, сайёраимиздаги бутун мавжудот миннатдор ҳодисалар ва процессларнинг ўтиш шарт-шароитларини моҳият-эътибори билан ўзгартган бўлаемиз. Худди ана шу ҳажмдаги кенг-ковул сатҳ — бу қуёш нуридан ва денгиз сувида эрувчан моддалардан янада яхшироқ фойдаланиш демакдир. Бунақанги хаёлий тажрибада тамомила реал физик ҳажмлар кутилмаган натижалар тусини олади: микроскопик йўсинлар дарҳақиқат космик тезликда кўпаяди. Аммо минерал озуқаларнинг чекланган манбаи «улкан-кўзга кўринмас» йўсинларнинг бутун океан юзини бутунлай яшил тусга бўяшига имкон бермайди.

Йўсинлар соф зумрад бўёқлари билан ҳамшиша ҳам кўзни қувонтира бермайди: Гренландия қорлари қизғиш йўсинлар бўтқасидан баъзан тўқ-қизил рангга киради, улар Қизил денгиз сувига зарғалдоқ ва сариқ тус беради. Қўллар, бўғозлар, денгизлар... янада каттароқ шаклга эга бўлади... Гарчи йўсинлар ўсиш ва кўпайиш бўйича тезликда ўзларининг микроскопик ҳамжинсларига ён беришса-да, босқинлари гоҳида ҳақиқатан ҳам дунё миқёсида сифат касб этади. Янги шарт-шароитлар, мувозанатларнинг бузилиши портлашга ўхшаш «занжир реакция»сига олиб боради. Бунақанги ҳолатларни ўрганиш эса инсон қўлига ден-

гиз ўтлоқлари бойликларининг калитини тутқасади. Бошқарувчи ҳар бир «яшил портлаш» миллион тонналаб оқсил моддасини юзага келтиради. Қачонлардир ботаниклар кўк-яшил йўсинларга — Африканинг айрим районларидаги сув ҳавзаларини гоҳида буткул қоплаб олувчи спорулинага эътибор беришганди. Уёқларда йўсинларнинг бу турини аҳоли қадим замонлардан бери овқатга ишлатар, ҳатто у бозорда ҳам сотиларди. Спорулинани ҳеч ким ўстириб кўпайтирмайди, шунчаки уни сув сатҳидан чипта билан йиғиштириб олиб, қайноқ қумда қуритишади. Спорулина мўл бўлиши учун эса сувга бикарбонат натрий қўшилиши шарт.

Профессор Леонард кунларнинг бирида спорулинадан тайёрланган лаззатли таомдан татиб кўриб, африкалик қабилаларнинг маданиятга эришган дунё одамлари хийла кейинроқ, тахминан юз йиллардан сўнг танаввул қиладиган овқатни еяётганига ишончи комил бўлганди.

* * *

...Сокин оқшомларда, салқин тушгач, қайиқ ўраб қўйилган, ранги униқиб кетган брезентга чўзилиб, осмонга тикилардим. Самода оқиштоб бурж гуллари аста-секин ўзини кўрсатиб, «Гондвана»ни сирли қоронғи тун пардаси қоплаб борарди. Ана шунда, кема ортидан дам-бадам чўзилиб қолаётган оловли излар яққол кўзга ташланади. Планктон ярқираб кўринади. Палубага сув билан оқиб кирган совуқ шуълалар тралларда, арқонларда, қопқонларда бирдан ёришиб кетади.

Энно Соолли билан Валентинага қандай ёрдамлашаётганини миқ этмай кузатаман. Қидирув автоматик жиҳозлар билан олиб борилишига қарамай, улар учун ҳам иш ошиб-тошиб ётарди. Бу — сердиққат иш эди! Соолли янги денгиз организмларини эмас, уларнинг айрим ҳужайраларини қидираётганди. Юздан кўпроққа бўлиниб урчидиган ҳужайраларни топмоқчи эди у. Бир ҳужайрали мавжудотлар ўзларининг ҳар бир бениҳоя бўлинишлари вақтида ҳалокатдан узоқлашгандек бўлади. Бунақанги «ҳаёт гиштчалари»нинг ноёб қиёсини мураккаб тузилишли жониворларда учратиш — куйловчи қум донасини топишдан ҳам мушкул.

Энно бир кун келиб, фақат шельфни эмас, балки бутун океанни фаровон ҳаётга айлантиришни истарди. Бунинг учун нима қилиш керак? Маълум бўлишича, ёруғлик лозим экан. Ун метр чуқурликда доимий ғира-ширалик, ундан қуйида эса зим-зиёлик ҳукмрон. Мен юқорида айтиб ўтган

анови яшил эҳром — ҳаёт асоси, унчалик баланд эмас. Агар ёруғлик сувнинг ўрта ва қуйи қатламларига юборилса борми! Фотосинтез янги уфқлар очган бўларди. Бироқ нурни сув ҳаддан ташқари тез ўзига сингдириб юборади. Хўш, нима қилиш керак? Ана шунда бизнинг ҳаммамиз «Қуёш Соҳили» лойиҳасини бараварига эсладик. Бу ҳақда дастлабки мақолалар аллақачон эълон қилинганди: сув тўлқинлари, ёруғлик толаси воситаси билан нурни океан бағрига узатиш мумкин...

Тўғриси, Соолли билан, унинг антиқа қиёфодоши тўғрисида чурқ этмай гаплашиш — ажабланарли ҳол эди. Йўқ, жонлилар муаммосини ҳар қанақанги бошқача изоҳлашларига унинг ақли бовар қилмасди: Сооллини туғилган куни нишонланганда қандай кўрган бўлсам, воқеалар фақат унинг ўша кўринишидагина авж олиши мумкин. Бундан бошқача бўлиши мумкин эмас. Унсурлар эмас, балки шоён диққат, ярим-ёртиси ўрганилган экспонатлар (улар орасида мен ҳам бор эдим) коллекцияси унинг учун ҳаёт мазмуни.

Шу сабабли, Соолли билан бекинмачоқ ўйнаётгандим: унга ўхшаб кетадиган, айти пайтда, ҳар ҳолда, мутлақо бошқа аёл бўлмиш меҳмоним тўғрисида на бир оғиз сўз айтар, на шама қилардим. Ўзимни ноқулай сезардим-у, аммо унга бор ҳақиқатни гапириб беролмасдим. Аиранинг ҳақиқий қиёфасини ҳеч эслай олмасдим: у хотирамдан умрбод ўчиб кетгандек эди. Янков менга совға қилган ўша қисқагина фильмни ҳам бошқа ҳеч қачон кўрмадим. Соолли ва Аирани эндиликда мен деярли фарқлай олмасдим — уларнинг қиёфалари аралашиб-қоришиб кетганди.

...Кунларнинг бирида Соолли мен тўғримда ўзимдан суриштириб қолди. Шунда, тўғриси, ўзимни йўқотиб қўйдим. Кимман, нимаман? Дарҳақиқат, ўзимга ўзим ҳам шунанганги саволларни берардим, бироқ уларга жавоб қайтаришга келганда... Мен Сооллига, «Гондвана»дан қайтиб боргач, ўзим бирга бўлишни хоҳлаётган одамларимни кўрсатдим. Майли, бу одамлар ҳозирча фақат тасаввуримдагина яшай туришсин. Хўш, уларни қандай кўз олдимга келтириб, қандай тасаввур қилдим?.. Мана ўша манзаралар:

Кўзимга арчазор ўрмон ёқаси, тепалик ёнбағри ва ирмоқ кўринди. Қош қорайиб келаётганди, оёқ остидаги ўтлар аллақачон кўк рангини йўқотиб, қорайиб кўринарди. Атрофда, худди булутли кундагидек, бир текис самовий хира ёруғлик.

Теварак сукунат қўйнида. Арчаларнинг қора учлари осмонни ўпяпти. Уларнинг чек-чегараси йўқ сафи чапда

тепалик ортида ғойиб бўлар, ўнгда эса ирмоқ томонга тушиб кетар, ундан уёғига дарахтлари кесилган жой кўзга ташланарди. Урмоннинг зич қаторлари олдида эса ғўлар уюлиб ётарди.

Диққат-эйтиборимни бир ерга тўплаб, ғўлаларда ўтирган кишиларни хаёлимда жонлантирдим. Кейин улар Сооллига қўшиқ айтиб беришларини кўнглим тусаб қолди. Бироқ у қандай қўшиқ — ҳали ўзим билмасдим. Мана, улар Соолли нигоҳи қаршисида худди тирик одамдек намоён бўлишди... Саккиз киши ғўлаларда ўтиришар, бир одам эса, бошқаларидан сал нарироқда ўсган танҳо қайин танасини ушлаганча, тик турарди. Шундан сўнг хотираларимни жиловловмай қолдим: ахир одамларнинг чеҳралари ҳақиқий, жонли бўлиши керак-да, лекин уларнинг барини бирдан тасаввур қилиш — ҳазилакам гап эмас. Хуллас: қайин ёнида тургани ёш, баланд бўйли, сариғ сочли, юзи озғин, ёноқлари сал туртиб чиққан. Эгниларига пиджак, қийиқ ёқа кўйлак, оёқларига этик кийган уч киши қўлларини тиззаларига қўйиб, энг олдинги қаторда ўтиришибди. Биттасини қўлида ўчиб қолган папирос. Улар очикдан-очик бизга қараб туришибди. Бу учовининг орқасидаги баландроқ ғўлада эса беш киши ўтирибди, уларнинг афт-ангорлари ғира-шира қоронғиликда базўр кўринади.

Улар айтиши лозим бўлган қўшиқни ўйлай бошладим. Бу — қадимий ва тез-тез эшитилиб турмайдиган қўшиқ бўлиши керак эди. Эҳтимол, бир замонлар бувам менга айтиб берган қўшиқ маъқулдир. «Шундай бўла қолсин, — дея кўнглимдан ўтказдим, — чунки Соолли билмайди бу қўшиқни».

Кейин ўтирганлардан бири — қўлида ўчиб қолган папирос ушлаб турган шапкали йигит аста хиргойи қила бошлади: «Ажойиб денгиз, муқаддас Байкал...» У ўзи билганича, шунчаки куйлаётганди; оҳангни ғайритабий узайтириш учун унли ҳарфларни чўзиб айтишини илтимос қилдим ундан. Йигитнинг овози жарангдор ва аниқ эшитила бошлади. Шунда, Соолли унинг ўзига диққат билан тикилиб турган кулранг кўзларини кўриб, титраб кетганини сезиб қолдим.

Учинчи сатрда «қўзғол тўлқин» деган ажойиб ва гўзал сўз бирикмаси ҳис этилишини ҳамда Соолли шамолга мурожаат — «Эй, баргузин...!»ни эшитишини хоҳладим. Лекин бу оҳангдош сўзлару товушларни қандай айтиш керак, уларни Сооллига қандай етказиш мумкин? Буни ўтирганларнинг ҳаммаси жўрликда, мазмунини таъкидламай,

¹ Баргузин — Байкалдаги шимоли-шарқий шамол [тарж.].

паст, бир текисда ва жарангдор овозда куйлашлари лозим, деган қарорга келдим. Кейин бирдан уларнинг овозлари эшитила бошлади. Қўшиқ роялда чўзиқ бўлиб чиқди. «Р» товуши дам-бадам такрорланувчи, ўтиб кетган хавотиргарчиликни ифодаловчи: «Юрмас эрди чангалзорларда хўра йиртқич...» сатрини қаттиқ овозда куйлаши учун олдинги қаторда ўтирганлардан бирини танладим. «Худди ана шу жойини у бошқалардан хийла баландроқ айтсин», деб ўйладим. У шундай куйлашга тушди. Унинг кўзлари сал қийиқ, ёноқ суяклари туртиб чиққан, юзлари эса ич-ичига кириб кетганди. Бошқалар қандай айтаётганига қулоқ солиш учун, мана, у жим бўлиб қолди.

Улар ўзаро келишмай, бир-бирларига бош силкимай, навбатма-навбат куйлашар, башаралари руҳсиз, аммо кўз қарашлари ўткир эди. Олдинда ўтирганлардан учинчиси: «Нон билан боқдилар...» — сатридаги «о» товушини алоҳида урғу билан айтди. Шунда, назаримда, фақат ана шу «о»ни таъкидлаш билангина барча ҳиссиётни бериш мумкиндек туюлди. Ановиниси, қайин ёнида тургани эса, узун «а» қандай жаранглашию қадим-қадимги қўшиқ сўзларида унлиларнинг алмашинувидан оҳанг яратилишини бошқалардан кўра яхшироқ билиши лозим эди.

Қўшиқ тугашига яқин уларнинг чеҳралари ўзгарганини пайқаб, шундай маънони уқдим: «Хўш, мана, қўшиқ ҳам тугади, энди биздан асар қолмайди — оддий ҳол бу...» Кейин майин жилмайишганини сездим. Унгайсиз ҳолга тушдим, негаки улар гўё ҳаммасини билиб тургандек, гўё чиндан ҳам тирикдек эдилар. Ахир, уларнинг бутун қиёфаларида менинг ўзим намоён бўлгандим-да.

* * *

Бешинчи унсур... У билан қиёслаганда океanning ўзи нима деган гап! Ҳаёт шунанганги нафис тузилганки, мураккаб механизмдан фарқ қилмайди. Бироқ унинг фаолияти бари бир тўлалигича тушунарсиз. Ирсият учун масъул молекулаларнинг нозик ипчаларида энг содда фаолиятнинг барча турлари — электр қуввати, ўзаро кимёвий таъсир, механик кўчириш жамул-жам. Тадқиқот уфқида эса доимо тирик организмнинг навбатдаги янги, қандайдир номаълум элементлари намоён бўлади... Тик, бироқ сезилмас даражада оғиш билан учувчи ва табиат нимаики яратган бўлса ҳаммасига сабабчи атомларнинг тасодифий учрашувлари қай йўсинда осмон ва заминга, ҳаётнинг ўзига асос солган, тубсиз океан ҳавзасини қавлаган, қуёш ва ой ҳаракатини вужудга келтирган?.. Лукрецийнинг ўлмас поэмасидаги

асосий масала мана шу. Унда жавоб ҳам берилган бунга: «Дунё элементлари, биз уларни қай ҳолда кўрсак худди шу тартибда — мутлақо онгсиз ва мулоҳазасиз — жойлашган: улар бир-бирларини хабардор этишни истаган ҳаракатлари юзасидан ўзаро мутлақо шартлашмаганлар; бироқ сон-саноксиз миқдорда ва минг йўсинда қўзгалувчи, қадим замонлардан бери тамомила четки туртки измидаги ва ўзларига хос оғирликлари бўлган элементлар бир-бирларига яқинлашган, аралашиб кетган, шунда уларнинг минглаб бирикмалари вужудга келган ва ниҳоят, вақт, бирикиш ҳамда ҳаракат уларни тартибга келтирган — улар катта-катта массаларни ҳосил қилган. Ер, денгиз, само, жонли мавжудотларнинг дастлабки ташқи кўриниши шундай бўлган».

Кемада сузишимизнинг сўнги кунларидан бири. Салқин тонг. Олам, коинотнинг мазкур соддалаштирилган шакли-тарҳи кўз олдимизда ногаҳон намоён бўлди: ибтидоий ҳаракатларни денгиз узра ёйилган туман кокилларию оқ кўпикли тўлқинлардан иборат шовуллаган мато равшан хотирлатиб турарди.

ИККИНЧИ ҚИСМ
ЗАМИН
ҚИРҒОҚЛАРИ
БҮЙЛАБ

ШИМОЛ

Янковнинг фитотрони кенгайди. Илгариги майдоннинг деярли ярми Узоқ Шарқ флораси учун ажратилди. Қанчалик қизиқ туюлмасин, гўё бу ҳақда илгари ҳеч ким хаёлига ҳам келтирмагандек эди. Шимолий фитотронга, энг аввало, барча ҳайвонларию парранда-даррандалари билан тропиклар, саванналар, кейин маданий ўсимликлар, энг сўнггида эса бошқа қолган-қутган нарсалар зарур, деб ҳисобланарди.

Лекин эндиликда аҳвол ўзгарганди: денгиз бўйи флорасининг қадим замонлардан сақланиб қолган айрим тур ўсимликларидан бутун бошли туркумга эришиш даркор эди. Бу бутун минтақани бошқариш учун андаза бўлиши керак эди. Кенг ўрмон майдонларини тиклаш, водийларни қайта вужудга келтириш — бу, ортида кўпинча нохуш эсдаликлар: қаровсизлигу ер эрозиясини қолдирадиган кўркўрона изланиш эмасди. Гоҳида ёввойи ўтлар, буталар ўз ҳолича говлаб кетади, аммо вақти келиб пушт ўзгаради, кейин, худди ўша ишончсиздек кўринган ерда, қарабсизки, ўрмон ўсади. Бунинг акси ҳам бўлади: чалакам-чатти ғамхўрлик туфайли узоққа бормайдиган муваффақиятга эришилади, кейин — инсон ёрдамисиз эмас, албатта, — ўрмонлар узоқлашиб, дарёлар саёзлашади, ҳайвонлар ва паррандалар ўзларига янги бошпана излайди ёки ҳалок бўлади. Янков менга шундай деб тушунтирди...

Янков бизнинг ўлкага келишни мўлжаллаётганди. Шошилтирардим уни. Орамиз бор-йўғи уч-тўрт соатлик йўл бўлса ҳам, у сафарга чиқишини орқага сургани-сурган эди. Сентябрь ойи бошланди. Отпуска олишим керак эди. Мен эсам шаҳардан қимирламай, Янков келгач, биргаликда қиладиган саёҳатларимизни ўйлаб, олдиндан ҳузурланаётгандим: у билан соҳил ва тоғ доvonларини роса кезамиз. Ўрмоннинг бирор-бир қалин жойида оқ ёнғоғу одам-гиёҳни кўриб қоламиз, шовқин-сурон кўтариб, ёввойи чакалақзорлар, ўзини қўйиб юборган мевали бутазорлар ораси-

дан ёриб ўтамиз. Бу ерларда женьшень, нилуфар ва бразе-
нийлар истаганча ўсади.

Чамамда, биз томонда ҳам фитотрон, ҳатто иккита фи-
тотрон бор, лекин Янковнинг улкан лабораториясига ўхша-
майди. У менга, лабораториясида ҳамма нарса фақат ўсиб-
гина қолмай, усти ёпиқ жойда бир қанча ботаник-геогра-
фия минтақасини ташкил этишини айтганди. Бизда эса
ўзгача. «Комплекс равишда ёндашилмайди,— деганди Ян-
ков бунинг сабабини тушунтириб,— бундан ташқари, сиз-
ларда тропикага қизиқишади». Нимаям дердик, кўрамиз,
қани, унинг сафари Ханка ёнидаги йўқолиб кетган ёввойи
рябинали чўлни ёинки Заря кўлидаги Шребер бразений
бутазорларини қайта тиклашга ёрдам берармикин. Қачон-
лардир буни амалга ошириш ғоят машаққатлилигини та-
саввур қилмай, бемаъни ҳавас деб билганлар. Ҳозир
унинг қадр-қимматига етишади, бу хусусда бошқача ўйла-
шади ҳам.

* * *

Ғалати аёл тўғрисидаги ово-
залар менга ҳам етиб келди. У бир пастқам жойда, айни
муз кўчиши вақтида, тезоқар серсув дарёдан кимсасиз
оролга ўтишга аҳд қилган икки ўғил болани қутқариб қол-
ганмиш. Икки робинзон оролга яқинлашганда чурқ
этмай, қаҳрамонларча чўка бошлашган. Фалокатдак қо-
чиб қутулиб бўлмас экан, воқеа кўз очиб юмгунча юз
берганмиш. Ногаҳон, ўша аёл, ора-орасидан эриган юпқа
музлар устидан югуриб бориб, совуқ сувга ўзини ташлаб,
муз остида кўринмай кетганмиш, кейин болакайларни
аллақаердан тортиб чиқариб қутқарув элининг кам сон-
ли командаси кўзи ўнгида уларни қирғоққа олиб бориб
қўйганмиш.

...Шаҳар арғувон дарахтлари орасидаги кўкиш ёруғ-
ликда, хиёбонда Аирага ҳам ўхшайдиган, ҳам ўхшамайдиган
аёл тўсатдан пайдо бўлганмиш: унинг қадам ташлаши
енгил, тумандек оғирлиги йўқ кўйлаги билинар-билинмас
шитирлаб, кокили гоҳ оқиш, гоҳ қора, гоҳ олтинсимон
товланиб кўринармиш. Тиниқ мовий кўзлари мафтункор
боқармиш. Ярқироқ бронза тусли елкалари, қуёшда қорай-
ган — олов тафтини уфуриб турган қўллари лип-лип кўзга
ташланар, ўзи эса майса-гиёҳ гилами узра билинар-билин-
мас из қолдириб, ним юмуқ киприклари остидан оний ёғду
таратиб дала, ўрмону кунгай қияликлардан елиб ўтганмиш.

Балиқчилар бу аёлни гўё соҳилдан анча олисда кўриш-
ганмиш. Ушанда у дельфинлар билан ким ўзарга сузар,
унинг устидан эса, сўнгги йилларда ҳатто Сахалинда ҳам

чиндан пайдо бўлган учар балиқлар сакраб ўтаётганмиш. Шунда, ёрдам бериш зарурдир,— муқаддас денгиз соддадиллигида бу,— деб ўйлаб, кемадан сигнал беришибди.

Ким билсин, ҳақиқатан ҳам шундай бўлганми, йўқми. Аира туриш-турмушини мана шу тарзда давом эттираве-ришини хаёлга ҳам келтириш мушкул: акс ҳолда у ҳақда афсоналар тўқилиб кетарди. Лекин бу бошқача йўсиндаги ҳодиса: у ҳақдаги афсоналар ҳақиқатдан ҳечам устун чиқолмайди...

Шимолга боришим зарурлиги кўққисдан аниқлашди. Кекса овчи — ёқут Василий Олонгоев Алазей дарёси қуйилишига яқин жойдан қадимда яшаган кит қолдигини топибди. Бу, ҳеч муболағасиз, чинакам шов-шувга сабаб бўладиган янгилик эди.

Бир неча минг йиллар муқаддам юз тонналик улкан махлуқ соҳилга яқинлашиб, одатда китлар билан юз бериб турганидек, том маъноси билан саёзликка тиқилиб қолган. Денгиз ортига қайтгач, сутэмизувчилар шаҳаншоҳи соғ-тупроқ қатлами остида кўмилиб қолаверган. Асрлар ўтиб, денгиз қуруқликдан илгариги ўз мулкини тортиб ола бошлаган. Сув бостириб келаверган. Баъзи йиллар, баландлиги икки метрлик қирғоқ тўлқинлар остида қолиб кетган...

Василий Олонгоев унчалик сержап эмас-у, аммо хушчақчақ одам экан. Ғалати топилма илк кашфиётчиларининг иссиқ чодиридан мен ҳам жой олдим. Маълум вақтгача эскимослар, чўкчилар ҳамда дайди овчиларнинг бир неча ўн йил илгариги ҳаёт тарзи қандай бўлса, худди шундай ҳаёт кечирдим.

Соҳилда сукунат ҳукмрон. Фақат тунлари шамол увиллар, тонгда эса кўзни қамаштирувчи оппоқ қор шунақанги ярқирар эдики, унга ҳар кўз ташлаганда шимол манзарасининг бокиралиги ва покизалигига қайта одатланишга тўғри келарди.

Бир куни тунда Олонгоев мени уйқудан турғизди:

— Глеб, тур ўрнингдан, бўлмаса шимол ёғдусини кўр-олмай қолсан!

Шу гапни эшитдим-у, ўрнимдан ирғиб туриб, бир зумда кийиниб олдим. Ташқарига, нақшинкор табий чўғлар титраб турган тун қўйнига чиқдик: найзамонанд кўк ва қирмизи нурлар тепамиздан тушиб, олисларга таралиб кетар, улар ўрнида эса бошқалари пайдо бўлиб, жимираб кўриниб, бутун осмон гумбази бўйлаб саёҳат қиларди. Худди олис-олисларда, уфқ ортида қор қиролича ўзининг олмос елпиғичини елпиётгандек, самода оқ ва рангдор пардалар ҳилпирарди. Орадан ярим соат ўтди. Совуқни сезмасдим. Бирдан нақ тепаликда электр карусель айлана

бошлади, лоп этиб оппоқ аланга кўринди-да, унинг тиллари худди шамол уфургандек, эгилиб, ўралишга тушди. Олтинсимон ёрқин шафақ бир лаҳзагина барқ урди-ю, мушак ўрнини, олов тўрлар ўрнини милтиллаб ўчаётган ёғду эгаллади. Само хира қор қоплаган биёбонга айланиб, қорайди. Фақат ғира-шира яллиғларгина тепамиздаги кўмирдек қоп-қора гумбазни ҳали жонлантириб турарди, бироқ улар ҳам кўп ўтмай ғойиб бўлди. Чодирга қайтиб кирдик, аммо анча пайтгача кўзимиз илинмади.

Тонг-саҳарлаб иш бошлардик. Орадан бир неча кун ўтгач, мени аллақачон бу ерда ўз одамларидек кўраётганларини пайқадим. Бунақанги ҳиссиёт ҳамиша кишига қувонч бағишлайди. Бироқ ҳадемай ушбу экспедициядагиларнинг бари билан хайрлашишимни билардим, Янковга берган ваъдам эсимга тушиши шаксиз эди.

Иш унчалик тез ўнмаётганди. Электр тулумба ўпирма жарликка сув берарди. Сув оқими ер қатламини очаётган жарроҳлик ништарига ўхшарди. Суяклар аста-секин юз кўрсатаётганди. Скелетга шикаст етказмаслик учун кўпинча тулумбани тўхтатиб, қўл билан ишлашга тўғри келарди. Бу — қадим замонларда яшаб, тупроқ остида қолиб кетган мўйлови узун кит скелети эди; унинг катталиги мени ҳайратда қолдирди: йигирма саккиз метр эди у! Ҳар бир қовурға суяги уч метрдан кам эмасди. Умуртқасига қулоч етмасди.

— Э-э, бир пайтлар шунақа замонлар бўлган: Шимоллий океан бошқача эди,— дея овозини чиқариб мулоҳаза қила бошлади Олонгоев,— ёз фаслида муз бўлмасди, китлар сузиб юрарди. Ҳозир бунақанги чиройли жониворни бутун ер юзидан қидириб топиб бўлсан. Энг катта Гренландия кити ҳам бу ерда яшаган китларнинг ярмидай келади.

— Уни қандай кўриб қолдинг? Ов қилиб юрганмидинг?

— Тулкилар кўрсатишди йўлни. Баҳорда қарасам ҳамма излар бир томонга қараб кетган. Ҳаддан ташқари кўп эди излар. «Нима гап экан?»— деб ўйладим-у, излардан боравердим. Кейин нақ шу китга дуч келдим. Аввалига, мамонтмикин, деб хаёл қилдим. Синчиклаб қарасам, йўқ, унга ўхшамайди.

— Нима, тулживойлар ўлжанинг ҳидини олишгай эканми?

— Кит гўшти жудаям ёқиб қолган экан уларга. Ҳатто мендан кўрқмай қўйишди. Чўчитиш учун осмонга отсамгина — қочиб кетишади. Кейин қизил ойнали прожектор қўйишга тўғри келди. Тулкилар худди итга ўхшаб, унга қараб роса акиллашди-да. Ёвузлашиб, юнглари тиккайиб,

прожектор атрофини ўраб олишарди-ю, унга яқинлашишга юраклари бетламасди. Мана шунақа қилиб сақлаб қолдим китни. Ана энди, беш минг йил бурун бу ерда у нима билан тирикчилик қилган, қандай яшаган, кўрган узоқ умрида қаерларда сузишга улгурган — ҳаммасини билиб олса бўлаверади. Ҳозирги китлар шимолда, жануб — Антарктикада яшашади. Бир-бирларига меҳмон бўлиб сузиб келишмайди. Илгарилари-чи? Бу хусусда жудаям кам нарса биламиз...

Биздан сал нарироқда кўллар силсиласи чўзилиб кетган бўлиб, уларнинг қирғоқларида тилоғоч таналари қўққайиб кўриниб турарди. Бу ердаги сув ҳавзалари кўпинча муз эришидан пайдо бўлишини билардим. Муз эса, ер остида эди. Ернинг устки қисмида тилоғочлар ўсади, уларнинг илдизлари, тўнкалари эса кейинчалик гўёки балиқлар дунёсига — чўртонбалиқ, чир¹ ва хариус²ларга мерос бўлиб қоларди.

Бу ердаги тундра бўйлаб ястланиб ётган — юпқа ҳаёт қатламида ривожланиш ва гуллаш палласи тез-тез абадий уйқу билан алмашилиб туради. Муз деворлар эса алдоқчи ва омонатдир: сув уларни ўпириб кетади, шунда бутун бошли кўл тўсатдан дарё томон йўл олади-ю, унинг остида чириган қора тўнкалар, балчиқ, торф қолади — худди шу ернинг ўзидаёқ ариқчалар музни ўйиб, нақш солади, қалин музликларни эритиб, янги айланма йўллар очади. Мамонтлар бир замонлар шунақанги жойларда ўлмаганмикин?

— Мабодо мамонтлар қолган бўлса, уларни фақат шу ердагина учратиш мумкин, — дедим Василийга.

— Баҳайбат ҳайвонни бирор марта ҳам кўрмаганман, — у жиддий шундай деди-да, ўйланқираб, қўшиб қўйди: — Бундан неча-неча йиллар илгари суяк топиш учун итлар қўшилган чаналарда оролларга боришарди. Ҳозир унақанги суяклар жудаям оз қолган.

— Олисга боришармиди?

— Олисга. Бўғоз орқали Новосибирск оролларига боришарди.

...Ўрмон бу ерда тоғ анҳорчалари соҳилларига биқиниб олган. Ер ости музи сувдан дўппайиб чиқиб турган бепоён ботқоқ ҳавзалардаги тилоғочлар одам бўйидан баланд эмас. Ана шу жафокаш тилоғочлардан бирини қирққан эдим, танасида юздан ортиқ йиллик ҳалқа бор экан...

Тепадан, элда учаётганда қаралса, ҳаммаси яққол кўринади: теварак-атрофда кўлларнинг хира юзлари жимил-

^{1, 2} Чир, хариус — Шимол денгизларига хос балиқ турлари.

лайди, улар устида эса тоғ тизмаларининг юмалоқ, ўрмон-сиз чўққилари юксалиб туради.

Шимол ёғдуси тобора тез-тез ярқираб товланарди.

Неча-неча бор шимол осмони ёришиб, ялангликлар узра бир текисдаги майин нур таралди. Кўкимтир-зангори оловдек нурлар шайтонними, қушлар шоҳиними, қанотли тулпорними — ниманидир қидираётгандек, осмон гумбази бўйлаб ёйилди. Нурлар навбатма-навбат бирдан чарақлаб кетар, кўпаяр, ўқдек товланиб, оловдек патларини йўқотарди, нақ қақнусдек, ундан ярқираган патлару момиклар учиб тушарди. Бунақанги пайтда, жуда катта ўйин — доира бўлиб рақсга тушиб ашула айтиш бошланарди. Уларга қараб турсанг, қушдай енгил қасрлар, самовий кўприклар бино бўлиб, бузилиб кетади. Кўз очиб юмгунча манзара ҳам ўзгаради. Худди олислардаги тепаликлар шакли дафъатан денгиз тагидан қалқиб чиққандек туюлади. Тундра узра олов ловиллайди. Кейин узоқ вақтгача унинг жилвадор шуъласи теварак-атрофда ўзини уёқдан-буёққа ташлайди.

Иш тугагач, оқшом кезлари танамда қандайдир ёқимли зирқираш сезар ва аҳён-аҳён шаҳар, одамлар гавжумлиги ўзига тортиб қоларди. Олонгоев мени бутунлай ўз эркимга қўйиб, алмисоқдан қолган юкагирларнинг трубкасини (бу унга отасидан мерос қолганди) жимгина чекарди. Бирга сафарга чиқишга кўнмасди у.

— Ўзинг боравер, мен шу ерда, ўчоғимнинг ёнгинасида ўтириб, трубкамни чекавераман.

Уни кўндира олмагач, ўзим элга ўтирардим-у, ўн беш минут ўтар-ўтмас ё Черск, ё Алазейскга етиб борардим. Ялтираб кўринадиган қор текисликлар узра учиб руҳимни тетиклантирар, ҳали-ҳозирча инсон ҳукмига итоат этмовчи бокира кенглик ҳиссиётини хотирамга жо қиларди.

Алазейскда мўғул башара, оёғига буғутери этик, эгнига русча кўйлак кийган, елкасига оппоқ, енгсиз буғу тери ёпинғич ташлаган қиз — Силлиэмэни учратдим. У ишлайдиган Китоб саройи афсуски, деярли бўм-бўш эди. Силлиэмэ мени шунақанги хонага олиб кириб қўйдикки, у ерда на ёздим, на мудрадим, на китоб ўқий олдим. Икки-уч соат шу аҳволда ўтиб кетди, кейин қизни уйигача кузатиб қўйиб, Олонгоевнинг ҳузурига қайтдим.

...Силлиэмэнинг хонаси ҳам китоб тоқчалари ўртасига жойлашган бўлиб, уларнинг ора-орасида илгари мен учратмаган қизил гулли чирмовуқлар ўралиб ўсиб ётарди. У «Гондвана», океан тўғрисидаги гапларимни анчагача эшитиб ўтирди, кейин қаҳва тайёрлаш тараддудида газ горелкасию кимёгар колбасига ўхшаш тиниқ рангли қаҳ-

ва қайнатгич устида афсунгарлардек ҳаракатлар қилди.
Бир пайт эса:

— Қуёшдан кўпроқ нур ва иссиқлик олишмоқчиммиш, шу ростми?— деб сўраб қолди.

— Рост. Шунақа лойиҳа бор.

— Жуда қийин-ку бу, ҳатто ишонгинг ҳам келмайди... Нима, ҳозир Қуёш бераётган нур билан иссиқлик камми?

— Ҳозирча етарли. Фақат бу ер — сизларнинг жойларингиз совуқроқ-да.

— Унча ёмонмас шекилли. Иссиқдан ердаги музлар эриб, ҳамма нарсани — уйлару кўприклару йўлларни сув босиб кетади. Кўп иссиқлик — ёмон.

— Иссиқлик кўпаймайди. Энергия зарур. Инсонга қон қанчалик керак бўлса, сайёрага ҳам энергия шунчалик зарур. Қоинот ва ой станциялари, Марсдаги тураржойлар, сайёралар ва юлдузлараро учувчи кемалар учун энергия лозим.

— Бу дарров амалга оша қолмайди.

— Нима дарров амалга ошмайди?

— Қуёш туннели.

— Туннель... Дарвоқе, тўғри-ку бу, уни шундай деб аташ ҳам мумкин. Илгарилари кўлларнинг сувини турбиналарга туннель орқали етказиб берилган. Мана энди эса, нақ Қуёшнинг ўзидан нурни Ерга олиб келишни ўйлашяпти.

— Фақат туннель, худди шишадан ясалгандек, шаффоф бўлади. У заррачалардан, атомларнинг ядроларидан ташкил топади. Буларнинг ҳаммасини жуда кўп эшитганман. Уқиганман ҳам. Мени кечиргин-ку, Глеб, сени сал-пал лақиллатдим. Ана шу қурилишга боришни э-ҳе, қачонлардан бери ўйлайман. Бу иш бошланишини сабрсизлик билан кутяпман. Ажойиб ишда ўзи ҳам, тўғрими?

— Сал қолса, ўзини олимнамо кўрсатиб, ҳақиқатни айтмоқчи бўлган қари тентак ҳолига тушай деган эканман-ку.

— Узингни ерга урмай қўя қол, ҳали ёшсан. Тентак... Эҳтимол шундайдир. Лекин бусиз ҳаётни тасаввур этиш мумкинми ўзи. Тентаклар — бошқалардан фарқланиб турувчилар. Хўш, нима бўпти?

— Йўқ. Бу ишда ҳеч қанақанги тентаклик йўқ. Свифтнинг бир асарида, жудаям аломат қария бодирингдан қуёш нурини чиқариб олиш бўйича лойиҳа устида саккиз йил ишлагани эсингдами? Балки, қайси жиҳатдандир биз унга ўхшаб кетармиз.

— Э, йўқ!

— Нима учун ўхшамас эканмиз?

— Қуёш иссиқлигидан фойдаланиш тўғрисида бундан икки ярим аср илгари ўйлаган кимса ниҳоятда журъатли одам бўлиши керак. Бугунги кунда эса, қуёш нуридан фойдаланиш тўғрисида мактаб боласигача билади. Ана шунинг учун ҳам унга ўхшамаймиз.

Унинг қадимги замондан қолган китоблари кўп эди.

Сербар ёғоч тоқчаларга юзлаб жилд китоблар жойлаштирилганди: уларнинг кўриниб турган қалин ён томонларидаги ранг-баранг ёзувлар орасида зарҳал — қуёш нурларисимон сўзлар ора-чора кўзга ташланарди. Қуёш тожи; қуёш бўрони; ҳаётбахш нурлар, — бу сўзларнинг бари китоблар номи бўлиб, уларда Қуёш тўғрисида ҳикоя қилинишидан дарак берарди. Силлиэмэга бу кўҳна асарлар нимага керак экан ўзи? (Улардан ташқари, номлари унутилиб кетган бошқа китоблар — афсоналар, эртақлар ҳам бор эди-да.)

Кейинроқ ундан шу ҳақда сўрагандим, оддийгина қилиб жавоб берди:

— Менинг аждодларим ўзларини Кюн Эркин одамлари деб атаганлар.

— Кюн — Қуёш дегани! — деб фаҳмадим-у, бундан ўзим хурсанд бўлиб кетдим.

— Топдинг. Энди Эркиннинг маъносини топ...

— Эркин... Эркин... — такрорладим. — Йўқ, билолмадим. Бу ҳақда гапирмагандинг менга.

— Гапирмасам нима бўпти! — астагина хитоб қилди у. — Осон топишмоқ бу.

— Ерқин! — қатъий шундай дедим-у, унинг кўзларидан бир сўзни уқдим: «Ҳа, шундай!»

— Нурафшон Қуёш одамлари. Мен ҳам ўшаларданман, — деди Силлиэмэ. — Ўхшайманми?

— Албатта, — дедим жавобан. — Бўлмаса иккинчи сўз маъносини сира еча олмасдим. Сен таити'лик аёлга ўхшайсан.

— Таитилик аёлни ўзинг кўрганмисан?

— Умримда кўрмаганман. Шунчаки, расмларда... Гоген, бошқалар...

— Сенингча қалай, улар чиройлими? Ё... йўқми?

— Билмадим. Сенга ўхшаган бўлишлари ҳам мумкин.

— Керак эмас, — деди Силлиэмэ, — бунақанги гапни ўринлата олмас экансан. Қизиғи ҳам йўқ бунинг.

— Нурафшон Қуёш тўғрисида гапириб бер.

— Бу ҳақда мендан кўра ўзинг кўпроқ биласан.

— Энди бунга ишончим комил эмас.

¹ Сир тутмоқ сўзидан, яъни — сирли аёл [тарж.].

— Яхши, унда айтиб бераман,— бирдан рози бўлди у.— Елкаларида тасмалари бўлган кишилар тўғрисида гапириб бераман...

Силләмэнинг гапига кўра, бу ҳам, қуёшга сифинувчи қабилаларнинг, жанубдан келган афсонавий кураканларнинг яна бир шоирона номи эди. Тасмалар — нурлар бўлиб, Қуёш шулар ёрдамида ўша одамларни бошқариб турган. Олтой, Саян, Забайкалье, эҳтимол, Олтойдан жанубга чўзилган бошқа жойлар ҳам уларнинг ерлари бўлган. Минг йил муқаддам улар Шимолга келиб жойлашишган. Ўзлари билан бирга эса ўз афсона ва ривоятларини, табиат билан тотув яшашнинг санъату таомилларини ҳам олиб келишган. Уларнинг Шимолга келишларининг ўзиёқ афсонага айланган; бу «кўчиб ўтиш» асру ўн йилликларга чўзилган бўлса ажаб эмас. Кюнгэсэ — бу қуёш гардишининг рамзий тасвири, шомоннинг қадимий либосига чатилган маъдан ҳалқача — фақат музейдагина кўриш мумкин бўлган ўтмиш ёдгорлиги. Кумуш узукдаги нақшин кумуш тасмачалар ҳам қуёшни, жанубни эслатади. Узун ва оҳангдор сўз — килинкэлин-кэбисэр (тасмачалар шундай аталарди) «бисер»¹ ва русча «кольцо»² сўзига қандайдир яқин эди. Эҳтимол, уларнинг ватанлари олис ғарбда, бепён даштликларда бўлгандир, Орол денгизи уларнинг ровийларига, бахшиларига Араат номи билан яхши маълумлиги бежиз эмас, ахир. Тақдир тангриларидан бирининг номи Чингиз Хаан эканлиги ҳам, наҳотки, уларнинг афсоналари ҳақиқатан асослилигини билдирмаса?

...Силләмэнинг маъбудпарастликка олиб борувчи қизиқсиниши менга фавқулодда бўлиб кўринмади. Шу сабабли, ҳозир ҳам, кейинчалик, уни бу ердан узоқларда — Қуёшга олиб борувчи, кўзга кўринмас туннель қурилиши бошланган нақ Тинч океан бўйида учратганимда ҳам, нима учун Қуёшни қизгин ва соддадиллик билан илоҳийлаштирганини сўрамадим.

...Қанчалик ғалати туюлмасин, ҳақиқий Шимол баҳорини кўрмадим. Айтишларича, шунақанги тез, шиддатли бошланар эканки, уни шоҳиди бўлиш, устидан чиқиш осон эмас экан. Бир неча кун ичида ўрмон янги нинабарглар билан қопланар, тундра узра мисли кўрилмаган даражада сон-саноқсиз қушлар: ғозлар, ўрдаклар, оққушлар, лойхўрақлар, оқ турналар, балинчи қушлар учиб ўтаркан.

Силләмэнинг ҳикояларию китоблари ёрдамида Узоқ Шимол табиатининг бу тез ўтгувчи ҳолатини худди ўз кў-

¹ Бисер — майда мунчоқ.

² Кольцо — ҳалқа, узук.

зим билан кўргандек бўлдим. Бу ерда баҳор, агар сал-пал иссиқлигу ёруғликни назарда тутмаса, бўлдими-бўлди, қабилда ўтарди. Бу мен учун истиқболнинг ўзига хос намунаси эди. «Қуёш Соҳили» лойиҳаси энг аввало шимолга— Сайёра чўққисига зарур эди. Агар ҳикояларга ишонилса, ғайритабиий шовқин-сурон, ҳаракат, тиним билмас тўлқинларнинг шов-шуви, учиб ўтгувчи қушларнинг куйларию чарғир-чуғурлари, жанубнинг ҳаётбахш шамоли нафаси билан тўлиб-тошган баҳорни бу ерда ҳамишаликка сақлаб қолиш учун ҳам шундай қилиш лозим эди.

«...Ер бамисоли тўхтовсиз хурсандчилик ҳайқириқларию ҳузур-ҳаловатидан завқлангандек, ўз устидан қор кўрпасини улоқтириб ташлашга шошилади. Қор ҳайратомуз тез эриб, бўтаналаниб, зинғиллаганча оқиб кетади, тепаликларнинг туртиб чиққан қоп-қора бағирлари, жарликларнинг, бурун ва оролларнинг тойғоноқ нишабликлари яланғочланиб қолади. Қор остидан илиқ намлигу ёғоч қатронига тўйинган қора ўрмон қалқиб чиқади. Ҳаммаёқда обиҳаётнинг мовий кўрфазлари ялтирайди. Оққушлар тўшидек оппоқ, ўрдаклару гозлардек кулранг, нақ асалари каби майда ва сон-саноксиз меҳмон паррандалар булути — лойхўраklar, дашт хўрозчалари галалари қори эриган жойларга қўнади, сувда сузади, ғағиллайди, ўтган йилги қиёқсимон ўсимликлар орасида изғийди. Уларнинг овози, худди чолғучилар тўдасидаги айрим мусиқа асбоби товушидек, ҳаётнинг умумий говур-ғувурида ғарқ бўлиб кетарди. Ҳаёт говур-ғувури эса қуёш нурлари остида тинимсиз гулдурад, ҳеч ким ухлмас, дам олмасди — ҳамма иссиқлик, меҳр-муҳаббат, жонланиш завқи-лаззатини суришга ошиқарди... гўё ҳамма яқингинада гойиб бўлган қиш қаҳратонлари ҳозир қайтиб келадигандек, ҳали музи эриб битмаган кўлларга чўчибгина тикилиб-тикилиб қўярди. Ниҳоят катта сув ҳавзаларига жон битди. Бу паллада уларда аллақачон етарлича сув тўпланиб, сирти чайқалиб, хийла кўтарилиб улгурганди. Бутун те-варак-атрофда, соҳиллар бўйлаб кўкка сапчувчи тўлқинлар ушоқдек майдаланиб, қолган-қутган музлар четини кемириб, бепоён қирғоқлар ҳосил қиларди.

Балиқлар суви музламаган кенг жойларда шодон жилпанглаб юришарди. Иссиқ кун тугаб, шафақ ўзининг қирмизи яллиғини сочганда, сокин сув сукунатида қимир этмай турган қора нуқталар қаторини тез-тез кўриш мумкин; у тумшуғи учини ташқарига чиқариб, илиқ сувда ланжлик билан дам олаётган улкан балиқлардир. Уларнинг қишки нимқоронғи ўпқонларда нафас олавериб чарчаган ойқу-

лоқлари энди нам хуш тоза ҳавони ютақиб сўряпти. Кундузлари балиқлар галаси сувни тинимсиз чайқатарди».

Серошевскийнинг китобидан парча шекилли бу. Йигирманчи аср бошларида ёзилган асар. Шимол баҳорининг энг яхши тасвирларидан бири...

Лекин мана... нақ тайгаю тундра ўртасида, тўсатдан денгиз ёпирилиб келгандек, йироқдаги овозлар эшитила бошлади. Улар орасида Аиранинг ҳам товуши бор. Ундан эшитган бор-йўғи бир неча оғиз сўзим гапириш оҳангини эслаб қолишимга кифоя қилганди: Аира, худди кучли, бироқ суст тўлқин сув қаъридаги думалоқ тошларни юмалатаётганга ўхшаш бир оҳангда сўзларди. Майин, ёқимли овоз.

Бироқ унинг қиёфасини ҳануз Соолли қиёфасидан ажрата олмасдим. Нима қилишим керак? Аста-секин фаҳмлай бошладим: Аира «ўрганиш объекти» бўлишни хоҳламасди. Гап шунда эди. Бунинг боисини тушуниш ҳам унчалик қийин эмасди. Янков иккимиз қанчалик уринмайлик, иш ҳеч олға силжимасди. Ақлга сиғмайдиган, чигал муаммо эди бу. Уни ҳал этиш учун эса ўн, йигирма йил керакдир, шунда ҳам асл моҳиятига етиш мушкул.

Юз берган воқеани Янков икковимиздан бошқа ҳеч ким жиддий ҳисобламасди. Пировардида, фитотрондан гулнинг йўқолишини тушунтириш учун Янковга аллақандай фантастик ҳодисани бичиб-тўқишига тўғри келди. Бу ишда унга Нельга кўмаклашди. Шундан сўнг ҳамма ишонди-қўйди.

Янковни бугун-эрта келиб қолади деб кутардим. Аввало, қайтиб борганимдан сўнг учрашишни ваъдалашгандик. Иккинчидан, денгиз бўйида унинг қиладиган иши бор эди: бир неча ойдирки, у жанубий субтропиклар районига боришни пайсалга солаётганди.

Икки ҳафтадан сўнг Узоқ Шимолдан қайтиб келдим.

Гоҳида, редакциянинг югур-югур ишлари орасида, «Гондвана» кўзимга кўриниб кетгандек туюларди. Кимдир сувости дунёси, олислардаги ороллар тўғрисида, кемадалигимда — бегона ҳаётни яқинроқдан ҳис этишим мумкин бўлган кезлардаги саргузаштли кунлар ҳақида қулоғимга шивирлагандек бўларди. Қош қорайганда деразага яқинлашарканман, бир нарсани сезиб ҳайратга тушардим: мана, денгиз, беш юз метр нарида, қўл узатса етгудек жойда, бироқ у бу ерда мутлақо ўзгача! Ҳар куни, сурункасига кўп йиллардан бери уни шу ҳолатда кўраман. Лекин бу ерда кундалик ўзгаришлар бир-бирига яқинлигини сезмайсан киши. Мазкур сафар океан муаммоларини менга яна бир қарра эслатиш бўлди. Океанда тартибсизликларни мириқиб кузатиш мумкин — тамом-вассалом, Лекин бу маса-

лага бошқача ёндашиш ҳам бор. Табиат ҳодисаларими? Шундай бўла қолсин. Аммо-лекин, темирчилик босқонига, юракка ёки соат механизмига — бунинг қандай аталиши муҳим эмас, — ўхшаш нимадир бўлиши шарт: тўфонлар, уюрмалар, гирдоблар, тўлқинлар, оқимлар — фақат тартибсизликлар деб аталмаса бас. Қачонлардир аниқ ҳисоблаб чиқишар ва ана шунда қайси кун, қайси соатда тягун, цунамилар бўлиши ёинки сув ости вулқони отилиши ўн, йигирма йил олдиндан очиқ-ойдин билинар. Ҳар қалай, бир нарса деб бўлмайди: олдиндан айтиб бериш соҳасида силжиш суёт борапти. Шундай бўлишига қарамай, бирор кун келиб...

МАКТУБ

Сафардан уйга қайтганимда, менга хат келганди. Агар қадимги таомилга кўра уни қўлимга тутқазишдан аввал кимдан келганини сўрашса, сира тополмаган бўлардим. Мана ўша хат.

«Қадрли Глеб! Сизга хат ёзишнинг мавриди етди — шунинг учун ҳам ёзаяпман. Ўзим тўғримда ҳикоя қилиш учун эмас, мутлақо — асосий гапни Сиз аллақачон билиб олгансиз, қолганларига эса фаҳмингиз етади.

«Куёш Соҳили» лойиҳаси тўғрисидаги бўлғуси мақолангизни тасаввур қилиб кўрганимдаёқ, менда Сизга мактуб ёзиш фикри уйғонганди. Ростдан ҳам, Сиз шундай мақола ёзишга тайёрланаяпсиз-ку, тўғрими? Тўғри-да: бу мавзудан кўра қизиқарлироқ ва муҳимроқ яна нима бўлиши мумкин? Дарвоқе, кўпчилик шундай деб ўйлашини, бунга қўшимча яна шуни ҳам биламан: Сиз воқеаларни ўзингизча тушуниб, мушоҳадангиздан ўтказиб, ҳар бир майда-чуйдасигача ўйлаб кўрмагунча сукут сақлайсиз. Ҳаммаси ойдинлашгандан сўнггина мақолани ёзасиз. Сўзсиз ёзасиз.

Лекин бир дақиқагина мана буларни ўйлаб кўринг: нима учун Галактиканинг кўз илғайдиган теварак-атрофида шунақанги космик машина ишламайди? Шу хилдаги тажрибалар билан жиддий шуғулланиш, гипотезалар ва фантастик назариялар бўйича кўпдан-кўп адабиётлар яратилган сайёрангиздаги тафаккур эгаларининг биронтасининг эсига нима учун келмаган? Бу ҳақда Сизнинг жавобингизни эшитиш мен учун қизиқарлидир. Эҳтимол, бунақанги юлдуз станцияни олисдан пайқаш қийиндир? Ҳамма гап шундами?

Иўқ, Глеб. Бир замонлар бизнинг мунажжимларимиз юлдузларни кузатишган ва турган гапки, инсон ақл-заковати билан тутқунга айлантирилган ёритгич уларнинг жи-

қозлари ойнасидан қочиб қутулолмаган бўларди. Глеб, ишонаверинг, улар ўз ишларига моҳир эдилар. Биз коинотга чиқишга интилмадик, шшилмадик; жой ҳаммага етиб ортарди. Бизнинг тутган йўлимиз бошқача эди; тўлқинлару нурлардан илм ўрганардик, юлдузлар китобини ўқирдик, туманликлар ва галактикалар нафасини сезардик, ҳаёт (Сиз ҳақсиз: бу жумбоқ унсурдир) ҳақида кўп нарсаларни билиб ҳам олгандик.

Кейин, Сизларга тошдаги битик ҳикоя қилиб берган фожиа юз берди. Биз ўз вақтида бошқа қуёшга, бошқа бир сайёрага кўчиб ўтолмадик. Вақтимиз жуда зиқ эди. Шундан сўнг, сайёрамизда қолган бирдан-бир кўл остига яшириниб олдик. Янги бошпана хусусида илгарироқ ҳаракатга тушгандик... уни ўзимиз бунёд этиб, кўз қорачиғидек сақлагандик. Хабарингиз бор: биз ғалати эртактаги минг йиллик уйқуга тайёрлангандик. Бошқа нима ҳам қила олардик?

Нурингизни Жавзо буржига йўналтирилса-ю, ўта ёрқин қуёшимиздан — сайёрамизга қайта ҳаёт бахш этиш учун — қанча нур камайиши лозим бўлса, ўшанча нур тортиб олинса, оҳ, қанчалар ажойиб иш бўларди-я! У ерда ким қолган бўлса (улар миллионлабдир!), ҳаммаси сув ости зиндонидан ёруғ дунёга чиқарди. Кечалари баъзан шу ҳақда ўйлаб кетаман. Шунда орзу-умидларим тўсатдан қанот найдо қилиб, мени ўша ёққа, ўша одамлар ёнига учиради. Кейин сесканиб тушаман-у, уйғониб кетаман. Бу оғир, ғайриоддий уйғониш бўлади. Орзуга ишонишни қанчалар хоҳлашимни билсангиз эди-я! Ўзимга-ўзим: ерликлар бунинг уддасидан чиқишади, уларнинг, худди кўл сувини бошқа ёққа буриб юборгандек, ёғду нури йўналишини ўзгарта оладиган конус ва тунеллари бор, — дейман. Кейин хаёлга ботиб... у ерда қолганларни эслайман. Бироқ тушим узилиб қолади. Сизлар юлдуз энергиясига эгалик қилишни, уни бошқаришни истайсизларми? Бир нарсани ўйлаб кўринг: сайёралар йўқ вақтида ҳам қуёш нур сочаверган. Бизнинг ўзимиз, бизни кўтариб турган таянч-замин ҳам бўлмаган ўша қадимий замонларга суқилиб кириш наҳотки раво кўрилса? Қуёш энергиясига эгалик қилиш — уни қисман сўндириш демакдир. Бу, ҳўп денг, Галактиканинг юлдузлар тузилишини ўзгартиришга ўхшаш иш-ку. Бунга журъат этиш учун ё биздан кўра хийла кўпроқ нарсани билиш, ё коинот хусусида умуман ҳеч нима билмаслик керак.

Аммо ҳаёт, ақл-идрок нимагаки дахлдор бўлса, ҳаммасини тезкорлик билан ўзгартиради. Ўт-ўланлару гуллар водийларга гиламдек тўшалади, дов-дарахт учлари ёритғич

сари интилиб, кўкка бўй чўзади. Кейин қўл теккизилмаган ям-яшил чангалзорлару бепоён тайга ялангликлари ўрнини бошқача туслилар: сарғимтир экинзорлар, қоп-қора ҳайдалган шудгорлар эгаллайди, зумрадранг ўсимликлар иссиқ ёзни қаршилайди. Хира перископ¹лари бор минораларини қад кердириб, шаҳарлар вужудга келади. Биқинида сирень буталари саф тортган шосселар икки дарё ораликларига чизиқдек чизиладилар. Бетон ва темир шиддат билан ўрмонни, океanning ўзини қисиб боради. Ва ниҳоят, шафқатсизлик билан қисиб, бўйига ва энига кенгайиб борувчи пўлат ҳалқа сайёрани ўраб олгандек кўринган бир пайтда навбатдаги ўзгариш юз беради. Бетон ҳалқа чекинади. Яна кўкаламзор олам, қушларнинг нағмалари, союжилғаларнинг чулдираши ҳукмронлик қила бошлайди. Жилла курса, кенгайиб борувчи қўриқхоналарда шундай бўлади. Ҳаёт манбаъи топилган, пайпаслаб кўрилгандек бўлади. Қулранг кўликсимон бўтқа, илгари нон деб атаган нарсаларидан кўпроқ унумли бўла боради. (Худди шу ерга келганда мактубдан кўзимни уздим. Хона қоронғи бўлиб, столга тушиб турган оқшомги икки ранг секинлик билан бир-бирига яқинлашаётганди. Кучсиз ёруғлик билан соя чегараси бамисоли саҳифани қоқ ўртасидан ажратиб турарди. Хат электрпериода шошиб-пишиб ёзилган, ундабунда ҳарфлар тушиб қолган эди. Назаримда, чироқни ёқсам мактубдаги сўзлар ғойиб бўладигандек туюлди. Йўқ, яхшиси... Аввал уни охиригача ўқиб чиққаним маъқул.)

Шундай қилиб, то жонли ва жонсиз ҳаётнинг илк бошланғич даври бирлашмагунига қадар турмуш шу тарзда кечаверади; кейин эса мураккаб асбоблар жуда тез мукамаллашиб, кўпайиб кетади. Ўз-ўзидан, худди четдан ҳеч қанақанги аралашувсиз юз бераётгандек, аллақандай иншоотлар, тўғонлар, ғалати кўринишли учувчи аппаратлар пайдо бўлади. Вужудга келиши биланоқ ўзлари мансуб жисм-танага умрбод ҳамроҳлик қилишдек маҳкумиятдан халос бўлган генларнинг ўзи, ақл-идрок ва ҳаётнинг тутқич бермас худди шу заррачаларининг ўзи (айтмоқчи, улар ҳам синтез қилинган) метаморфозалар² занжирига асос солади.

Бунақанги илмий юксалишнинг барча босқичлари бизга аллақачон маълум эди... Сайёрамизни мана бунақанги

¹ Перископ — бекик жойдан туриб, кузатиш мумкин бўлган оптик асбоб.

² Метаморфоза — ўзгариш, турланиш, ривожланиб янги шакл олиш ва янги функцияларга эга бўлиш.

кемада, айтайлик, деярли жонли, қўлда тўқилган, кўзга кўринмас сон-саноқсиз ёрдамчилар бир-бирига чирмашиб кетган кемада ташлаб кетсак бўлармиди! Кема танасида минглаб сим торлар — асаблар бўлади, унинг сезгир фазовий қулоқлари юлдузлар ҳориб-чарчаш нималигини билмай ўзларидан йўлловчи заррачалар ва тўлқинлар оқими-ни тутади...

Биз бунинг уддасидан чиқолмадик, биз кечикдик. Ҳамишаликка, ҳа, умрбод кечикдик. Бемаъни тасодиф: қўша-лоқ юлдуз системасидаги сайёра ўз орбитасидан чиқиб кетди-ю, уни бошқа — қайноқ қуёш ўзига илинтириб олди... Эҳтимол, бойитилган рудалар устида ўтказилган тажрибалар сабабчидир бунга? Тоғдан думалаган, думалай-думалай вулқон этагида тўхтаб қолган — кўзга кўринмас тошни ўзимиз итариб юборгандирмиз балки? Буни ҳеч ким билмаслиги муқаррар.

Юлдузлар ҳаётига аралашиб истиқбол ёхуд ҳеч бўлмаса ҳозирги кун учун таъсир этмай қолишига Сизнинг ишончингиз комилми?

Қим бўлишидан қатъи назар, бирор кимса олдиндан айтиши, пайқоши даргумон бўлган кирдикор рўй бериши мумкин. Юлдуз ўз ёрқинлигидан сезиларли даражадаги улушни тўсатдан йўқотиши, майли, қисқа вақтга бўлса ҳам, четдаги одам назарида ғалати туюлиши мумкин. Юлдуз нурлари номигагина ёришиб турган, кўзга кўринмас нуқтага тортилувчи конусда йиғилади дейлик. Хўш, оламни ўзгартирдингиз, сизларни кузатишга кимларнинг жиҳозлари, манбаълари бўлса, ўшаларга ўзингиз тўғрингизда хабар бера олдингиз. Ундан кейин-чи?

Энди коинотда ўзингиз яккаю ягона эмаслигингизни фаҳмлаётгандирсиз? Лекин мен сизлар тўғрингизда бу ерга келгачгина хабар топдим. Шундай экан... илмий фаразлар учун эркинлик қолаверади: айтайлик, қаршингизда бепоён олам, қоп-қора бўшлиқнинг қаеридадир, сизларнинг қадимий дирижаблларингизга ўхшаш катта, пуштиранг дурсимон шарлар сузиб юрибди. Нима бу? Буни замон ва маконнинг рамзий алоқаси деб қўя қолишдан осони йўқ. Аммо биз ўзимиз уддасидан чиқа олмаганимиздек, сизлар ҳам бу жумбоқни ҳали ечолмагансизлар. Лекин, шунга қарамай, юлдузни сўндириш истагидасизлар.

Гап сизлар қуёшдан (ҳаммага баб-баравар тегишли қуёшдан!) тортиб олмоқчи бўлган озроққина иссиқлик ва нурда эмас, бошқа нарсада: дунёни ўзгартиришни бошлайсизлар-у, ўзингизни тийиб қололмайсизлар. Пойдевор олишни тугатгач, унинг устига девор қурасизлар. Уй битгач, уни шаҳарга айлантирасизлар. Шаҳарни вужудга кел-

тиргач, йўллар қурасиз, коинотда янги шаҳарларни бақро
эта бошлайсизлар. Юлдуз ана шулардан бирининг куча
фонусига ўхшаб қолади. Бошқа яна бир шаҳарда — яна
бошқа бир юлдуз... Ақл-идрок нимагаки дахлдор бўлса,
ҳаммасини тез ўзгартиришини Сизга беҳуда эслатганим
йўқ. Келажакка таъсир этишининг маълум чегараси бор
шекилли. Сизлар ўрмонни, дарё, кўрфаз, ҳатто сайёра ёхуд
унинг йўлдошини йўқ қилиб юборишингиз мумкин. Уэла-
рингизга хос, муайян жойдаги келажагингиз эса фақат
мана шунгагина боғлиқ. Сайёраю унинг теварак-атрофига
етказилган деярли барча жароҳатни вақт даволайди. Таъ-
сир кучи, бунёдкорлик унга кўмаклашади. Ўзига хос муво-
занат тикланади. Табиат ва инсон ўртасида динамик муво-
занат ўрнатилади: унинг шарти доимий фаолият бўлади.
Агар бу фаолият тўхтатиб қўйилса — боғларни ёввойи ўт-
ўланлар қоплайди, дарёлар кўк-яшил йўсинлар босиб,
қуриydi, тундра шаҳарлари остидаги абадий музликлар
эрийди ва уйлар ағдарилиб тушади, металлларни ташкил
этган микроорганизмлар реакторлардан бутун сайёрага
ёйилиб, уни кемиради. Сизлар, қўл қовуштириб ўтирмай,
ушбу мувозанатни ҳамиша сақлашларинг, жон куйдириш-
ларинг лозим.

Айнан худди шу ҳодисанинг ўзи коинотда, узоқ коинотда юз бериши мумкин. Сизлар уни ҳамиша ўзгартириб туришга мажбур бўласизлар. Бир ишни бошладингизми, хотиржамликка берилиш мумкин эмас. Хўш, бу нимани билдиради?

Қачонлардир биз худди шу маррага жудаям яқинлашиб, тўхтаб қолгандик. Сизлар ҳам унга яқинлашиб қолгансизлар. Шу пайтга қадар, ниманики уддасидан чиққан бўлсанглар, ҳаммасини амалга оширдиглар. Ҳар қандай лойиҳа сизлар учун фақат бир белги — куч-қувват ҳамда моддий бойлик етадими ё йўқми деган масала бўйичагина амалга ошадиган ёинки ошмайдигандек кўринган. Уйлайманки, бу ҳар қандай жамият тараққиёт-ривожланишининг биринчи палласидир. Бунда ҳамма ёинки деярли ҳамма нарсанинг уддасидан чиқиш мумкин. Уддасидан чиқиш мумкин бўлган ҳамма нарса эса эртами, кечми — бари бир амалга ошади.

Иккинчи палла мутлақо ўзгача... Уддасидан чиқиш мумкин бўлган ҳамма нарса амалга ошмайди. Нимадир сизни саъй-ҳаракатдан тўхтатиб қолади. Уйлаб кўришга

---

¹ Реактор — бирикмада маълум кимёвий реакцияни вужудга келтирувчи ва шу тариқа изланаётган моддани аниқлаб берувчи жиҳоз (тарж.).

мажбур этади. Эҳтимол, ўз-ўзингизга, эришган муваффақиятларингизга синчиклаб назар ташлаш маъқулдир? Балки руҳсиздек, маъносиздек туюлувчи қоронғи бўшлиққа диққат-эътибор билан қараш керакдир? Ақл-идрок — бу ҳам ўзига хос унсур. У, Глеб, Сиз баъзан «Гондвана»да эслаб турган унсурларнинг барчасидан ҳам мураккаби; қудратлиси ва муаммосидир.

Алоқа-муносабат борасидаги кўҳна ҳақиқатлар сизларга маълум бўлса, керак. Зотан, алоқа-муносабатлар имконият доирасидан ташқаридир. Лекин шунга қарамай, қанчалар ғалати туюлмасин, алоқа-муносабатлар, балки онда-сонда бир бўлиб қоладиган ҳодисадир. Ана шу ерда йўл қўйилган имконият чегараси ённки, менга жуда ёқадиган қилиб айтганда, қайишқоқлик меъёри бор. Мен «силлиқ» алоқа-муносабатлар тарафдориман: ана шундагина, агар зарур бўлса, уларни хотирадан ўчириб юборишингиз мумкин. Алоқа-муносабатлар ўзидан из қолдирмайди, акс ҳолда улар ўзга бир ҳаётга аралашувни билдиради. Бунақанги аралашув оқибатини олдиндан кўра билишнинг эса иложи йўқ. Ҳаётни, жамиятни, одамларни (шу жумладан унинг ўзини яратган ёки маълум бир программага мослаб, ўрганишни истаган кишиларни ҳам) ўрнини боса оладиган компьютерни вужудга келтириб бўлмаганидек, бунинг ҳам иложи йўқ.

Агар хатимга юлдузлар энергиясини ўзлаштириш ҳақидаги фикримни илова қилмасам, ушбу сизга йўллаётган мактубим тугалланмаган бўлурди. Ахир бу ўзлаштириш муқаррарлиги билан, жилла қурса, бир томонлама алоқа-муносабатни англатади-да. (Глеб, сизни жуда яхши хотирлайман. Очигини айтсам, «Гондвана»даги воқеа учун кечирим сўрашдан бўйин товлаш мушкул. Яхшиси, ҳеч қандай воқеа юз бермади, деб ҳисоблаган маъқул. Бор-йўғи кибер ҳалок бўлди, тамом-вассалом. Журналист эканлигингиз бунга қўл келади: ўзингиз учун ҳам, бошқалар учун ҳам истаган ҳодисангизни ўйлаб топишингиз мумкин. Менинг Сизга ушбу мактубим — силлиқ алоқа муносабатларнинг намунаси. Ахир уни ўзингиз ҳам тўқиб ёзишингиз ённки йиртиб ташлашингиз, ёхуд унутиб юборишингиз, ёхуд у ҳақда бировга гапириб беришингиз мумкин-ку, унда бари бир ҳеч ким ишонмайди сўзингизга.)

Аира».

ЕЗ ЯШИРИНАДИГАН ЖОЙ

Сентябрь ойи иссиқ келди; шаҳарга қайтганимдан бери бирор-бир булутли кун бўлганини эслолмайман. Бутун Приморьеда бўлгани каби,

шаҳарда ҳам, унинг теварак-атрофида ҳам ёз ҳукм сурарди. Тундра об-ҳавосининг мутлақо акси эди бу ерда. Шу боисдан ҳам Янков келганда, ҳали ҳаммаси қўлдан бой берилгани йўқ, деган фикрга келдик.

Тайёргарлик узоққа чўзилмади: сафар лаш-лушларимизни элга ортдиг-у, кўрфаз устида бир айланиб учиб, тайга чангалзорлари сари йўл олдик.

Янков йўл-йўлакай Байкал ҳақида гапириб берди; у роппа-роса икки ой ўша ерда бўлганди. Унинг гапларини эшитардим-у, ўша совуқ кўл бўйида тушимга ҳам кирмаган нарсаларни кўриш мумкинлигига ақлим бовар қилмасди. Янковнинг айтишича, масалан, баҳор чоғи муздаги билинар-билинемас ёриқ-тирқишчалар орасидан бир кунлик капалакларнинг тухумдан янгигина чиққан қуртлари, сой ҳашаротларининг ғумбаклари ёруғ дунёга ўрмалаб чиқиб, соҳил томон йўл олишаркан; улар шунақанги кўп эканки, қирғоқ бўйи музи қорайиб кетаркан. Кейин уларни мазза қилиб ейиш учун соҳилдаги тепаликлардан айиқлар тушиб келаркан. Сув ғайритабиий ўтлоқда сузаётган балиқлардан кумуш рангга кираркан. Тухумдан чиққан миллиардлаб қуртлар соҳилни қоплаб оларкан. Баъзи йили қиш бўйи ёққан қордан ҳам кўп бўларкан улар.

Улғайган ҳашаротлар бир-бири билан жуфтлашиб, ордан бир неча кун ўтгач ҳалок бўлиши муаммо эди. Табиатга бунақанги исрофгарчиликнинг нима зарурияти бор экан? Қушлар шимол томон учганда, бола очади — бу ўз-ўзидан тушунарли: ёз кезлари худди ўша жойларда паррандаларга ёғду, озуқа, эркинлик мўл бўлади. Бу экологик эркинлик эса, гўё сеҳрли таёқча ишораси билан тўлдирилиб турилади. Аммо туғилиши билан ўладиган капалаклар бошимни роса қотирди. Бунинг сабабини топишимга биолог дўстим ҳам маънилироқ гап билан ёрдам беролмади.

Шунга қарамай, Байкал шамоллари қандай аталишини ундан билиб олдим: у ерда шамоллар ҳақиқий денгиздигидан кўп бўлса кўпки, оз эмас экан. Юқоридан, қўлтиқдан, дарё остонасидан эсадиган шамол — жами ўттизга яқин экан улар. Турган гапки, улар ичида, кенг Баргузин водийсидан ёпирилиб чиқувчи баргузин шамоли ҳам бор. У кўлда баланд оппоқ пўртаналар қўзғатаркан. Уни яна тункезар шамол деб ҳам аташаркан, чунки у кўпинча тунлари эсаркан. Соолли «Гондвана»да мендан эшитган қўшиқ сўзлари манбаи ана шундан эди.

Эль кўзга яхшигина ташланиб турадиган майдонга қўндик. Теварак-атроф эса ўтиб бўлмас чангалзор. Олдинда анҳор жўш урарди. Сув бақатўни қоплаб олган харсангтошлардан сирғалиб тушиб, кўпикланиб, кулранг-кўк

тош косага қўйларди. Тош косада эса хонбалиқлар қораси ора-сира кўзга ташланар, шох-шаббалари осилиб кетган бута остида қандайдир махлуқ ютаққанча сув ичарди. Биз уни чўчитиб юборгандик, бир неча майда тошчани сойга думалатиб туширганча, кўздан йўқолди.

Тош косадан юқориқоқда йўғон дарахт анҳор устига ташлаб қўйилгандек эди. Унинг танаси бўйлаб уёқдан-буёққа югураётган қизилиштонга ўхшаш қуш бизни кўрди-ю, барглари остига кириб кетди. Мовий сувдан обиҳаёт эмаётган дарахт шох-бутоқлари ям-яшил эди. Уларга қарар эканман, қачонлардир худди шу ерда яшил кўприк қад кериб туради, деб кўнглимдан ўтказдим. Яшил дарахт-кўприк устидан ўтиб, соҳилга чиқиб олдик-да, белдан келувчи қирққулоқлар чакалакзорида узоқ вақтгача адашиб-улоқиб юрдик. Олдинда буғунинг тарғил сағриси кўзга чалиниб ўтди...

Водий ярим-ёрти кўзга ташланди. Водий сийнасида баландлиги ўттиз беш метрлик, шохлари тарвақайлаган чозениялар бир-бирларидан деярли баробар узоқликда савлат тўкиб турарди. Яқинроғимиздаги дарахт юз йиллик шох-шаббаларини теварак-атрофга шунақанги ёйиб юборган эдики, водийнинг нақ ярми тўсилиб қолганди. Барглари эса қуёшу кумушсимон булутни, яқинроқдаги дўнг тепаликларни яшириб турарди. Чозениялар қаторидаги қуриган — оддий баландликдаги дарахт, улар олдида ғалати бир бутага ўхшаб кўринарди. Унинг қир учиди бургутнинг ташландиқ инини кўрдим. Қаердадир қизилиштонлар тўқиллатишарди.

Биринчи кун охирлаб қолганида момақалдироқ гулдирарди. Муаззам, эгри-бугри чақмоқнинг оний ёруғида дарахтларнинг учлари, кулранг ёмғир найзалари кўриниб кетди. Гумбир-гумбирлар гулдирасию уларнинг акс-садоси, сувнинг ҳайқириб оқиши оламни тутди. Худди шу лаҳзада на ҳайвон, на инсон соясига ўхшаш қора бир кўланка югургилаб ўтди. Мен ҳатто қўрқишга ҳам улгиролмади қолдим: у бир сакради, икки сакради, узоқлашаётган қадам товушлари эшитилди-ю, тамом-вассалом — ғойиб бўлди-қўйди.

— Бу — ўша эди! — эртаси кун эрталаб, тўрсиллатганча дедим Янковга.

— Аирамиди? — Янков безовталаниб менга қаради.

— Уша бўлса нима қилибди? — дедим яна. — Илгари у бизнинг гап-сўзларимизни радио орқали эшитиб турарди, энди қарасаки, изимиз йўқолган. Кейин у...

— Чамамда, — Янков гапимни бўлди, — икковимиздан биримизнинг эс-хушимиз жойидамас,

Тонгни айтсангиз-чи! Ҳаво мусаффо. Атроф жимжит. Ваҳимали гулдурослар ўтиб кетган. Кун — қувончларга тўла кун бошланяпти, ҳадемай у исиб қолади.

Янков икковимиз коллекциямизни ўтлари одам бўйи келадиган ўтлоқларда айниқса синчиклаб йиғдик. Шаб-бўйнинг тўқ-сарик гулини, қизил қалампир бутасини, япон девясилени учратдик. Секуринега буталари, бататнинг турдоши — шифобахш диоскорейя дуч келди. Чангалзорда роса изғиб, янгидан-янги ўсимлик намуналарини қидириб топдик. Биргина учқат бутасининг бир неча тури йўлиқди. Янков шунақанги эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилардики, назаримда, ўсимликлар ҳатто аппарат ўзларига тегизилганини ҳам сезмасдилар. Ҳатто уятчан мимоза² ҳам барглари юмиб олмаган бўларди — шунақанги эҳтиётлик билан излаётганди у. Аслида, бизга бор-йўғи биттагина тирик ҳужайра керак эди: кейинчалик лабораторияда ундан бутун бошли ўсимлик ўсиб чиқарди-да. Йиққан намуналаримизнинг ҳаммаси кичикроқ қутичага жо бўлди. Ана энди улардан фитотронда ўрмон юзага келади: миттигина шаффоф қатрон томчиларида аллақачон Маньчжурия ёнғоғию Амур ўсимлиги — бахмалнинг ҳам, четаняпроқнинг ҳам, дарахтию илдизи пўлат тусли заранг элманинг ҳам тирикликни таъминловчи ҳужайрачалари жой олганди. «Пастки қават»да эса — Амур сирени, актинидин, банги девона, Амур зирки бутаси ҳужайрачалари ҳам бор.

Тепаликлардан белозор, водянника ҳамда ранг-баранг йўсинларни топдик. Супургигул, клюква, голубика ўсарди бу ерда. Ранг-баранг ўт-ўланлар минтақасига қайтиб кирганимизда, оловдек товланаётган пиёз гулларни, кеч тушиши билан очилган чаман-чаман тўқ-сарик саранкаларни кўриб ҳайратга тушдик.

Янков худди қимматбаҳо тошларни томоша қилаётгандек, майда-майда шаффоф қатрон бўлакчаларидан завқланарди. Ҳужайрачалар то ҳаво кирмайдиган қилиб берки-тиб қўйилгунга қадар, турган гапки, қатрон орасидан кўзга ташланмаганди — ниҳоятда кичкина эди-да улар. Кейинчалик бу бойликларнинг қайси бири нималигини билиб олиш учун ҳар бир мунчоқчани ўчмас бўёқ билан рақамлаб чиқдик.

Кечаси баҳайбат терак остида гулхан ёқдик. Оёқ томонда Кедр сойи нималарнидир чулдираб оқарди. Атрофимиз деярли қоронғи бўлиб, қип-қизил олов мусаффо, очиқ ҳавода чироқни эслатарди. Оловнинг тўқ-қизил тиллари

¹ Шаббўй — кушбўй гулли манзарадор ўсимлик.

² Мимоза — қўл тегса барглари юмиладиган ўсимлик.

ҳеч тўсиқсиз юқорига интилар, улардан тушаётган ёруғлик бир текис, учқунсиз, тутунсиз эди. Олис-олисларда, тепаликлар денгиз томон тушиб келган нариги томонда эса тилла ҳалли булутлар ҳали ҳам муаллақ турарди. Уларнинг қонталаш четлари тоғ чўққиларга тегиб, тизма тоғ билан биргаликда бир бутун яхлитликни — нурлар, ҳақиқийлигига ишониш қийин бўлган сеҳрли самовий чўғларнинг ғоятда жозибадор дунёсини ташкил этганди. Дунё торайиб, хиралашди. Чодирни, баҳайбат теракни ҳамда ҳамроҳимнинг қоматини ёритиб, ёрқин ловиллаётган гулханамиз шу заҳотиёқ коинот марказига айланди-қолди. Шитир-шитирлар кишини ҳушёр торттирарди. Қимдир бизни тинимсиз кузатаётгандек ҳис этардим ўзимни... Эртаси куни қумлоқ тилга излар тушиб қолганини, бегона эль қўнган жойни пайқадим-у, аммо бу ҳақда Янковга оғиз очмадим.

Хабаровскни, кўркам Уссурини, Амурнинг сўл ирмоқларини орқада қолдириб, Амур воҳасининг ўрмон қўриқхоналаридан бирига кириб бордик-да, Амур томонга бурилдик.

Худди бизга ўхшаш — ўрмон хазиналарини изловчилар солган эски сўқмоқ йўл шимоли-шарққа олиб борди. Ҳаво очиқ — кун совуқ эди. Қирғоқларида ярқироқ танали қайинлару олтинранг пихта¹лар тўдалашиб олган фируза кўллар дам-бадам учраб турарди. Уфқдаги тепаликлар биздан ўркач-ўркач тўлқинлар мисоли узоқлашиб кетаётганди. Элдан қараганда, айниқса, соялар яйловларни янада чуқурлаштириб кўрсатувчи эрта тонгда бу «тўлқинлар» қотиб қолган мовий денгизга ўхшаб кўринарди.

...Янковни кўндирганимдан сўнг, йўлнинг бир қисмини қишлоқчада мен сўраб олган енгил пўстлоқ қайиқчада ўтказдик. Серостона дарёчада пўстлоқ қайиқчада сузиш — бу менинг эзгу орзуим эди. Назаримда, бунақанги қайиқни яшашнинг ўзиёқ хаёлий туюлганди. Хуллас, уни қуриш учун, аввало, фақат пўстлоғигина қолган — ичи пўкак қайин топиш лозим. Кейин дарахт танаси узунасига кавланиб, чириндилар олиб ташланади. Қавланган жойга битта ё иккита чамбарак ўрнатилади. Қайин пўстлоқ қайиқчанинг учлари жуфтланиб, тепага қайириб қўйилади.

Мана, ниҳоят, пиёда юрилувчи сўнгги йўл — қишлоқдан дарёчагача бўлган масофани ҳам босиб ўтиб, энди юз йиллик дарахтлар чўққайиб турган тоғлик қирғоқлар ёнидан қайиқчада сузиб кетяпмиз.

Пўстлоқ қайиқчани назарий жиҳатдан бошқара олар-

¹ Пихта — бир хил катта қарағай дарахти.

дим, бунга мени қўриқхона қўриқчиси — кекса эвенк, ўша ерда анчагина дам олганимизда кунбўйи ўргатганди. Хавфли ерлар — дарёнинг саёз жойларию сув босган дарахтлар қаердалигигача харитада белгилаб берганди у. Гирдобларда ўрама қайиқчани чирпирак қилар, унинг четидан сувгача икки-уч бармоқ қолар, аммо мен чаптастлик қилиб оқим тез ерга эсон-омон ўтиб олар, сувдан чиқиб турган тўнкаларни, катта-катта тошларни четлаб борардим.

Олтин баркашдек қуёш тепаликларнинг чўққиларига бош қўйганда ўрмон нақ ловуларди. Тепамиздаги тошли ўпирмалардан, тик жарликлардан, дарёнинг шағал босган тилларидан, осмоннинг оловдек ловуллаб турган чеккасига юз тутган тошлоқ қияликлардан — ҳаммаёқдан оқшомги қизил бўёқ ёғиларди. Қайиғимиз қора тусли тезоқар сувда ғизиллаб борар экан, муаттар ҳидлар баҳри-дилни очадиган, чароғон, хушбўй, соф ҳаволи тун — бойқушлар, оқ парвоналар, ғалати шитир-шитирлар вақти яқинлашаётганидан дарак бераётганди.

Ажойиб кунларнинг бирида, нисбатан тинч жойда пўстлоқ қайиқчамиз нимагадир урилди-ю, ичига сув тўла бошлади.

Кўксимизгача сувга ботдик. Шунда бирдан Янков:

— Ановини қара! — деб ҳайқириб юборди. — Эл-ку!

Олдимиздаги чуқурликда чўкиб кетган эль кўриниб турарди; сув унинг пачоқланган биқинига урилиб оқарди. Пўстлоқ қайиқчамиз элнинг ион алмаштиргичига урилганди.

— Фалокат яқинда юз берган, — деган хулосага келдим.

— Ички ҳиссиётми бу?

— Э, йўқ. Ана қара, унинг қизил сигналлари ҳали ҳам ёниб турибди.

Қирғоққа чиқиб, кийимларимизни алмаштириб, гулхан ёқдик.

— Бу машинани бир вақт кўргандим, — дедим. — Қизиқ!

— Керак эмас... яна ўша гапми?! — деди бунга жавобан Янков.

Иссиқ тошларга чўзилиб ётганча, коинот ва бизнинг сайёрамиздаги йўқолган дунёлар тўғрисида гаплашдик.

— «Йўқолган дунё» нусхаси бўла олиши мумкин бўлган Бразилиядаги ботиқ ерни эслайсанми? Теварак — ўпирма жарлик, ёнлари тик кўтарилган вулқон оғзи, пастда, қуёш бир кеча-кундузда бор-йўғи бир соатгагина мўралаб ўтадиган жойда эса, аллақандай ўрмону ғаройиб махлуқларнинг пардали қанотлари... Афсус, ўшандан бери қанча сувлар оқиб кетди, энди ҳеч биримизга бунақанги

нарсани на Бразилияда, на ҳатто Антарктикада учратиш насиб этмайди. Ҳаммаси аллақачонлар бўлиб ўтган. Йўқолган дунёлар ўрганилиб, каталоглар ва география атласларига киритилган...

— Аммо биз юлдузлар орасидан ҳақиқий йўқолган дунёни топдик. Тўғрироғи, биз эмас, кемани жўнатган ота-боболаримиз...— Шундан сўнг Янковга Аиранинг хати тўғрисида гапириб бердим.

— Бу ҳақиқатга ҳам яқин, ҳам узоқ. Бу деярли эртак.

— Биз бу ҳақда яна гаплашамиз.

— Эҳтимол. Лекин мен бажони дил хоҳлайман гаплашишни.

...Тепамизда пурвиқор, танаси теп-текис қарағайлар кўкка бўй чўзган. Уларнинг олтиндек товланаётган қалпоқ-нусха шох-шаббалари бир маромда одимлаётган қуёшни тутиб қолишга уринар ва буни уддасидан чиқаётгандек кўринарди: тилладек қизғиш шохлар орасидан тушаётган олачалпоқ офтоб танамизни қиздирарди.

— Езувнинг бир нуسخаси сендалигини қаёқдан билиб-дийкин у?— сўради Янков.— Лекин, ажабо, буларнинг ҳаммасига у қандай осонгина эриша олдийкин?.. Аввалам бор, мен сизларни бир-бирларингиз билан таништирганим йўқ. Иккинчидан, фитотронда сен биз билан бўлмагансан.

— Билагузук-чи?

— Билагузугинг нимаси? Нима алоқаси бор бунга унинг?..

— Бу ҳақда сен билан гаплашгандик-ку! Алоқа, радиотўлқинлар... Сен билан мени гаплашаётган пайтимизда таниб олиш, ҳатто кўриш учун ҳар қанақанги сезгир телеприёмник кифоя. «Гондвана»ни қувиб етиш ҳам унга ҳеч гапмас.

— Демак, билагузук?..

— Хўш, нима учун сен уни қўлидан ҳеч нарса келмайдиган нотавонга чиқаргандинг? Уйлаб кўрмадингми, у ҳузуримизга тош давридан ташриф буюргани йўқ-ку ахир. Улар биздан кўра кўпроқ нарсани билишар ва уддасидан чиқишар балки. Хўш, унга билагузукнинг нима кераги бор?.. Зеб-зийнатми? Бўлмаган гап! Биоприёмник бу. Сезгич асбоби бу. Борингки, электрон ёрдамчиси. Тилни ўрганиши керакми? Керак. Шароитга кўникиши шартми? Шарт.

— Шуниям борди-келдиси борми. Кўчадаги хоҳлаган автоматқўшқининг тугмасини босса, тамом-вассалом — лоппа-лойиқ кўйлак ҳам, туфли ҳам тайёр. Тил билиши керакми?.. Билгандаям, нима тўғрисида гапирарди?

— Э-э, гапириш учун эмас! Тушуниш учун! Ахир, у

қаерга, кимларнинг ҳузурига меҳмон бўлиб келганини билиши зарурми? Зарур. Бир пайтлар менга одам организми деярли сувдан иборатлигини яхшилаб тушунтиргандинг, мана шунинг учун фитотрон аквариумидаги сув сатҳи даражаси пасайиб кетган. Лекин гул ёки ундан нимаики қолган бўлса, ўша қаёққа йўқолди? Уйлаб кўр буни.

— Демак, гап билагузукда дегин?..

— Ҳа. Билагузуксиз унинг иши ўнгмасди. Унинг қисмати шунақа — бировнинг номи билан яшаш, вақтинча ўзини фош этмаслик. Мактубига келсак... биласанми, у нақ ўзим ёзгандек ёзилган. Аирага лойиҳа керак, бу аниқ. У менга ёрдам бермоқчи бўлган. Хати деярли тайёр мақола. Синчиклаб ўқисанг, у хати орқали гўё бизга шундай дейётгандек: «Муваффақиятга эришинг. Бу, эҳтимол, фақат сизларнинг ўзингизга эмас, бошқаларга ҳам зарур. Эҳтиёту саботли бўлинг». У, Борис, менинг ниятларимни билиб олган. Назаримда, энди у менинг ташвишимни қилиши мумкин. Ахир, ўйлаган нарсасини фақат ўзи уддасидан чиқа оладими?

— Хўш, нимаям дердим, демак, гап билагузукда! Унда қиёфадоши ким?

— Сооллимикин? Бор-йўғи, оддий бир аёл у...

...Эртасига эрталаб майдончадаги элимизни тополмадик: ғойиб бўлганди у.

— Пўстлоқ қайиқчани тузатамиз шекилли? Лекин, аввал менга айт-чи, бунақанги қилиқ — бегона одамларнинг элини ўғирлаш кимга зарур, — дедим ҳар бир сўзимни чертиб-чертиб. — Элни алмаштиришдан осони йўқ — ўз номинию турган жойини аниқ айтиб, бошқасини чақирса бўлади. Гапимга тушуняпсанми?

— Худди шу билан шуғулланамиз, — совуққонлик билан жавоб қайтарди Янков.

ТУНГИ ЧИРОҚЛАР

Осмонда ёқимли сарғиш чўғ милтилларди. Мана, сал кам бир соатки, уни кузатяпман. Юлдуз аввалига жойида қотиб турди, кейин олислардаги тоғ чўққиларига теккудек бўлиб пастлашди-да, бирдан... кўз очиб-юмгунча юқорига кўтарилиб кетди.

Унинг эль бўлиши даргумон эди. Янковни чақиргандим, чодиридан чиқиб, уёқ-буёққа аланглади, ўзини қизиқтирадиган бирор нарса тополмай, яна жойига биқиниб олди. Назаримда, у кунбўйи қилинган саъй-ҳаракатдан чарчандек туюлди...

Гулхан ёнида мудраб қолган эканман, нимадир — аллақандай ғира-шира эшитилган заиф овоз уйқумни ўчириб

юборди. Кўзимни очдим-у, нақ тайга устидаги катта сарғиш оловни кўрдим. Уқиган, билган таъриф-тавсифларимга кўра тасаввур қилганимдек, у менга шарсимон чақмоққа ўхшаб кўринди. Аммо, ёлқинли доғдан таралаётган нур кўзимни қамаштирганидан уни аниқ кўрмай, нима эканлигини узил-кесил билолмадим. Шундан сўнг кафтимни сувга тўлдириб, юзимни ювдим. Уйқум бутунлай ўчиб кетди. Кўзим чарақлаб очилгандек бўлди: олисдаги тепа устида ёрқин «учар юлдуз» муаллақ турарди. У бир неча дақиқагача қимир этмади. Яна Янковни чақирдим, бироқ у истар-истамас овоз берди-ю, чодирдан чиқмади.

Фикримча, ракета, исонолет ёинки террапланни ҳеч бир қийинчиликсиз ажрата оламан. Ракеталардан чиқадиган олов шиддатли, кометалар сингари думли, фақат тез йўқ бўлиб кетади. Ҳар қанақанги авиобус (шунингдек, терраплан ҳам) чиқарадиган ранг-баранг олов сочма бўлади. Бу олифтагарчилик учун эмас: автоматика, ёруғлик радиолокатор¹лари, шунингдек ҳаво йўлларининг ўзига хос бошқа хусусиятлари борлигига қарамай, бундан ўн йиллар муқаддам бўлганидек, ҳавода механик қуш елдек учиб кетаётганда бежавотирлик тўғрисида ўйлашга тўғри келади.

Масофани, ҳатто тоғлик жойда ҳам, белгилаш унчалик қийин эмас. Бир-икки уриниб кўриб, ўзим ҳам уддасидан чиқдим бунинг, яна ажойиб натижага ҳам эришдим: ёрқин «учар юлдуз»гача бор-йўғи бир неча километр экан. Бундан чиқадики... унинг диаметрини чамалаб кўрдим: тахминан уч юз метр. У янада яқинлашган эди, ойга ўхшаб қолди, фақат ёрқинроқ дорлади. Сочаётган нурининг туси ҳам бошқачароқ эди. Шунда фаҳмладимки, бу на акс этган ёруғлик, на кўзини алданиши, на сароб...

Кўз узмай унинг учини кузата бошладим. Шар оқимтир тутунга тўлалигидан ёришиб, чақнаб кўриняпти, деб ўйлаш мумкин эди. Шар ичида сал-пал фарқланувчи қандайдир оқимлар қайта-қайта қуйилиб, аллақандай парраклару тишли гилдиракчалар айланиб, у дам сайин катталашаётгандек эди.

Унинг тобора яқинлашиб келишидан асло чўчиганим йўқ. Фақат, теварак-атроф худди тонгдагидек ёришиб, чодирларимиз ўрнатилган ёнбағирликка дарахтларнинг узун соялари тушганда, ҳали бутунлай уйқум ўчмаган шекилли, деб кўнглимдан ўтказдим.

Шунда қаттиқ қичқирдим. Янков чодирдан чиқиб, менга тикилиб қаради. Кейин шар томонга ўгирилди.

¹ Радиолокатор — олис масофадаги нарсаларнинг турган жойини радиотўлқинлар ёрдамида аниқлаб берувчи асбоб.

— Бу нима?— бўғиқ овозда сўради у.

Худди шу пайт шар шунақанги пастладики, ўз нуридан қизариб турган энг баланд дарахт учларига нақ тегиб кетадигандек туюлди. Бироқ бундай бўлмади: у бир қалқиб, сал-пал тепага кўтарилди-ю, бурилишга тушди. Шаклини ўзгартириб, тобора қадимий ҳаво шарига — енгил газ билан тўлдирилган аэрогондола¹га, дирижаблга ўхшаб кета бошлади. Кейин бу фавқулодда енгил ва ҳаракатчан сигаранинг икки биқинида ногаҳон кўк ва қизил нур чақнади. Нур дасталари бир зумда биздан пастроқдаги арчазорни пайпаслаб чиқиб, чодир ёнидан ўтиб, икки тарафга қараб йўналди. Қизил нур юқорига кўтарилиб, пурвиқор қарағайлар тўдаси устига тушганда дарахтларнинг учлари қуюқ, тўқ-қизил оловга чулғанди. Улар ёниб, кўмирга айланиб бўлди, деб ўйлаган ҳам эдимки, нур нарироққа сирғалди-ю, тўқ-қизил доғ ёнбағирлик бўйлаб югургилаб ўтди, тепамиздаги азим қарағайлар эса яна атрофни босган оқиш-сариқ ёғдуга бурканди.

— Қара, қара!— бирдан ҳайқириб юборди Янков.

Икки нурга учинчи — ультрамарин² нур қўшилганди. У ёнбағирликни шиддат-ла бошдан-оёқ пайпаслаб чиқиб, яна биз томонга қайтди. Бироқ мазкур ультрамарин нур ҳам чодирларимизни ёнлаб ўтди. Гулханимиз аллақачон кул босиб, тўдалаб қўйилган чалаларга ўхшарди — сигара ана шундай ёрқин ярақлаётганди.

— Фақат шуниси камлик қилиб турганди,— дедим-у, оғзимдаги оғзимда, бўғзимдаги бўғзимда қолди: сигара бирдан пастлашиб, биз жойлашган тоғ этагидаги водийга қўна бошлаганди.

Шунда бир замонлар бунга ўхшаш ниманидир кўрганимни, кузги япроқлар, игнабарглар қандай ҳид таратганини, кўлларнинг кўзгудек сувлари қандай милтиллаб, йўл чеккаларидаги шафақсимон шумуртлар қандай ловуллаб кўзга ташланганини эсладим.

Бу ялтироқ баҳайбат нарсани бирор сўз билан номлагим келди, бироқ ҳозир кўраётганим бундан кўп йиллар муқаддам шаҳар ташқарисидаги йўлда учратган нарсамдан мутлақо бошқача эканлигини бирдан фаҳмлаб қолдим: ўша кўрганим икки биқинидан нурлар чақнатарди, ўзи эса ғоятда бесўнақай, ҳамда саёз қўлтиқдаги балиқ каби эҳтиёткор эди.

¹ Аэрогондола — ҳаво шари; ҳаво шари, дирижабль ва шулар кабиларнинг одам ўтигадиган ёки мотор йоналадиган кэжаваси.

² Ультрамарин — тўқ кўк, зангори ранг.

— Сен менга... кузги ўрмон тўғрисида гапиргандинг,— деди Янков.

Назаримизда, сигаранинг ёрқинлиги камайиб, нурлари сўна бошлагандек кўринди, бироқ нима учундир ғалати ҳолат юз берганди: нурлар фазода бирдан узилиб, қисқариб, энди қарағайларгача етиб бормаётганди. Фақат чодирларимиз тикилган бизнинг ёнбағирликкича улар ҳукмида эди.

Сигара янада пастлашди, дарахт учлари унинг қуйи қисмини кўздан яширди. Сал-пал гулдираган овоз эшитилди. Шох-шаббаларнинг қирсиллаб сингани қулоққа чалинди. Кейин атрофга сукунат чўкди. Нурлар ғойиб бўлди, аммо ёғду қолаверди. Фақат унинг туси яна ўзгарди. Энди у, бўртма кино тасвирларини кўриб, унча ажабланмаса бўлаверадиган — совуқ люминесценция¹ экранини эслатарди.

— Бошқа нурни ёқишди,— деди Янков, айна пайтда, у кафти билан чаккасини наридан-бери артганини пайқаб қолдим.

Ғайриоддий туйғу пайдо бўлди, теварак-атрофдан металл ва коинот ҳиди келаётганга ўхшар, гўёки ўрмон билан водий биздан юз метрча нарида юз бераётган ҳодисаларга фон, шунчаки манзаравий декорация эди, холос. «Бошқа нурни ёқишди». Чамаси шундай ҳол рўй берди-ёв.

Заминнинг баланд-пастликлари, дўнгликлари ва тошларнинг қора кўланкалари чўзилиб, кўзга ташланди.

— Бекин,— деди Янков,— дарахт паңасига ўт.

Чодирдан узоқлашиб, яшириниб олдим. Шундай қилиш ўринли эди чоғи.

— Биз худди анавинга ўхшаб...— деб гап бошладим-у, аммо уни тугата олмадим.

— Жим бўл, овозингни чиқарма,— дея Янков шартта гапимни бўлди.

Ёруғлик тарқатаётган сигарадан нурсиз, кулранг нимадир ажралиб чиқди-да, бир дақиқача унинг тепасида тебраниб турди. Кейин у билан сигара ўртасида билинар-билинемас зангори нур сизиб ўтган ҳам эди-ки, бояги нарса ҳам нур соча бошлади. Кўз ўнгимизда у кенгайиб, катталашар экан, назаримда, тебранганча, айланаётгандек туюлди. Худди шу лаҳзада уни чироқ қалпоғи ёхуд майин ёғду сочувчи люминесценция чироғига таққослаш мумкин эди. Мана, у равон, товушсиз, тез юқорига кўтарилди. Уч юз метрча баландликда — нақ бошимиз тепасида худди

¹ Люминесценция — газ, суюқлик ёки қаттиқ жисмнинг совуқ ҳолда нур сочиши, нурланиши.

юлдузлар орасидаги қуйруқли юлдуздек муаллақ туриб қолди, кейин жануби-шарқ томон йўл олди.

— Денгиз томонга кетди,— дедим,— қувиб етамизми?

— Қанақасига уни қувиб етмоқчисан? Ғалати...

— Элни чақирамизда, қувиб етамиз.

— Вақт ўтди. Қочиб, қутулиб кетади.

— Унинг ичида ҳеч ким йўқ. Бу — автомат, кафилман бунга.

— Башоратгўйсан.

— Сен шу ерда қол,— дедим,— мен эсам бориб кўранман...

Шу топда менда сир-синоат қидириб, кўрфаздаги қоя-тошларга тирмашиб чиққан ялангоёқ тадқиқотчининг кайфияти уйғонганди. Аммо бир замонлар, ўттиз йиллар аввал бунақанги «тадқиқотчи»ликда Янков ҳаммани ҳам орқада қолдириб кетарди.

— Эҳтиёт бўл!— деб жон ҳолатда қичқириб қолди у орқамдан.

Нафасим ичимга тушиб кетди. Шафақ пайдо бўлиб, ранг-баранг нурлар сочилди, кейин дарахтлар ортидан шаффоф булут кўтарилди. У водий устида — биз турган жойдан сал қуйроқда парвоз қилар экан, дам-бадам тусини ўзгартириб, товланарди: теварак-атрофга худди рангдор туман тушаётгандек эди. Аммо булут кедр ва пихталар учидан яна сал кўтарилди-да, ўзининг дастлабки шаклига кирди: бояги сигарага айланди. Фақат энди унинг нурлари бизни пайпаслаб топаётганди. Кўзни қамаштирарди улар. Бунга чидолмай, кафтим билан кўзимни тўсдим. Сигара яна кўтарилиб, ҳавода муаллақ турганча, тепага қарата кўк ва яшил учқунлар дастасини сочди. Ваҳимали соялар пайдо бўлди, кейин сигара билинар-билинимас из қолдириб, шарқ томонга учар экан, йўл-йўлакай қуйруқли юлдузга айланиб, қоп-қора осмон бағрига сингиб кетди.

Бирдан қуйи томонга, анҳоргача боргим келиб қолди. Лекин нима учун боришим керак? Иккиланаётганимни енгилга ўзимни мажбур қилдим-у, кўзга кўринмас тўсиқдан аниқ ҳатлаб ўтиб, сув баралла шовуллаб турган шалола сари юрдим. Кейин ўзан бўйлаб бориб, дастлабки юз метрни босиб ўтдим-у, сигара қўнган жойда ёришиб турган доғни кўрдим.

Худди тунги тайгада кетаётгандек зўр-базўр қадам кўяр ва ҳар одим ташлашим ўрганилмаган одатдек, машаққатли бўлаётганди.

Улчовлари ўзгача — вақт жудаям секин ўтганидан, киши уни тезлатишни хоҳлаб қоладиган жойга тушиб қолган каби андек ғалати ҳолатни сездим ўзимда. Назаримда,

гоҳо тайгани пайқамай қолаётгандек эдим, юқорида тилга олганим — кўзга кўринмас тўсиқ эса олдимда бир неча бор намоён бўлди, ана шунда ўзимни мажбур қилиб, фақат ирода кучи билангина олға силжий олдим.

Еришиб турган доғ кутилмаганда бирданига иккита бўлиб қолди; уларга анчагина яқинлашгач, совуқ нур тараляётган тухумсимон тўртта майдончани кўрдим. Уларнинг учтасини кўздан буталар яшириб турарди. Шунда, баногоҳ, қулоғимга овозлар чалингандек бўлди-ёв чоғи, деган ўй ўтди хаёлимдан. Лекин қачон эшитгандим — сигара тепага кўтарилишидан олдинми ё кейинми?.. Эслолмадим, зифирчаям эслолмадим, хотирамга бир нима бўляётгандек эди.

Фақат кейинчаликкини, Янковнинг олдига қайтиб келгачгина, юз берган воқеалар мантиқий занжирини бирмабир тиклаб олдим.

— Ким улар? Кейин, нима учун бу ерда юришибди — қандай фикрдасан бу ҳақда? — деб сўради Янков.

— Бу жудаям жиддий... Қўлимга нимадир бўлганга ўхшайди. Худди жони йўқдек, ҳеч нарсани сезмаяпман... э, аттанг, врачмас, биологсан-да.

— Қани узатчи, бир кўриб қўяй.

— Тирсагимни кифтимдан юқорига кўтара олмаяпман, кучим етмаяпти.

— Унг қўлингми?

— Уша, қўниш жойидаги... изга қўлимни теккизгандим. Майдонча шунақанги текиски, асти қўявер, теварак-атрофдаги ўтлар топталиб ётибди. Битта дарахтнинг шохи синиб, худди китобда тасвирланган гулдек, болалар гербарийсидек эзгиланиб кетган у. Тўртта чуқур ўйиқ бор экан ўша ерда. Нур таратаётган ҳам ўшалар экан. Ёнғин чиқиши мумкин, деб қўрқдим аввалига.

— Оловга яқинроқ кел. Ёнгинни шимар!

Янков қўлимни сиққанда ҳам ҳеч нарсани сезмадим. Қўлимнинг ғайриоддий оппоқлигию жонсизлигидан капалагим учди. Кимгадир дардисар бўлиб қолишни истамасдим-да.

Янков бармоқларини ёйиб, тирсагимга яқинлаштирган-да афти жиддийлашганди. У кафтини тирсагимга ҳар яқинлаштирганида қўлимга жон битаётгандек, илиқлик тўлқинини сеза бошладим. Бир минут, икки минут ўтди... Чамаси, ҳаво электр қувватига тўйингандек, унинг илиқ тўлқини қўлимга билинар-билинемас таъсир қилиб, ёнгинасидан ўтаётгандек, аллақандай майинлик пайдо бўлгандек эди. Кейин тирсагим жонлангандек туюлди: муздайлиги йўқолиб, исиди... Қўлим қимирлай бошлади. Янков эса

ҳамон кафтини яқинлаштириб-узоқлаштирарди: тирсагимда, елкамда, бутун қўл томиримда қон оқа бошлаганини тобора яққолроқ сеза бошладим.

— Мана, ҳаммаси жойида.

— Қандай қилиб бунинг уддасидан чиқдинг?

— Тасаввур ҳам қилолмайман. Биомайдон шекилли.

— Бундан хабарим бор. Куприннинг асарида ўқигандим.

— Бу адабий факт.

— Ҳм, тўғри, дунёга ўхшаш кўҳна факт.

Сигара қўнган жойда нимаики кўрган бўлсам, ҳаммасини Янковга батафсил гапириб бердим. Энг аввало тўртта из тўғрисида хабардор қилдим уни. Улар худди ой нури остидаги кичик кўллардек, люминесценцияга асосланган совуқ ёғду каби ёришиб турарди. Аммо осмонда ой йўқ эди, теварак-атроф зимистон бўлиб, фақат ер остидангина уч жойдан — менга шундай туюлганди — шуъла чиқиб турарди (биринчи из узоқданоқ кўзга ташланганди). Уларни буталару ўтган кеча мени мафтун этган азим кедрнинг пастки шохлари яшириб турарди. У ерда: чуқурликда ҳали тунги меҳмонлар бор, деб ўйлаб, тезроқ юра бошлагандим, қоқилиб йиқилишимга сал қолди. Қўл фонусим милтиллаб ёнарди: аккумуляторнинг қуввати қолмабди, деб кўнглимдан ўтказдим. Аммо ҳозир, ўша воқеадан ярим соат ўтгач, мана у, яна чарақлаб ёниб турибди...

Изларнинг ботиқлиги ярим метрча эди, фақат биттасигина анча-мунча чуқур, тахминан бир, биру чорак метр келарди. Уларнинг четлари худди куйдирилган сингари тақир бўлиб, ялтироқ илондек биланглаб кетарди. Кўз ўнгимда нурлар камайиб, сўниб, пировардида, нақ ер остига кириб кетгандек, кўздан йўқолди. Энг катта чуқурга яқинлашиб, эгилиб, қўлимни чўздим, бироқ унинг ёришиб турган тагигача етказа олмадим. Атрофга кўз югуртириб, мажақлаб ташланган шох-бутоқдан бошқа ҳеч нарса тополмадим. Кейин бориб, ағдарилиб ётган кичикроқ қайинни топиб, чуқур ёқасига судраб келдим-да, пастга туширдим. Танасидан тутиб, худди кема нарвонидан тушаётгандек, эҳтиётлик билан пастга тушиб, қўлимни ярқироқ чуқурнинг тубига теккиздим. Шунда қўлим бирдан ловиллаб кетди, совуқ аланга қуршовида қолди, кейин унинг бор-йўқлигини сезмай қўйдим. Қўниш жойига яна бир қур кўз ташлаб (совуқ нурдан яқин-атрофдаги дарахтлар, буталар кумушрангга кирганди), чодиримизга қайтдим. Орқа томонимда эса ҳали ҳам қалайиранг гулхан ловулларди. Орадани ўн дақиқалар ўтгач у сўнди, балки уни бутазор кўздан яширгандир.

Ихтиёримизда яна бир бўш кун қолган эди. Бу ердан тахминан саккиз юз километрча наридаги она шаҳримизга Бордик. Денгиздан шамол эсар, совуқ эди, осмонўпар оппоқ уйлар худди афсонавий кемалар сингари кўрфаз узра физ-физ ўтарди. Соҳилда ҳам, кема бойлаб қўйиладиган жойларда ҳам на бирор-бир қайиқни, на ҳатто бирор-бир кемачани кўрдик. Атрофда фақат шамол, шўр тўлқин томчилари, кулранг совуқ сув, тиниқ уфқ. Бу бошқа шаҳар эди; хуллас, бу гал она-шаҳримиз билан, унинг катта-кичик кўчалари билан ўтмиш тўғрисида суҳбатлашишга муяссар бўлолмадик.

ШАҲАР ИНТЕРМЕДИЯСИ

Уша кuni оқшомдаёқ уйга етиб келдим. Деразаларнинг кўзлари қоп-қора — фақат юқори қаватдагина ҳали чироқ ёниқ... Эҳтимол, битта-иримтаси имтиҳонга тайёрланаётган ё қисса ёзаётган, ё худ китоб ўқиётгандир. Барглар шитирларди. Теракларнинг арабг эшитилувчи шивир-шивирига қулоқ солишни азалдан яхши кўраман. Шу топда бу шитирлаш мени ўзим кўникиб, ўрганиб қолган дунёга қайтарди. Янков икковимиз уйим ёнида, катта сопол тувакларда тун бинафшалари очилиб ётган, панжаралар теласида юлдузлар тўзони кўзга ташланаётган тош зинапоя устида бир дақиқача туриб қолдик.

— Айтишларича, юлдузлар шимол ёғдуси туфайли милтиллар экан,— шимолликларга хос нақлни овозимни чиқариб эсладим.

Ия, бу нимаси? Иккинчи қаватдаги хонам деразаларига тикилиб қолдим. Улардан бири ланг очиқ эди. Ўз-ўзидан маълумки, мен уларни ёпиб кетгандим.

Зинапоядан кўтарилиб, эшикни очдик. Хона қоронғи эди. Чироқни ёқдим. Хоналарнинг бирида кимдир борга ўхшади. Меҳмонни тўсатдан чўчитиб юбормаслик учун эҳтиётлик билан у ётган хонага мўраладим.

Уйимда нима бўляпти ўзи бугун?...Тошойна биқинидаги журнал столчаси устида яхшилаб тахлаб қўйилган аёллар кўйлаги, унинг ёнида, пастда эса рағи очиқ туфли турарди. Кимдир уйқусираб, офтобда қорайган қўлларини ўрин устида ёзиб ётарди. Оҳиста унга яқинлашдим: Валентина экан. Сочлари бутун ёстиқни қоплаб олибди. Унинг қандай ухлашини биринчи маротаба кўришим эди. Тикилиб қарадим унга. Бироқ эшик ёнида турган Янковнинг назарини туйиб, орқамга қайтдим. Икковлашиб бошқа хонага кириб,

анчагача чойхўрлик қилдик. Унга «Гондвана» ва океан тўғрисида, маълум бўлишича, Янков кўрмаган, тасаввур ҳам қилолмайдиган Полинезия — саёхатчилар ва денгиз дайдилари хурсандчилиги учун мовий кенгликларда қолиб кетган — нодир ўсимлик ва жониворлар мамлакати ҳақида сўзлаб бердим. Янков тонг қолдирадиган даражада хонанишин одам, хонаки олим, салкам дарвиш эди. Лекин унинг бунақанги хулқ-атворига бошқа нуқтаи назардан қараш ҳам мумкин: бир пайтлар Янковнинг ақл-идроки туфайли вужудга келган ҳайратомуз ғайрат-шижоати ҳаётининг ярмига кифоя қилганди. Гап шу ҳақда кетганда, у мени ҳатто гоҳида, янги кунда фақат эски хотиралар билан яшаш керак, ана шугина кексайишга йўл қўймайди, деб ишонтирарди ҳам.

Мана, ниҳоят асосий гапга кўчдик: койнот муаммоси билан боғлиқ барча бу ишлар юзасидан нима қилиш керак? Агар бу ҳақда биз ўйламасак, ким ўйлайди?.. Мактубни, ушбу антиқа ёдгорликни, ўзга сайёра маданияти билан алоқа тўғрисидаги аниқ-таниқ гувоҳномамни олдим. Қизиқ, бундаги жумлалар бошқа бир сайёралик, бунинг устига Ерга антиқа усул билан келиб қолган аёл томонидан ёзилганига биронта одам ишонармикин?

— Мутлақо, ишонмайди! — ҳайқириб юборди Янков. — Ҳатто ўзим ҳам баъзан, битта-яримта бизни калака қиляптимикин, деб ўйлаб қоламан. Гоҳида ўзимга ўзим шундай дейман: бундай бўлиши мумкин эмас. Шунинг учун бош қотиришининг ҳам ҳожати йўқ. Дарвоқе, бунақанги вазиятда сен билан иккимиз нимани ҳам ўйлаб топа олардик? Уша аёл... улар ўзларини бошқара олишларига шубҳалангандим. Мана кўрдингми, истаган қиёфасига кира олиши ҳеч гап бўлмаган ғалати жонзотлар шу пайтгача бизга аждодларимизнинг эртақларидангина маълум эди. Айтганларидек, ўзаро яқинлашиш, ёндошиш нуқталари жудаям оз.

— Лекин шу аснода у... алоқа амалга ошди. Шунга қарамай, фикрингга қўшиламан: биз, афсуски, бари бир ҳеч қанақанги янгиликни билолмаган бўлардик. Баъзи-бир тафсилотларнигина билиб олишимиз мумкин эди. Бунақанги арзимас нарсаларга қизиқадиган одамлар ҳамиша топилади. Лекин унга — ўзга сайёралик аёлга бунинг нима кераги бор?

— Рост. Чамаси, ундан алоқалар бўйича конференция — шундай аталарди чоғи, делегати чиқмайди. Хўш... Ҳайхотдай зал... катта-катта экранлар, бутун қитъалар, Марс ва Ойдаги станциялар ҳамда уларнинг тармоқлари билан мукамал алоқа ўрнатилган. Минглаб мутахассис-

лар. Юзлаб жилд ҳисоботлар — яъни, фан! Кейин бирдан қарабсанки, алоқа ўрнатилибди! Тасодифий, кўз очиб юмгунчалик фурсатга алоқа ўрнатилибди. Фанми бу ҳам? Лекин, ўзинг биласан, фан энг аввало такрорланувчи ҳодисалар билангина ҳисоблашади.

...Кузга хос бўлмаган иссиқ қуёш нурларидан уйғониб кетдим. Бутун деразани тўлдириб юборган сарғиш нурлар оқими ташқарида нақ тангадек ялтираб, хиёбондаги дарахтларнинг сарғайган япроқларида рақсга тушарди. Нур толалари гоҳ шох-шаббалар орасига яширинар, гоҳ кўзни олгудек чарақлаб кетарди. Деразам тағидаги терак шох-шаббаларининг қарағайзор этагига тушиб турган кўланкаси худди жонлидек титрарди. Урнимдан турдим, ювиниб, оппоқ булутларнинг кўк бетида қандай сузаётганини анчагача кузатдим. Қаердадир пол ёғирлади. Кейин муздек қафтлар кўзимни беркитди. Валентина орқамда турганча, бошимни шундай ушлаб олгандики, дабдурустдан унга ўгирилиб қарай олмадим.

— Қўлингни олма!— дедим.— Ўзимни ўзим қутқаришим керак.

У гапимга кириб, қафтлари билан кўзларимни янада қаттиқроқ беркитиб, бўйнимни кифтига босди.

— Энди қўйиб юбор,— дедим,— жудаям иссиқлаб кетдим.

Боягидек итоатгўйлик билан мени қафтларидан бўшатди; орқамга ўгирилиб, унинг кулранг кўзларини, сал-пал тўзгиган сочларини кўрдим. Чеҳрасида нималар акс этаётганига эса сираям тушуна олмадим. Кўз узмай тикилдим унга. Кифтимни қуёш иситаётганди. Иложи борича вақтни чўзишга ҳаракат қилар эканман, «қанийди энди у бутунлай, ҳеч бўлмаса икки соатгагина тўхтаб қолсайди», деб кўнглимдан ўтказдим. Мана, Валентинанинг кўз қорачиқлари торая бошлаганини ҳам кўрдим. Эҳтимол, офтобдан кўзини қисаётгандир. Хуллас, унинг кўзлари ғалати икки кулранг гулга ўхшаб кетди.

Чеҳрасидаги ўзгаришларни ҳам пайқадим. Лекин бу ҳақда унинг ўзига айтишим учун шу топда муносиб сўзлар ҳеч эсимга келавермади. Кейинчалик гапириб берарман, деб хаёлимдан ўтказдим. Ҳозир эса ўтмиш билан ҳозирги воқелик тағин бир-бирига қўшилишиб кетганди, шу боисидан, бизларни ажратиб юборган нимаики бўлса,— у яна ажратиб юборишим мумкин,— шу ҳақда ўйламасликка тиришдим.

— Кўзим чарчади,— деди Валентина,— офтоб худди июлдагидай-а.

Янковни эсладим. Қани у?

— Жўнаб кетди,— хотиржамлик билан деди Валентина,— тонг-саҳарлаб нарсаларини йиғиштирди-да, жўнаб кетди. Мен аллақачон уйғонгандим ўшанда.

— Қанақасига?— ажабланганча дедим.— Наҳотки индамай-синдамай кетаверса?

— Нимаси ажабланарли бунинг? Кетадиган пайти бўлиб қолгач, нима қилсин... Чамаси, сенга хат қолдирди-ёв. Мен эсам бир оз вақт сен билан бирга бўлишим мумкин. Ҳатто кечгача.

— Кечгача?— беихтиёр қайта сўрадим.— Нима, сен ҳам жўнаб кетяпсанми?

— Эртага «Гондвана» йўлга чиқади. Уйингда уч кун яшадим, сен бўлсанг ҳадеганда келавермадинг. Қаерларда изгиб юргандинглар?

— Роса изғидикда ўзиям... бутун тайгани кезиб чиқдик. Кейин гапириб бераман.

— Кейин деганинг қачон? Малол келмаса, ҳозироқ гапириб бер. Редакцияга қўнғироқ қилсам, экспедицияда, деб гапни қисқа қилиб қўя қолишди.

— Қачон қайтишимни айтишдими?

— Айтишди. Фақат сал янглишишибди. Шунга қарамай, сени кутавердим...

— Отпускамдан бир неча кунни ҳам шунга бағишлавордим... Э, дарвоқе, сени ҳозир нонушта билан сийлашнинг айни пайти-ку. Лекин бу ҳақда менга эслатиб қўймаганинг — адабсизлик.

— Илтимос, ўтир. Ҳикоянгни бошла. Транслятор¹ни улаб қўйишинг мумкин. Мана шундай, мен ошхонага кетдим.

Дақиқа ўтар-ўтмас, у қўлида патнис кўтариб кирди. Мен йўғимда уйимда яшаб, ошхона автомати ҳавосини оливолган кўринади. Лекин, ростини айтсам, станция автомат созлигига ишонтиргани билан, ўзим шу оддийгина ишни ҳамиша ҳам уддасидан чиқавермасдим. Патнисда сомсали иккита тақсимча билан икки финжон қаҳва бор эди.

Менга яна бир ҳисса — сомса билан қаҳвадан олиб келишини талаб қилгандим, Валентина тағин ошхонага чиқиб кетди. Бироқ кўп ўтмай қайтиб келиб, автомат ишламаётганини — сомса бермаётганини айтди.

— Аҳамияти йўқ бунинг,— дедим,— оддий усул билан пиширса ҳам бўлаверади уни.

Валентина хижолат тортди.

¹ Транслятор — маълум масофага овоз эшиттириш жиҳози [тарж.].

— Наҳотки Энно шу пайтгача сенга буни ўргатмаган бўлса?

У қизариб кетди. Мен эсам ўзимни ноқулай сездим: наҳотки ноҳўя иш қилиб қўйган бўлсам?

Кейин бирдан эслаб қолдим: ҳа, хом сут эмган банда, ахир у эндигина йигирма иккига кирди-ку!

— Мен эсам қирқ учдаман,— дедим овозимни чиқариб.— Қирқ учга тўлдим.

— Биламан,— деди у,— эркаклар учун яхши ёш бу.

— Юз йил илгари одобли эркаклар мақтов учун аёлларга ташаккур билдиришарди. Бироқ бу таомил аллақачон деярли унутилган. Эндиликда биродарларимиз унақанги меҳрибон эмаслар аёлларга нисбатан.

— Мен борай.

— Қаерга?

— Қаҳва олиб келаман яна.

— Керак эмас. Зарур бўлса, ўзим қайнатаман. Яхшиysi, тайгада нималар юз бераётганини эшит...

Нимагадир ҳаммасидан ҳам мана шу нурафшон тонгни кўпроқ эслаб қолдим. Кун шунақанги чопқиллаб ўтдики, бирпасда қош қорайиб, меъни ваҳимага солди: қани у дераза ортидаги малларанг қуёш? Нима учун энди Валентина кетиши керак? Бу қанақанги бемаънилик-а, наҳотки шу ишни эртагача қолдириб бўлмаса? «Гондвана»ни элда қувиб етишга ваъда бердим, бироқ Валентина ўжарлик билан бошини чайқади:

— Бугун! Бугун кечқурун кетишим шарт!

— Йўқ. Ольховскийни ўзим кўндираман.

— Керак эмас. Тайгада юриб, бутунлай ёввойилашиб кетибсан. Бугун кетаман.

Худди мени бачканаликда қўлга туширишгандек, ўзимни ноқулай сездим-да, хаёлимни йиғиб олиш учун сукутга толдим. «Ё тавба, қаерга шошяпмиз биз ўзи?— овозимни чиқариб, мингиллай бошладим.— Шунчаки елиб кетяпмиз, яна тобора ортиб борувчи тезлик билан кетяпмиз, сайёрамиз эса ўзининг нотекис биқинини ҳануз бурунгидек шошилмай, бир меъёрда қуёшга тутади, дунёдаги барча соатлар эса мана шу муқаррар, ўзгармас мақомга бўйсунди». Валентина гапимни индамай эшитди, бироқ жим бўлишим биланоқ:

— Мулоҳазаларингда мантиқ йўқ,— деб эътироз билдирди.

— Йўл бўлсин мантиққа,— ҳорғинлик билан шундай дедим-у, бирдан хаёлимда бошқа фикр чарх урди: Аирага жавоб қайтариш керак. Фақат журнал орқали. Бундай жавоб, албатта, унга етиб боради.

Бу фавқуллода оддий қарор мени жудаям хурсанд қилиб юборганини яхши эслайман. Турган гапки, у шаклан жавоб эмас, мақола бўлади, аммо ҳам газетхонларга, ҳам Аирага йўлланади у. Аира фаҳмлаб олади бунини!

Валентина кўйлаги тугмаларини қадаб, туфлисини кияётганини кўриб қолдим.

— Шошма, ёрдамлашиб юбораман,— дедим-да, яқинлашиб, уни қўлимга кўтариб олдим.

У миқ этмади, кўзларида билинар-билинемас қўрқув, қўрқув шарпаси акс этганини сездим. Ҳозир унинг пўрсилдоқ, ҳорғин лаблари бир пайтдагидек, оролдагидек кулранглашганди... Ана шунда, ана шундагина уни танидим, танидим — дарҳол уни қўйиб юборолмадим.

* * *

Оқшомги кўчага чиқдик. Мен йўқ пайтимда, яъни бир ой давомида бу ерда содир бўлган оддий янгиликларни ҳис этиш туйғуси вужудимни тарк этмасди ҳануз. Сон-саноқсиз эллар қаерларгадир шошилар, уларнинг шаффоф қуббалари остидаги табасумлар, кулгилар, ғамгинлик, ҳаяжонланишу ташвишларни кўриб, пайқаб турар эдим. Ҳаво нашъали эди, иссиқ, қуёшли бир неча кун ҳаммани кузни унутишга мажбур этганди: аёллар енгил-елпи кийинишган, кўчаларда Узоқ Шарқ ҳамда иссиқ мамлакатларга хос гуллар талай, шаҳар кўчаларини илиқ денгиз ҳавоси тутган эди: назаримда, қачонлардир шоир ёзган антиқа денгиз капалакларини, мана-мана, ҳозир осмонда кўриб қоладигандек эдим.

— Бунақанги иссиқ келган кузни эслолмайман,— дедим,— тайга анчагина совуқ. Амурнинг нариёғида ҳадемай қор тушади, бу ерда-чи!.. Гуллар байрами. Кенгаш қарори билан худди қиш бекор қилингандек-а!

— Агар шундай қилинса ачинарли бўларди. Мен қорни, кейин сал-пал совуқни яхши кўраман. Яна чанғида учишни, қишки гулханларни ҳам ёқтираман.

Хаёлимга бирдай Валентинани иш шунақанги қизиқтириб қўйганки, теварак-атрофга кўз ташлашга унинг чиндан ҳам вақти йўққа ўхшайди, деган ўй келиб қолди.

— Бир кун ишингни йиғиштиргин-да, дўстгинам,— дедим унга,— буёққа қараб йўл солиб қол.

Шаҳар, денгиз ва тоғу тепаликларни қоплаган, шўр сув томчилари ҳидини, сув ўтларию қирғоқлар бўйидаги ўтўланларнинг муаттар исини олиб келган илиқ ҳаво тўлқинидан ҳам ҳорғинлик, ҳам бардамлик туйиб, Валентина

билан биргаликда келажакда қилинадиган саёҳатни унга тасвирлаб бера бошладим.

Элимиз кўтарилди. Шаҳар узра учиб борардик.

— Дельфинлар эса, парвойига ҳам келтирмай, бурунгидек ўз ҳолларича эркинликда сузиб юришибди,— тўсатдан гапириб қолди Валентина киноя билан.— Бизлар билан эса юзаки таниш-билишликни давом эттиришяпти-ю, ўзларини инсон тилига тушунмайдигандек кўрсатишяпти.

— Нима бўпти, «Қизил китоб»га тушиш учун энг ишончли усул бу,— дедим жилмайганча.— Улар, айтайлик, мабодо ўн еттинчи ёинки ўн тўққизинчи асрда тилга кирганларида, шу кунгача тирик қолармидилар ё йўқми, бу номаълум.

— Ёинки йигирманчи асрда,— қўшимча қилди у ўйланқираб.— Ҳар қалай биз уларни тушунармикинмиз?

— Бир кунмас, бир кун — албатта тушунамиз! Аммо вазифа-масала фараз қилинганидан кўра мушкулроқ. Гуё инсон табиатдан тобора узоқлашиб кетаётгандай, шу боисдан ҳам, табиат кўринишларининг барча босқичларида у билан алоқа қилиши ҳам қийинлашаётгандай.

— Ҳа, фараз қилайлик... лекин бундай эмаслигини ўзинг ҳам биласан-ку.

— Бизнинг бахтимизга бундай эмас чоғи. Аммо кўп нарсани энди қайтариб бўлмайди... Мана, катта коинотга ҳам чиқдик биз. Дастлабки ўн йилликлар... ундан кейинчи? Буёғига қандоқ бўларкин? У ёқда, бошимиз устида аллақачонлар уча бошлаган ялтироқ шарлар нима?

— Улар ҳам сукут сақляпти.

Унга кўк пальтоли аёл билан бўлган биринчи ва иккинчи учрашувимни ҳикоя қилиб бердим. Қачон бўлганди бу?.. Уйлаб, йилини, ҳатто ойигача айтдим. Валентина паришонлик билан гапимга қулоқ солар экан:

— Бунинг маъноси нима?— деб сўраб қолди.

— Алоқа,— дедим унга жавобан.— Худди тушимла эмас, ўнгимда бўлаётгандек, ўша шафақсимон ўрмон тез-тез кўз ўнгимда намоён бўлиб туради. У ерда шунақанги қип-қизил баргли шумуртлару заранг дарахлари бор эдики, қарасанг кўзинг қамашиб кетарди. Ушанда ўртоғим билан бирга эдим. Ундан кейин уни бошқа учратмадим — йўлларимиз айри тушди. Баъзида: «Бу туш эмасмиди, йўл чеккасидаги ўрмонни тушимда кўрмаганмидим?»— деб ўзимдан ўзим сўраб қўяман. У қанақанги ажойиб ўрмонлигини сен бир кўрганингда эди, ёқангни ушлардинг. Ҳозир ҳам ундаги ҳар бир дарахт шундоқ кўз ўнгимда...

Элни баландлатдим, у энг юқоридаги қаторга, террапланлар ва йирик самолётлар орасига чиқиб олди. Кечки

пайт бўлгани учун темир қушлар айтарлик кўп эмасди: улар ортидан ялтироқ ёғду думдек чўзилиб борарди — зарядланган зарралар ўзаро қайта қўшилиб, тоғу тепаликлар қуршовидаги шаҳар узра кўзга яққол ташланаётган мана шу майин, хира ёғдуни таратаётганди.

Тепадан оқшомги шаҳар кўчалари дарёларга ўхшаб кўринарди. Улар дарёлар каби туташиб, чироқлари милтиллаб кўринаётган кўлмайдонларга ошиқаётгандек, кўк, сариқ ва қизил шуълаларни маёқлару кемаларга узатиш учун денгиз бўйи хиёбонларига интилаётгандек эди.

Элни жануб томонга ҳайдадим. Пастдаги асосий қатнов йўлларигина кўзга чалинарди. Леонардо да Винчи аллақачонлар таклиф қилган кўп қаватли шаҳар лойиҳасини эсладим. Унинг хомаки суратлар дафтариди буюк рассом тасавури ҳамда истеъдодли меъмор ақл-заковати тахминлари меваси — қоралама антиқа кошоналар бўй чўзганди. Ўша кошоналар томи узра кенг йўллар солинганди, улардан кичикроқ бошқа йўллар эса пештоқлар бўйлаб (деярли ер бағирлаб) ўтганди. Йўллар бир-бирлари билан кесишиб, йўловчилару ҳайдовчиларга вақтдан анчамунча ютишни ваъда қилиб, — ахир тиқилинч вақтида чорраҳаларда зориқиб кутишлар озмунчами, — тўрт томонга тармоқланиб кетарди. Мен ҳикоя қила бошладим:

— Ҳар ҳолда, ўша йилларда, ҳатто ундан талайгина кейинроқ яратилган шаҳарсозларнинг лойиҳалари — том маънода албатта — ҳаддан ташқари юзаки, жўн бўлган. Қимдир Текисликлар — қоғоздек теп текис: учинчи ўлчовсиз, яъни баландликка эга бўлмаган мамлакатни ўйлаб топган. Текисликлар аҳолисининг тураржойи — кўтарилма эшикли, ҳамма томони баб-баравар тўрт бурчакдан иборат бўлади. Агар ҳар қандай кимса учинчи ўлчовнинг оддийгина сирини билиб олса, тамом, эшикдан ҳатлаб ўтиб, бунақанги уйга бемалол киравериши мумкин. Ҳозирги замон инженер ва меъморлари уч ўлчовдан ҳеч бир қийинчиликсиз фойдаланаверадилар. Аждодларимизнинг тасавури, айтилишича, улар одатланилган ясси ерни тарк этди дегунларича сезиларли даражада оқсай бошлаган. Дунё бўйлаб саёҳатлару аниқ кузатишлар эса ана шу тасаввур фойдасига хизмат қилиб, ернинг уч ўлчовга эгаллиги ҳамда шарсимонлигини ҳаққоний равишда тасдиқлагани борасида гап бўлиши мумкин эмас. Аммо шаҳарлар яна кўп йиллар мобайнида текисликлар аҳолиси уй-жойларини эслатиб турган (меъморликнинг айрим мўъжизалари бу ҳисобга кирмайди, албатта). Аҳвол аста-секин ўзгариб

¹ Уч ўлчов — узунлик, кенглик, баландлик.

бораверди. Кўпқаватли иморатлар қуриш ғояси кетидан шаҳарсозликда шунақанги бир йўналиш пайдо бўлдики, унга нисбатан унча-мунча таъна қилиш жоиздир: дарҳақиқат бу худди учинчи ўлчовни тийиқсиз «ишлатиш»га интилишнинг ўзгинасидир. Тўсатдан ҳамма нарса — фақат уйларгина эмас, кўприкларнинг таянчлари ҳам, радиомаёқлар ҳам, миноралар ҳам, ҳатто транспортлар тўхтайдиган жойларгача юқорига, осмон сари чўзилдилар. Антропометрик¹ ўлчашлар ҳамда ўша йилларда расм бўлган журналларга қараганда, қуёш томон бу тийиқсиз интилишда шаҳар аҳолисининг ўзи ҳам орқада қолмаган шекилли. Хуллас, замонлар ўтаверди — одамлар янада юқорига чиқаверишди, шаҳарлар эса сустилик билан кенгайиб бораверди. Ахир шаҳар дарё ва кўлларнинг кумуш гардишига, яшил ялангликларга, қор қоплаган ўрмонларга мос тушиши керак эди-да. Негаки, шамол шаҳарда яшовчиларга баҳорги тошқинлар, тайганинг ардоқли сўқмоқ йўллари, дарёларнинг остонаю шалолалари, ер юзининг кенглиги ҳақида эслатиб туради.

— Ер юзининг кенглиги ҳақида... — акс садодек жавобан деди Валентина.

МЕНИНГ ҚИЕФАДОШИМ

Гоҳида, редакцияда денгиз жанги бошқариляпти, деб ўйлаш мумкин. Нақ қадимги Скандинавиядаги ҳарбий денгиз аскарларига ўхшаш серсоқол йигитлар пайдо бўлишади-да, испан галеонларининг лангарлари, Стенька Разин (?) қайиқларидаги бронза замбараклар, дастлабки сувости кемаларининг борт-журналлари билан бирваракайига перископлар, қадимий компаслару гироскоплар, брандспойт²лар, кема қопламалари парчаларию каноп лосидан қилинган арқонлар сингари денгиз ёдгорликларини қамойиш этишади. Кейин улар ўрнини эгниларига чарм куртка, оёқларига этиқ кийган башанг денгиз сайёҳлари эгаллашади. Баъзилар у-бу ҳақда маслаҳатлашиш учун келишади, бошқалари экспедиция уюштиришни талаб қилишади.

Редакциядаги бир неча йиллик ишим мобайнида океанни тубдан ўзгартиришга бағишланган йигирмата лойиҳани батафсил муҳокама қилишимга тўғри келган. Улар орасида анча дадиллик билан тузилганлари ҳам бор эди (эсимда, кимдир океанни бутунлай қуришиб, ҳамма намликни

¹ Антропометрия — антропология илмида: одам танаси ва аъзоларини ўлчашга асосланган текшириш усули.

² Брандспойт — ёнғинга қарши ишлатиладиган сув насоси.

ер яқинидаги орбитага тўплашни — шундай қилинса, гўё сувни барча қитъаларга тақсимлаш қулай бўлармиш, — маъқуллаб туриб олганди).

Одамларимиз кўпни кўрган, турли-туман гаплару янгликларга кўникиб кетишган. Денгиз ажойиботлари билан бизни ҳайрон қолдириш қийин. Ҳатто ўзга сайёралик аёл мактубини ҳам амалий муҳокамани талаб этувчи, мутлақо оддий бир воқеа сифатида тақдим этиш мумкин эди. Хуллас, фикрлашиб кўриш учун бошламасига Андрюша Никитинни — ҳамкасбларимдан мардонаворроғи, бироқ ўзга мақолаларда қилган биронта тузатишини қатъийатлик билан ўтказишга (дўстлари унинг ўрнига бунақанги ишларни бажаришганда, у фақат ажабланиб, қўлларини икки томонга ёзиб қўярди) қодир бўлмаганини танладим. Аммо ўша кун, афтидан, унинг нашъаси паст эди, эҳтимол, ким билсин яна, худди ўша дақиқаларда тўсатдан феъл-атворини ўзгартиришга аҳд қилгандир. Хуллас, деярли ҳеч нарсага эришолмадим. Никитин душвор ниятимдан ҳеч нарса чиқмаслигини айтиб, Аирага жавоб мактуби ёзишдек фикримни яроқсиз деб топди.

— Сенга ўзи бир гап бўлдими бугун? — сўрадим таажжубланиб.

— Мени бу гаплардан холи қўй. Сен билан тиллаша олмайман ҳозир. Кеча...

Кейин у мени ўзининг муҳаррирлик мусибатларига оид қайғули ҳикоясидан воқиф этди. Қўлимдан келганча унга таскин бердим-да, аҳволни обдон мулоҳаза қилиб кўра бошладим.

Ёзишмалар тўғрисидаги фикрим билан кимни қизиқтирсам экан? Эҳтимол, тўғридан-тўғри бошлиқнинг ҳузурига кирганим маъқулдир? Борди-ю иш юришмаса-чи; бошлиқнинг кайфияти қандайлигини олдиндан билиш — қўлимдан келмайди, бунинг устига у жудаям мураккаб шахс, ҳатто терс киши. Журналист одам менинг ниятимни осонгина тушунади: мақолани қандай ёзсам, у шундайлигича ўтиши лозим, акс ҳолда навбати билан қилинган ижодий ўзгартиришлар мазмунга шикаст етказади. Натижада Аирага жавоб эмас, шунчаки мақола юзага келади.

Мақола эълон қилинганч, қандай ҳолат юз беришини кўз олдимга келтиришга уриниб кўрдим: Мана, Аира журналини қўлига олди, мана, креслога ўтирди; ўзига зарур микрофильмни топди... Ўзининг суратини кўрганда кулиб қўйса керак — расм муваффақиятли чиқиши даргумон-да. Борди-ю, рассом тасавури ўнгидан келса-чи? Ўхшашлик Аирага ғалати туюлса-чи? Ана шундагина у хаёлга толиб, биринчи учрашувимизнинг икир-чикиригача эслаб кўрар...

Ҳаяжонланардим, битмас-туганмас саволлар қийнарди мени: вазиятни обдан ўйлаб кўриб, суҳбатга тайёрланиб, назаримда, ҳатто бир кечани уйқусиз ўтказдим ҳам. Кейин бошлиқнинг ҳузурига кириб, фикримни изҳор қилдим.

— Бу ҳикоя бўлади,— дея гапимни хулосаладим,— қаҳрамонлари уйдирма, оддийроқ қилиб айтганда, фантастик ҳикоя бўлади.

Ҳай-ҳай, бўлмайди! Бошлиқ менга жиддий тикилиб, кўзойнагини тўғрилади-да, шу заҳотиёқ истисно тариқасида иш тутмоқчи эмаслигини англатди. Гап минбаъд мазмунда ҳам эмас. Жавоб қайтариш мумкин (унинг хотиржамлиги мени ҳайратда қолдираётганди). Гап жанрда. Ҳикоя ҳам, очерк ҳам эмас, балки... «Қуёш соҳили» лойиҳаси тўғрисида мақола зарур эмиш! Аира хусусида миқ этмаслик лозиммиш.

— Лойиҳа тўғридан-тўғри океанга алоқадордир,— деди у овозини яхшигина баландлатганча, шунда тушундимки, қаршилик кўрсатишдан маъни йўқ.

— Майли мақола бўла қолсин,— дея розилик билдирдим,— лекин...

— Мақола бўлгандаям,— бирдан у мулойимлик билан маъқуллади,— ҳикоянинг афсонавий аёл қаҳрамонига ёзилган мактуб эмас, яхши мақола бўлиши керак.

Ана холос! У биронта ҳам сўзимга ишонмабди-да. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас — ҳақиқатни атиги уч киши биларди, шундаям бу уч кишидан бири журналист эди... Қандайдир васвасага тушдим: Аира воқеалар бунақанги ўзгариб кетишини, шунингдек, бошлиқнинг беғараз ҳазилини ҳам гўё олдиндан билгандек ўз мактубида мақола тўғрисида ёзганди-да. У икки ой илгари ўз хатида ниманики хабар қилган бўлса, бошлиқ ҳозир ўшаларнигина такрорлаганди, холос.

Бошлиқнинг қитъалараро тўла алоқа боғловчи аппаратлар жойлашган кенг-мўлгина хонасидан чиқар эканман, худди ўша фикр хаёлимдан ярқ этиб ўтди. «Бу — огоҳлантириш,— деб ўйладим.— Аира мени, бизни огоҳлантиряпти, «Қуёш соҳили» лойиҳаси тақдири тўғрисида огоҳлантиряпти. У биз эҳтиёткор бўлишимизни, лойиҳани ниҳоясига етказиш учун куч-қувватимиз етишини хоҳлаяпти! Лекин нимага керак унга бу? Боиси жудаям тушунарли: қуёшнинг бутун энергияси бизнинг қўлимизда бўлган чоғда Жавзо буржига хоҳлаганча кема юбора оламиз. Ахир, Аирага ардоқли бўлганларни халос этишнинг бундан бошқа йўли бормикин?» Шундан сўнг, гапнинг очиғи, сал-пал бўлсаям, мақолани қандай ёзишиму нимани асос қилиб олишим кераклигини англадим.

Орадан икки ҳафта ўтгач, Никитин ноҳосдан:

— Езишмалар бўйича ишлар қалай?— деб сўраб қолди.

Тўғриси, гапига бирданига тушуниб етмагандим, у ажабланганча менга тикилди. Тушуниб етганимдан сўнг эса, унга бор гапни гапириб бердим. Жуда кўп нарсани айтиб бердим.

Никитин менга ўхшарди. Ҳақиқий қиёфадодим эди у. Иигирма йил олдин мен ўзим худди шундай бўлган бўлишим керак. Майли, гапларимни эшитаверсин.

— Мана, нима билан шуғулланишга тўғри келади,— дедим,— ҳар биримиз қай даражададир янги бир ҳақиқатни кашф этамиз ёхуд шунга интиламиз, лекин ўзинг яхши биласан, бор-йўғи мен физик эдим. Ана ўшанда, айниқса, иш бошлаётганимда ҳамма нарса жўн кўринганди. Мангу ҳаяжонлантирувчи астага чек-чегараси йўқ дунёни тўлдириб юборганди, физика қонунлари дунёда тамомила тартиб ўрнатишга кўмаклаша оладиган қандайдир сеҳрли таёқчани эслатарди. Назаримда, устозим Лайманис менга ҳурмату умид билан боқаётгандек туюлганди. Бир куни у редакциямизга келиб қолди. Нуруний қария... ҳақиқий олим эди у.

— Кейин нима бўлди?

— Кейин... ҳеч нарса бўлгани йўқ. Ана шуниси ачинарли. Унинг гапидан завқланиб кетиб, гўё ниманидир кашф этгандек, бир неча кунгача ўзимда йўқ ҳолда юрдим. Мабодо иқтидорим ёинки ўтириб ишлашга сабрим чидаганда, эҳтимол, ўша кашфиёт амалга ошарди. Мен ҳаракатдаги қатламлардан тўлқинлар акс эттирилган ҳайратомуз, аммо оддий тасвири топгандим. Ана шунда физика қонуни ионосфера¹ларга ҳам, денгиз сатҳи учун ҳам мос эканлигини фаҳмладим. Ҳар бир электромагнит импульси аксланиб, узлуксиз ҳаракат тўғрисида хабар келтирарди. Илгарилари эса акс этган тўлқинлар кўринишини бетартиб, палапартиш ҳисоблаб, ундан қўлни ювиб, қўлтиққа ургандилар, дейиш мумкин. Акс-садони ҳисоблаш ҳам ақлга сиғмайдиган ишдек кўринарди. Мен эса шундай формулани топдимки... Бирдан авж олган бир неча импульс юлдуз гирдибоди, учар юлдузлар тўдаси ёинки ионосферадаги зарядларнинг тўла тасвирини бериши мумкин эди. Орадан ярим йил ўтган ҳам эдики, Лайманис менга Ольминнинг мақоласини кўрсатиб қолди. Тўғриси, аввалига мақолага тушунмадим. Тушунганимда эса, Ольмин билан ўзим эришган натижалар ўртасидаги катта

¹ Ионосфера — атмосферанинг ионларга ва эркин электронларга бой юқори қатлами.

жарликни пайқадим. Мен топган қонуният унинг илмий ишидан келиб чиқувчи айрим воқеадек, бир мисолдек бўлиб қолганди. Мен илмий мавзуим бўйича иш бошлаганимда Ольмин ўз мақоласини аллақачон — икки йил муқаддам эълон қилдирган экан. Гоҳида Ольмин тўғрисида ўйлаб кетаман. Ким ўзи у? Ҳатто унинг қадди-бастини, ранг-рўйини кўз олдимга келтиришга уриниб кўраман. Биласанми, у бажарган иш нафақат истеъдод билангина амалга оширилган. Йўқ. Уни ҳеч нарса билан таққослаб бўлмайди. Илмий иш ҳатто қандайдир пала-партишроқ, лекин бу, ўзидан сўнг бошқалар ҳам бош қотириши учун у-буни қолдирувчи даҳонинг пала-партишлигидир, албатта.

— Фақат шунинг учунгина... сен чекиниб... мавзуингдан воз кечдингми?

— Ҳа. Воз кечдим. Майда-чуйдалар билан ўралашиб юрувчилар жумласидан бўлишни хоҳламадим. Шу сабабли бизнинг касбимизни.— журналистликни танладим.

Қўнглимдаги гапларни тўкиб-солишимга нима сабаб бўлди, ўзим ҳам билмайман. Ҳеч бир асосиз бирдан гапга тушиб кетгандим.

— «Қуёш Соҳили» лойиҳасига аллақандай Ольмин деган кимса раҳбарлик қилади, бошлиқ айтганини ўзим эшитгандим,— дабдурустдан деди Никитин,— эҳтимол бу ўша сен айтаётган одамдир. Бундан чиқдики, бир кунмас-бир кун сен у билан учрашар экансан-да. Кейин гапириб берасан бу ҳақда. Наҳотки пайти келиб Қуёшнинг бутун ҳароратию ёғдуси тортиб олинса? Бу ақл бовар қилмайдиган иш-ку!

— Ҳеч-да, сен ўйлаганчалик эмас. Қанча иссиқлик зарур бўлса, шунча олинади. Шундай тажриба тариқасида олинади. Азиз журналист дўстим, сен ўзи қайси асрда яшайсан? Қуёш ёғдусию ҳароратидан беками-кўст фойдаланишни сендан деярли икки юз илгари яшаган одамлар орзу қилишган, биласанми шуни.

* * *

...Дарвоқе, ёритгичимиз энергиясини тўла ўзлаштириш борасида... Никитиннинг таажжубланиб билдирган жўшқин мулоҳазаси, балки, лойиҳа авторларига тегиб кетар: гап тажрибага дахлдорлик ҳақида-ку, ахир. Қуёшободда бўлдим, янги қурилиш суръату маромини туйдим, қурилишга алоқадор одамлар кимлигини тушуниб етдим. Бу ердаги ишлар қуруқ назарий тажриба ённки нуқтаи назарни шунчаки текширишга ўхшамасди. Ольминни кўрдим. Танқидчилару мухолифлари билан қандай гаплашаётганини ҳам эшитдим. Институт-

ларда, масалан, эндигина ташкил этилган Куёш инсти-
тутида бўлдим.

Эҳтимол, меъморлар ёритгич сахийлигию энергияси
битмас-туганмаслиги хусусидаги мавҳум ғояни андек гав-
далантиришга тиришишгандир: иш кўлами киши тасавву-
рини лол этарди.

Қандайдир доирасимон ҳайҳотдай хоналар, гумбазси-
мон шифтли, биргина сюжетнинг ўзгинасини бир мақомда
такрорлаб турувчи чексиз панно¹лари бор лабораториялар
эсимда; панноларда қуёш нурлари — тўқ-сарик, жазирама
иссиқ, кўк (денгизларнинг сирли чуқурликларида), тўқ-
қизил ва олтинсимон самовий ёғду, ҳароратли кенг уфқ-
лар акс этирилганди. Юқориги қаватда эса атрофи очик,
ойнаси, бироқ кумуш қошли пурвиқор устунлари, мрамор
ва Узоқ Шарқ гранитларига чирмашиб кетган ёввойи
узум гажаклари, бўралаган қору шиддатли шамол ва ём-
ғирни даф этувчи, худди аквариумдек сарғиш-яшил нурга
чулганган паналовчи далалари мавжуд зал жойлашганди.
Устунларнинг кенг оралиқлари орқали кўча томондан
шунақанги кўп нур тушиб турардики, гўё у томонда — таш-
қарида дарахтлар чайқала бошласа, шамол турадигандек
туюларди... Аммо бу ер қулай эмасди; менга нотаниш
одамлар — илтимос билан келганларми ё меҳмонларми,
ёинки қадимий суратлардан лоп этиб чиқиб келгандек
кўринувчи хаёлпарастларми — ишқилиб, шу атрофдагилар
бу замонавий, бироқ ҳақиқий дабдабага зўр-базўр кўни-
кишаётганга ўхшарди.

Ольмин ўрта бўй, қўнғир соч, чеҳраси ёқимли киши
бўлиб, мен эслаб ўйлаган ва кўз олдимга келтириб юрган
физикка сира ўхшамасди. Йўқ, тасаввуримдаги Ольмин
мутлақо бошқа эди... Кейин бу ердаги барча баҳслашув-
лар тажрибага дахлдорлик борасида эди. Ольмин қасби-
корига астойдил берилган одамга асло ўхшамасди, фақат
гапириш оҳангигина гоҳида унинг кимлигини билдириб
қўярди. Унга на электрон хотира, на ёзувлар, на алоҳида
қайфият керак эди. У суҳбатдошини ишонтириш учун, ово-
зини баландлатмай, ҳатто аллақандай чарчаган киши
оҳангида рақамларни, формулаларни тизиб гапирарди; у
суҳбатдошини осонгина енгиб, ўзига ҳамфикр қилиб олар-
ди. Мен бунақанги сеҳрли таъсир этиш манбаи нимада
эканлигини тушуна олмадим. Кўп ўйладим, лекин бари
бир топа олмадим. Мухолифлар фан обрўсини баҳона қи-
лардилар. Константин Циолковский ёхуд ўтмишдаги маш-

¹ Панно — бино деворига, шипига солинган нақш ва безаклар.

хур физик Дайсон китобидан бир боб парча қилиб келтирилганда эътироз билдиришнинг ўзи бўладими?

Айтайлик, академик Долин ўрнидан туради-да, бутун бошли нутқ сўзлайди:

— Аҳолининг ўсиши жамиятнинг ғоят даражада кенгайишини шарт қилиб қўяди. Бунақанги кенгайиш сабабларини табиий ҳодисалар билан курашнинг объектив ички қонуниятидан, тараққиётнинг муқаррар қонунларидан ҳам қидириш лозим. Константин Циолковский 1895 йилдаёқ, инсон қуёшнинг жамики ёғдусидан ва қуёшнинг жамики ҳароратидан фойдаланиши керак, деган ажойиб фикрни ўртага ташлаганди. Астероидлар¹ минтақасини ўзлаштириш бу ишда бош омил бўлиши шарт. Унча катта бўлмаган бу самовий жисмлар массаси, Циолковский таъбири билан айтганда, «батамом аниқланади». Ана шу маълумот асосида сирти энг қулай шаклда бўлган сунъий самовий жисмлар «ясаллади». Лекин, бизга маълумки, астероидлар массаси унақанги катта эмас. Мана шу боисдан ҳам бир кунмас-бир кун Ер ва бошқа сайёраларга навбат келади. Орадан бир неча ўн йиллар ўтгач, америкалик физик Дайсон қуёш системасини ўзгартириш тўғрисидаги масалани қайта кўриб чиқди. Унинг тахминларини эслатиб ўтишни ўзимга эп кўраман. «Дайсон доираси» — бу, ёритқичимизни ўраб олган хийла юпқа қобиқ. Унинг ички сирт томонига машиналар, жиҳозлар, одамлар — маданиятимизни ташкил этувчиларнинг ҳаммаси жойлашади. Ана шунда бирон-бир ёруғлик нури ҳам улкан қобиқдан сизиб чиқиб кета олмайди. Хуллас, яккаю ягона ёритгичи — Қуёши бор жуда катта хона ҳосил бўлади. Қўшалоқ юлдузлар эса улкан тураржойни бошқача шаклдаги ёритгич билан зийнатлашга имкон беради. Дайсон ушбу доирани вужудга келтириш учун Юпитерни майда заррачаларга айлантиришни таклиф қилганди. Уни заррачаларга айлантириш учун 10^{44} эрг. миқдоридаги энергия зарур. Уни Қуёш 800 йил мобайнида бериши мумкин. Чунки доира юзаси ер шари юзасидан тахминан миллиард марта катта бўлади. Бу ерда иштирок этаётганлар диққат-этиборларини мана бу рақамга: доира юзаси миллиард марта катталигига қаратишларини сўрайман.

Дайсон, мустақилга ўхшаш катталикларни: улкан сайёралар масса²сини, сунъий биосфера қатлами қалинлигини,

¹ Астероидлар — Марс ва Юпитер оралиғида Қуёш атрофида айланувчи кичик сайёралар.

² Масса — механиканинг асосий катталикларидан бири — жисмнинг мода миқдори ва унинг инерциясини белгилайди.

қуёш тарқатадиган иссиқлик энергиясини, жамият тараққиётининг «технологик» замони ҳамда улкан сайёраларнинг «майда заррачаларга айланиши» учун зарур бўлган замонни ўзаро бир-бирлари билан боғловчи қизиқ бир қонуниятни сезганди. Бу катталиклар, маълум бўлишича, бир-бирига мос экан. (Академик Долин бир зум жим қолади. Сувдан хўплайди.) Олимнинг гапларига эътибор қилайлик. «Мана шунинг учун ҳам, — деб хулосага келганди Дайсон, — агар тасодифий фалокат юз бериши мумкинлигига эътиборсиз қаралса, ақлли мавжудот пировардида ўзининг қўлидан келиши мумкин бўлган имкониятларни ишга солишнинг худди шундай усулига таянишга мажбур бўлишини тўла қонуний равишда тахмин қилиш мумкин. Ҳар қандай тафаккурлаш усули, техник тараққиёт босқичига қадам қўйилгандан сўнг бир неча минг йил мобайнида сунъий биосфера, унинг она юлдузини батамом ўраб олган биосфера эгаллашини кутиш керак». Дайсон доираси, ўзимиз яққол тасаввур қила олганимиздек, коинот бўшлиғида инфрақизил нурлар сочиши лозим: Галактиканинг ушбу жойида иссиқ нурланишнинг қудратли манбаи лов'этиб ёнади ва унинг қуввати она юлдуз қувватига тенг бўлади. Бундан, юлдуз теварагидаги худди шундай қобиқ ёхуд доира бир пайтнинг ўзида унда яшовчиларга ҳам майдон, ҳам энергия беришини фаҳмлаб етиш қийин эмас. Ана энди, «Қуёш Соҳили» лойиҳаси бу икки муаммони муваффақиятли ҳал этади, деб ҳисоблаш жоизми? Афсуски, бу ҳол эҳтимолдан узоқ. Чунки, бу лойиҳа бўйича истиқомат қилиш учун яроқли бўлган саҳни кенгайтириш масаласи ҳал этилмай қолаверади... Бу бор-йўғи алоҳида тажриба, шу боисдан ҳам, тажриба программасида нима мўлжалланган бўлса, шу билан кифояланиш ва унга ортиқча нарсаларни тиқиштиравермаслик лозим (ва ҳоказо).

...Мана, Долинни қўллаб-қувватловчи овозлар ҳам эшитилади:

— Атоқли олимнинг фикр-мулоҳазаларига қўшилмаслик қийин! Авлодларимизга Циолковский — Дайсон доираси зарур бўлади. Ҳатто, тахмин қилингандан ҳам илгарироқ зарур бўлиши мумкин у.

Кейин Ольминнинг осойишта жавоби янграйди:

— Агар биз Қуёш энергиясини қўлга киритмасак, бунақанги доирани вужудга келтириш учун саккиз юз йил керак бўлади! Шундай бўлгач, баҳслашишдан не ҳожат? Бинобарин, бугун муҳокама этилаётган худди мана шу лойиҳа Дайсон билан Циолковскийнинг қадимий, аммо қизиқарли ғояси амалга ошиши учун йўлланма беради.

Яна ушбу ғояни амалга ошириш учун саккиз юз йил эмас, атиги уч-тўрт йилгина кифоядир!

Энди бошқа оҳангдаги овозлар эшитила бошлайди:

— Мутлақо фантастика соҳасига тааллуқли бўлган ғоялару лойиҳаларга наҳотки ишонсангиз?

Ольмин бу саволга шундай жавоб қайтаради:

— Биз бу ерга, равшан кўриниб турибдики, айнан мана шу мақсадда, фақат фантастик лойиҳалар тўғрисида гаплашиб олиш учун тўпланганмиз-ку.

ҚУЁШНИ ҚУЗАТИШ МАРОСИМИ

— Қуёш эртага экваторни кесиб ўтади!— хитоб қилди Калина Зданевич.— Афсуски, бу бор-йўри хомхаёл, аслида сайёрамиз — Еримиз яна салгина айланади, холос.

— Айтишларига қараганда, бу гал ҳаммаси бошқача бўлармиш,— деди Ридз Кеттл, мен эсам жон-жон деб унинг ҳазилини давом эттиришга тайёр эдим; Ридз рус тилида унчалик яхши гапира олмасди-да.

Биз йилда бир марта кўришамиз, бу учрашувлар ҳаммаша эсда қоладиган бўлади. Ридз Калуга ёки Кострома қомонлардаги ўтган аср маҳаллий кишиларига ўхшаб кетарди. Унинг мўйлови буғдойранг, ўзи тўғри иякли эди, кўзлари меҳрибонона боқарди. Ё куз, ё баҳорда — Қуёш байрами кунларида у редакцияга тез-тез келиб турувчи меҳмонимиз эди. Биргаликда, бошқа бир қитъа учун «Гондвана» тўғрисида репортаж тайёрлаб, дўстлашиб қолгандик.

— Барибир биз байрамда қатнашишдан қочиб қутула олмаймиз,— гапида давом этди Калина жиддий қиёфада.

— Сиз мутлақо ҳақсиз,— дедим гапга қўшилиб.— Соҳилимизда ўтадиган байрам нақ денгиздаги байрамнинг ўзгинаси: фақат уёқдаги байрам Нептун номи билан аталади. Иннайкейин, рост, экваторни кесиб ўтувчи кема ҳам йўқ. Лекин сайёранинг ўзи кема эмасми ахир? Қуёш-чи?

— Ҳар ҳолда...— деди Ридз,— кузги кеча-кундуз тенглиги эртанги байрам боиси бўлолмайди, аммо Қуёш куни ёритқичимиз ҳолатини байрам қилиш зарурлигига даъват этади.

— Сен ҳақсан, Ридз, гапингни рад этолмайман.

— Муғамбирлик қиялсизлар,— кулиб юборди Калина,— шунақанги гап қиялсизларки, гапинглар пойма-пойлигини ҳам билиб бўлмайди.

— Ундай бўлса, бу — ановининг назокатсизлигидан,—

Ридз шундай деб, мен томонга мўйлов қилиб қўйди.—
Лекин, у эс-ҳушини йиғиб олишига ишончим комил.

— Ваъда бераман. Эртага ҳаммаси жойида бўлади,
Аmmo ҳозир, бир учиб, шаҳарни айланиб чиқамизми ё тўғ-
ридан-тўғри меҳмонхонага жўнаймизми?

— Билмадим,— деди Қалина ўйланқираганча.

— Ўзингга ҳавола,— деди Ридз.

— Элда учиб ёқади менга. Шундаям, фақат осмону
фалакда.

...Элни баландлатдим. Осмон гумбази заррин, сафоли
эди. Шаҳарнинг қадимий қисмидаги тизилиб кетган жим-
жимадор томлар осмон фониди яққол кўзга ташланарди,
Элни адр узра учирдим, кейин миноралар найзаларию
гумбазлар устидан, замонлар ўтиши билан тусини йўқот-
ган миноралар ва ойнавон осмонўпар бинолар ёнидан
елиб ўтдик. Йўл-йўлакай тарих саҳифалари очилиб бо-
рарди...

Фусункор, ғам-ташвишдан холи байрам куни... Буна-
қанги икки-уч марта учрашув ҳар қанақанги қитъадан кел-
ган кишини дўстлаштириб қўярди. Ридз Приморье ўлкаси-
ни биринчи бор — ҳали бола чоғида кўрганини айтиб
берди. Шимол ва Узоқ Шарқ тўғрисидаги саргузашт ро-
манларни ўқиб чиққандан сўнг, жанубий воҳаларнинг де-
ярли тропик табиати, кузги яшил ялангликлар, тоғли ман-
зара кўринишларнинг бир-биридан кескин фарқ қилиши
уни ҳайратга солган экан. Узоқ Шарқ қишининг бошлани-
ши эса унда шунақанги таассурот қолдирган эканки, бу
ерда яна худди ўша пайтда — декабрь ойида бўлиш орзу-
сида юраркан.

— Юртингизда чанғида учиб йигирма йил мобайнида
ҳам насиб қилмади-да!— дея ў, деярли куни кечагина қи-
линган биринчи саёҳати тўғрисидаги ҳикоясини яқунлади.
Шаҳар эса,— тўсатдан гапириб қолди у яна,— ҳанузгача
кўҳна қиёфасини авайлаб сақлаб турибди-я. Сизнинг
кўмагингиз билан у қандай уддалай олган буни — менга
қоронғи, лекин бир нарсага ишончим комил: аслида ҳам
худди шундай бўлиши лозим. Шаҳарга ҳам, худди инсонга
ўхшаб, хотира, ўтмиш тўғрисидаги хотира зарур.

— Бу хотира эмас,— деди Қалина.

— Унда нима?

— Санъат.

— Хотира санъати,— кулимсираганча деди Ридз.

— Ҳечамда,— ўжарлик билан эътироз билдирди Кали-
на,— сўз ўйини қиялсиз: хотира деб атаётган нарсанинг
киберлару электрон машиналарга хос эмас. Лекин сиз,

уларнинг эслаб қоладиган хусусиятлари йўқ, деб даъво қилмассиз, ахир?

— Санъат... азалий ва абадий мавзу. Маърифат ва изланишлар дунёсининг ҳайратда қолдирувчи ўзаро мослиги билан санъатни қандай ўзаро сиғдира олиш мумкин? Ахир, ўртача ҳажмдаги хотирага эга ҳар қандай кибер ҳам ибтидоий ҳайвонни неолит даври овчисидан тез ва аниқроқ қилиб тасвирлаб беролмайди-ку?

— Эҳтимол. Аммо санъатнинг вазифаси, ҳатто аслига қараб нусха кўчирилганида ҳам, аниқ эскизлару чизмаларни бажаришдан иборат эмас асло. Санъат айрим масала юзасидан ёзилган илмий асар ёки теоремага нисбатан мутлақо бошқа маълумотларни беради.

— Менимча, ҳар қанақанги маълумотни унинг ўлчови бирликларида — тажрибаларда ифодалаш мумкин.

— Ҳеч қачон сиз бунинг уддасидан чиқа олмайсиз! Рақс, қўшиқ, расм — бу бутун бошли ички ҳиссиётлар олами. Улар ўзларида ифодалаётган нарсаларга нисбатан кўпроқ туйғу ва фикр уйғотади. Улар бор-йўғи — бир-бирини эслатадиган ҳис-туйғуларнинг ўзаро боғланиши — ассоциациянинг бирдан бошланишига мажбур этувчи турткидир, холос. Унинг кўҳна шаҳар ённки маёқ миноралари кўринишидан ҳеч фарқи йўқ. Гапларингиз билан, Ридз, менга бешафқат мутаассибларни эслатиб юборяпсиз. Бирор тасвир ённки формулага сиғмайдиган ҳар қандай нарса сиз учун мутлақо йўқ нарсадир.

— Азизим Қалина, менинг тарафдорларим кўп. Улардан баъзи бирларининг ишончи шунга кўмилки, санъат озми-кўпми фанга ўрин бўшатиб беради. Кейин, пайти келиб, йўқ бўлиб кетади.

— Чамамда, гапингизни фаҳмлагандекман. Маълум ифода: санъат ва фан эмас, балки фан санъати, демоқчисиз. Йўқ, Ридз. Санъат — бу инсон қабри устига қўйилган ёдгорлик эмас. У биз билан замондош хусусият.

— У мен учун маърифат ҳамда изланишнинг гўзаллигини билдиради.

— Санъат энг аввало, инсоннинг ҳамда жаҳонда илм-маърифат қудрати билан ўзгартилган жамики инсонга хос нарсаларнинг мавжудлигини тасдиқлайди. Замонлар сийнасидаги бизнинг изларимизни, анъаналаримизни, куй, сурат, шеърларимизни йўқотиб юборсангиз, демак, инсонни йўқ қиласиз.

«У ҳақ шекилли, — деб ўйладим. — Ҳув анови ерда, камин ёнидаги бир-бировига чалиштириб осилган — қаҳрамонлик рамзи бўлмиш икки кўҳна шамшир билан денгизда кўрсатилган жасорат белгиси — қадимий пулат лангар

турибди. Аланганинг қип-қизил тиллари ёритаётган су-
ратлар эса вақтнинг зим-зиё уфқини орқага суриб, бизни
юз йиллаб илгариги даврларга етаклайди. Бу эса ҳозирча
ўтмишга қилинадиган саёҳатнинг яккаю ягона усули.
Лекин биз ўтмишда нимани унутиб қолдирганмизки, унга
назар ташлашга интиламиз? Аждодларимиз ниманики би-
лишган бўлса, ўшаларнинг ҳаммасини, ҳатто улардан ҳам
кўпроқ нарсаларни биламиз-ку. Турмушнинг бош манба-
ларига интилишнинг боиси шундайин очиқ-ошкора ҳамда
яққол намоён бўлувчи санъат эмасмикин?»..

...Йигирманчи аср бошида, Финляндиянинг Лутахенде
қишлоғига майин соқолли, кўзлари хотиржам ва соддалик
билан боқувчи, юзлари анордек йигитча кўчиб келди.
У ҳамма — шаҳардан келиб вақтинча яшовчилар ҳам,
маҳаллий аҳоли ҳам Эчки ботқоқлиги деб атовчи ботқоқ-
ликда, ўрмонзорга яширинган кулбачада яшарди. Йигитча
уйи деворлари, бурчакларини қора арча буталари, қарағай
ва қора қарағай шохлари, қирққулоқ дасталари, тўқ-қизил
мевалар, тўнғизёнғоқлар билан ясатганди. Кулбачаси эши-
гига эса бинафшаранг тусли мушук тасвирланган тахтача
қоқиб қўйганди. Кўп ўтмай ҳамма бу кулбачани «Мушук
уйи» деб атай бошлади. (Алексей Толстой ҳақида қаерда-
дир аллақачон ёзишимга тўғри келганди.)

«Мушук уйи»даги хона ўртасида қарағайдан ясалган,
тозалаб ювиб-артилган, хушбўй нинабаргли дарахт шохча-
лари билан безатилган стол турарди», — деб эслаганди за-
мондоши. Урмонга, девори қорайиб кетган мана шу ёғоч
уйга жойлашиб олган йигитча ўша кезларда ёш ёзувчи
эди, унинг «Сарсон-саргардонликда», «Пётр Биринчи» ва
бошқа асарлари ҳали ҳеч кимга маълум эмасди, — чунки
улар у пайтда ёзилмаганди-да.

Бу воқеадан анча илгари эса, ибтидоий рассом қаерда-
дир-катта бир кўл бўйида, гранит қояга ҳайвонлар олами-
га тааллуқли бесўнақай, деярли афсонавий улкан махлуқ
шаклини туширганди. Нима кераги бор эди буни унга?
Ахир у, сайёрамизнинг ўша мовий тонгида — табиат сахий
ва сирли бўлган кезларда мамонт билан, эҳтимол, кўп мар-
талаб учрашгандир... Аслида, нима гап? Нима учун қояда,
оддийдек кўринган ҳайвоннинг антиқа ифодали қиёфаси
пайдо бўлган?

Кейин, санъат тили дегани нима ўзи?

...Хаёл олиб қочибди-ку мени роса! Агар яна озгина шу
кўйда ўтирсам, сенга нима бўлди, деб сўраб-суриштириб
ҳам қолишармиди. Кейин, бу хаёлларимнинг ҳозир бўла-
ётган гап-сўзларимизга нима алоқаси бор? Хижолат торт-
дим. Стол теграсида — ёнимда ўтирган аёл саволига ҳамон

жавоб излаётгандим. Аммо жавобимни на Ридзга, на мана бу аёлга, на бошқа бировга айтолмаслигимни ҳам билардим...

Дарвоқе, санъатда баъзан ҳамма нарса ҳам мураккаб, ҳам оддий кўринади. Асрлар ўтади. Қирқ минг, эҳтимол, етмиш минг йил ўтар... Иссиқ ёз кунларининг бирида қўлига ўрмон қирққулоқларини дасталаб кўтариб олган йигитча Лутахенде қишлоғи чеккаси, Куоккаланинг деярли ёнгинасидаги Эчки ботқоқлигига жойлашган ёғоч кулбачага яқинлашди-да, унинг эшигига мушук тасвирланган тахтачани қоқиб қўяди.

...Мана, Нептуннинг уч тишли айриси. Кўкариб, рангини йўқотган мис ва ярим-ёрти сийқаланган жимжимадор нақшлар изи нималар ҳақида ҳикоя қилиши мумкин? Денгиз ҳукмдорининг маъжусийларга хос рамзи ижодкорининг сирли нияти остига нима яширинган? Нима учун биз мазкур тимсолли ҳашамдор залда йиғилдик? Минг йиллик ривоят ва афсоналар инсон ақли ва қалбига нималарни сўзлаб беради, жо этади?

Замон кунлар калавасидан тола чиқарган, бу тола — шеърят. Нима учун ўтмишга элтувчи нозик тола узилиб кетмайди? У худди ўта мустаҳкам металлдан қилинганга ўхшайди, замонлар ўтиши билан янада пишиб-маҳкамланиб боради. Қалина ассоциациялар тўғрисида гапиряпти. Эҳтимол, бу у ўйлаётганидан жўнроқдир? Хўш, масалан... санъатдан, инсондан бутун бир жаҳон нарсани билиб олса бўлади-ку.

Буни мен илк бор қачон тушуниб етгандим? Тушунганман-у, сўз билан ифодалаб беролмаганманми? Айтмоқчи, Валентина... Уни шундай бир қиёфада кўрган эдимки, кейин шакл-шамойилини ҳеч унута олмадим. Нима учун бундай ҳол юз берганини ҳам билмасдим. Бу олис-олисларда, оролда, қачонлардир «Гондвана» кемаси сузган ерда рўй берганди...

Чамаси, ҳамишагидек, узоқ, қизгин ва бефойда баҳслашув бошланаётганди. Журналистларнинг анъанавий учрашувида биринчи бор қатнашаётган Саша Костенко Ридзга эҳтирос билан эътироз билдирарди, Жон Ло ҳам унга қўшилишганди; шеърый сатрлар жаранглаб, фан, санъат ва инсон шаънига мадҳиялар тўқиларди. Ғала-ғовур авжида эди. Серсоқол, салобатли Гариннинг ўрнидан туриб, Костенкого яқинлашганини, кейин уни нимагадир ишонтиришга уринганини кўрдим, аммо кўп ўтмай баҳс мавзуну нутилди. Фақат баҳс нимадан бошланганигина эсимда қолди: хотира, кейин Валентина...

Саҳро ҳамда Яқин Шарқни кезиб чиққан Жон Ло ўз

кузатишларини айтиб бераётганди. Қояларда, ибодатхоналарнинг деворларида ажойиб бўёқлар минг йиллар давомида сақланиб қолган экан у ерларда. Бўрттириб ишланган сон-саноксиз расм ва ҳайкалларнинг нозик тарҳлари, бадият техникасининг нафислиги — ҳамма-ҳаммаси кўзга ташланиб турар экан. Ҳатто оддий журналист ҳам уларни илғаб олиши қийин эмас экан. Аммо мазкур санъат асарлари ясси, кўланкасиз, бир-бирига тутшиб қетмайдиган қилиб ишланган экан. Келажакда амалга ошадиган кашфиётларга ишора ҳам йўқ: ҳовуз сув паррандалари билан биргаликда шундай тасвирланган эканки, гўё сувнинг ойнадек юзи тик ҳолатдагига ўхшар экан. Одамлар тасвирига келсак... уларнинг оёқлари ёнламасига, юзлари ҳам ёнламасига ишланган; кўкраклари эса ҳамиша бутун энича тасвирланган экан. Рассом буқанинг калласини ён томонидан кўрсатган, унинг шохлари эса расм яссилигида қўлиб кетган экан. Жон Лонинг фикр-мулоҳазалари диққатимни тортди: мисрликлар гербарий йиғувчилар услубидан фойдалангандек эдилар. Ахир болалар гулларни ва рақлар орасида қурипти, уларнинг шаклини беихтиёр ўзгартириб юборадилар-ку.

Бир замонлар вулқон куллари остида кўмилиб кетган Геркуланум билан Помпей шаҳарларидаги деворларга ишланган тасвирлар ҳозирги замон санъатини хийла кўпроқ эслатади. Келажак кашфиёти уларда аллақачон акс этганди: панноларда кўланкалар пайдо бўлганди.

— Санъат, замонавий санъат ҳамма нарса бўлиши мумкин, — деди Гарин. — Аммо у абадий қурилувчи ва битмай қолувчи ҳайкални эслатади. Нимадир ҳамиша қайта қурилади, чаласи битказилади, супачасига тошлар, мармарлар қўшилади, кейин янгидан-янги ҳайкаллар ўрнатилади.

— Бас энди бу ҳақда! — дея хитоб қилганча, Костенко океан қаърига ботиб кетган Атлантикадаги тоғ тизмалари тўғрисида гапира бошлади. У экспедициядан эндигина қайтиб келганди.

— Фожиа бундан қирқ миллион йил бурун, — деди у, — деярли яқингинада юз берган. Афсонавий Атлантидани қидириб топиш мумкин бўлган бирдан-бир жой у.

— У пайтларда одам пайдо бўлмаганди ҳали, — деди Калина. — Фақат динозаврлар бор эди.

— Сиз қаёқдан хабардорсиз бундан? — эътироз билдирди унга Костенко. — Биз, умуман, бирмунча пайтдан бери ўз уйимиз — сайёрамизга қараганда коинотда кўп нарсани яхшироқ биламиз. Уч километр чуқурликдан олиб чиқил-

ган керн¹ни менинг кўз олдимда текшириб кўришди... Уша ерда ороллар тўдаси бўлган экан. Ороллар чўкиб кетгач, уларни денгиз чўкиндилари қатлами қоплаб юборган.

— Атлантика — журналистлар учун ҳақиқий хазина, — сўз қистирди Жон Ло. — Жорж Гуо билан Пьер Вильм Дакар районидаги океан қаъридан кашф этишган излар қандай из эканини шу пайтгача ҳеч ким билмайди...

Еримизга тегишли нарсаларни ҳақиқатан ҳам яхши билмаймиз.

— Бу соқол билан юз берган воқеа, — деди Ридз. — Лекин ҳақиқатан ҳам ҳеч ким ҳеч нарсани билмайди.

— Мен ҳатто эшитганим ҳам йўқ эди бу ҳақда, — деди Қалина Зданевич.

— Эй-й, бу ғирт топишмоқ, — деди Жон Ло. — Улар океан қаъридаги балчиқда улкан одамларнинг изларини кўришганмиш. Уларга шундай туюлган, холос.

— Хўш, унда нима экан ўша излар?

— Катта-катта қадам изларига ўхшаш чуқурликлар. Ҳар бирининг узунлиги икки-уч метр келади. Улар қандайдир даврий қонун асосида жойлашган. 1960 йили Ҳинд океани қаърида ҳам худди шунақанги излар Совет чуқур сувости камерасида суръатга олинганди.

Гапга тушиб кетиб, мен бор-йўқлигимни эсдан чиқариб қўйишганди. Шундан фойдаланиб, яна ўз хаёлларимга фарқ бўлдим. Ва... ўз кечинмаларим сабабини топдим. Мана, қадимгиларнинг тўрт унсури: тупроқ, олов, сув, ҳаво. Бешинчисини Ольховский ўйлаб топди: бу ҳаёт эди. Яна икки унсур бор эдики, булар севги-муҳаббат ҳамда ақл-идрокдир.

Ҳа, эндиликда мен етти унсурни билардим. Бўлмасамчи! «Гондвана»да беҳудага сузганим йўқ-ку: ахир у билан тўла алоқа ўрнатиш ёки ҳатто телеканал билан ҳам кифояланиш мумкин эди-да. Севги — бу сирли ҳодиса, дейишадди. Аммо унсурларнинг ҳар бири ҳам сирли ҳодиса-ку. Бизга на янги оламлар — келажакда чарақловчи юлдузларнинг яқин ёғдусини, на олислардаги кўпдан-кўп самовий ер-сайёраларни уларнинг ўзига хос ажойиботлари билан биргаликда кўриш насиб қилади. Жўнгинаю оддийдек кўринишига қарамай, ҳеч ким тўфон ёки уюрма қачон юз беришини олдиндан айтолмайди-ку.

Билинар-билимас оқшомги шуъла чулғаб олган бепоён йироқликлар одамлар боши тепасидаги деразадан кўриниб турарди. Пастда эса шаҳар ястаниб ётарди. Бу ерда, кўнглимизга ўтиришиб қолган залда, баландлик баралла сези-

¹ Керн — тупроқ ёки жинс намунаси.

лаётганди: тоғ этагидан икки юз метр баланддаги ўттиз қаватли бино тепасида эдик-да. Ўрнимдан туриб, дераза ёнига бордим. Денгиз ой ёғдусида сутдек оппоқ кўринарди. Яшил, қизил, сариқ чироқлар унда ҳар ёққа йўл солиб борарди. Террапланлару эллар қоронғида анчагача ялтираб турувчи учқунларини унинг устида қолдириб кетишарди. Дераза ойналаридан оч-қизил ва ҳаворанг шуъла дасталари ҳам тик, ҳам кўндалангига тараларди — кўчалар бами-соли арча маржонларидек ҳавода осилиб турганга ўхшарди. Бу ердан, баландликдан майда-чуйда нарсалар кўзга элас-элас ташланар, таниш жой ва белгилар эса гўёки ўз ўрнини ўзгартирганди. Шимол радиомаёқлари билан тўла алоқа станциясини топгунимча анча вақт ўтиб кетди. Уша томондаги баланд чўққиларни туман чулғаб, булутлар харсангтошларни қоплаб, сойликларни тўлдириб келаётганди.

Деразани оҳиста очдим. Ичкарига мусоффо, муздек ҳаво, тоғ ва ўрмонлар ҳиди ёпирилиб кирди. Шабада Понсенинг «Эстрелита»си... кейин эса — Глазуновнинг сеҳрли рақслари садосини олиб келди.

«Гондвана» ҳозир қаерда экан? Ногаҳон, ҳамма насага қўл силкиб, кема томон учгим келиб кетди. Бир соат ичида «Гондвана» билан боғланишим, турган жойини аниқлашим, яна тўрт соатдан сўнг эса унда — кемада бўлишим мумкин эди. Чиндан ҳам, нима учун мен «Гондвана»ни шу чоққача бунақанги камдан-кам йўқладим? Қачон қараса ишу ташвиш, унга бориб-келиш учун эса эплаб-сеплаб бир неча соат вақт тополмадим-а. Биламан, бугун менда кескин ўзгариш юз берди. Энди ҳаммаси бошқача, ҳа, бошқача бўлади, деб қайта-қайта айтдим ўзимга. Сентябрь ойи ишга кўмиб юборган шунақа ой бўлди-да ўзи.

БУ ҚАНДАЙ СОДИР БЎЛГАНДИ

Бу қандай содир бўлганди? «Гондвана»да хатар сигналларини қабул қилишди. Сизгир гидрофонлар бошқа соҳа кишиларига тушунарсиз тилда фалокатдан сўзларди: хабар мусиқа гамма²сидек эшитиларди — овоз дам кучайиб, дам пасаярди. Аммо калта-калта эди бу овозлар. Агар улар яна озгина заифроқ эшитилганда, асбоблар тутолмаган бўларди.

«Бу — дельфинлар!» — деб ўйлади Валентина. Унга ҳеч

¹ Гидрофон — сувдаги товуш тўлкинларини қабул қилувчи асбоб.

² Гамма — бир пардадан кўтарилиб ёки пастлашиб борувчи товушлар. мажмуи.

нарсани тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди. Хатар сигналлари узилиб қолди, бундан чиқди, дельфинлар кемадан жудаям олисда эканлар-да, аммо-лекин улар ўз жинсдошларини ҳам, яна икки оёқли дўстларини ҳам беҳудага безовта қилишмаган бўларди.

Ой тўлиши арафасидаги очиқ ҳаволи сокин тун эди. Валентина бир зумда отланиб, ўзига бориши лозимдек кўринган йўналиш тўғрисида ахборот берди-да, қутқазмиш аппаратида океанга чиқди. Бир соатдан сўнг дельфинларнинг ультратовуш импульслари тўлқин узаткичлар орқалигина етиб келиши ҳам мумкин экани маълум бўлди: тасодиф ўйини баъзан сувнинг хилма-хил қатламлари жойини шунақанги ўзгартириб юборадик, гўё сув остида йўлак ҳосил бўлиб, товушлар зичроқ сув сатҳларига урилиб, ана ўша йўлакдан илгарилайди. Бунақанги тўлқин узаткич, гарчи сал-палгина эгилиб-букилса ҳам, кишини чалғитиб қўйиши мумкин.

Валентина «Гондвана»дан дельфинларга тегишли янгиликларни сўраган эди, автомат гидрофонлар бошқа хатар сигналлари олинмаганини хабар қилди. Сал кейинроқ бошқариш пульти ёнида пайдо бўлган Энно эса Валентинадан орқага қайтишини талаб қилди, бироқ Ольховский дельфинларни қидириб топишни давом эттиришга рухсат берди. Ахир бу Валентинанинг тўғридан-тўғри хизмат бурчи эди-да: океанда яшовчиларга ёрдам бериш — бутун океанга кўмаклашиш демакдир.

Қария Энно ҳаяжонланарди. Ҳанузгача гоҳи тунлари унинг кўзига «Учувчи голланд» кўриниб кетарди, каютасида эса ҳамма унутиб юборган — турли-туман фалокатлар, кемалар ҳалокатию бутун-бутун бошли экипажларнинг сирли ғойиб бўлиши тўғрисидаги, турган гапки, ростидан ёлғони кўпроқ китобларни асрарди-да. Кейин эсига «Тўлқинлар бўйлаб югурувчи» тушиб қолди-ю, бирмунча хотиржам тортди: дарвоқе, аёллар океанга танҳо ўзлари чиқишган-ку. Танҳо ўзлари-я. Аммо хотирлаган нарсаси унинг ўзи учун қоронғи эди: бу афсонами, хурофотми ёинки ёзувчи фантазиясими — билмасди.

Хуллас, у Валентинага ёрдам беролмади. Дельфинлардан эса «Гондвана»га биронта хабар етиб келмасди. Охири Энно, акустика канали бузилган ёинки кема олдинга ўтиб кетган, деган қарорга келди. Буни бошқача изоҳлаш ҳам мумкинмасди.

Валентина эса бу пайтда ҳамон океанга қулоқ тутиб бораётганди. Кейин у йўналишидан сал четроққа чиқишга аҳд қилди-ю, кўп ўтмай, тўсатдан керакли изни топиб олди. Импульсларнинг янги оқимини аниқлади. Яна бир

неча дақиқа сузиб боргач, дельфинлар билан алоқа тур-
ғунлашди. Валентина дельфинларга жавоб қайтарди:
аппарат ёрдамга келинаётгани тўғрисидаги сигналларни,—
албатта, бу ҳам ультратовушлар эди,— юборди; худди ма-
на шу лаҳзада Валентина «Гондвана»дан тахминан икки
юз километр узоқлашиб кетганди.

Уфқда жуда катта орол пайдо бўлди. Унда биронта
чироқ кўринмасди — фақат радиомаёқ огоҳлантириш сиг-
налларини юбораётганди: аҳтиёт бўлинг — саёзлик! Эҳ-
тиёт бўлинг — қўриқхона!

Валентина инфрақизил нурли прожекторни ёқиб, уч
ўлчовга эга индикаторда худди ўша, бироқ қуёшли кунда-
гидек равшан ёритилган оролни кўрди. Энди оппоқ кўпик-
ли тўлқинлар ҳошиялаб олган соҳил аниқ кўриниб турарди.
Валентина кўрфазда ўзига яхшигина таниш сип-силлиқ
бир-иккита сузгични кўриб қолди. Улар тропиканинг илиқ
сувини ёқтирадиган йирик афалинлар — дельфинлар эди.
Фалокатга учраган жинсдошларининг чақирғига жавобан,
деб ўйлади Валентина, бошқа дельфинлар сузиб келишган
бу ерга, демак, ҳозиргина у ўшаларни кўрган экан-да.
Нима ҳодиса рўй берди экан?

Валентина аппаратни уларга яқинроққа олиб борар
экан, огоҳлантирувчи ультратовушларни йўллади. Унга
жавобан импульслар ёғилиб кела бошлади, компьютер эса
дарҳол гапира олмайдиган, тил билмайдиган, бироқ инсон
ўзлари билан алоқа боғлашга интилаётганини тушунади-
гандек кўринувчи мавжудотлар билан қилинадиган алоқа-
муносабат қанчалик имкон берса, импульсларни сўзлар
тилига ўшанчалик аниқ ўгириб берди. Ана шунда Вален-
тина бу ерда, мана шу кўрфазда бир неча ўнлаб дельфин-
лар ҳалок бўлиши мумкинлигини билиб олди. Кейин у
аппаратни сувга чўктириб, сув қаърига ботиб кета бошла-
ган дельфинларни афалинлар тепага қандай туртиб чиқа-
раётганларини кузатишга тушди... Бунинг боиси шундаки,
дельфинларнинг нафас олиш аъзоси сув остида худди
қулфлаб қўйилганга ўхшайди — ўпкага одатда келиб тура-
диган ҳаво-сигналлар келмай қўяди. Инсон ҳатто ҳушини
йўқотган кезларда ҳам нафас олаверади. Лекин дельфин-
ларда бунинг бутунлай акси: нафас олиш — ҳаво-сигнал-
лар сустрлашиб кетганда улар албатта сув сатҳида бўлиш-
лари шарт. Агар дельфиннинг ўзи бунинг уддасидан
чиқолмаса, уни бошқа жинсдошлари сув юзасига олиб
чиқишади.

Афалинлар ўз жинсдошларига ёрдам беришарди. Чама-
си, улар Валентинадан хийлагина илгарироқ етиб келиш-
ганди: жонли сонарлар (эшик гижирлашига ўхшаб чиқа-

раётган овозлар)ига қараганда улар душманни қидиришаётганди. Лекин беҳуда уринишарди улар. Душман кўзга кўринмасди: Валентинанинг бирдан-бир аниқлагани, дельфинларнинг елка сузгичларию таналарини қоплаб олган билинар-билинимас оқ нарсалар — юқумли вирус касаллигининг янги тури бўлди. Касалланган дельфинлар ҳадемай қимирлаёлмай қолади. Бу — ўлим дегани. Ҳозирча бир неча соғ афалинлар ҳолдан бутунлай тойган дельфинларни юқорига олиб чиқишаётганди. Икки-уч соатдан сўнг эса нималар юз беришини фаҳмлаб етиш қийин эмасди.

Валентина дельфинлардан бирига яқинлашиб, уни механик қўллар ёрдамида юқорига олиб чиқди. Дельфин нафас олди. Ихтиёрида бир неча дақиқагина бор бўлган Валентина зудлик билан дельфиннинг касалланган териси, лимфа ва қонидан намуна олди. Дақиқа ўтар-ўтмас молекуляр таҳлил жиҳози жавоб берди: кўплаб оқ қон таначаларидан барқарор шакллар ажралиб чиққан. Организм ўзига хос антижисм моддалар¹ ишлаб чиқаряпти — улар вирусларга қарши курашяпти... Бир неча ҳужайрагина текшириб кўришга яроқли бўлиб чиққанди. Валентина синтезатор²ни ишга туширган эди, панелдаги кўк чироқ ўчиб-ёна бошлади: олинган намуна таркибига кўра хилма-хил эди. Бунинг маъноси, нимани текшириш керак, деган тушунилмаган савол эди.

Валентина ҳужайраларни ажратган эди, жиҳоз дастлабки вакциналарни берди. Кейин, орадан кўп ўтмай, дастлабки таъсир этувчилар — антигенлар олинди.

Валентинанинг сочлари кўзларини тўсиб қўяётган, қўлларидан, пешонасидан олов чиқаётганди. «Шамолладим шекилли?» — деб ўйлади.

У дельфин териси остига бир неча марта укол қилди. Аммо бунинг натижаси кейинроқ маълум бўлади. Ҳозир эса бошқа хил антигенни яратиб, ундан ҳам уколлар қилиб, натижаларни солиштириш лозим. Аммо тажрибанинг охиригача кутиш — умидсизлик билан вақтни беҳуда ўтказиш, таслим бўлиш билан баробардир... Ана шу тажрибаларнинг ўзи натижа кўрсатиши шарт эди, йўқса дельфинларнинг ҳалок бўлиши муқаррар. Кейин озроққина муваффақият сезилди дегунича — қайта укол қилади...

Валентина ҳолдан тойганди, нурафшон ёғдудан кўз олдида ажир-бужур бинафшаранг доирачалар сузиб юрар-

¹ Антижисм моддалар — организмда антигенлар пайдо бўлиши билан юзага келадиган ва уларнинг таъсирини йўқотадиган моддалар.

² Синтезатор — нарса, ёки ҳодисаларни, уларнинг таркибий қисмлари бир-бирига боғлиқ, деган нуқтаи назардан текширувчи асбоб, жиҳоз [тарж.].

ди. Икки марта Ольховский билан гаплашди. У дельфинларни — турган гапки, улар қимирлай оладиган ҳолга келгандан сўнг, кўрфаздан бошқа жойга кўчиришни маслаҳат берди.

Энно Валентинага фалокат сигналларини қабул қилган афалинларнинг яна бир тўдаси орол сари йўл олганидан хабар берди. Уларнинг ёрдамлари, тўғриси, керак эмасди: сув ости аппарати дельфинларни нафас олишлари мумкин бўлган сатҳга туртиб-туртиб чиқаришга бемалол улгураётганди. Илгарироқ етиб келган афалинлар эндиликда фақат қўриқчилик қилаётгандилар: бир неча аюла саёзликка ёриб киришга уринаётганди. Валентина дельфинлардан биттаси қорни оқ катта балиқни, ҳеч бир муболағасиз, тумшуғи билан рўса боплаб урганини кўриб қолди. Дельфин кўринишидан торпедага ўхшарди: унинг жағлари маҳкам қисилган, думи нақ пўлат парракдек сувни иргитиб-иргитиб юборарди. Йиртқич балиққача ярим метр қолганда, у олдинга қараб сапчиди. Аюлага найзадек бориб урилди. Жароҳатланган йиртқич орқасига ўгирилиб, олисга, очиқ денгиз томонга сузиб кетди, аммо у ерда уни худди ўзига ўхшаш бошқа йиртқичлар — ўтмиш қолдиги бўлмиш совуқ тусли, хушқад махлуқлар пойлаб туришганди.

Орадан бир соат ўтгач, илитилган сув оқими кичикроқ сувости оқимини вужудга келтирди: монитор — кучли сув жараёни ҳосил қилувчи қурилма касалланган дельфинлар терисига ёпишган даҳшатли пўпанакларни ювиб ташлаётганди. Валентина дельфинлар оқимда ўзларини қандай иситаётганларини, шифобахш ионлар билан тўйинган денгиз суви уларнинг ёнидан қандай айланиб ўтаётганини, агар аппарат ўрнидан қўзғалса, жониворлар у томон интилишларини кўриб турарди.

У касалликдан тузала бошлаган икки юзга яқин дельфинни кўрфаздан олиб чиқди. Улар аппаратга эргашиб сузиб келишар, олдинда эса, соғлом афалинлар йўл кўрсатиб боришарди. Улар орасида дельфинларга ёрдам бериш учун биринчи бўлиб сузиб келган Элвар билан Лиззи — Валентина ўзининг энг яхши кўмакчиларини шундай деб атаганди — ҳам бор эди. Улар илиқ ва совуқ оқимлар бир-бирига аралашиб кетадиган жой томон боришаётганди. Хилма-хил ҳароратли оқимлар ўзаро учрашадиган худди мана шунақа жойларда планктон ҳамда балиқлар сероб бўлади. Биллурдек тиниқ сувли бепоён океанда ўлик-тириклик нишонаси йўқ жойлар дам-бадам учраб туради. Ана шунинг учун океан тубию юзароқдаги сув қатламлари орасидаги алоқа-муносабатни излаш зарур бўлади — дель-

финлар балиқчиларга бу оддий қонун-қонидани аллақачонлар ўргатишган, балиқчилар эса бунинг эвазига, уларга миннатдорлик билдириб, агар жонз бўлса, бир-бирларини тушунишга, ҳатто ўзаро дўстлашувга асос солганлар.

Валентинанинг шамоллагани тобора яққолроқ сезилаётганди. Бироқ у синтезатор билан ишлашни хоҳламасди. Чарчаганди. Бир стакан содали қайноқ сут ичиш керак, деган фикрга келди у... шамоллашнинг энг қадимий, энг ёқимли давоси шу. Бир соатдан кейин пинакка кетган Валентина уйқу аралаш хавф-хатар товушларини, яна дельфинлар овозини эшитди. Улар мутлақо соғломдек кўринишарди. Бироқ Элвар, худди орқасидан боришга чорлаётгандек, бир давра қуриб айланиб чиқди. «Нимага бундай қиляпти?»— деб кўнглидан ўтказди Валентина. У экран бўшаб қолаётганини кўрди: дельфинлар шимолга йўл олишганди.

«Бир ўзим қолдим,— деб ўйлади Валентина,— энди «Гондвана»га қайтсам ҳам бўлаверади». У аппаратни жануб томонга бурди. Яна бирон дақиқаларгача хавф-хатар сигналлари эшитилиб турди-да, кейин сўнди. Худди шу лаҳзада электрографнинг қизил мили қимирлади, сирена уч марта чиқариб, Валентинанинг қулоғини битириб юборди... Бироқ кечикканди у.

Жудаям кечикканди... Пастда, океан қаърида сувости вулқонининг қип-қизил оғзи бирдан ловиллаб кетди.

Силкиниш. Қаттиқ зарба. Кейин яна...

Валентина аппаратни юқорига йўналтирди. Худди дельфинга ўхшаб, у ҳам сув сатҳида нафас олиши, аппаратда сузишда давом этиши лозим эди, ана шунда тўлқинлар зарби унчалик даҳшатли бўлмасди. Бироқ Валентина бунга улгура олмади.

Кўзга кўринмас зарба келиб тегди унга. Энно кўриб турганди буни: Валентинанинг юраги уришдан тўхтаганда сув юзасигача ўттиз метрча қолганди.

* * *

«Гондвана» тадқиқот кемаси навигатори Энно Рюон — Халқаро геофизик маркази раҳбарлигига:

«Шу йил 23 ноябрь куни, соат 8.09 да, Эаурипик атолл¹идан ўттиз километр шимоли-шарқда жойлашган нуқтада сув сатҳи ранги ўзгаргани аниқланди. Олдинги кун ишбу доирада тектоник силжиш қайд қилинган, сувости вулқонидан лава отилиши рўйхатга олинганди.

¹ Атолл — ҳалқа шаклидаги маржонлар ороли.

Эртаси кунни диаметри ўн икки километрга етган сарғиш-кўк рангли доғ океан сатҳининг кўм-кўк фонида яхшигина ажралиб турарди. Янги орол пайдо бўлиши тўғрисидаги тахмин кўп ўтмай тасдиқланди. Океанга сал-пал туман тушганлиги боисидан орол вужудга келишининг айрим босқичларини кузатиш имконияти бўлмади. Ушбу ҳодисанинг умумий жараёни 1973 йили Нисинодзима ороли яқинида океан қаъридан кўтарилиб чиққан тепалиқнинг ўсиш жараёнини эслатарди.

Ҳодиса юз берган жойга жўнатилган геофизик терраплан янги орол пайдо бўлгани тўғрисидаги хулосани тасдиқлади ҳамда инфрақизил нурлар ёрдамида суратга олди. Отилиб чиққан жинслардан намуналар йиғилди, океан тубининг янги профили аниқланди, лава отилиб чиққан заҳоти сув сатҳидан буғ пардаси кўтарилгани натижасида теварак-атрофдаги нарсаларни кўриш бирданига ёмонлашгани равшан бўлди. Вулқоннинг учта оғзи тепасидаги гирдоб ўрамалари кўзга ташланиб турибди. Вулқон кулинини қора зарралари ҳамда энли оппоқ тасмалар — таркиби ва хусусиятига кўра жилвир тошга яқин бўлган энгил отилма жинслар яққол кўриниб турибди.

Суратга олишлар тугалланди. Орол координатлари аниқланди.

Алоҳида фикр: янги оролни «Афалин» программасига мувофиқ дельфинларни сақлаш бўйича топшириқни бажарган ва вулқон отилганда ҳалок бўлган Валентина Анурова номи билан аташни таклиф қиламан».

* * *

Танишган кунимиз у билан нима тўғрисида сўзлашгандик?..

Ногаҳон эсимга тушди: у тўфон, музларнинг эриши туйлаб бўладиган тошқин ҳақида гапирганди. Қачонлардир қизалоқлигида у ҳаводаги карбонат ангидрид таркибини — ҳали у пайтларда бу ҳақда ҳозиргига кўра кўпроқ ёзишарди, — ҳисоблаб чиқишга тиришган экан. Океан бостириб келади, деб қўрққанини ҳам тан олганди. Эҳтиётсизлик билан ёзилган икки-учта мақолани ўқигач, хавотирга тушиб қолган экан. Қатталарни ҳаяжонга солувчи масалаларни қизалоқ ўйлаши — ғалати инжиқлик эди. У менга шуларни ҳикоя қилиб берганди:

— Ҳаводаги карбонат ангидрид таркибини билиб олишим мумкиндек туюларди менга. Бу хусусда ёзилаётган нарсалар, айтилаётган гаплар аста-секин бачканадек туюла бошлади. Ушанда, муштумимни қисганча, ким билан бўлсаям баҳслашишга тайёр эдим. Бир нарса доим ёдимда

эди: юз эллик йил мобайнида атмосферадаги карбонат кислота тўргдан бирига кўпайганди. Бунинг натижаси ўлароқ, сайёра улкан теплицага айланиши мумкин эди: карбонат кислота молекулалари инфрақизил нурланишни Ер юзасидан юқорида тутиб қоларди. Худди кимдир ер кўрасига иссиқ чойшаб ёпиб қўйгандек эди. Бошқа бир омил — қитъалар тепасидаги чанг-тўзон булути ҳам таъсир кўрсатаётганди: фабрикаларнинг мўриларидан чиқаётган тутун, ҳайдалган далалардан кўтаришган тупроқ зарралари, двигателлардан чиққан газлар...

Буларнинг иқлимга таъсири қандай эди? Чанг-тўзон булути қуёш нурларини Ерга ўтказмай, сайёранинг совушига ёрдам берарди. Карбонат кислота билан чанг-тўзон тўғридан-тўғри бир-бирига зид таъсир кўрсатарди. Умумий манзара эса ҳисоб-китобга деярли бўй бермасди. Бунинг устига бутун теварак-атроф доимо ўзгариб турарди: ионолет¹лар, гелиостат²лар, магнит поездлар, янгидан-янги двигателлар ва транспорт турлари пайдо бўларди. Агар Шимолий Муз океани музлари эриганда эди, офат ҳали юз бермаслиги мумкиниди: қачонлардир океан музлари ёзда эриб, қишда эса у яна унчалик қалин бўлмаган муз қатлами билан қопланган-ку. Сув, шубҳасиз кўпайган — унинг умумий паст-баландлик даражаси йнгирма-ўттиз сантиметрга ортган бўларди. Бу қўрқинчли эмас. Аммо, мабодо Гренландия ва Антарктиданинг икки километр қалинликдаги музлари эрий бошласа, ана унда оқибати фожиали бўларди. Сув эллик-етмиш метрга кўтаришарди, натижада, Нидерландия ҳамда Шимолий Европанинг, Қапданинг бир қисми денгиз остида қолиб кетарди...

Кейин, қанчалар бир-бирига зид бўлмасин, инсон океан сувидан ҳимояланиш воситасини океаннинг ўзидан топа олди. Бепоеён океан ҳавони карбонат ангидриддан (айни пайтда, чанг-тўзондан ҳам) тозалади. Океан — сайёра ўпкасидир.

Бироқ сувда мавжуд карбонат ангидрид охир-оқибатда — модда газ ва суюқ ҳолатда бирмунча жамланган чоғда — карбонат кальцийнинг қаттиқ шаклларини, масалан арагонит³ни эришига олиб боради. Бунинг маъноси шуки, моллюскаларнинг чиғаноқлари эрий бошдайки.

...Валентинанинг фикр-мулоҳазаси ҳар томонлама океан сиринга бориб тақаларди.

¹ Ионолет — ионлар воситасида учувчи аппарат. [Тарж.]

² Гелиостат — қуёш нури ёрдамида учувчи аппарат. [Тарж.]

³ Арагонит — минерал.

Анчагина кейин, орадан бир неча йил ўтгач, Валентина билан бўлган бу суҳбатни яна бир карра эсладим. Ольховский билан тасодифан учрашиб қолганимда (у мени зўр-базўр таниганди), Валентинанинг қачонлардир айтган гаплари қанчалар муҳим эканини англадим. Карбонат кислота денгиз қаърида, сув тубидаги қатламларда, деб тушунтирди менга Ольховский, органик модданинг оксидланиши қаерда юз бериши мумкин бўлса, ўша жойларнинг ҳаммасида йиғилади.

— Биз океанда аллақачон ўзимиздан эсдалик қолдирганмиз,— деди Ольховский; унинг руҳи тушиб кетганди, кишига ўқрайгандек қаровчи кўзлари хиралашганди, у кексайган ёки жудаям чарчаганди.— Жониворларнинг скелетлари, уларнинг парча-пурча қолдиқлари сув тагида чўкиб ётибди. Яна сал қолса, ўзимиз учун бебаҳо ҳисобланган ўша ҳаёт изларини йўқотиб юборган бўлардик. «Гондвана»ни эсласангиз керак, албатта? Хўш, энди ўнлаб бунақанги тадқиқот кемалари ўша кезларда нақ фалокат ёқасида турганимизга ишончимизни комил қилди: карбонат кислота ҳақиқатан ҳам чиганоқларни эритаётган экан. Тирик моллюскалар уёқда турсин, ҳатто уларнинг қолдиқларини ҳам қолдирмай, қанчалик авлодларимиз ихлосини қайтариб қўйишимиз мумкин эди ахир, тасаввур қила оласизми шуни? Масала шундаки, биз жоиз ҳудудга яқинлашганимизда, бирор бир чора кўриш аллақачон кеч эди. Моллюскалардан сўнг бошқа турлар муқаррар равишда қирилиб кетган бўларди: океан бир беъмани баҳайбат кўлмакка ўхшаб қоларди. Дастлаб биз ниманики кутган бўлсак, ўшанга гувоҳ бўлдик: шимолий денгизлардаги астарт, йольдий ва портландий деб аталувчи моллюскалар чиганоғидан пичоқ билан осонгина қириб тушириладиган қора сиртқи парда қолганди атиги. Бу парда периострак дейилади. Мана шу юмшоқ мугуз парда — сув ости жонзотлари ҳаётини эслатувчи бор-йўқ нарсадир.

Аммо бунда фақат инсонгина айбдор эмас: карбонат кислота, ифодали қилиб айтганда, сув тубига қапишиб олган, органик моддаларни парчаловчи бактериялар ҳам унинг захираларини тўлдириб борган.

Кейин эса уларга инсон кўмаклаша бошлади. Ун беш йил олдин тропик моллюскаларнинг мугуз қатламини топдик — чиганоқларининг оҳакли қисми бутунлай эришга улгурган экан. Бу энди даҳшатли эди — бу энди инсондан эсдалик эди. Чунки табиат унинг ислоҳотчилик фаолиятини кутиб ўтирмай (Ольховский шундай дер экан, истеҳзоли

жилмайиб қўйди), зарарли таъсирни енгашга улгураётганди. Ҳа, биз энергетик балансни ўзгартирдик, аммо майда-чуйда ишлар қолиб кетганди: қаерлардадир ҳали мўритрубалар бурқсир, двигателлар синаб қўрилар, қимдир қуруқ ҳайдашни — моддаларни қайнатиб, қизитиб таркибий қисмларга ажратишни машқ қилар, қаердадир кимёгарлар тутатишарди. Майда-чуйдалар... аммо бу фақат бугунги кун техникаси билан таққослагандагина шундай туюлади. Табиат изн берадиган ўлчовга кўра эса, бунга йўл қўйишга бизнинг ҳаққимиз йўқ. Ҳа, ҳаққимиз йўқ. Биласизми,— кулиб қўйди у,— ҳашаротнинг йўқотилган қанотчаси келажакни ўзгартириб юборади, деган асосда ҳар бир капалакни муҳофаза қилиш тарафдори эмасман. Йўқ, тарафдори эмасман! Сиз кўчма муз тоғларини эритиб юборишингиз, кўлни кўмиб ташлашингиз, агар зарур бўлса, дарё сувини янги ўзанга буришингиз, Арктика сувининг музламай қолган жойидан йўл солишингиз мумкин. Аммо бу келажакка таъсир этмайди. Сайёрага биз етказган жароҳатлар вақт ўтиши билан битиб кетади. Энг муҳими, хавф-хатар худудидан ўтиб кетмаслик. Лекин қаерда бу худуднинг ўзи? Илгари у олисларда эди. Кейин биз унга яқинлашиб бордик. Табиат бизнинг зарбаларимиздан ўзини ўнглашга улгуролмай қолди.

Ольховский, худди гапирган гапларини у хоҳлагандек тушундимми ё йўқми — шунини билишга тиришаётгандек, диққат билан менга тикилди... Мен эсам ўзимни бирдан ноқулай сеза бошладим. Шу тобда у насиҳатгўй воизга ўхшаб кетганди. У ўз гапларида минг маротаба ҳақ эди. Аммо унинг бу панд-насиҳати боиси Валентинанинг ҳаётдан кўз юмганлиги бўлиши мумкин-ку. Ахир у Ольховскийнинг истагини бажара туриб ҳалок бўлмаганмиди? Келажак тўғрисида ўйламай, табиатни ўз орзу-ҳавасларига бўйсундирган жасур, таптортмас кишилар тўғрисида кутилмаган бир хайрхоҳлик билан ўйлаб қолдим. Ғалати, бир лаҳзалик фикр уйғонганди менда. Инсон сайёрани бошқариш ҳуқуқидан тобора кўпроқ маҳрум бўлаётганди. Бунга айбдор — унинг қудрати эди.

— Эҳ, афсус, афсус,— дедим,— агар яна озроқ кечикилганда, биз ҳатто дур нималигини ҳам билолмай қолардик. Эҳтимол, авлодларимиз энди ҳеч қачон ҳақиқий дурни кўришмас ҳам? Жанубий денгиз хазинаси — оҳак, кальций кабиларнинг худди ўзгинаси-ку...

У менга тикилиб қараганди, чидаш беролмай, беихтиёр гужанак бўлиб олдим.

— Қачонлардир Филиппин ороллари томонда узунлиги чорак метрга, эни ўн тўрт сантиметрга тенг дур топишган-

ди. Яқин келажакда бунақанги дурни кўриш на менга, на сизга насиб қилади. Испан қироли Филипп Иккинчининг ноксимон, уч сантиметрдан каттароқ оқ дури бўлган. Ҳозирча шунақалари ҳам топилмаяпти.

— Уларни, балки, музейда кўриш мумкиндир?

— Афсус-надоматлар бўлсинким, дур бир ярим асргача бардош бера олади. Кейин уқаланиб кетади. Чунки дур, ўзингиз лутф айлаганингиздек, кальций ҳам, оҳак ҳам эмас. Оҳакдан бошқа, ҳар қандай дур таркибида мугуз модда — конхиолий бор. Худди ана шу нарса пайти келиб қурийди, бўлак-бўлакка ажралиб кетади. Хазина хок-тўзонга айланади. Сунъий дур тўғрисида эса хўп эшитганмиз.

«ҚУШНИНГ ҚОРА СОЯСИ...»

Қиш тугаб, баҳор елиб ўтаётгани.

Кунлар совуқ эди. Шимол денгизи шамоли эсарди. Тунлари дам-бадам ёмғир шатира-шутирга олиб ёғарди-ю, тинарди, кейин то пешингача пастак булутлар шаҳар узра сузиб юрарди; фақат кечқурунга борибгина ҳаво сал-пал ёришар — об-ҳаво яхши бўлишидан умидвор қилиб, кичкинагина қизғиш қуёш мўралаб қоларди. Тун киргач эса, ҳаммаси қайтадан бошланарди. Бутун ёз шу аҳволда ўтади, деган фикрга ҳам келиб қўйгандим. Денгиз кўпдан бери ўзига тортмай қўйганди мени: туманлар ортидаги олисликларда нима бор, ким билади дейсиз, — лекин у хотирамдан аллақачон кўтарилай деган нарсаларни эслатмасмикин менга? Ҳаммаси унутилса қандай яхши бўларди-я. Аммо тунлари ёмғирнинг шатир-шутирига қулоқ солиб ётганимда, худди ўнгимдагидек, кўзимга таниш сиймо кўринарди. Ана шунақа кезларда тун, нақ абжир кулранг сичқондек, бир зумда ўтиб кетиб, деразам ортида ғамгин тонг бўзариб кўринарди.

Дўстларим йўқлаб келишарди. Қаҳва ичиб ўтириб, «Қуёш Соҳили» лойиҳаси ҳақида гапириб беришар, ўрмон мевалари, Амур бархит дарахти пўстлоғидан ясалган аллақандай ажойиб ёдгорликлар олиб келишарди, ҳатто бир марта тирик олмахонни совға қилишди; ўшанда уни эркинликка қўйиб юбормоқчи бўлиб деразани очгандим, у қочиб кетмади, уйга кўникиб қолди. Эрталаблари уни ёнғоқ, конфет, қўзиқорин қоқиси билан боқардим. Олмахон менга шунақанги ўрганиб қолдики, биров келадиган бўлса, ғингшийвериб энка-тинкамни қуритарди. Ана шунақа пайтларда дарпардаю пардалардан воз кечиб, уларни жонивор-

ча ихтиёрига бериб қўярдим. Иккимиз мана шундай ҳаёт кечираётгандик.

Кунларнинг бирида жозибадор, меҳрибон Соолли лойиҳа ва Қуёшдан қўрқишнинг ҳожати йўқлигини билдириш учун соҳилда ҳаммага намоён этилувчи тажрибалар тўғрисидаги муҳим хабарлару янгиликлар билан пайдо бўлди... Унга назар солар эканман, мана шунақанги гўзал аёллар муҳим янгиликларни эълон қилинишидан бурун билиб олишади, яна уларнинг аҳамиятли эканлигига ҳаммани ишонтиришади, деб ўйладим. Валентина тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмагани учун эса ундан бағоят миннатдор бўлдим.

Жазирама иссиқ ва момақалдиरोқли кун эсимда. Кейин бирдан тропика, денгиз ҳавоси уфурди, илиқ ҳовур, ёввойи гуллару ўрмон ўсимликларининг бош айлантирувчи муаттар иси ер узра бирваракайига кўтарилди. Ҳечаси деразам тагида қадам товушларию кимнингдир овозини пасайтириб гапиргани эшитилди...

Кўпинча ишлашни оқшомга қолдирардим. Шимолий пристандан унча олисда бўлмаган — учқур элда икки-уч дақиқада етиб бориладиган ердан кўнглимга ёқадиган жой топгандим. У ерда ўтлар яккам-дуккам бўлиб ўсиб ётган тақир қиялик, тошу қум, сийракланиб қолган қарағайлар, харсангтошлар остидан кўм-кўк булоқ қайнаб чиқиб турган ям-яшиллик, кимсасиз ингичка ёлғизоёқ йўл бор эди. Приморье хиёбони деган кўҳна ном билан аталувчи бу ерда то қуёш ботгунча бўлардим. Ҳамма нарса бу ерда ёввойи ҳолда эди: ўт ўриш машиналари, бута ва дарахтларни хароб қилувчи қайчилар, сунъий майсазорлару программалаштирилган ранг-баранг гулли яшил гиламлар унутилганди. Еқарди бу менга. Енгил нафас оларди киши бу ерда, фақат бир кун... Баданимда тўсатдан қандайдир оғриқ бошланиб, ҳушимдан кетдим, юрагим санчди. Денгизда эса сербар оппоқ елканлар, гидропланларнинг буғи, уфқда бегона кўк кема кўзга ташланарди.

Хиёбонга боришни вақтинча йиғиштирдим. Соғайгунимча беш кун ўтди.

Кейин яна таниш қарағайларни, оқ гулларни кўрдим; беш кун бурун бу гуллар йўқ эди, мен йўғимда очилибди улар. Ҳамма нарса ўзгарганди бу ерда. Ям-яшил сойликдан эса ғовур-ғувуру кулги, хурсандчилик овозлари эшитилиб, ясатилган эль, оқ кўйлакли келин, оқшомги кўланкалар кўриниб турарди.

Ҳафта ўтгач, кунлар исиб кетди, денгиз худди сут буғидек илиқ бўлиб қолди, бутун теварак-атроф, нақ импрессионистларнинг расмларидагидек, ёғдунинг ёрқин нуқталарида сариқ, зарғалдоқ ва тилларангга бўялганга ўхшарди. Осмонда қуёш ҳукмронлик қиларди. Хиёбонлар, кўчалар қандайдир дим, тиқилинч эди.

Андрей Никитин, Даниил Розов, мен, яна ўз одамларимиздан икки-уч киши кўз қамаштирувчи кўйлак кийиб олган қандайдир нотаниш қизлар билан биргаликда яқшанба кунни тонг-саҳарлаб Уссурига учиб бордик. Дам олишга қумлоқ тилни танладик, нимагадир гулхан ёқдик, сувга қармоқ ташладик. Никитин ёши улуғлигини назарда тутиб, менга балиқ овлаш сирларини ўргата бошлади. Кейин бу жонига тегди шекилли, ўзимни ёлғиз қолдириб кетди. Қумда секин-секин қадам босиб, кўм-кўк чангалзорга бордим — уни учиб келаётганимиздаёқ кўз остимга олиб қўйгандим. Бу ерда, нақ соҳил бўйида, илдизлару қамичлар ёнида, сувости ўтлари орасида балиқларнинг сузгичлари чўғдек қизариб кўринарди. Балиқни қўл билан тутса ҳам бўларди бу ерда. Суви муздек, устини сийрак туман тутуни, қоплаган ажойиб кўрфаз эди бу. Эски кулранг қумга тушган оёғим излари бирпасда сувга тўларди. Арилар қулоқни тешгудек гўнғилларди. Дарё тошқини қирғоққа чиқариб ташлаган — пўстлоғи шилинган ялтироқ поялар орасидан узунчоқ кўк мевали учқат пояси кўриниб турарди.

Кўз қирим билан нотаниш бир кимсани — у биз билан келганлардан эмасди — кўриб қолдим; майда тошчалар ҳар замонда тарақлаб кетар, буталар икки ёққа сурилар, ора-чора қора соч кўринарди... аёл-ку у. Жойимда тўхтаб, кузата бошладим. У қирғоқдан бирмунча наридан тез-тез юриб бориб, кўздан йўқолди, кейин бир лаҳзагина кўриниб ўтди — қуёш унинг кўйлагини чангалзор-ўрмондаги ағдарилиб ётган дарахт ёнида бир зумгина ёритиб юборганди. Уёқда шунақанги қўрқинчли, шунақанги хилват жойга олиб борувчи — дарахтлар қирқиб очилган тор йўл бор эди-ки... бироқ у тор йўлдан кетмади. Йўқ... Бошқа томонга йўл олди.

Кечга яқин чангалзор-ўрмон ёнидан эль парвоз қилиб, осмонда муаллақ турди-турди-да, учиб кетди. Шунда хаёлимга ғалати ўй келиб, мулоҳаза қила бошладим. Э, йўқ, дедим кейин ўзимга ўзим, бундай бўлиши мумкин эмас! Хаёлимга эса шундай фикрлар келганди: «Мен уни

ганийман, кўрганман... «Гондвана»да. Илгари ҳам кўрганман. Гарчи башараси кўринмаса ҳам, унинг юришини фитотронда олинган кадрларда кўрганман. У бу ерда қаердан пайдо бўлиб қолди? Э, дарвоқе, мактубни эсласанг-чи, лойиҳа тўғрисида у беҳудага ёзмаганди-ку. Лойиҳа уни биздан кам қизиқтирмайди-ку. Демак, у қаердадир шу атрофда, соҳилда. Қаердадир шу атрофда...»

Сувга тушиб, соҳил бўйлаб беихтиёр, аста-секин қадам босиб боравердим. Чап томонимдаги — қўлтиқ билан кўшилишиб кетган кичикроқ кўлмак билинар-билинемас мавжланарди. Балиқ бор, деб ўйладим-да, эгилиб, эҳтиётлик билан яқинлашдим унга. Соям шундай бир йўсинда тушаётган эдики, балиқ мендан чўчимай, бемалол сузаётганди. Қўлимни сувга тиқиб, секин-секин тошу қумларни тўдалашга тушдим. Кичикроқ ғов ҳосил бўлди. Бу ишни ихтиёрсиз қилгандим. Шунинг учун ҳам балиқни оқар сув томони тўсиб қўйилган кўлмакда кўрганимда жудаям ажабландим. Назаримда сувда бир гала хариуслар бордек туюлди. Қўлтиқ томонни қуруқ ходалар билан тўсган эдим, сув лойқаланиб кетди; қўлларимни тиқиб, бир нечта балиқни ушлаб олдим-да, қолганларини ўз эркига қўйиб юбордим. Орадан бир соат ўтгач бақирӣқ-чақирӣқлар эшитилди: мени қидиришаётганди. Урнимдан туриб, шерикларимга пешвоз юрдим. Қўм-кўк водийдан эсаётган ўрмон шамоли голубика¹ ва қўзиқориннинг хушбўй исини келтираётганди.

— Ҳақиқий балиқчи экансан-ку ўзинг!— ҳасадланиб бақириб юборди Никитин овимни — ўн битта балиқ ўзини кўз-кўз қилаётган ингичка чивикни кўтариб келаётганимни кўргач.

— Узинг-чи? Бирор нарса тута олдингми?— дея жиддий қиёфада суриштирдим.

— Биттаям тутолмадим. Омадим келмади.

Бошқалар ҳам етиб келишиб, табриклашишга, хушомадгўёна илжайишга тушишди. Худди мен қаҳрамонлик кўрсатгандек эдим. Кимдир ҳатто мени кўтар-кўтар қилишни таклиф қилдиям.

— Керак эмас,— дедим,— бу менинг улушим. Аёллар балиқ шўрва пиширишади, бошқалар мева-чева, қўзиқорин теришади.— Шундай деб, уларга тер тўкишлари лозим бўлган қия тепаликка қўлим билан ишора қилдим.

Улар кулишдан тўхташди, чеҳраларига ташвиш кўланка ташлади: ҳаммалари ҳам балиқ шўрва пишириш билан

¹ Голубика — шимол ботқоқликларида ўсадиган мевали бута ва унинг тўқ кўк меваси.

банд бўлишни афзал кўраётганлари очиқ-ойдин сезилиб турарди. Кейин улар биттадан балиқни олиб, қорнини ёриб, ичак-чавағини тозалашга тушиб кетишди. Мен эсам, худди бунга дахлим йўқдек, қумга узала тушиб ётиб олдим. Бироқ, ўшанда мезоскаф билан юз берган ҳодисани худди кўриб қоладигандек, кўм-кўк осмонга қараб ётиш кўрқинчли туюла бошлади. Юрагим сиқилди, ўгирилиб ётиб, қўлларим билан юзимни беркитиб олдим. Димоғимга ўтларнинг ўткир ҳиди урилди... Енгинамдан эса қувноқ, жарангдор овозлар, кулгию ҳазил-ҳузиллар, ялангоёқ қизларнинг қумга оҳиста босилаётган қадам товушлари эшитиларди.

Кимдир «Қуёш Соҳили» лойиҳаси тўғрисида гапираётганди, бироқ мен, худди гаранг одамдек, сўзларни элас-элас эшитиб, маънисига тушуниб етмас, бўлаётган гап-сўзларнинг бир-бирига боғлиқлигини фаҳмламасдим. Бир неча дақиқа азобли ўйга чўмганимдан сўнг кун булутли, одатдагидек, ташвишли бўлиб қолди. Никитин яқинлашиб, ёнимга ўтирар экан:

— Нима бўлди сенга?— деди.— Қасалмисан?

— Қўйсанг-чи, бинойидек...

— Мен эсам ўйлабманки... Гулхан ёнига юр, исинасан.

— Раҳмат. Нимага энди совуқ қотаётган эканман, қаёқдаги гапларни топасан-а.

— Шунақага ўхшаб кўринди-да менга. Биз билан келганингга афсусланаётганинг йўқми?

— Йўқ. Ҳаммаси жойида. Бир ўзим нимаям қилардим? Иссиқ чойдан борми?

— Мана кўрдингми, айтяпман-ку, совуқ қотгансан деб, ушлаб кўриб билсаям бўлади музлаб кетганингни, хоҳлаган одамнинг тасдиқлайди буни!

Ҳамроҳларим навбатма-навбат яқинлашиб, таъкидлаб, ташвишли оҳангда чўзиб гапира бошлашди:

— Вой-бў-ў, роса муз-кесак бўлиб қолибди-ку!

Кейин гулхан ёнига олиб бориб, қўлимга қайноқ чойли катта бир кружкани тутқазишди.

— Лимон ўтли чой-ку!— дедим пайқаб қолиб.— Учқатдан ҳам солинган.

Енгил тортдим, лекин бунақанги кескин ўзгаришдан ҳатто кўрқиб ҳам кетдим; чинданам, нима бўляпти ўзи менга, қаттиқ касалман шекилли. Лекин энг азобли дақиқалар ўтиб кетганди. Ўтиб кетганди! Дарахтларнинг кўм-кўк шоҳлари ортига ботаётган олтин баркашсимон қуёшни энди кўрдим, заранг ерлару ўпирилиб тушган тошлар орасидан солган асрий ўзанидан, тошлар устидан чарчаш

нималигини билмай оқаётган дарё нақада кенг ва кўркамлигини энди пайқадим.

Бирдан қизишиб, лойиҳа-ю, Ольмин билан учрашувим ҳақида гапга тушиб кетдим...

— Бу ўша Ольмин эканми?— Никитин шундай деб сўради-да, нимагадир оғзини қулоғига етказиб илжайди.

— Йўқ,— дедим,— бошқа шекилли. Аммо, ишончим комил эмас.

Уларнинг юзлари буғдоймағиз, вақтлари чоғ эди — иссиқ қуёшли бу кўм-кўк водий ором бахшлаётганди. Атрофимдагилардан илҳомланиб, худди сўзга чечан бўлиб кетгандек, яна тилга кирдим. «Гондвана» худди ёнгинамда турган каби, ҳеч тап тортмай, у тўғрисида тинимсиз гапирдим. Тилга олганларим хотира эмасди. Шунчаки сўзлар эди. Беш-ўн йилдан сўнг «Гондвана»да нималар юз беради? Океаннинг ҳоли нима кечади? Уни қуёш ёғдусига тўйинтириш, кўп қаватли, яна яроқловчи қилишга уриниш ўнгидан келармикин? Йўқ, океан мулочим тортмайди. Фақат бойийди яна. Сув қопқоронғи тубсиз чуқурликка тушиб борган нурларни гўё бир пардадек, ҳаётнинг юпқа қатламидек ютиб юборади холос,— бу оддий тасодиф.

— Ярим километр чуқурликкача,— деб тугатдим гапимни,— ҳамма жойда шундай бўлади. Ҳаёт ва ёруғлиkning ғоятда улкан манбалари бу.

— Бу ҳозирдаёқ зарур, деб ишонасанми?— сўради Розов, шунда ҳаммаям завқ-шавқимга қўшилмаётганини бирдан сезиб қолдим.

— Нимани назарда тутяпсан?

— Хўш, мана, нимани назарда тутяпман: сен айтганингдек қилинса, кейин океанни илгариги ҳолига бошқа қайтариб бўлмайди. Қайтариб бўлмас ўзгартиришдир бу.

— Бунинг кераги ҳам йўқ.

— Ким билади яна. Аллақачон сайёраимизда ҳаддан ташқари кўп ўзгаришлар қилиб юбормадикмикин? Бутун-бутун денгизлар фермага айланганда нималар юз беришини мен билмайман. Балки, жудаям иссиқ бўлар...

— Иссиқни бошқа ёққа — космосга, Марсга, Юпитерга буриб юбориш мумкин.

— У ёқда — Марсда, Юпитерда нима ўзгаради?

— Бу энди олис келажакнинг, жудаям олис келажакнинг гапи.

— Эҳтимол,— деди жавобан Розов хотиржамлик билан.

— Аждодларимиз тентак одамлар бўлишмаган,— маънодор қилиб деди Никитин.

— Биз океанни қай ҳолда билсак, улар уни бизга шу,

қолда қолдириб кетишган!— деб ҳайқириб юборди сарғиш-похол тусли кўйлак кийган қиз.

— Жудаям унчалик эмас,— бирдан унга эътироз билдирди Розов.— Инсон ўзи пайдо бўлган ўша қадим замонлардан бери теварак-атрофида нимаки бор, ҳаммасини ўзгартиряпти. Ўзгартиришга киришилгандан сўнг эса уни ярим йўлда шунчаки тўхтатиб қўйилмайди. Бу моддийлашган вақтга ўхшайди. Лойиҳадан нима кутиш мумкинлигини дастлабки тажрибалар кўрсатади.

— Нима, сен ҳисоб-китобларга ишонмайсанми?— сўради Никитин.

— Гап ҳисоб-китобдами ахир? Ҳаммаси эҳтимолдан узоқ бўлмаган, дадил илмий фаразларга асосланган. Агар фотонлар акс эттирилса... агар зарралар тарами Қуёшга етиб борса... агар магнит бўрони уларни йўлдан адаштирмаса... агар... Нимасини айтасан яна! Ҳеч ким бунақанги ишни бўйнига олмаган пайтлар бўлган бир замонлар. Қачонлардир деярли беҳато ишлаганлар. Қуёшни юқори энергия тарамлари билан текшириб кўриш — бу энди ортиқча даҳмаза. Нимадир амалга ошади, нимадир аниқланади. Биттаси бўлмаса, бошқасига эришилади. Ишқилиб, қандайдир натижа қўлга киритилади,— мана шуни билганимиз учун ҳам бунини ўзимизга раво кўришимиз мумкин. Олмин билан яна бир марта гаплашиб кўринг. Фақат очиқчасига гаплашинг. Қуёш нурлари йўналишини ўзгартиришга, уларни бир ерга тўплаш мумкинлигига наҳотки унинг ўзи юз фоиз ишонса? Ишонмайди! Ахир у олим-ку. Ўйлайманки, у тажрибанинг битта, иккита эмас, бир қанча хилини аллақачон пишириб қўйган. Бу ҳозирча тажриба қурилмаси. Айтайлик — реактор. Уни тайёрлашади-да, учирашади, ана шунда у билан қандай муомала қилиш кераклиги маълум бўлади.

— Хўш, ана учирашди-ям,— чўзганча деди Никитин, кейин менга ўгирилиб, бирдан сўраб қолди:— Анови, ўзинг айтиб берган иш, воқеа нима бўлди?

Гапини тушундим: у Аирани эслаганди.

— Нима деб айтиш мумкин бу ҳақда?— дедим унга жавобан.— Эҳтимол, ўзинг бунинг уддасидан чиқиб гапириб берарсан, бир уриниб кўр.

У гарансираб менга қаради-да, миқ этмай қолди, кейин очиқ кўнгиллик билан жилмайди.

— Афсусл— нозланиб ҳайқирди сарғиш-похол тусли кўйлак кийган қиз.— Нима тўғрисида гаплашаётганингизга тушуна олмаяпман.

— Қанақадир қалтис, дудмол гапларни айтишяпти,—

бошқа бир қиз шундай деди-ю, шу заҳотиёқ кечки салкин-дан жунжикиб кетди.

— Қалтисми?— қайталаб сўради Никитин.

— Қалтис,— деди унга жавобан қиз.

— Ҳозирча ошкор этиш мумкин бўлмаган... гапнинг тагига етишни хоҳлайсиз-а. Микроскоп билан ўргансангиз, қисқич билан ушлаб кўрсангиз-а.— Никитин оғзини қулоғига етказиб илжайди.— Кейин меням, нақ энг ривожланган бир ҳужайрали содда жонивордек ённки моллюскалардек кўздан кечиришни кўнглингиз тусайди-а.

— Бунақанги истакни сен қандайдир ғайритабиий иш деб ҳисоблайсанми?

— Ҳисобламайман. Важларни тушунишга уриняпман, холос.

— Важлар? Мана улар: биринчидан — зерикиб қолдик, иккинчидан — уйга кетиш керак.

— Уйга кетамиз!— овозини баландлатганча деди Розов. Менинг қиёфадошим эса шеър ўқишга тушди:

Товланаркан олтинранг зиёда
Нилий кўклик уради гирён.
Келгил, сен, эй, юрак, эй шаббода,
Олисларда қолган, эй навқирон!

Эль томонга юрдик. Унинг офтобдан алвон тусга кирган, биз, одамлар деярли тушуниб етмайдиган — ёмғиру дўл, шамолу фалокатлардан сал-пал ғадир-будирлашган ён томонлари кишига ҳузур бағишлайдиган даражада илиқ-иссиқ эди. Эль, худди тирик мавжудот сингари, ўзининг қушдай енгил эшикларини очиб, бизга трап туширди. Бу ишларнинг ҳаммаси шу даражада оҳишта, бир маромда, ҳатто хушоҳанглик билан қилиндики, беихтиёр ўйланиб қолдим: балки конструкторлар хотиранинг юлқа электрон қатламлари орасига, никель билан пластик жисм тагига кичкинагина юракчани яшириб қўйиш йўлини топишгандир.

Бир зумда қирмизиранг осмонга кўтарилдик. Ортимиздан қуёш, узун соялар орасидан гуллар кўриниб турган қумлоқ тилдаги қарағайлар кузатиб қолишди.

Яна шеър қулоғимга чалинди; унинг сўзлари таниш эди...

Қушнинг қора сояси шундай дам
Замин узра сирпанар доғдай худ.
Сўнгра-нима? Сўнг яна кенг олам,
Кенг осмонлар гўёки беҳудуд!
Уфқлар-чи! Яшиллик! Утлоқлар,
Майсаларнинг фусункор бўйлари.
Бизни, дилбар, кутмоқда узоқлар —
Оқ қайинлар, мажнунтол куйлари.

Бу мисраларни ёддан билардим. Лабларим таниш сўзларни пичирлар экан, зиқ бўлиб кетган қалбим уларга садо берди:

Йўл тугамас, ҳаёт ҳам давомдор,
Ярим умр — гўё ўтмишдан бир кун,
Гўё лаҳза... ва бермай эътибор
Деразадан мўралар мана тун.

ГАРМОНЧИ ИГИТ. БОЛАЛИГИМДА УЧРАГАН НОМАЪЛУМ АЕЛ

Қўлимда китоб, жудаям ажойиб китоб бор эди: сўз ва сатрларни ўқиш, муаллиф ниманики акс эттирмоқчи бўлган бўлса, ўшаларнинг ҳаммасини кўриш,, сўзларни эшитиш мумкин эди; мўъжизаларга кўникиб қолганим эса унинг мутлақо фаройиблигини англаб етишимга ҳар қалай халақит бераётганди; аслида китоб муқовасига яшириб қўйилган мўъжазгина тугмачани босилса тамом, тасаввуримдаги дунё ҳақиқатга айланарди-қўярди...

Аммо тугмачани босиш тез-тез хаёлимдан кўтариларди. Чунки қадимда қандай ўқишган бўлса, шундай ўқишни яхши кўрардим-да. Борди-ю, кўнгилхушлик қилишни ҳоқласам... баъзида оддий усулни эслаб қоламан: бунда кузатиш программаси ўчирилиб, генератор қайта созланади, контактлар ўрин алмаштирилади — кейин озгина сабртоқат етса, бас, катта китоб ғалати ўйинчоққа айланади. Китоб мундарижасини ўзгартириш, асарни муаллиф номидан давом эттириш ёки, аксинча, қисқартириш мумкин. Асар қаҳрамонлари деярли жонли ёки, ҳар ҳолда, шунга яқинроқ бўлади, кўз ўнгимда хатти-ҳаракатларию феъл-атворларини, бинобарин, шахсий тақдирларини ҳам ўзгартиришади. Ҳеч вақога арзимайдиган бирон-бир роман бунақанги кутилмаган соавторликдан ютади. Ҳар қанақанги ўзгартириш уни фақат яхшилаётганга ўхшайди. Ҳар бир янги сўз ўринли ва зарурдек туюлади. Иккинчи томондан эса, қисқартириш ҳам фойдали эди: воқеалар ойдинлашиб, образлар бўртиб, кўзга яққолроқ кўринади. Аммо-лекин яхши китобга қўл теккизиш жудаям қийин. Қисқа ва лўнла жумлаларда бир-бирига умрбод қовуштирилган нафосат ва фикр четдан ҳар қанақанги зўр бериб қилинадиган ўзгаришларга қаршилиқ кўрсатади. Алоҳида-алоҳида қараганда, бунақанги китоблар, ўз андозасига кўра, ўзинча яхши. Аммо менни ҳаминиша бир сир ҳаяжонга соларди: сўзлару уларнинг мусиқавийлигини мен учун биронта ҳам

қуруқ ёзувдан иборат инсценировка ўтай олмасди. Эҳтимол, пайти келиб, қачонлардир инсон санъатнинг бу назари турини — китобларнинг кино тилига кўчирилишини ҳам ўзлаштириб олар. Аммо сўз санъати бир ерда қотиб қолмайди-ку. Юракнинг ҳар қанақанги тепиши сўз билан боғланган, унинг ўрнини босадиган ҳеч нарса йўқ. Сўзлар бизни дунё мазмуни билан боғлаб туради. Фақат шулар — сўз ва жумлаларгина бизга воқеаларнинг ҳақиқий маъносини, тўғрилигини етказа олади. Сўзлар бўлмаса биз нақ сўқирмиз. Бу парадокс ҳам эмас. То нарсалар, одамлар, уларнинг хатти-ҳаракатлари бирор сўз билан аталмас экан, сайёра рангли калейдоскопнинг ўзгинасидир.

Икки-уч марта ўқиб чиққанымдан сўнг хаёлимда ғалати образ гавдаланди: сюжетга умуман алоқаси бўлмаган бир йигит тўсатдан асарда пайдо бўлди. Уни ўзимча шундай тасаввур қилдим: ёноқ суяклари бўртиб чиққан, сал-пал ясси пешонасида ажинлар узунасига из солган, кўккўз, фарқи наридан-бери очилган сочи — қўнғир. Тугмачалари бор бу антиқа электрон машина-китобга қўл теккиздим дегунимча, худди шу қиёфа дам-бадам китоб қаҳрамони ўрнида намоён бўла бошлади. Уни гармончи деб атадим. Қадимий гармонь унинг қуёшдан қорайган қўлларида жаранглаб, тиниқ овоз чиқарарди. Хаёлимда уни шундай тасаввур этгандим — кўз ўнгимда ҳам у шу кўйда намоён бўлди.

Кейин китобдаги ҳамма нарса ғалати тарзда қоришиб кетди: энди мен уни ўқимаётган, балки хаёл сураётгандим. Аммо гармончи чертиб чалишлари билан қачонлардир мени завқлантиришга улгургани — шунинг учун ҳам кўзимга кўринди дегунча, уни узоқроқ тутиб туришга уринардим. Кейин узоқ-узоқ вақтгача гармон чалиниб турарди. Булар барининг оддий сабабчиси: биотоклар эди... Аммо-лекин гармончи йигит шунақанги жонли ва қувноққа ўхшардики, бора-бора шубҳаларимдан асар ҳам қолмади: эҳтимол, бирон кунги уни кўргандирман. Ёинки, қачонлардир хаёлимда туғилган образ мени ҳайратга солиб, хотирамда ўчмас из қолдирган бўлиши ҳам мумкин-ку?

Қай бири тўғрироқ, ўзим ҳам билмайман. Қўшиқ, куй, ҳатто биттаю-битта мусиқавий фраза¹ни эсладим дегунимча, кўз ўнгимда у гавдаланардию... чалишга тушиб кетарди. Қийиқ, сал қисилган кўзлари эса ёнгинамдан олисолисларга тикиларди. Бир гал назаримда, унинг кўзлари ғамгиндек, фақат ўйноқи ёғдудан улар шунақа порлаётган

¹ Фраза — куй ва ашуланинг тугал бир бўлаги.

дек, сал-пал кулаётгандек туюлиб кетди. Кейин: бу унинг гармон чалиши билан боғлиқ эмасмикин, деб хаёлга толдим. Чунки маҳоратнинг шундай олий даражаси борки, у пайтда ҳар қандай мавзу ҳам кашфиёт сингари жаранглайди. Ана ўшанда куч-қудрат, жозибadorлик, нурунийликнинг узoқ лаҳзалари сабабкори ёғду вужудга келади.

У аллақачон чалишнинг хўп ҳавосини олганди.

Унинг катта-катта кафтлари кумуш тахтачаларга теккан эди, хонани мусиқа овози тутиб кетди. У деярли гапирмасди. Фақат чаларди. Чалганда ҳам мен учун эмас, кўпроқ ўзи учун чалаётганга, худди ўтмиш, замон, турли одамлар ва турган гапки, севги ҳақидаги ўйларини куйга солаётганга ўхшарди. Унинг мусиқавий фикр-мулоҳазалари нималардан хабар бераётганди?

У чалди дегунча, дарёдан бошланган қадимий кўчалар, кимнингдир-оппоқ рўмоли, қизларга хос ёрқин қирмизи лаблар, баҳорги лаппа-лаппа қор ва совуқ оқшомги шуъла кўзимга кўринарди... Мусиқа — бу жилваланиб товланувчи шабнаму гирдибоддаги ўт-ўланлар, сой айланмаси орқасидаги яшил тепаликлару кўл юзидаги тўлқин қирралари. У — соҳилда шитирлаб турувчи, шох-шаббалари остидим дарахт қуббаси. Қамишзорлар шитирлаши ҳам шекилли... Куй — кўм-кўк осмон, шамоллар, баланд қарағайлар, толзорларнинг хира ёғдуси, қайинлар, лак-лак тўлқинлар босиши ҳақида ҳикоя қиларди. Ёз яшнаб кетди!

Гармонь киши кўнглига нималарни соляпти? Ойдинсиз олис тунлару қора қушларнинг осмонда чарх уриб учини эслатапти. Само эса, нақ томдек, ер узра осилиб турибди. Дарёларнинг яшил иҳоталари — қалин буталар баргини тўккан. Чакалакзорлар ҳам қишки уйқу олдидан хайрлашиб, баргларини шитирлатишяпти.

Товушлар жонли эди: сочи фарқи текис очилган қиз қишлоқ четидаги иҳота орқасига чиқди. Қош қорайяпти. Ёмғир томчилаяпти. Атрофни туман қоплаяпти. Ҳаммаёқ сукунат кўйнида...

Яна товушлар эшитилади. Биллур овозига ўхшайди улар: совуқ. Қор. Очиқ осмонда — кўкиш, сирли чўғлар порлайди. Одатдагидек, мусиқа фасллар ҳақида ҳикоя қилаётганди. Гармонь куйлайди, қадимги кўшиқ янграйди. Гармонь чалаётган йигитнинг кўзлари билинар-билинемас шўх-шан боқади. Бармоқлар, худди қушларнинг қанот қоқишидек тинимсиз ҳаракат қилади: жаранглайвер, жаранглайвер, гармонь! Чалавер, гармончи йигит.

сурганча ухлаб қолдим.

Тушимга билинар-билинемас сезилувчи ҳидлару шитирлашлар кирди. Деразани ёпмагандим чоғи, эрталабга яқин хона совуб кетди.

Аммо уйғонганимга анча бўлганди. Гаплашаётгандим. Бироқ ким билан?..

...Дераза таггинасидаги стулда сочи калта қилиб қирқилган, хушбичим бўйнига асл маржонларнинг ингичка тизмасини таққан аёл ўтирарди. Маржонлар қуюқ қон ёки тўқ занг рангисимон қип-қизил бўлиб, кўринишидан нақш-нигорли, бироқ силлиқ эди: нурлар жилваланарди уларда. Узоқ вақтгача, то гаплашмагунимизча уни таний олмадим.

— Ташқари совуқ,— деди у,— деразани ёпиб қўя қолайми?

— Йўқ, керак эмас, борди-ю, ўзингиз совуқ қотаётган..

— Мەъни?— ажабланганча сўради у.— Мен совуқ қот-япманми? Йўғ-э...

Унинг бу луқмаси ташвишга солиб қўйди мени. Деразадан анча наридаги стол ёнида ўтирган бўлсам ҳам сал-пал жунжикиб кетгандим. Ҳар қалай, кўп ўтмай титроғим бо-силди. Ҳозир тунлиги-ю, шу боисидан унинг бемаҳал ташрифи— шундай деб ўйлаш жоиз бўлса-да,— мени ажаблантирмади. Тўғриси, шу хусусда ўйлашга уриниб кўрдим, бироқ унинг келишининг бирор сабаби бор-йўқлигини сира била олмадим. Тушим худди узилган жойидан бошланаётганга ўхшарди.

— Маржонларим ёқадими сизга?— У соддадиллик билан, аммо мутлақо самимий оҳангда сўради.

— Жудаям чиройли маржонлар экан,— дедим-у, бир пайтнинг ўзида унинг бошқа саволига ҳам жавоб бергандек, тўсатдан ўзимда қандайдир бошқача бир ҳиссиёт сездим. Маржонларга алоқадор бўлмаган бу иккинчи савол, назаримда унинг учун муҳимроқдек туюлди. Шунга қарамай, суҳбатнинг махфий маъноси ҳали ҳам онгимга етиб бормаётганди.

Аёл жилмайди. Кейин:

— Мен эсингиздаманми ё унутиб юборганмисиз?— деб сўради.

Эсладим уни. Лекин овозимни чиқариб ҳеч нарса демедим. Сукут сақлаганча, шунчаки бош силкиб қўйдим.

— Яхшиям эсладингиз,— деди-да, у яна жилмайди.

У сезилар-сезилмас жилмаётганди. Лаблари эмас, фақат кўзлари кулаётганди унинг. Бирдан нима учун у маржон-

лар тўғрисида сўраганини тушуниб қолдим. Энди уни бошқа кўрмаслигимга ишора қилганди у. Мана у нимани айтишни хоҳлаган менга! Худди фаҳмлаганим тўғрилигини тасдиқлагандек, аёл бошини силкиди.

— Сизни кўрмаганимга анча бўлди,— дедим-у, шу заҳотиёқ... Бир замонлардагидек... бундан деярли қирқ йил муқаддам, қишда у қўлини менга узатиш учун қор босган чуқурликка энгашган пайтидагидек, чеҳраси жиддийлашганини, ҳатто ташвишли тус олганини сездим. Аммо, ҳамма гап шунда эдики, у ўша пайтда қандай бўлса, ўзгармай шундайлигича қолганди, мен ҳам нимагадир бунга асло ажабланмадим.

— Нима бўлди?— деб сўрадим.— Қаерга ғойиб бўлган дингиз?

Ниҳоят у кулиб юборди. Саволим шу даражада фавқуллодда бўлганди-да.

— Тушунаман,— деб хатоимни тўғриладим.— Ҳатто жуда яхши тушунаман, қанчалик мураккаб...

Унинг кўзларида кулгу қотиб қолди. Гўё мен ундан, бу учрашувдан нима ҳожат — фақат туш-ку бу, деб сўраётгандек эдим.

— Бироқ тушда вақт бошқача кечади!— деб ҳайқириб юборди у.— Бир дақиқа ичида жуда кўп нарсаларни гаплашиш мумкин.

Мен яна унинг жавобидаги махфий маънони англадим: «Майли, буларнинг бари тушлигича қолаверсин!» Шу билан бирга, кутилмаган ва мутлақо фавқуллодда нимадир юз берганлиги туфайлигина, уни илгари кўриш менга насиб қилганини фаҳмладим. Нима мажбур этган уни бунга? Шимол қишлоғида яшаган чоғларимдаги қишни эсладим... Қандай воқеа содир бўлганди ўшанда?

— Йўқ, тушуна олмаяпман...— дедим рўйи-рост, аёл эса, турган гапки, нима тўғрисида гапираётганимни фаҳмлади.

— Бу бир замонлар юз берганди,— деди у.

Мана, гап қаёқда, деб ўйладим-у, миямда яна бошқа, ҳақиқий жавоб туғилди: худди ўша воқеадан сал илгарироқ, кунлардан бир кун, вақти-соати етиб, космик зонд уёқда, Жавзо буржи сайёрасида чуқур қаъридан сув ости гулини юқорига кўтариб чиқди. Бу бизнинг еримиз зонди эди. Аждодларимиз коинотга жўнатган зонд оташга айланган сайёрага яқинлашишга, унинг теварагида айланиб учиб, қўнишга, сув қаъридан ўлжасини олиб чиқишга улгурганди. Ҳамма гап мана шунда эди! Ўхшашлик тасодифий ҳамда қонунийга ўхшарди. Аммо... мени ҳайратга солган — йиллару парсеклар билан ажралиб турувчи воқеа-

лар ва фактларнинг ўзаро боғлиқлигини сўзлар ёрдамида қандай ифодалаш мумкин?

Гапни олисдан бошлашимга тўғри келади.

Бизга оламда ким ўхшайди? Ҳаёт бор дунёлар қаерда? Илмий текширувчилару хаёлпарастларнинг бутун-бутун авлоди бу саволларни ўзларига бериб, уларга жавоб топишга интилишган. Ҳатто, математик аксиома ва доимий миқдорларга асосланган жумлалар билан фикр алмашиш гўё манфаатлидек, сайёралар ҳамда юлдузлар аро алоқа-муносабатлар учун тахминий сўзлашув тили — менкосни ўйлаб топишди. Охир-оқибатда эса маълум бўлдики, цивилизация¹ тараққиёти даражалари бир-бирига яқин шароитлардагина алоқа-муносабат ўрнатиш мумкин экан. Бошқа вазиятда эса, сўзлашув ҳатто кулгили тус олар ва унинг оқибати қандай тугашини олдиндан айтиб бериш мушкул эди. Воқеаларнинг табиий ривожланишига аралашиниш учун, ахир, ким ҳам таваккал қила оларди? Мабодо бир марта шундай таваккал қилинса, буни ҳамиша такрорлаб туриш заруриятдан қутулиш қийин. Бошлагач, тўхташ мумкин эмас. Фақат бунақанги таъсирнинг кўпайишига йўл қўймаслик тўғрисида гапириш мумкин, аммо бу ҳам жуда катта диққатталаб иш: ҳаракатдаги кучлар майдонига макон-замон чиқади-да, ахир. Биз қадрига етмайдиган яна бир омил бор. Бу — энергия-аниқликдир... худди шундай... Электрон машина вергулдан кейинги ўттизта аломатни ҳисоблаб чиқариши учун энергия зарур: ҳисоблаш узоқ вақт талаб қилади, чарчатади. Бу неча-неча соатлару кунлаб ишлаш — энергиянинг сарфланиши демак. Фақат ана шундагина ҳисоблаш натижаси аниқ бўлади. Борди-ю, катта миқдорлар, ғоятда ўта аниқлик тўғрисида гапирилса-чи? Агар, мисол учун, элликта, юзта аломатни ҳисоблаб чиқиш зарур бўлса-чи? Агар гап сайёралар ёки ҳатто қуёш системаси кўламида кетса, албатта, бу ҳеч кимга кераксиз, абстракт масаладек кўриниши мумкин.

Лекин, ўзга бир сайёра «от ўйинлари»ни бошқариш учун олис-олисларга жўнатилган космик зонд ҳолатини ҳисоблаб чиқиш талаб қилиняпти, деб фараз қилсак-чи? Бунинг боиси, зонднинг механик қўллари ҳаракати аниқ, электрон кўз қорачиқлари қуш кўзлари каби тийрак ишлаш-лидами? Йўқ. Гап метрлар, сантиметрлар тўғрисида кетяпти, жиҳоз таг-туги йўқ коинот бўшлиғидаги шу ўлчовлар орасини сезиши лозим. Биттаю-битта атомни катталаштириб кўрсатадиган шиша остида текшириши шарт. Кўзга

¹ Цивилизация — кишилиқ жамияти тараққиётининг уч босқичидан учинчиси.

кўринмас нишонга тегиши, океан остидаги қум донасини ажратиши керак. Эҳтимол, рақамларни ҳисоблаш булардан ҳам машаққатлидир.

Юзта рақам... Яқин ўтмишда бутун сайёра энергияси шунга тенг эди. Бир юз йигирмата рақам — бутун қуёш системаси энергиясини билдирарди. Аниқлилик ва ишончлилик мана нима демак. Яқин масофадан, сайёранинг ўзида туриб бошқариш керакми? Марҳамат. Фақат унда сайёрага энергия узатиш лозим. У ҳам узоқдан, яна аниқ узатилиши шарт. Лекин, ахир, фақат зондлар билангина, фақат киберлар билангина бошқариш шартмас-ку...

Турли даражадаги цивилизациялар ўртасидаги муносабат — мана нима учун, энг аввало, бизнинг биронтамининг қўлимиздан келмайдиган вазифа.

Аммо-лекин ўзимизга баб-бараварлар билан алоқа-муносабат ўрнатиш — бу бутунлай бошқа гап. Бунақанги алоқа-муносабат ҳаммавақт тараққиётни деярли тезлаштиради. Унга ақл бовар қилмаслиги ҳам — ҳақиқат. Чунки тасодифий имкониятни бой бериш — ҳеч гапмас. Бунақанги цивилизацияларда инсоният мавжуд дунёлар белгилаб қўйилувчи Галактика харитаси бўлмайди...

Кейин тўсатдан олис юлдуз элчиси — зонд (у қаёқда, ҳатто сайёралару уларнинг йўлдошлари ҳам ернинг осмон гүмбазиде кўринмайди; уларни энг кучли телескоплардан ҳам қараб топиб бўлмайди) келиб қўнади.

Алоқа-муносабат амалга ошиши мумкин. Фақат механик қўл тупроқни керакли жойдангина олса бас. Аммо сал-пал четга оғилса, тамом, ҳаммаси қўлдан бой берилади — алоқа ўрнатиш имконияти, умрбод бўлмаса-да, минг йилларга йўқотилади. Сайёралар аро алоқа ипи узилди: илмий текширишлар учун чек-чегараси йўқ оламда бошқа объектлар топилади. Абадий йўқотилган имконият олдида юз йил ичидаги танаффус нима деган гап? Табиат офатлари туфайли жодуланган сувости гуллари дунёси, майли, ҳатто икки юз йилдан кейин уйғонсин — ўшанда ҳам бу ҳамма учун байрам бўлади. Аммо, агар бизнинг замин зондимиз гул билан тупроқни бирга чуқурликдан юқорига олиб чиқмаса, агар механик қўл хатога йўл қўйса, агар электрон кўз диққат-эътиборини харсангтош ёки қумтош парчаси, ёхуд оддий лой уюлмаси тартиб қолса — у ҳеч қачон уйғонмайди. Фақат бир-бирига тенг, бир-бирига яқин цивилизация вакилларигина уларни асрий жодудан халос этиши мумкин; бошқалар, яъни янада қудратлироқлар учун эса улар томон сафар қилишга аллақачон буюртма берилган...

Тўғри, улар у-бунинг уддасидан чиқа оладилар: меха-

ник қўл ҳаракатини сал-пал ростлаб қўйиш қийин эмас-ку, шундай эмасми? Ахир бу бари бир ўз-ўзидан юз бериши ҳам мумкин. Тасодифан. Бирор-бир аралашиш туфайлими? Асло...

— Мана,— деди асл маржонлар таққан аёл,— шундай бўлиши мумкин, ўшанда ҳам шу ҳол юз берганди.

У яна, бироқ бу гал жиндек муғамбирана илжайди.

Мен эсам воқеанинг давомини ўйлаб кетдим.

Воқеалар қандай ривожлангани ойдинлашди.

Агар шундай ифодалаш жоиз бўлса, худди ўшанда мана шу аёл кўзга кўринмас, сезилмас ҳолда — бундан бошқача бўлиши мумкин эмасди,— бизнинг меҳмонимиз эди. У билан яна кимлардир бор эди, уларнинг ҳаммалари бир-галикда Жавзо буржигга жўнатилган зондимишни кузатишарди (биз эсак у ҳақда ўйлашни ҳатто аллақачон йиғиштириб қўйгандик). Бу бурилиш нуқтаси-ку! Галактикадаги қўшниларимиз билан муносабатларимиз шундан бошланиши мумкин-ку. Хуллас, улар ҳал қилишди: озгина тузатиш киритишди — манипулятор ола-була қилиб ёзиб ташланган дошни, кейин сув ҳавзаси остидан гулни топди... Тажриба амалга ошди. Худди шу ҳол ўз-ўзича юз бериши ҳам мумкин эди. Ҳар ҳолда, бу бизнинг тушунчамизу тажрибамиз кўламига кўра ажойиб эди. Ахир улар — буёқда, Ерда туриб, зонднинг параметрларини ўлчаб, шу заҳотиёқ янги маълумотларни ўнлаб нур йилларидаги масофага тадбиқ этишганди-да... Бунақанги ишни ҳатто тасаввур қилиб кўришнинг ўзи мушкул. Мана шунинг учун ҳам маржонли аёл:

— Бу қийин эмас: механик қўл ҳаракатини сал-пал ростлаб қўйилса бас, шундай эмасми?— деганда муғамбирана илжайганди.

Битта шу жумланинг ўзиёқ, том-том илмий асарлардан билиб олишим мумкин бўлганидан ҳам кўпроқ нарсани — уларнинг тараққиёт даражаси ва имкониятлари тўғрисида менга айтиб берди. Бу нимадан далолат беришини кўз олдимга келтирдим-у, нафасим бўғилиб қолди, кейин ногоҳон қувончимни мутлақо бемаврид билдиришга уриндим. Бироқ аёл совуққина қилиб, гапимни бўлди. Бари бир чидаб туролмадим: бетоқатлик билан ҳайқириб юбордим:

— Бу ажойиб-ку, нақ муаммонинг ўзига ҳайрон қолдирдингиз-ку мени! Лекин ўзингизга ўзингиз қарши гапирётганингиз учун таъна қилишим мумкин: бизларнинг сизлар билан учрашувимиз алоқа-муносабат эди! Ахир бундай — юз бергандек бўлиши керак эмасди-ку! Тараққиёт даражаларимизни таққослаб бўлмайди-ку.

— Керак эмасди... — ҳаёлчанлик билан деди у. — Анови,

биринчи учрашувимиз тўғрисида гапиряписизми? Бола чуқурга қандай тушиб кетганини кўрган пайтимдаги-да?.. Нимаям дердим, сиз ҳақсиз.

— Аммо ўшанда сиз қутқардингиз-ку ахир мени! Бу, сўрашга ижозат этинг, тараққиёт даражаси шу қадар турлича бўлган одамлар тўдасининг алоқа-муносабатлари масаласи билан қандай мос келади? Ўз нуқтаи назарларингизни бузмаган ҳолда бунинг қандай уддасидан чиқа олдингиз? Мана шуни тушунтириб беролмайсиз-да!

— Ўрнимда бўлсангиз, сиз нима қилардингиз ўшанда?

— Менми? Менинг нима алоқам бор бунга?

— Мана шунинг учунки... Бир тасаввур қилиб кўринг-а, сизлар бошқа... узоқ бир жойдаги, коинотнинг аллақайси еридаги, айтайлик, Аирага ёрдам кўрсатиш учун — бундан муносиброқ сўз тополмадим,— кўп, жудаям кўп куч-қувват сарфладинглар. Ёрдам кўрсатиш, қутқариш — шунақанги заҳматли иш эдики, сиз ва сизларнинг дўстларингиз ғоятда чарчадинглар, кейин кимдир «қаҳрамонлик» сўзини айтди. Бироқ ёнгинангизда, эътибор беринг-а: ёнгинангизда! — одам ҳалок бўляпти, ҳатто икки қадамча ҳам нарида эмас-а, йўқ, жудаям яқинда ҳалок бўляпти. У шу даражада яқиндаки, чўзилган қўли ҳароратини деярли сезиб турасиз. Шунда сиз нима қилардингиз? Назарий нуқтаи назарларингизни, алоқа-муносабатларнинг ахборот учун белгиланганини эслармидингиз? Хўш?

— Ўйлайманки... йўқ. Албатта, тушунишман гапингизга,

— Тамом-вассалом. Масалани соддалаштириб тушунтирдим, аслида ҳаммаси бирмунча мураккаброқ бўлганди. Умуман, шундай. Тушунарлими?

— Лекин кейин, орадан кўп йиллар ўтгач, сизни яна кўрдим-ку! Бу ўрмон ёқасида бўлганди. Эгнингизда кўч пальто бор эди ўшанда. Сизни кўрган пайтимни яхши эслайман: қизил, сарғиш барғлар, илиқ куз, бизнинг элимиз... Шундай бўлганмиди?

— Эҳтимол. Лекин биз фақат алоқа-муносабатлар тўғрисида гаплашаётгандик. Элни — албатта, сизнинг эмас, БИЗнинг элимизни кўзга кўринмайдиган қилиш учун қанча энергия керак, биласизми?.. Элимиз кўзга ташланмаслиги керак: унинг орасидан дарахтлар, буталар, орқа томондаги қип-қизил ўрмон ва бошқа нарсаларнинг ҳаммаси кўриниб туриши шарт. Бунинг учун эса фотонларни шундай нурлантириш керакки, натижада янги тасвир пайдо бўлсин, бутун бошли эль катта экранга айлансин. Жойдек, манзарадек кўринсин у. Манзара тасвирланган катта суратга айлансин. Кейин терраплан ёки гелиостат, ёки бошқа ҳар қандай учиш аппарати ёнгинамиздан елиб ўтгудек бўл-

са, ана шу баҳайбат суратни биз нурлантириш билан шундай бошқаришимиз лозимки, турли нуқталардан қаралганда у бошқа бирор нарса — масалан, дарахтлар тўдаси сифатида қабул қилинсин. Борди-ю, турли томондаги икки нуқтадан бизни кузатишса-чи? Бу оғир вазифа. Чарчатади у.

— Шунинг учун сизларнинг кемангизни тунда тайгада кўрган эканман-да?

— Бўлиши мумкин.

— Улар Қуёш Соҳили томон учишаётганди. У ерда... биласизми, бир лойиҳа... амалга ошириляпти...

— Биламан. Ғалати лойиҳа. Менга у Прометей ҳақидаги афсонангизни эслатади. Сизлар юлдуз оловига эгалик қилишни хоҳлаяпсизлар. Лекин юлдузларнинг ўзи тўғрисида нималарни биласизлар? Уларнинг бағридагилар тўғрисида-чи? Деярли ҳеч нарсани билмайсизлар.

— Юлдузлар — энергия манбаи эканлигини биламиз. Биз, генлар сирини англаб етган тараққиёт даражасига, биоцивилизацияга чиндан ҳам яқинлашиб қолганмиз. Биз фақат четга сал оғиб кетдик: энди юлдузларга, Қуёшга, табиий реакторга сиғиняпмиз. Биз сайёрани термоядро станцияларидан ҳоли сақлашни истаймиз — боғлар гуллаб-яшнайверсин. Биз океанни сайёранинг ўпкасига, юрагига айлантирамиз.

— Нима бўпти, бўлиши мумкин, бу сизлар танлаган йўлингиз... Аммо келажакда бизниям, сизниям нима кутаётганини ким билади? Юлдузлар... ҳали қанчадан-қанча сирлар сиздан, ҳатто биздан яширин эканлигини қани энди бир тасаввур қила олсанглар. Бизнинг изланишимиз ҳайратда қолдирадиган топилдиқлар беряпти... Энди кетишим керак... Ҳеч кимни айблашим мумкин бўлмаган бир хатони... анови, бир пайтлардаги хатони тузатиш учун яна ҳузуригизга келгандим. Хотираларингизни сиздан тортиб ололмайман, лекин юз берган воқеалар тушдек туюлсин сизга. Ишонинг, бизнинг бундан бошқа иложимиз йўқ. Хайр!

Уни тўхтатиб қолишга уриндим. Бироқ у хотиржамлик билан ўрнидан турди-да, чиқиб кетди. Елғиз ўзим қолгач, юз берган воқеани ўйлай бошлагандим, бошим нимагадир айланиб кетди. Кейин тўсатдан, чала-чулпа жумлаларни ҳаддан ташқари аниқлик билан эслашга тушдим: гўё ҳамон аёл билан баҳслашиб, уни ишонтаришга уринаётгандек эдим. Аммо ҳаммаси беҳуда эди: миямда кйши билмас қандайдир фаолият юз бераётганди; аллақачон ухлаб қолгандим.

Эрта тонгда теракларнинг кулранг новдалари шабада,

да худди соядек тебраниб, ланг очиқ деразадан совуқ ёпирилиб кираётганди. Урнимдан турдим, Бошимнинг салпал айланаётгани яна тунни эсимга солди: ювиниб, кийиниб, ташқарига чиқдим, кимсасиз кўчадан ярим километрча юриб, шовуллаётган денгиз томонга бурилдим. Икки қоя ёнида шамол ўрамаси кўтарилаётганди. Тонготар булутлари остидаги денгизда кема елиб борарди. Ажир-бужур харсангтошга ўтириб, ҳеч нарсани ўйламай кемани кузата бошладим. Бироқ... Тасаввуримда туғилган гармончи йигит коинот борасидаги ғалати хаёлларни эсимга солмаганмикин, деб ўйланиб қолдим. Кейин...

Урнимдан дадил туриб, уйга шошилдим. Юз берган воқеани ҳозирча тушуниб етишга қодир эмасдим: бунинг учун вақт керак эди менга. Зинапоядан югургилаб чиқиб, у — аёл бўлган хонага кирдим. Деразага яқинлашиб, гўё тунда у ўтиргандек туюлган стул суянчиғига қўлимни теккиздим... Кейин, дераза тагчасининг ўнг томонида ётган қип-қизил нўхат донасини кўриб қолдим. Бармоқларим билан уни аста эзгиладим. У қаттиқ, муздек, ялтироқ... маржон эди. Аёл менга эсдаликка қолдирган ҳамма нарса — шу эди.

ДЕНГИЗ КЛАВИРЛАРИ

Энно хилма-хил кийинган соҳилдаги одамлар орасида мени қувиб етиб олди. Унинг кафти елкамни қисганини сездим-у, худди шу лаҳзадаёқ ёқимли йўғон овозини эшитдим:

— Мана биз қаерларда яшириниб юрар эканмиз!

— Кўришганимиздан хурсандман, Энно. Узиям, минг йил...

У шу заҳотиёқ мени қаёққадир судраб кета бошлади; унга қаршилик кўрсатмадим, бажонидил эргашмадим ҳам, шунчаки қадам ташлаб, кўриниб турган, рад қилиб бўлмайдиган ҳолатидан ажабланганча кетавердим: у ҳали ёш эди. Деярли менга тенгдош эди. «Э йўқ, — деб хаёлимдан кечирдим, — энди мен ундан каттаман».

Энно мени ўзининг эли («дунёда энг учқур машина»)га итариб киргизди, кейин, кўз очиб-юмгунимча, осмонга парвоз қилдик.

— Соҳил билан хайрлашавер, — кўнгилчанлик билан дўриллади Энно.

— Ақлдан озибсан — иш нима бўлади!

— Ҳали олдинда уч кун дам олиш турибди-ку, яна қанақа иш бўлиши мумкин! Тентак.

Энно тушунмади, билмади, фаҳхламади: ҳозир «Гонд-

вана»га боришим қандай бўларкин? Бу уларнинг навбатдаги сафарга чиқишлари, ўн олтинчи ёки ўн еттинчи экспедициялари. «Гондвана» — уларнинг уйи. Унда нимаики юз бермасин, бари бир улар кемада қолишаверади. Кейин, аҳтимол, улар ҳам у-буларни эслашар...

— Бўпти, — дедим. — Сайр қилдиравер.

— Сенга ҳақиқий қайиқ — каноэни кўрсатаман, — бола-ларча жилмайиб, сирли қилиб — овозини пасайтириб деди Энно.

Соолли эндиликда вақтинча Байкалда, қандайдир ўта замонавий чуқур сувости аппаратда эканлигини, кейин яна қирғоққа қайтиб, «Қуёш Соҳили» лойиҳаси бўйича ишлашини; Ольховский аввалгидек экспедицияларга раҳбарлик қилаётганини, ҳозир улар тропикага — Ҳинд, кейин Атлантика океанига боришларини билиб олдим. Аммо Энно асосий гап тўғрисида оғиз очмади.

У ўз эътиқодига содиқлигича қолганди, шунинг учун унинг афандинамо гаплари мени ажаблантирмади. Ўзининг гапича, у йил ўн икки ой тиним билмай ишлаган, «Гондвана»даги киберларнинг ҳаммаси эса унга ёрдамлашган: ниҳоят у киберларга мос иш топган экан — улар биргалликда «учар каноэ» қуришибди. Бу сўз ўйини эмас: полинезияликларнинг каноэси океан кенгликларида енгил ва тез сирғалиб боради, силжишнинг бундай услуби эса, Эннонинг гапича, элда сафар қилишни эслатаркан; аммо-лекин, гапнинг қизиғи шунда эдики, елканли кема илгарилари ҳеч маҳал бунақанги ажойиб таъриф-тавсиф билан сувга туширилмаганди...

Викинглар Шимолий Америка соҳилларига ҳали етиб бормаган пайтлардаёқ Тинч океан оролларидагилар уч бурчакли қия елканли қайиқларда чалкаш-чулкаш архипелаглару оқимлар орасида осонгина сузиб юришарди. Бепоеъ денгизда кўзга ташланмайдиган увоқдай оролга қайтиб келишнинг ўзи бўлмайди, айниқса, агар чивықлардан тўқилиб, чиғаноқлару тошчалар осиб қўйилган — оддийгина харитага ўхшаш белгилардан бошқа ҳеч қанақанги жиҳозлардан фойдаланилмаганлиги назарда тутилса, бу янада ойдинлашади. Ҳамма қайиқлар бир хил тайёрланганидан, дастлаб, умумий чизма нусхаси ҳар бир оролда сақлангандек туюлиши мумкин. Лекин аслида на чизма, на нусха бор эди. Хотирага асосланиб қурадилар каноэни.

— Каноэ корпуси билинар-билимас бўртиб чиққан; эркин ҳаракатланадиган қилиб маҳкамланган аутригер қайиқ чўкиб кетмаслиги учун унинг саҳнини мувозанатлаштириб туради, — деганича Энно менга алмисоқдан қол-

ган — ўзи йиғиб юрадиган осори атиқалари ёнига қўшилган янги экспонатининг афзалликларини тушунтиришга уринарди.

Қайиқча сувга туширилгач, мени қизиқтириб қўйди: шабадада у оҳиста ёнига оғар, фақат шамол кучайгандагина, бор-йўғи бир-икки қарич кўтарилиб турган планширидан ичига озроқ сув кирар, тўлқинларда елканини чайқатиб, худди рўмолчали раққосадек ўйноқлаб борарди.

— Энди қўлимизда каноннинг аниқ чизмаси бор! — тантанавор оҳангда деди Энно. — Тинч океаннинг буюк саёҳатчилари даврининг дастлабки ҳужжати бу.

— Ҳар қалай киберларнинг фойдаси тегибди-ку, — деб қўйдим.

— Ҳа, бир ўзим бўлсам қийналиб қолардим, — тан олди у, — қораламалар, нусхалар, ҳисоб-китоблар — булар ҳар ҳолда улар учун, нўноқ механик шайтонлар учун-ку.

Қачонлардир Энно менга Понапе оролидаги Нан-Мадола шаҳар-ибодатхонаси харобаларини кўрсатишга ваъда қилганди. Унинг қўрғонлари, маржон рифлари орасидан тешиб олиб ўтилган каналлари Венеция вужудга келмасдан минг йил муқаддам пайдо бўлганди. Энно Нан-Мадолани қандай қуришганию қирқ километр наридаги тош қонидан олти қиррали базальт парчаларини олиб келишганини, уларни майда маржонлар тўқилган қияликдан юқорига қандай олиб чиқишганини айтиб берганди. Офат келтирувчи қаттиқ денгиз бўронларию цунамилардан жабр кўрган инсон қўллари бу ерда ўзи яратган обидаларни неча-неча марталаб қайта-қайта тиклаган экан...

Бироқ орол, биз канозда етиб олишимиз учун олислик қиларди. Эннони ғайрат-шижоатига қарамай, бир ой сузганимизда ҳам, Понапега етиб боролмас, бунинг устига «Гондвана» Ҳинд океанига сафарга чиқай-чиқай деб турганди! Орол жудаям олис, менинг кунларим эса саноқли эди. Бошқа йўлдан орқага қайтдик: фантастик саёҳатимиз муддатини бошқа бир пайтга кўчиришга тўғри келганди. Энно, сен унутиб қўймадингми шуни?

* * *

Уйларнинг томлари пальма япроқлари билан ёпилган, деворлари чивиқ ва чирмовуқлардан тўқилган дахлсиз қишлоқда зигирпоя тўпони ёнида ўтириб қўшиқ эшитдик. Кейин бизни ўчоғи, бўйралари, курсилари бор кулбага кузатиб қўйишди. Кечаси иссиқроқ бўлиши учун Энно олов ёқди.

Соф ҳавода ловуллаётган гулхан тиллари қип-қизилга

Ўхшарди — лой сувоқ деворни безатиб турган пиёзлар, милтиқлар, сўйиллар, қовоқдан ясалган идиш-оёқлар, кетмонсимон асбоблар, урчуқларнинг шакли оловдан кўтарилаётган енгил, иссиқ ҳаво тўлқинида ёйилиб, катталашиб кўринарди. Энно қармоқда тутилган балиқ бўлагини баргларга ўраб, иссиқ кулда пиширди-да, соҳилда бизни биринчи бўлиб қарши олган қарияни чақириб, ниманидир илтимос қилди.

Қария чиқиб кетди, чорак соатдан сўнг эса, муздек булоқ сувли кўза кўтариб қайтиб келди. Кейин, чой қайнагунча, оролга одамлар қандай келиб қолгани ҳақидаги афсонани айтиб берди. Қачонлардир эшитишимга тўғри келган ўта содда афсона эди бу!

Қадим-қадимда одам зоти ерда яшамаган: бутун борлиқ тоғлар қучоғидаги хунук ялангликдан, зилол сувли шўх шалолалардан, мовий лагуна¹лардан иборат бўлган. Одамлар эса самода яшашган. Эркаклар овга кетган кунларнинг бирида қабиланинг энг сулув қизи соҳилда чиғаноқ қидириб юриб, абадий тўлқинлардан юпқалашиб қолган самовий сатҳни таёғи билан тасодифан тешиб қўйибди. Кейин, тешикдан қараб, қишлоғи атрофидаги таниш жойларга ўхшаш олис пастликдаги ерни кўрибди. Сулув қиз фавқулодда манзарадан баҳраманд бўлиш учун уч кунгача денгиз қирғоғига борибди, тўртинчи кун эса унинг сиридан оқсоқоллар воқиф бўлишибди, чунки ҳар қанақанги сир эртами-кечми, бари бир фош бўлади-да. Хуллас, оқсоқоллар бутун қишлоқ аҳолисини тўплаб, уларни чирмовуқдан узун арқон эшишга кўндиришибди. Ана шу арқондан ерга тушишибди, кейин улардан ер одамлари тарқабди. Лекин самода сулув қиз очиб қўйган думалоқ тешик-туйнук ҳанузгача бор эмиш. Айтишларича, тешик-туйнук қаердалигини топиб, синчиклаб қаралса уни кўриш мумкинмиш. Аммо, шу пайтгача, уни кўришга бирор кимса муяссар бўлолмаган экан.

— Афсоналар келажакни ўрганишда қўл келади, — деди Энно қария ҳикоясини тугатганда. — Уларда маърифатга интилиш бор. Эртаклар бўлса — бор-йўғи уйдирма.

— Наҳотки бу маърифатга яқинроқ бўлмаса? Виждонан айтганда, менга уларнинг фарқи йўқ. Афсоналару эртаклар мен учун деярли бир нарса.

— Э, йўқ! Афсонада ўтмиш, ҳозирги замон, келажак ифодаланган бўлиши мумкин. Мажоз ва муболага фикрни фақат шунчаки пардалайди-ю, аммо уни ҳаммабоп қилиб қўяди. Тафаккур эволюцияси кўп нарсада афсоналардан

¹ Лагуна — қумлоқ бўйин билан денгиздан ажралган кўрфаз.

миннатдор, Масалан, қария келиб, бизни осмондаги тешик-туйнукдан хабардор қилди: тешик-туйнук кеча бор эди, ҳозир йўқ, аммо уни эртага топиш мумкин. Мана, афсона-нинг мазмуни нимада. Мана бу эса маросим қўшиқларидан:

Енгил қайиқларни учирган
Бешик-бешик тўлқинларни
Аташар қандай
Турли оламларда?
Денгиз, дейишар одамлар,
Сувлар, дейди худолар.
Тўлқин, атар ҳар бир жин,
Алвастида намлик аталар,
Балиқлар конидир улканлар учун,
Паканаларга — тубсиз чуқурлик.

...Эрталаб меҳмондўст қирғоқдан жўнаб кетдик. Кўп ўтмай, архипелагнинг иккинчи ороли кўзга ташланди. Унинг вулқон конуси булутга тақалиб турарди.

— Тушамизми, — таклиф қилдим Эннога.

Қаноз кўрфаз томон йўл олди. Қирғоққа чиқдик. Теварак-атроф шунақанги жимжит эдики, вулқон этагидаги ўт-ўланлар муссон — ёзда денгиздан қирғоқ сари эсувчи шамолнинг эркаловчи нафасидан шитирлаётгани эшитиларди.

— Кратер — вулқон оғзигача кўтарилсак саз бўларди, — дедим.

Энно менга синовчан назар ташлади.

— Олис у.

— Ҳечқиси йўқ, бор-йўғи уч соатлик йўлдир-да.

Ҳақиқий тропика ўрмонида аста-секин ичкарилаб, юқорига кўтарилди бошладик. Узоқдан кўм-кўк, хушманзарага ўхшаб кўринувчи қияликда бу ўрмонга ҳўп жой топилган экан-да! Бир соатдан сўнг Энно ёнидаги катта пичоғини ишга солди: қалин чангалзор орасидан йўл очиб боришимизга тўғри келганди. Унг ва чап томонимизда тарихдан илгариги чангалзорлару чакалакзорлар ястланиб ётарди. Қадимги даврларнинг қолдиқлари: дарахтсимон қирққулоқлар, баҳайбат қирқбўғинлар, улкан плаунлар — игнабаргли кўп йиллик ўсимликлар қарши оларди бизни. Бу ердаги жамийки нарса миллион-миллион йиллар илгариги ўтмишни, фақат унда-бундагина ўз даврини яшаган ажиб ўсимлик нусхаларининг бешигини эслатарди.

Тоғ чўққисигача шу аҳволда кўтарилиб, кейин водийга тушдик. Суви қуриб қолган сой ўзанининг нариги томонидаги қотиб қолган лавани кўрганимда, кратер ҳали биздан анча олисда эди. Фақат шундагина тепамиздаги тоғ бурқсиётганини пайқадим. Энно менга саволомуз қараб, тоғ чўққисига ишора қилганча, бош силкиди.

— Борамиз,— дедим.

Баландлик тиккалай бошлади. Ҷрмон тугади, лоақал ўт ўсмаган жойлар дуч кела бошлади. Икковимиз ҳам чарчаб қолдик, аммо мен кратерга албатта етиб боришни хоҳлардим. Ярим соатдан сўнг бизни туман қуршаб олди. Ёмғир томчилади.

Баъзида дам олиш учун тўхтардик. Ана шундай дам олишларнинг бирида, назаримда, оёқ ости иссиқ бўлиб қолгандек туюлди: Ер бағридаги ҳарорат ўзидан дарак бера бошлаганди.

Кейин... туман сийраклашиб, атроф тиниқлаша бошлади. Сўнгги юз метрни босиб ўтган ҳам эдикки, кўз ўнгимизда чуқурлик, кратернинг пастга қараб кетган тик ён томонлари намоён бўлди. Паға-паға тутуну буғ орасидан қайнаётган магма — Ер қаъридаги чўғсимон суюқ моддани кўрдик, унинг турли маромда вишиллаётганини эшитдик. Теварак-атрофдаги ер куйиб, жизғинаги чиқиб кетганди, фақат биздан ўттиз метрча наридаги тошлар орасидагина супургигул бутаси кўкариб турарди. Мен худди сەҳрлангандек чуқурлик тубига тикилдим.

— Кетадиган вақт бўлди,— деди Энно.

— Сабр қилайлик, шошиб қаёққаям борардик.

— Бунақанги тоғлар билан ҳазиллашишнинг охири вой.

— Улгурамиз.

— Лава отилгунча кутиб туришимиз даргумон,— деганча, Энно менга тикилиб қаради.— Бунақанги лава отилишлар бир неча йилда бир марта бўлади бу ерда.

Мана, тилга кириб, қандай гапни айтиб қўйди у! «Ушанда-чи,— деб ўйладим,— Валентина... ўшандаям уларнинг ҳаммалари мулоҳазали, худди шунақа эҳтиёткор бўлишганмикин?»

— Энно...— дедим-у, гапимни давом эттира олмаслигимни сезиб қолдим: эҳтимол, баландлигу чарчоқ таъсир қилгандир. Кратер тубидан ҳиди ёқимли тутун кўтарилди. Таги йўқ мудҳиш чуқурлик саробдек туюлди.

Энно сукут сақларди.

Бир-икки дақиқа ўтгач, у қўлини елкамга қўйди. Бурқсаётган ёриқларни, харсангтошларни айланиб ўтиб, қуйроқда дуч келган туманда қоқилиб-суқулиб, пастга туша бошладик.

Кечқурунга бориб атроф ёришди, қуёш кўринди, денгизу каноземиз турган кўрфаз манзараси кўзга ташланди. Қирғоқ бўйлаб югураётган денгиз оқимлари чизиғи ботаётган қуёш нурларида ялтираб кўринди. Суви қуриган сой ўзанига етиб, ўрмонга кирдик. Фонарчани ёқдик. Ҳар қадамда йўсини қурбақа тўни босиб кетган харсангтошлар

Йўлимизга гов бўларди, бир гал йиқилиб тушиб, тиззамни қаттиқ уриб олдим. Тўхтадик. Тепамизда фируза юлдузлар чарақлаб, орқамизда эса, осмоннинг ярмини тўсиб, тоғ чўққайиб турарди.

Ниҳоят каноэга етиб олдик. Қачонлардир Валентина топган қум донасидаги афсонани беихтиёр эсладим. Уша орол бутунлай бошқача — ёруғ ва кенг-ковул эди.

* * *

Чиройли «Гондвана»ни портга кираверишда кўришим биланоқ, «Дельфин»да қилган сайрим яна эсимга тушди. Валентинани ҳам эсладим...

АИРА

Унинг узоқ уйқусида қувончли дақиқалар етиб келди: у яна Аирага айланди. Лаблари дил сўзларини: зулматга — кет, хаёлотга — йўқол, қалбига — музлигиндан туш, деб айтишга, шеърлар ўқишу куйлашга, ғунчадек очилишга шай турарди. Бу ҳаётнинг бир лаҳзалик зуҳур бўлиши, танаси ҳароратини миллиондан бир улушга оширган ғалати орзу-умид эди — ахир орзу-умид сўнгги нафас чиқаётгандагина бизни ташлаб кетади-да.

Бироқ биронта сўз айтилмади, биронта қўшиқ куйланмади. Кейин, ердан келган кема илгаритдан белгиланган хоҳишга бўйсуниб, бўшлиқ кўйнида учиб кетди.

Кема яшил тусда ловуллаб ёнаётган қуёш алангаси гирдобига тушиб қолганда полвон-протуберанец¹ мисдек қизиган океан қаърига тортиб юборай деди. Юлдуз уни ўз осмонида олов тиллари билан ялаб кўришга иштиёқманд эди. Бироқ кема нақ улкан коинот қўнғизидек, қанот-елканларини ёзиб, порлаётган шардан четлашиб кетди. Кейин яна бўшлиқлар, майда юлдузлар олами бошланди.

Антиқа ўзгариш юз берди: олисдаги чанг зарраси навбатдаги сайёрага — яшил қуёш йўлдошига айланди; юлдузлараро сафар ҳам шу ерда узилди: ер бағридан иссиқлик, ғорлардан кристаллар, тошлоқ биёбондан сув изловчи бир тўда механик ҳайвонлар кеманинг тағхонасидан югуриб чиқди. Кейин топган ўлжаларини механик чангалларида қисимлаб, худди кимдир эшитилмас ҳуштак билан уларни қистовга солиб, кемада кутиб тургандек, шоша-пиша қайтиб келишди. Ҳаёт нафаси бор-йўқлигини билиш учун эса, йўл-йўлакай учраган ёриқ-тирқишларни ҳидлаб кўриш-

¹ Протуберанец — Қуёш юзида отилиб чиқиб дўмбоқ бўлиб кўри-
ниб турувчи қизиган газлар.

ди... Бироқ янги дунё бир бутун ҳолда уларга кўриниши, кўз илғайдиган масофадаги ёрқин борлиқ, шамоллар, ҳидлар, нурафшон осмон уларнинг диққат-эътиборини банд қилиши мумкинмиди? Эҳтимолдан узоқ бу. Хуллас, шундай ҳодиса рўй берди: Аира ўзини кема қандай ўлкага келтирганини билмади, у ерда меҳмон бўла олмади, ҳолбуки, унинг учун олис ҳисобланмаган бу жойлар, эҳтимол, хотирасида қолиб, кейинчалик кўп нарсаларни айтиб-бегармиди.

Мана, ниҳоят — яшил юлдузнинг сўнгги сайёраси. Ер томон учиш бошланди. Узун, ҳаддан ташқари узун тун эди бу.

Кейин саёҳат тугади. У кўзини очди, ҳайратга тушди: нима учун бу ҳол айнан унга насиб қилди экан?

Қоронғи эди. Сукунат ҳукмрон эди. Юз берган воқеа моҳиятини эса у бир зумда тушуниб етди — ахир қачонлардир шунга тайёргарлик кўрганди-да. Ҳеч қандай умид бўлмаган ҳолда тайёргарлик кўрганди. Аммо истиқболнинг яккаю-ягона бу йўли — афсона орқали, эртақдагидек гулдан инсонга айланиш орқали — ҳақиқат бўлиб қолди.

У эркин шамоллару суви тиниқ кенг дарёлар дунёсига келганди.

Биринчи галда у, бу ердаги — ушбу сайёрадагилардан нақадар ажралиб туришини билиб олиши лозим эди... Йўқ, ҳеч кимга — на унга, на уларга мангу яшашлик, текинга берилган бемаъни бахт, ортиқча, етишиб бўлмайдиган каромат ҳадяси керак эмасди. У атрофидагиларга, ҳаётига кириб бораётганларга диққат билан синчиклаб қарарди. Вақт қанчалик кўп ўтса унинг сезиш туйғуси шунчалик тўлишиб борарди — мана, қалбининг ўзгинаси ҳам уйғонди... Биринчи гал шундай ҳол юз берди: ёз оқшомларининг бирида, белга урган жавдар даласида ногаҳон унинг бир ўзи қолди, қолди-ю, эсига хотиралар тушди. Қулоқлари остида унутилган овозлар жаранглаб, кўз ўнгида таниш кимсалар сиймоси гавдаланди... жазирамаи иссиқ шамол гувиллашини эшитди, бор вужуди билан ўтмишни сизди. Сизди-ю, қути учиб, бир қадам ҳам юролмади қолди. Чехралар... Овозлар... ҳақиқийдек эди.

У ярим кечага яқин ўзига келди. Дала ой ёғдусида кумушдек ярқирар, олд томонда нишаб тепаликлар ястланиб ётар, уфқда чироқлар милтилларди. Баланд қора тусли осмонни юлдузлар қоплаб олганди. Пичану гуллар иси уфурарди. У зўр-базўр эли ёнига борди. Ва... шу чоқдан бошлаб, кўрқинч нималигини билиб олди.

Бир-бирини қувалаб кунлар ўтди. У эса воқеликка кўникишга, уни ўрганишга интилди...

Кунларнинг бирида у кўлнинг баланд қирғоғидан кечки қуёш нурларида жилваланаётган тўлқинларнинг қирраларини, бўяб қўйилгандек кўринувчи кўм-кўк оролларни, сарғиш булутларнинг саросимали ҳаракатларини, ботаётган қуёш сочаётган қия нурларни кўриб қолди. Соф, кучли шамол бир текисда эсаётганди. У қора зирк дарахтини ушлаганча, Қуёш сувга қандай ботаётганини томоша қиларди-ю, тўйиб-тўйиб нафас ололмасди. Ҳар куни у қайта туғилгандек уйғонар, худди қанотлари: бири — севги, иккинчиси — эркинлик бўлган қанотлари ўсиб чиққандек сезарди ўзини. У ўқбарг ҳамда нотаниш оқ гуллар ўсиб ётган ўрмон сойлари ёқалаб кезиб, келажак тўғрисида ўйларди. Эндиликда, мана шу кўриниб турганларнинг ҳаммаси унинг уйи-ватани бўлиши керак эди-да. Хотиралар юки эса жуда оғир эди. Ҳаётдан кўз юмганларни инграшлар, оғриқлар, кўзёшиларгина эслатиши мумкин. Дилхасталигини ифодалашга сўзлар ожизлик қилади. Шунинг учун ҳам,— унутиш, унутиш... ҳаммага ўхшаб яшаш лозим. Аира ҳаётини ўзи билганича, эслаганича одамларга ҳикоя қилиб берди. Аиранинг мактуби ёки у ҳақдаги хотира одамларда қолди. Унинг ёрдами энди ҳеч кимга керак эмасди. Лекин ўтмиш тўғрисидаги ўйлар билан яшаш мумкин эмасди, куч-қуввати ҳам етмасди бунга.

Агар ўтлар ўрилмаган бўлса, оёққа санчилмаса яна, яна бир марта ўтлоқни ялангоёқ югуриб чиқса, кейин жарлик устида ағдарилиб ётган қарағайга чўзилиб, қуёшга тикилиб, қўллари билан юпқа пўстлоқни силаса... Чашмаларни, қўзиқоринларни қидириб топса, ўт-ўланлар хилини билиб олса, кафтига меваларни йиғса, оқшомга бориб эса, сув кўзгусида, ўзини кўриш учун дахлсиз ўрмончадаги камарга эгилиб қараса. Қўллари қуёшдан қорайган, лаблари мевалардан қизарган... Бу сенмисан, Аира? Чиройли бўйинни сувга эгаётган — тўлқиндек оғир бу сочлар кимники?

Чаккаларимни оғритгудек қисган сенинг бармоқларинг эмасмиди?.. Унда ҳали ҳам сенинг қиёфанг, кўзларингдаги алам, чап қўлингдаги билагузук излари сақланиб турибди. Майли, шамол турсин, кўзгу юзини тўссин!

У бошқача бўлади, ҳаёти ўзгаради. Дарвоқе, илгари НИМА БУЛГАНДИ УЗИ? Қуриб, тарс-тарс ёрилиб кетган ер ўрнида мовий кўлларнинг қалин ўт-ўланли қирғоқлари бор эди. Оқшомлар гулгун ва ёрқин эди. Баҳорда дарахлар белигача сувда қоларди — сув тошарди. Толлар, тоғ-терақлар, самбиттоллар...

У ҳар бир нарсани ўйлаб топарди, кун сайин ўз ҳаёти тарихини тўқирди. Кунлардан бир кун қишлоқ четидаги

тўсиқ ёнида учраган кампир унга ёрдам берди. У шунақанги қадимги замонлар тўғрисида ҳикоя қилдики, Аира соҳиллардаги кенг ўтлоқларни, кумушсимон-кулранг кулбаларни, кечки қопқора дарёларни худди ўз кўзи билан кўргандек бўлди. Унга ўхшаган қизлар сочларини ёмғир сувида ювиб, кокилларини ўриб қўйишарди. Улардан бири бошини кўтариб қаради: юзи думалоқ, ярқираган пешонаси дўнг, лаблари қипқизил эди унинг.

— ...Йўқ, нима деяпсиз? Уйинга кейин тушсаям бўлаверади. Сиз билан гаплашганимиз қизиқроқ бундан.

Кампирнинг товуши худди Аиранинг ўзига ўхшаб паст, тиниқ эди. «Менга опа бўла қолсин»,— деб ўйлади Аира. Кейин кампирга ишонди. Яна кампирнинг овозини эшитди:

— Баҳор сувлари тошган, онагинам!

Аира бунга ҳам ишонди. Қаровдан, ёмон кўздан сақловчи оқ-пуштиранг зарпечакни билиб олди. Йиғлоқи ўт ҳақида эшитди: чиройли қора-кўк шохни кўриб,— бунга ҳам ишонди. Сеҳр кучига эга ўт ҳам бор эди. Узмоқчи бўлганди, опаси тўхтатиб қолди:

— Уни нима кераги бор сенга, қўй, шундоғам ўзинг яхшисан — бундан ортиғи керакмас!

Аира яна ишонди унга. Эрталаб сой бурилиши бўйлаб, муздек шудирингларни ялангоёқ босиб, сувга борди. Узоқ-узоқлардаги оплоқ далаларга қараб, ғамга ботди. Гўё бирровни учратиб қолгандек эди у. Оқ кўйлак кийган, сочлари зиғир толасига ўхшаш, кўзлари тиниқ йиғит баҳорги тошқин сув ҳақидаги ўша кенг тарқалган қўшиқни айтиб келарди. Бир қараб қўйди-ю,— кўзини олиб қочди. Ёнидан ўтиб кетди. Аира уни кўп эслади. Ушандан сўнг қанчадан-қанча кунлар ўтди! Куз оқшомларининг бирида совуқ шафақнинг қизилкўзли олови зинапоя тепасида туриб қолди — кейин Аира у билан бирга йўл олди.

Демак, бу рост экан-да, ўшандан сўнг ухлаб қолди. Гўё узоқ, жудаям узоқ ухлади. Тоби қочганмиди? Савол нимаси — агар тоби қочмаганда, ҳаммаси бошқача бўларди. Ҳа, бошқача бўларди. Балки у умри бўйи туш кўргандир? Эҳтимол, ҳаммасини ўзи тўқиб-бичгандир? Опаси ҳам, умуман, ҳеч кими бўлмагандир?

Хотиротни енгиш — унутиш осон эмас. Орқамга қайтишим керак, бўлган жойларимни тағин бир карра кўришим лозим, деган қарорга келди Аира. Ана ўшанда ҳаммаси қайта эсга тушади. Шундан сўнг у яна тайгага учиб борди.

Аира унсурлардан бири — тупроқ сирларини пайқади. Аммо унинг олган дастлабки таассуротлари кўллар, дарёлар, денгиз билан боғлиқ эди, уларга бор вужуди билан толпинарди, толпинарди-ю, сувнь бунчалик яхши кўриши

боисини тушуниб етмасди. Шундай қилиб, кунларнинг бирида унга нинабаргли хилват ўрмондаги кўлча учради. Суви қорамтир, аммо тиниқ эди унинг. Ости қопқора бўлиб, жигарранг нинабаргчалар қатлами билан қопланганди. Аира сувга узоқ тикилди. Кутилмаганда ўз аксини кўриб қолиб, эгилиб, жудаям эгилиб қаради: унга оппоқ чехра, шахло кўзлару қора қошлар қараб турарди. Сочлари сувга тушиб, уни ўпа бошлади...

Аира ечинди, кўйлагини тахлаб, туфлиси ёнига қўйди, худди сеҳрлангандек, сувга тушди. Сув муздек, бироқ ёқимли эди.

У астагина, сувни сачратмай суза бошлади. Чалқанчасига ётиб, кўзларини юмди. Кейин бирдан хаёлидан нимадир лип этиб ўтди-ю... Назарида, тагида тубсиз чуқурлик бордек, ўзи унга тушиб кетаётгандек... сув аллақачон уни настига — қоронғилик ва абадий тутқунлик ҳукмрон қарига тортиб кетаётгандек туюлди. Додлаб юборди:

— Йўқ! Йўқ! Керакмас!

Кейин кўзини ҳам очишга қўрқиб, қирғоқ томон сузиб кетди. Қирғоққа чиқиб олгач, янгилигинини тушунди: ҳамма нарса ўз жойида турарди. Кўзини очди: теваракатроф ёруғ. Тепада — баланд осмон. Қўрқувдан титраб кетди. Бадани жимирлашганча, ўт устига чиқди. Чивақлар, дарахт ниналари товонига қадалди. Қўлларидан қари дарахт, қатрон, нинабарглар ҳиди анқиди.

Аира кафтларини юзига босиб йиғлаб юборди. Кейин ўзини мажбур қилиб, яна сувга тушди. Қўрқув ўтиб кетганди.

Яна кунларнинг бирида дарё бўйига борди. Зағча тилидек жойда гулхан ловулларди. Нарироқда эль турар, гулхан атрофида беш... йўқ, олти киши нималарнидир гаплашиб ўтирарди. Аира қуруқ ўтларни шитирлатиб юбормаслиги учун жудаям эҳтиётлик билан уларга яқинлашди. Бута орқасига биқиниб, уларга тикилиб тураверди, кейин гулхан ёнида ўзининг ҳам исингиси келиб кетди. Бир пайт, ўтирганлардан бири кўзига танишдек туюлди. Аира уни танийди шекилли. Тагин нимагадир уни қўрқув босди. Улардан узоқлашди, яна қайтиб келди. Кўп ўтмай улар элга ўтириб, учиб кетишди.

Уқиб, бошқалар билан гаплашиб кўрса — сув ўзига яқин унсур экан. Қачонлардир, неча-неча асрлар бурун сув бостига қоқиб киритилган қозиқоёқларга кулбалар, чайлалар, кейинроқ эса ҳақиқий уйлар ўрнатилган. Швейцариядаги кўлларнинг бири қирғовидан икки юзта қозиқоёқ уйларни топишган. Миср ибодатхонаси деворида пунтлар мамлакатига борган малика Хатшепсут, рангли барель-

еф¹да эса қозикоёқ уйлар тасвири сақланиб қолган. Кўпдан-кўп тараққиёт йўллари денгиз соҳиллари бўйлаб ўтади. Афсонавий капитан Немо шундай деганди: «Денгиз узра эсан шамол беғубор ва ҳаётбахшдир. Инсон денгизда охири кўринмайдиган — узоқ муддат танҳо қолган чоғида ҳам теварак-атрофида қимирлаётган миллионлаб жонзотларни бари бир сезади. Денгиз ўз оғушида кишини ҳайратга соладиган битмас-туганмас бойликларни асрайди, уларнинг ҳаммаси эса ҳаракат ва муҳаббатдир». Аира гўё буни кимдир уйқусида шивирлагандек, хаёлидан, гоятда таниш сўзлар, деб ўтказди. «Денгиз ўз оғушида...»

Африкалик бир неча бадавий Европада меҳмон бўлишганда негадир бир сафар уларни шаршарага олиб боришган. Жуда тиниқ сув устун, сачраётган майда сув зарралари, камалак... Бу ерда сувдан тўйгунча ичиб, яна жазирама оташли саҳро одамлари учун номаълум мўъжизага истаганча тикилиб қараш мумкин эди. Қудуққа етиб бориш учун от ёки туяларда қанчадан-қанча йўлларни босиб ўтиш керак! Чуқур қудуқлардаги сувлар қуриб қолган вақтлар ҳам бўлади. Ана шунақанги пайтларда шилта лойга етишиш учун қумлар, тарс-тарс ёрилиб кетган лой-тупроқлар кавланади. Ҳар бир томчи сув олтин билан баробар. Бадавийлар ўт қандай ўсишини кўриш учун юзлаб чақиримларни босишга тайёр. Бу ерда, кутилмаганда эса... Бутун дунёга еткудек сув сақланадиган меш нақ тешилганга ўхшарди. Шаршара-я! Бадавийларни олдинга юришга чорлашди. Бироқ улар жойларидан кўзғалишмади. «Яна бир оз турайлик», — дейишди-да, тагин хаёлга чўмишди. Сув, ичиладиган сув!

— Нарироққа борайлик, бу ерда томоша қиладиган ҳеч нарса қолгани йўқ.

— Яна бир оз кутиб турамыз.

— Нимани кутиш керак?

— Сув тугагунча кутиб турамыз.

...Аира ҳаммасини бошидан охиригача — илгари қандай яшагану опаси билан нималарни гаплашганини, болалигида кишини қандай кутиб олгану баҳорда қувонганларини эслашига нимадир ҳалақит бераётганди. Бу шимолий ўлка қаерга йўқолди? Энди уйига йўлни қандай топади? Уни танишармикин? Қайғуга ботганча, ўзига ўзи жавоб қилди: йўқ! Танишмайди. Аҳён-аҳёнда Аира бу ерлар унга ҳамда одамлар учун ҳам ўйлаб топилганини фаҳмлаб қоларди.

У кўпдан-кўп сўқмоқ йўлларни кезиб чиқди: яйраб яшашликка кўникди, ўзи хусусида мулоҳаза қилиб кўрди

¹ Барельеф — текис юзага бўрттириб ишланган сурат ёки нақш.

ва ҳозирча одамлар кўзига тез-тез ташланиб турмаслик пайида бўлди. Дарёнинг саёз жойларидаги сувларнинг шов-шувига, шилдирашига, сачраётган томчилар овозига қулоқ тутди, ола-була тошларда нурларнинг йилтиллаб кўринишини назаридан қочирмади. Бургут уни нима учун туриган тилоғочларга қўйилганини, ўтлоқларга ёйиб ташланган тўқсариқ чечакларнинг кеч тушар пайтидаги ёруғлиги нимадан пайдо бўлишини англашга интилди. Дарахтлари қуриб, суви камайиб қолган дарё ёқасидаги пастлик ўрмонзорларда пўстлоқхўр қўнғизларнинг эндигина тухумдан чиққан қуртларини излаётган тўши оқ қизил-иштонлар тақ-тақига диққат билан қулоқ солди. Худди шу ўрмонзорда элини шикастлантириб қўйди. Кейин бошқа бир элни топди-да...

Одамлар билан бирга бўлганда баъзида ўзини чиндан ҳам эркин сезар, аммо уларга бутунлай яқинлашиш учун сўнги қадамни қўйишига нимадир монелик қиларди. Кейин ногоҳон бунинг сабабини билиб қолди: билагузуги бор-ку.

Тонг саҳарлаб тошлару толзорлари, ўтлоқларнию осма кўприги бор дарёга учиб борди. Кўприкка чиқди. Унинг ўртасига етгач, қўллари билан бошини чангаллаб, баралла деди: «Ҳаммага ўхшашни истайман! Бошқа ҳеч нарса керакмас менга! Чарчадим, қийналиб кетдим, фурсат етди энди!» Шундай деб, қўлидан билугузугини ечди. Кўприк панжарасига тирсаги билан суялиб, пастга энгашди: кўприк остида оқ кўпикли сув шовуларди. Қўлини пастга узатди: билагузук бармоқларидан сирғалиб тушиб, сувга чўкиб кетди. «Мана, тамом-вассалом»,— деб ўйлади у. Кейин шу кундан бошлаб унинг янги ҳаёти бошланди...

У ўша бир пайтлардаги — ўзини нимаики қўрқитган бўлса ҳаммасини хотирасидан буткул ўчириб ташлади. Фикр-ўйлари тиниқлашди ва... шу чоқдан бошлаб ўз қалби билан келишолмай қолди. Чунки ўзидан — битмас-туганмас ўй-хаёллар, шубҳалар, ваҳима, ўтмиш, дўстлар чеҳраси, ўтмишдаги севгидан ўзини яширишнинг бошқа иложи йўқ эди-да.

Ақли ойдинлашди: у кўп нарсани билганди, эндиликда бу дунёда ўзи хоҳлаганича яшай олиши мумкин эди. Фақат шундагина бу ҳаётга қадам қўйиши мумкин-ку, ахир. Фақат шундагина, акс ҳолда эмас, мослик, мутаносиблик, ўзга сайёрага хос турмуш моҳияти тушуниб етилади. Агар мабодо тўсатдан, назарида, ўтмишни эслаш — кейин ёрдам бериш, ҳикоят қилиш, ишонтириш ва мақсадига эришиш фурсати келгандек туюлса, у яна қайтадан Аирага айланади. Шунанга эди у энди. Афсус, ўнлаб ёруғлик йили билан ҳисобланадиган тўсиқни енгиб ўтиш фақат бир-икки

юз астронавт учунгина қийин эмасди. Бу тасалли бериш эмас. Ҳали яна узоқ вақтгача шундай бўлади...

* * *

Мен уни кўприк устида кўрдим. Яккам-дуккам буталар ўсиб ётган тик қияликлар сувга қараб тушиб келганди. Қирғоқда харсангтош парчалари уюлиб ётар, уларнинг ғадир-будур, қизғиш ёнларини кўпикли сувлар ялаб, тошлар устидан юқорига кўтарилар, орқасига қайтиб, яна катта юмалоқ тошлар ястаниб ётган ўзанига тушарди.

Мен уни кўрдим. Қуёш кўзимни қамаштириб юборди, бироқ у сувга қандай эгилганини, қўли пастга қандай осилганини кўриб қолишга улгурдим. У кафтида ниманидир қисимлаб турарди — бу, гарчи ўша пайтда гумонсирмаган бўлсам ҳам, шубҳасиз, билагузук эди. Бизни бир неча ўн метр масофагина бир-биримиздан ажратиб турарди. Ажойиб кун эди ўшанда. Унинг оёқлари остида икки тахтадан иборат туристлар кўприги чайқалиб, камалакдан билинар-билинемас сезилаётган оқ ҳошияли сув тўлқинларди. Бу ер жуда хушманзара, бироқ хилват, қўрқинчли жой бўлиб, қўриқхона маркази эди.

У менга жудаям таниш кўприк устида турарди. Кўприк тортилган эски пўлат арқонлар аллақачон занг босиб, тахталар ёмғирдан тусини йўқотишга улгурганди. Тўппа-тўғри у турган ерга йўл олдим... У орқасига ўгирилиб, тез ҳам, секин ҳам бўлмаган бир юриш билан кетиб қолди; фақат кейин, анчагина кейин унинг қора сочларининг тўлқинлашиши «Гондвана»даги учрашувни эслатди. Ушанда, лагеримизга яқинроқ жойдан ҳадемай кўкка парвоз қилган малинаранг эль ҳам, мен бир неча ойдан сўнггина фаҳмлаган, билган нарсамни англатмаганди.

У билагузугини чўкдириб юборганди.

Ўша кунни, унинг қадами товушларини, оёғи остидаги кўприк қандай чайқалиб кетганини аниқ эслайман.

Бошқа такрорланмайдиган ўша кунда ким билан учрашганимни фаҳмлаганимда баҳор эшик қоқаётганди. Ўша баҳордан бошлаб, бу воқеаларнинг барчаси менга аён бўла бошлаганди...

Сен сўзларнинг шивиридан яралдинг,
Оқшом чоғи боғлар аро таралдинг.
Олчаларнинг ол-ол туси юзингда
Гул баҳорнинг навозиши сўзингда.
Шундан бери кўксим узра эй, дилдор,
Эрта-ю, кеч енгилгина руҳинг бор.
Гулзорларнинг оплоқ гулин бўйлари
Нозли қадам отганинг — сув бўйлари,
Беҳаловот онларимни якунлар
Қутку сояиб жонимга бу тунлар.

УЧИНЧУ ҚИСМ
САМОВИЙ ОТАШ

ҚУЕШ СОҲИЛИ

Йўл кемалар гўхтайдиган жойдан ёнартоғ томон ўрлаб боради. Ёнартоғнинг шом шафағи нурларига чўмган тик бағирлари ял-ял алангала-нади. Ундаги ҳамма нарса: радиомаяёқлар, ангарлар, обсерватория гумбазлари, жар устига ташланган кўприк бамисоли ёқут шишалардек ёрқин, заррин нурларда тов-ланади. Осмон чарақлаб турибди. Йўлдан юк ортилган террапланлар ғизиллаб ўтиб, эллар кўкда чарх уради, асфальтда эса мобиллар ўрмалайди.

Йўл чеккасидан бир одам бормоқда. У шошмасди. Уйига қайтаётган киши ҳиссиётига ўхшаш аллақандай ширин бир туйғулар оғушида эди у. Ахир, уйга ҳам шоши-ладими киши?

У тош йўлдан муюлишгача бориб, довонга чиқишни, кейин бурунга кўтарилиб, ундан кафтдагидек кўринадиган бутун қўлтиқни томоша қилишни ўйлаётганди. Хийла чарчаганди, лекин бу гал ишдан ёинки баҳс ва тушунтириш-лардан эмас, балки юриб чарчаганди у.

Орқа томонидаги кўрфазда турган денгиз транспорти воситаларига Қуёш Соҳили учун аталган юклар ортилган-ди. Шу кемаларнинг бирида тадқиқотчи-физик Александр Ольмин ҳам келганди. У йил бўйи заводларда реакторлар-нинг блокларини йиғиш билан шуғулланиб, буёққа қайтиб келиш вақтини интизорлик билан кутиб, кунларни санаб ўтказганди.

— Мен учмайман, — деди у эль олдида ўзини кутиб ол-ган қизга қатъий. — Раҳмат, мен пиёда бораман.

— Бу эль — лифтнинг ўзгинаси, — уни кўндиришга уринди қиз. — Икки минут ўтар-ўтмас уйда бўламиз, — қиз шундай деди-ю, нечундир уялиб кетди, лекин буни Ольмин пайқамади чоғи, сезган бўлса ҳам ҳолатини зоҳир қил-мади.

Қиз тутган ерини кесадиганлардан эди. Йигит мажбу-ран креслога ўтирди. Бироқ қиз автоматик кўтарилиш кнопокасини босиб, машина ёнартоғни сакраб ўтиш учун парвоз қилай дейиши ҳамона Ольмин кутилмаганда май-

довга енгилгина сакраб тушиб қолди. Эль бўлса шитоб билан кўкка парвоз қилди.

Нима қилмоқчийди ўзи?.. Анҳорда чўмилиб олсамикин? Тепадан, ёнартоғ устидан энди Қуёш соҳили қандай кўринишини томоша қилсамикин? Пастга югуриб тушсинми? Шугина холос. Эль водий узра чарх уриб, аллақаёққа ғойиб бўлгунча ўтган қисқа фурсатда у анҳор бўйига чоғиб бора олди. Анҳор ёзнинг қуруқ келганини айтаётгандек шилдирар, саёзлашиб қолган жойлари қақраб ётар, сув ёйилиб оққан жойида, худди аллаким сув остидан торни чертиб юборгандек, бир марта кумуш ип йилтиллаб кетди,— бу балиқнинг қилиғи. Илиқ кулранг тошлар узра мовий гулсапсарлар гуллаб ётарди.

Ёнартоғ қиямалигидан секин-аста денгиз манзараси кўрина бошлади, лекин у ҳамон узоқ, силжимас текисликдек туюларди. Бурун узра игначи гирдикапалак бўларди. Ольмин уни шошилтирмоқчи; кема тўхтайдиган жойга, афтидан, унча енгилга ўхшамаган юки тушишини кўришни хохлаб қолди. Бироқ игначи бепарволик билан қанотларини ялтиратиб ғужғон ўйнарди. Уни ҳаракатлантираётган нарса пластмассадан ясалган вужудига яширинган мотор эмас, балки кузатувчи тасаввурининг қудрати эди, холос.

Игначи кемалар тўхтайдиган жойга яқинлашиб, оддий учар кранга айланди. Унинг аввалги ўрнида бошқа бир игначи пайдо бўлди, улар жудаям кўп-э; уларнинг ҳар бири кўп қиррали гигантлар — минорали гигантлар кутиб турган кемаларни нисбатан саёзроқ жойга яқинроқ келтириб, юklarининг бир қисмини қирғоққа ташиб олишга шошилади.

...Тик қиямаликда оёқ остидаги тош-плиталар жигарранг қурбақа янглиғ ҳар томонга сачраб, пастга отилиб тушаётганди. Ольмин тўхтади — товуш йўқолмади. Ундан юз метрча нарида бояги-бояги тошлар учаётганди. У юришини секинлатди, кейин бурилиб, кедр бутаси панасига ўтди. Бир оз кутиб турди. Ҳа, албатта! Бу ўша қизнинг ўзгинаси, Ира-ку.

— Ира!— Ольмин унга пешвоз чиқди. Қизни буёққа кўтарилишга мажбур қилгани, уни қидириб, ташвишлангани учун йигит бирдан ўзини ноқулай сезганди.

— Александр Валентинович! Мен жавоб бераман-ку... Ахир буёққа кўриқхонадан йўлбарслар келишади-ку.

Қизнинг чеҳрасидан қўрқиб кетганлиги сезилиб турар, қўлида рўмолми, пешанабоғми — бир нарса бор эди; у сочларини сербар лента билан йиғиштириб боғлаб олган, оёқларида аллақандай спорт шиппаги,— умуман олганда,

бу қиз билан, бир соатда бўлмаса ҳам, ҳар қалай, бир ярим-икки соатда ёнартоғдан ошиб ўтиш мумкин.

— Хўп, майли,— деди Ольмин.— Жаҳлим чиққани йўқ. Сизники-чи?.. Ундоқ бўлса, бирга борамиз. Мана бу сизга.— У қизга бир даста гулсапсар тутди. Йўлбарслар тилга олинганида йигит кулиб юборай деди-ю, ўзини тутиб қолди, чунки у ўзи шунақа вазмин йигит эди-да.

...Қуёш Соҳили. Сув юзида кечки капалаклардек елканларини шишириб, яхталар рақс тушишарди. Дастлабки чироқларнинг шуъласи... Саёз, кенг қўлтиқнинг соҳили ёпёруғ эди. Бу соҳил худди денгиз кўпигидан ҳосил бўлгандек, мингларча юлдуз — чироқлар билан чароғон эди. Соҳилбўйи йўллари шу ерда туташарди.

— Ҳатто мактабларимизда ёзиладиган иншоларда «Қуёш» сўзини катта ҳарф билан ёзадилар. Қаранг-а, қанча иш қилиб қўйибмиз...

Ира йигит йўқлигида бу ерда нималар рўй берганини сўзлар экан, ҳаммасини ўзи гапириб бериши учун ошиқарди. Соҳилга денгиз сувини етказиб берувчи ленталар тортилган, аммо уларнинг ярми битмаган ҳали. Қайтарғич тайёр. Қиз қўли билан кўрсатган томондаги қайтарғичнинг юмалоқ кўзгусида шафақ акси — қирмизи доғ нурланиб турарди. Икки соат бурун — йигитни эль ёнида кутиб олганида бўлгандек қиз яна уялиб кетди: ахир, бу нарсаларнинг ҳаммаси унинг тушунтиришларисиз ҳам йигитга маълум-ку. Қуёш нурларини йиғиб, Ерга йўналтиришни исботлаганларнинг бири шу йигитнинг ўзи-ку, ахир. Ер курраси иссиқликнинг зиғирдек қисминигина олади холос, уни кўпайтиришга эса ердаги ҳеч қандай гелиоқурилмалар ёрдам бера олмайди: нурларнинг қарийб ҳаммаси чексиз радиуслар орқали фазога тарқалиб кетади. Қани энди Қуёш нурлари ҳам лазер нурлари каби қопқонга тушгандек жамлана қолса. Бунинг учун Қуёшни элементар зарралар ёритади. У ҳамма ҳароратнинг тарқалиб кетишига йўл қўймайдиган конус кўзгу, экранга айланади. Конусга тушадиган барча нарса сайёрамизга келаверади, заррачалар бамисоли линзалардек фотонларни фақат бир томонга — Ерга йўллайди. Қуёш нурлари дастаси беҳисоб ер ости бойликларига эга сайёрамизга энг яхши совға бўлади.

Бу ҳолат бамисоли булутга улкан воронка тутиб, ундан тушган ёмғир сувини трубаларда қақшаб ётган далаларга, саёзланиб қолган дарё, кўлларга, намлик етишмаётган ҳамма жойга йўналтиришдек бир гап.

Жудаям жўн-ку, деб ўйларди қиз, аммо бу биринчи қарашда шундай... Фотонлар заррачаларни итаришиб, конусни «сочиб юборишади», тўлқинўтказгич емирилади.

Нур яна фазода тарқалиб кетаётганга ўхшайди

Ольмин бу фикрнинг тесқарисини исботлади: йўқ, нур тарқалиб кетмайди. Қуёшнинг тортиш кучи заррачаларни бошқариб туради, уларни ўзига тортади, ўз доирасига қайтаради. Уларни яна Ерга ҳайдаб юбориш, «бомбардимон қилиш» йўналишини ўзгартиш лозим холос. Тўғри, нурўтказгич конусга хиёлгина ўхшаши мумкин, лекин фотонлар тузоққа тушиб қолишади. Қувват ниҳоятда кўпайиб кетади, ахир Қуёш гардишининг ўн миллиарддан бир бўлаги ҳам Ернинг ҳозир олаётган ҳароратини бера олади-ку. Демак, қувватни бошқариб турган заррачалар оқимининг қувватини ва шаклини тўғри танлаб ола билиш, нурларнинг ортиқчасини эса кўзгуга тўплаб, фазога, космосга қайтариш ёки денгиз пучмоқларига сочиб юбора билиш керак. Малика Мод Ери, Шаҳзода Олаф Соҳили, Малика Марта Соҳили, Грант Ери бор эди. Мана энди Қуёш Соҳили ҳам бўлади.

«Роса омадим келди-да,— деб ўйларди Ирина Стеклова.— Бугун Ольмин билан танишдим. Йлгари фақат суратинигина кўргандим, ундан ниманидир сўрамоқчийдим, ҳа, айтгандай...»

— Бизда дейтерий қуёши бор. Океанларда ҳали оғир сув ниҳоятда кўп, узоқ замонларга етади у. Демак, «Қуёш Соҳили» лойиҳаси келажакка мўлжалланган экан-да?

— Океанни қашшоқлаштириш мумкин эмас,— жавоб берди Ольмин.

→ Қашшоқлаштириш?

— Дейтерий жамики жонзотларга зарур. Бамисоли микроэлементлар каби керак.

— Мен буни билмаган эканман,— уялиб кетди Стеклова.

— Бу ҳақда биологлар ўз вақтида огоҳлантиришган эдилар. «Гондвана» деган кема бор, у сайёрамиздаги денгизларни бир неча йилдан бери кезиб юрипти... Ҳар бир дельфин, бинобарин, ҳар бир чавақ балиқ уни билади.

— Э, «Гондвана» денг,— худди эсига тушиб қолгандек деди Стеклова,— «Гондвана»... Йўқ. Тадқиқотчи кемалар шу қадар кўчки, уларнинг номларини эслаб қола олмайсан ҳам.

— «Гондвана»нинг юмиши бўлак: унинг зиммасига умумий муаммоларни ҳал этиш, келажакни башорат қилиш вазифаси юклатилган. Биз ҳали у билан учрашамиз. Шу жойимизда, Қуёш Соҳилида учрашамиз.

...Яқингина жойдан сув шовқини эшитиларди. Стеклова бирдан адашиб қолганини, элни топа олмаётганини сезиб қолди. Йигит шу ерда, қиямаликда қолди, лекин қиз ни-

ҳоятда шошилганлигидан битта ҳам мўлжал нуқтасини топа олмасди. Манави булоқ ҳам йўқ эди. Улар булоқ бўйига келишди: чашма юзида қум зарралари ғужғон ўйнар, ундан отилиб чиққан биллурдек томчилар текис тош устига сочилиб, унда чуқурлик ҳосил қилганди.

— Шу... эль қаердалигини унутиб қўйсам бўладими,— деди қиз,— ахир у шу ерда... яқин орада-ку.

Ольмин чашма узра энгашиди. Унинг қўнғир сочи пешонасига тушди, бир тутами ҳўл бўлди, у сувни томоша қилгандек мириқиб симирарди. Унинг кўзлари ҳорғин, ўзи жудаям одми, содда эди. Суратидагига ҳечам ўхшамасди.

У сувдан бошини кўтарар экан:

— Эль бўлмаса яна яхши,— деди.— Пиёда борамиз. Уч километр нима деган гап.

Яна чашма узра энгашиди, ёқаларининг тугмаларини ечиб, ювинди. Қиз унинг ҳаракатлари нақадар аниқ, мўлжалли эканлигини пайқади, кўйлагига бир томчи ҳам тегмапти. Тизиллаган оқимлар ҳам, ҳатто сачраган томчилар ҳам унинг қўлларига қўнарди — бундан бошқача қилиб айтиш ҳам мумкинмасди. Бу ҳорғин кишининг ювинишини томоша қилишнинг ўзи завқли эди.

Йигит ўрнидан турди. Қиз чуқурча узра чўнқайиб, бармоқлари учини сувга тегизди.

— Жудаям муздаг-ей!— деди Ольмин шодон.

— Сувни жудаям яхши кўраман-да!..— чўзиб деди Стеклова.

— Бу ерга келганингизга анча бўлдимиз?

— Яқинда келганман. Бир йил бўлгани йўқ.

— Мени адашиб қолади деб ўйловдингизми?

— Йўқ,— вазминлик билан деди Стеклова.— Сиз билан учрашмоқчи эдим холос.

Йигит уялиб кетгандек туюлди қизга. Бу ҳолат йигитнинг қиёфасига, у ҳақдаги гапларга асло ярашмасди.

...Жарнинг тиканли ўт-ўланлари, уларнинг юришини қийинлаштирди. Ирина тўғри кесиб ўтишаётганига афсусланди: ўнг томонда текис йўл бўлиб, ундан бор-йўғи икки километрча яёв юрилса бас эди. Оёқлари остидан патиллаб учган қушлар қизни чўчитиб юборди. Қанот патлари тўқ-қизил бўлган бу қушлар шунақанги шовқин солиб учишдики, Ирина йигитнинг гапини эшита олмай қолди.

— Какликлар!— такрорлади Ольмин.— Қўрқитиб юбришдимиз?

Қиз гасдиқ ишораси билан бошини қимирлатди.

Чакалакзор бирдан тугади. Олдинда сўқмоқ йўл бошланар, унинг нариёғидан эса сайёҳларга мўлжалланган кенг йўл ўтганди. Ольмин тўхтади. Мовий мусаффо оқшом

унинг кайфиятини кўтариб юборди, бироқ бунинг сири ни-
мадалигини унинг ўзи ҳали тушуниб етмаганди. Бу лаҳза
унга жуда яхши танишдек, бирдан осмон ҳам, водийдаги
ўт-оловлар ҳам қадрдондек туюлди, киши нақадар енгил,
мириқиб нафас олади-я! Бир лаҳзалик дил равшанлиги
ўтиб кетди, бироқ бу шукуҳли дам умрбод эсида қолди.
«Мунчалар дилрабо бу он!»— ўйлади у.

Йигитнинг ҳамроҳи ҳеч нимани пайқамаган кўринади.
«Бу нима бўлдикин?— ўйлади Ольмин.— Бунинг сири ни-
мадайкин?.. Балки ўзим сабабчидирман? Ҳар қалай у мени
нима учун кутиб олдикин, а?..» Йигит ёлғиз ўзи ҳам Қуёш
шаҳрига етиб ола олишига ишончи комил эди. Албатта
пиёда борарди. Енартоғ йўлларида, дарахтзорлардан, ўр-
мон оралаб кезинишни ёқтирарди. Бунга одатланганидан
эмас, балки шундай сайр қилиб юрганида шукуҳли, ёрқин
дамларга дуч келиб, ҳузур қилишидан эди бу.

Охирги марта бу ерларда қачон бўлганди?— эслади у.
Ҳа, уч йил муқаддам,— шаҳар ташқарисидаги дўстининг
уйида бир ҳафта яшаганида шундай кезиб, роҳат қилган-
ди... Бу ердан узоқда — Ока дарёси соҳилида бўлганди бу.
У ерда ҳам тепаликлар бор эди, пичан ҳиди димоқни қи-
тиқлар, қоп-қоронғи осмон завқли эди. Июль ойи охири-
даги чақмоқлар базми эсида... Ушанда чақмоқлар базмини
биринчи бор кўрганди. Ярим кечадан оққанда, уйқуси кела-
вермагач, пешайвонга чиқиб, жуда баланд, аллақандай
кенг осмонни кўрган, янги ўрилган пичан билан майса-
гиёҳларнинг таърифга сиғмас хушбўй ҳидларидан маст
бўлган ўша он лип этиб ўтиб кетганди.

* * *

Қуёш шаҳри кундузгидек
ёп-ёруғ эди. Марказий йўлак бош кўчадан тўппа-тўғри
денгизга элтади. Сунъий қуёшнинг қизғиш нури билан
ёритилган соҳилда чўмилаётганлар ҳамон тоблани-
шар, хандон отиб кулишар, қоялар пойида гулхан ёқишар,
узоқларда эса яхталар, серферлар, қайиқлар сузиб юрга-
ни кўзга ташланарди. Моторли қайиқлар билан денгиз
эллари бамисоли катта кўчанинг давомидек кўринган
ойдин йўлакни кесиб ўтишарди. Йўлакка тушиб олган
Ольмин билан Стеклова соҳилга етиб келишганини
сезмай ҳам қолишди: йўлқа уларни тўппа-тўғри шу
ерга олиб келганди. Қимдир Ольминни таниб қолди.
Кейин яна беш киши келиб қўшилди уларга. Оль-
мин танишларини кўрди. Уни гулхан ёнига ўтқизишди, ҳеч
ким танимаган Ирина эса йигитнинг орқасида туриб қолди.
Орадан беш минут ўтиб, Ольмин қизни бирдан эслаб қол-

ганда, у ҳаракатланувчи йўлак томон аллақачон йўл олганди. Ольмин Иранинг йўлини кесиб чиқди-да, уни орқасига қайтариб келаркан:

— Келинг, яхшилаб танишиб олайлик,— деди.

Қиз кулиб юборди. Кейин бирваракайига йигирмага яқин киши чўмилгани боришди. Сув муздек, топ-тоза, ёқимли эди. Ҳамма сувга сочилиб кетди, шўнғишди, сузишди, кейин гулхан атрофида исинишди. Кишининг уйга кетгиси келмасди. Уй зерикарли, ҳувиллаган, бефайз эди-да.

Иринада торси — камёб, ғаройиб бир нарса бор экан. Ёғли, денгиз суви қўшиб илитилган бу суюқликдан ўттиз томчини ютган Ольмин чалқанчасига ётиб олди. Ун минутчадан сўнг унинг ўпкаси ҳаво ўрнига денгиз сувидан сиририб, ундан кислород ажратиб чиқариши мумкин бўлиб қолди. Йигит шуури идрок қила бошлаганини пайқади: у эндиликда бутун чўмиладиган жойни эмас, балки ўзинимани хоҳласа шуни кўраётганди. Ҳатто овозлар ҳам алоҳида-алоҳида эшитила бошлаганди: кимнинг гапини эшитишни хоҳласанг, марҳамат, тинглайвер,— ажиб бир ўзгариш юз берганди унда. Ольмин қоялар ёнига югуриб борди-да, денгизга шўнғиб, сув тагида узоқ қолиб кетди.

Ун беш метрлик чуқурликда ғира-шира бўлганидан на балиқ, на денгиз юлдузи кўринар, фақат чирмовуқларга ўхшаш узун денгиз йўсинлари нимқоронғиликни кесиб ўтган чизимчалардек элас-элас кўзга ташланарди. Ольмин билан бирга яна уч-тўрт киши сувга шўнғиди; тепадан, қоядан уларга нур сочувчи шар ташлашди. Ольмин сув тагига ётиб, қумни, тошларни ёритди, ҳатто сувости уфқи кўринди. Совуқ, ёрқин нурлардан балиқлар чўчиб ҳар томон қочишди-ю, бироқ кўп ўтмай секин-аста, пусиб орқаларига қайта бошлашди. Мидиялар, устрицалар, гребешкалар, патриялар, ёкутранг афаластериаслар, қип-қизил асцидиялар, бўз-кўк денгиз кирпилари сингари мавжудотлар кўрина бошлади.

Ольмин чорак соатдан сўнг шўнғиб чиқиб, осойишта оқим узра юз тубан ётар экан, секин, худди мазасини туяётгандек қилиб ҳаводан шимирди. Ўпкаси сувдан халос бўлди. Бир неча кескин ҳаракат қилиб, чуқур нафас олувди — сув устига қалқиб чиқиб, сийрак, хушбўй ҳаволардан тўйиб-тўйиб шимирди. Сувости сайри чарчоқларини ёзиб юборди: кўзлари ўткирлашди, зийраклашди, атрофи мусаффолашди, ранглар қуюқлашди. У ҳузур қилиш учун гулхан ёнига, одамлар даврасига ўтди-да, суҳбатни авж олди. Соҳил узра осмон тобора баланд кўтарилаётгандек эди. Садолар борган сари майинлашиб, секинлашиб борарди... Еппа-ёлғиз бир тўлқингина қирғоқни ўпарди...

ДАРЕ УЗРА ПАРВОЗ ҚИЛГАН ЭЛЬ

Қуёш шаҳрининг астрофизик обсерваторияси. Кичик зал... Нимқоронғилик. Жимжитлик.

Ирина осмони фалакда чарақлаётган турли-туман бурж юлдузларига маҳлиё бўлиб тикилиб қолди. Биз нимшаффоф ойнаванд зангори гумбаз остида турардик. Гумбаз устидан турлича ёруғликдаги учқунлар сирғалиб ўтиб, ғойиб бўларди. Турли ёруғлик жисмлари бағри кенг осмонда сузаётгани учун кўзга элас-элас ташланарди. Олам ёришиб кетганда уларнинг ҳолати ҳақиқий юлдузлар вазиятига мос келар ва бундай кезларда жисмларни уларнинг ойнаванд гумбаздаги аксидан ажратиб бўлмасди.

— Катта Айиқ, Вероника Сочлари, ёнидаги Кенжа Арслон, — дея Ольмин юлдузлар буржини санай кетди, — Силловсин, Този Ит буржи ...Ҳа, манави ғалати туманлик, уни фақат катта қилиб кўрсатадиган асбоб орқалигина кўриш мумкин. Уша жойнинг ўзида, яқингинасида иккита радиопульсар бор. Команда бўйича гумбаз айланади ва хоҳлаган фаслда иккала яримшардаги юлдузларни кузатиш мумкин. Манави эса телескоп ҳамда фазо қисмларини суратга олувчи камера.

— Демак, бу жуда яхши фотосурат — юлдузлар буржи билан туманлик экан-да? — сўради Ирина.

— Ҳа. Бу осмоннинг айнан нухсаси. Лекин уларни ажратиб олиш осонмас. Уларни ҳам осмони фалакни ўргангандек синчиклаб ўрганиш лозим.

— Жавзо буржи қаерда?

Нурланувчи кўрсаткич буржлардан бирига рўпара бўлди. «Гондвана»даги... юлдузлар атласидаги бешта ёрқин нуқтани... эсладим.

— Мана у... Жавзо буржи...

Ирина кафти билан ёноғини артиб, кўзларини беркитди-да, бир минутча муқаддам ўзини жудаям қизиқтирган самовий оловларга ғалати лоқайдликни ҳис қилгандек бошини қуйи эгди. Телескопни айланиб ўтдим-да, унинг чап томонига келдим. Назаримда, қиз ниғоҳини бир лаҳза гумбаздан узгандек туюлди: чинини айтсам, қизнинг орқасидан ўтаётганимда у Жавзо буржи ойдин тунда қандай кўринаркан, деб томоша қилаётганди.

Уни пинҳона кузатар эканман, нимқоронғи тунда чехрасидаги ифодани ўқиб олиш қийин бўлаётганди.

— Бу ер жудаям иссиқ экан,— деди у эшик томон юриб.

«Менга нима бўлди ўзи?— деб ўйладим.— Бу ерда ҳақиқатан ҳаво етишмаяпти, бошим айланаяпти». Мен ҳам қизнинг кетидан кетдим. Ольмин бизга эргашди. Биз бошқа залга ўтган ҳам эдикки, ҳамма нарса жойига тушди, аллақандай гарангсираб турганим йўқолди. Жавзо буржи ҳақидаги ҳикоя эса узилиб қолди.

Ольмин роботга бақирди:

— Зални тартибга сол, кондиционерни текшир. Кейин менга маълум қил!

— Тайёр,— деди кибер бир минутдан сўнг ғириллаб кириб келганча. Иш меъёрини сал ўзгартирган экан. Тузатилди.

— Кемани, аниқроғи, унинг траекториясини кўрсатаман,— деди Ольмин.

Биз яна гумбаз тагига қайтдик. Ольмин ҳазиллашиб буржлар ўрнини алмаштириб қўйди, Айиқ туркумини осмон экватори бўйлаб сайр қилишга, Кичик Итни эса Кит, Дельфин ва Турна кетидан қувишга мажбур этди. Бу экспромтда қатнашаётган Ирина буржлар номини қислаб кўриб, жилмайиб қўйди.

Кўзга кўринмас кўмакчи юлдузларнинг асл ҳолатини тиклади, само ҳайвонотларини ўз ўрнига қайтарди-да, кеманинг координатларини маълум қилди.

— Кема... ҳув анави сариқ чизиқча. Бу шартли тасвир, албатта.

...Ердан парвоз қилмасларидан анча олдин нур юборишди. Кўл кўзгу вазифасини бажарди, унинг сатҳи бир лаҳза параболоид шаклига кирди. Сиқилиб ётган электромагнит тўфони бўшлиққа отилиб чиқди. Нур тоннелдан йўл солиб, бамисоли мокидек югурди, космик снаряддек сирғалиб борди.

Бир неча ой ўтди — бир вақтлар Ердан юборилган нур жуда-жуда олисларга бориб етиб, ундан фақат изларгина қолди холос. Нур шунча масофани босиб ўтганидан сусайиб, бўлиниб-бўлиниб, парчаланиб кетди, квантлар ҳар ёққа тарқади, натижада кема юришини секинлата бошлади. Олдинда уни сайёралар кутарди.

Аслида на машинага, на одамга ўхшайдиган оддийгина роботдан ўзга бир киши бу ишни бунчалик аниқ бажара олиши даргумон эди; роботнинг чангалдек қўллари кемани чирмаб олган бўлса ҳам кўзга кўринмас, унинг электр юраги билан мияси келажаги зўрлигидан далолат берарди.

Кемадан улкан фотолар, спектрограммалар берилди.

Унинг йўлида илк сайёралар... Кўзни қамаштирадиган муз тоғлари. Қора қоялар. Тубсиз жарликлар пайдо бўлди.

— Э, аттанг,— дедим гумбазда нур сўнғач,— афтидан, у ерда ҳаёт учун шарт-шароитлар унча яхши бўлмаса керак-да.

— Энг яқин сайёрада ҳаёт йўқ,— деди бош ирғаб Олимпин,— биз буни олдиндан ҳам билардик. Таассуфки, шу чоққача Ердан туриб юлдузларнинг йўлдошларини излаб топиш мумкин эмас! Энг яқин сайёраларнинг атласи қўлимизда бўлганида эди, биз қарийб аниқ ҳаракат қилардик. Нима десангиз деяверинг-ку, ҳаёт бамисоли пўпанакдек бир нарса: иссиқлик ҳам, намлик ҳам меъёрида керак, қуёшнинг нури ҳам жуда ёрқин тушмаслиги лозим, акс ҳолда корпускулаларнинг пачаваси чиқади... Ана шу — сайёраларга нисбатан зарра бўлмиш митти шарлар юзини пўпанак босиб кетади. Кейин, агар само кемалари дуч келиб қолмаса, ердаги бирорта радиожиҳоз ҳам уларни топа олмайди. Мана шунинг учун ҳам биз тезликни ошириш учун курашамиз-да. Нурдан ҳам тез учадиган тезлик керак. Ундан ҳам юқори, янада юқори тезлик керак...

— Ун беш сайёра билан ўн тўққиз йўлдош — бу бизга оламларнинг энг яқини. Лекин фурсат беринг, кемамиз улардан ҳам ўтиб, бошқа кўринмас оламга етиб боради! — дея қўшимча қилдим.

Ер вакилининг йўлини хаёлан кузатиб бориш қийин эмасди. Ун беш сайёра — ўн беш станция.

Кема спиралнинг иккинчи ўрамида сезилар-сезилмас маневр қилади — ундан радиозонд ажралиб чиқади. Зонднинг марварид жисми пастга, сайёралар гирдобига шўнғийди. Кема бамисоли ёғочоёқда юргандек, икки нур ёрдамида тепага кўтарилиб, навбатдаги сайёра томон йўл олади.

Бу энг қисқа ва бинобарин энг қулай маршрут эди. Бу йўлда янги кеманинг ҳамма системаларини осонгина синая кўриш мумкин. Чинакам изланишларга — Жавзо буржи сайёраларига, қўшюлдузларга мисли кўрилмаган экипажлар юборишимиз учун шундай синовларни ўтказишимиз зарур. Тезлик эса вақт тезлигидан ҳам юқори бўлиши керак.

* * *

Бир куни қуёш ботгач, уфқда ҳаракатланаётган қора нуқтани кўриб қолдим. Эъл энг олий тезликда учарди. У Қуёш шаҳри четида пастлай бошлади, кўз олдимда катталашиб, тикка пастга шўнғийди.

«Қойил-э, машинани бунчалиқ чаптастик билан ҳайдаётган ким экан?..» Мос келганини қаранг: тонг-сахарлаб унинг парвозини ҳам кўрдим. Худди ўша элнинг ўзи эди у. Тўқ-олчаранг. Тикка кўтарилди-ю, бир зумгина қотиб қолди, кейин соҳил бўйлаб елдек учиб кетди. Бир оздан сўнг бурилиб, пастлади, кўздан ғойиб бўлди.

Эртасига ушбу воқеани эслаб, нима учундир: «Бу машинани ким бошқараётган экан?»— деб ўйлаб қолдим. Хўш, фараз қилайлик, Эннога ўхшаган одам бўлиши мумкинми унда? Мумкин эмасдир-ов. Сайр учун шунақа айланиб учиб келармиди? Асло. Эннони дельтаплан билан Ҳимолай чўққиларида учратиш, антарктика тўсиқлари — муз тоғларида қайиқда кўриш мумкин, лекин у машинани тўғрига ҳайдайди, борди-ю, Ольмин бўлса-чи? Йўқ. Ҳозир уни осмонда учратиш амримаҳол: иши кўп, айтишларича кечалариям ўтириб, текшириб, аниқлаб, созлаб чиқармиш. Қиёфадошим Андрей Никитин бўлиши ҳам мумкин, элни аямасдан ҳайдайдиган ўша! Лекин у узоқда: омади келмади, редакцияда тиришиб ишлаяпти, бояқиш. Демак, ўзим эканман-да. Эль кабинасидаги киши фақат мен бўлишим мумкин. Мен. Аммо-лекин у мен эмас. Бинобарин...

Тонг чоғи яна уч марта олчаранг элни кўрдим. Яна бир марта уни кечқурун кўрдим; ҳайратомуз ирғишлашларини завқ билан кузатдим. Кейинчалик унинг эгаси ҳар кун икки марта учинини англадим. Эрталаб, кейин кечқурун. Ҳар кун икки марта сайр қиларкан.

Мен уни кўриқлаб бордим. Кетидан пастлаб учдим. Изидан бориш чакки эмас-а, дея жилмайиб қўйдим. Осмонда чанғи изи қолмайди-ку. Кўз кўрган масофада кузатиб учавердим. У улкан тепаликни айланиб ўтиб, чирпирак бўлди-ю, қулаб тушди. Мен ҳам доvon устига чиқдим. Чап томонга, ўнг томонга қарадим... эль йўқ.

Пастликка қайтиб тушиб, кута бошладим. Бир ярим соатдан кейин эль қайтиб келиб, тепамдан ўтиб кетди. Яна кетидан қувдим. Қуёш шаҳрига етиб келдим. У қўниш учун шўнғиди. Мен четга ўтиб кетдим-у, аммо унинг қўналғасини белгилаб қўйдим.

Ирина Стеклова. Элни ҳайдаётган ўшанинг ўзи эди. Мен унча синчков эмасман, аммо унинг учини қизиқтириб қолганди мени. Қуёш шаҳрида кўп кун қолиб кета олмасдим, ўз шаҳримга қайтишим зарур эди. Оз фурсатга бўлса ҳам бориб келишим керак эди. Иш қарийб тамомланган, энди дилим хушлайдиган юмуш топиб олишим мумкин эди.

Буёққа, Қуёш шаҳрига келганларнинг кўпчилиги сингари Ирина ҳам тезда бу жойга кўникиб қолди. Бир йил ичи-

да улар анча-мунча иш қилиб қўйишганди. Уларга ҳавасим келарди...

«Наҳотки, Ирина ҳам бир жойда узоқ қўним топа olmayдиган қушлардан бўлса, кейин, наҳотки уни, масалан, Шимолда ёнқки Урта Осиёда учратмаган бўлсам?»— дея сўрайман ўзимдан баъзан. Афт-ангори танишга ўхшарди, лекин қаерда учрашганимизни ундан сўрашга журъат эта олмасдим. Чехраси ажиб бир тарзда ўзгариб туради, шунинг учун қиёфасини таниб олиш осонмасди. Ирина фақат Ольминга илтифот кўрсатарди, бу эса унга ҳурматимни янада ошириб юборди: қизни фақат иш қизиқтиришини кўп ўтмай билиб олдим. Ҳамкасбларимдан бирининг илк репортажида ёзилган қўпол, жўн ўхшатиш эсимга тушди: «Унинг қалби мисли кўрилмаган қурилиш суръати билан ҳамоҳанг тепарди...» Шунақа, ўша қиз қалби «ҳамоҳанг тепиб» турипти, бунга нима ҳам деб бўларди.

Ирина кимнинг олдига борди, қаёққа, нима учун? Йўқ, бу одатдаги оддий сайр эмас, мени алдаб бўпти. Борса борибди-да, бу ўзининг шахсий иши, яна аллакимнинг ҳам ишидир, деган фикр хаёлимда қиттек бўлганида-ку, Ирнанинг учишлари сабабини билиш учун вақтимни бекорга ўтказмасдим-а. Бунақанги иш аввал бошданоқ ўзимга ёқмаганди. Мен буни сезгандим... йўқ, мен ички бир ҳиссиёт билан ҳақиқатни билиб олиш мумкин деган фикрга катта баҳо бериб юбормоқчи эмасман: кейинроқ, анча кейинроқ унга ёрдам бера оларман деб хомтама бўлиб юргандим.

Мана энди биринчи саргузашт ҳам бошланди. Орқамда ўзимнинг элим, олдинда, икки юз қадамча нарида эса унинг олчаранг машинаси. Мени пайқадимикин, пайқамадимикин? Пайқамагандир-ов? Эҳтиёткорлик яхши-да. Унг томонимда дарё, соҳил бўйлаб эмас, ёнгарчиликда кўринмай кетадиган тошлоқ жойлар толзорлар билан алмашинадиган ерлардан кетяпман. Тол навдалари панасига лип этиб ўтсанг бас — сени ҳеч ким пайқамайди. Билиб қолмасин-да. Ирина эса олдинда. Оёқлари остидаги тошларнинг чақир-чуқурини баъзан эшитиб қоламан.

Ирина тўхтади. Туфлисини ечиб, сувга тушди. Тиззасигача сув кечиб, кезинди; бу ердаги оқим юқоридагидек, кўприкни ағдариб кетган жойдагидек жўшқин эмас. Бу ерда балиқ бор: хариус кўп, хонбалиқ ҳам учрайди. Узим ҳам бир-икки марта қармоқ ташлаганман. Таниш жойлар, бу дарёда бир неча марта бўлганман, хонбалиқларнинг қилиғини жуда яхши биламан. Улар катта тошлар ёнида бўлади, пашша ёки чувалчанг илинган қармоқни ўша ёққа ташласанг, бас. Лекин бу — балиқ овлаш учун ажратилган жой эмас. У анча юқорида. Ирнани қизиқтираётган

нарса хонбалиқмас, аммо нималигини ҳечам билолмаяпман-да. Саҳродек, шипшийдам жойлар. Мана у орқага қайрилди, мен бўлсам яшириниб олдим. Буёғи равшан: Ирина Қуёш шаҳрига қайтапти.

У мендан ўттиз қадамча наридан ўтиб бормоқда. Чехраси жиддий, ниманидир ўйлаб борапти. Энди қиладиган ишим қолмади, элим томонга одимладим...

Кейин Ирина ғойиб бўлди. Унинг қаердалигини ҳеч зор билмасди. Фурсатни қўлдан бой бердим-да, кейин тасодифий фикрим тўғри чиққанига шодландим... Бироқ афсус... Унинг ғойиб бўлиши мени ташвишлантириб қўйди. Ҳатто қўрқитиб юборди.

Маълум бўлишича, унинг дарё бўйига қиладиган сафарларини ҳеч ким билмас экан. Ҳатто ўзим ҳам унинг дарёда нима қилганидан бехабарман. Бунинг оқибати қандай тугаши мумкин. Чор атрофни тит-пит қилиб юборганимни гапиришнинг ҳожати бўлмаса керак. Юрагимга гулгула тушди.

Уни қидиришарди... Хавотир олишарди. Қўққисдан, уни қидиришнинг фойдаси йўқ, деган хулосага келдим. Бир нарсани гумон қилдим. Кўзим очила бошлади.

Шу фикрга ишонч ҳосил қилиш, ўзимни ҳам, бошқаларни ҳам хотиржам этиш учунгина унинг кундалигини топиб, варақлай бошладим. Кундаликнинг сўнгги сатрлари гумоним тўғрилигини исботлади.

ИРИНА СТЕКЛОВА КUNДАЛИГИДАН

27 ИЮНЬ. Телегиндан (у ҳозир Ольяминнинг ўрнида): ракеталар ёнилғисиз ҳам уча олади дейишади, шу ростми?— деб сўрадим. Йўқ, деди у, ҳаддан ташқари кўп энергия ёқилади. Кейин қўшиб қўйди: «Фақат! хаёлдагина ракеталар ёнилғисиз учиши мумкин, албатта». Қуёш ҳар кун тўрт миллион тонна моддани нурга айлантриб, сочиб туради. Галактикага ракеталарни юборади. Биз ҳали фотонларни кичик-кичик бўлақларда олиш учун унга зарраларнинг жуда ингичка толаларини узата олмаймиз.

9 ИЮЛЬ. Ольяминни кутиб олдим. Зарраларни нурлаштирувчилар, тезлатгичлар, реакторлар, асбоблар етиб келди. Қўлтиқда бир неча улкан юк кемаси туриб қолди, саёзлик бўлгани учун биттаси ҳам соҳилга яқинлаша олмайтир, улардаги юк учар кранлар билан тушириляптир.

17 ИЮЛЬ. Биз Ольяминнинг ҳузурига кира бошладик. Агар у иш билан банд бўлса — китобларидан ўқиб ўтирар-

дик. Кеча ўнга яқин киши тўпланди. У ҳазил-ҳузул гап айтди, Блокнинг шеърларидан ўқиди, ҳаммаси ўринли. Эҳтироссиз ўқиса ҳам, ўрнига қўйди, таъсирли чиққанига асло тушуна олмайман, мен бунчалик қилиб ўқий олмайман, уқувим йўқ шекилли. Одмигина кўйлак кийганди, енгининг тугмаси йўқ экан, сездирмасликка интилиб, тўғноғич қадаб олди. Еши қирқдан ошган бўлса керак, чеҳрасида хорғинлик сезилади, шунга қарамай, завқи баланд: «О, баҳор — сўнгсиз, поёнсиз баҳор, беадад ўйларим — орзуларим бор!» — дея жўшиб ўқирди.

29 ИЮЛЬ. Шу пайтгача ҳеч нимани тушунмаган гўл эканман. Конуснинг Қуёшга кўтарилишини, тўлқин ўтказгичдагидек, нурлар конусдан ўтиб қайтаргичга тушишини билардим. Конуснинг деворлари нурларнинг тарқалиб кетишига йўл қўймайди. Бор-йўғи билган нарсам шу. Юз йилча бурунги билим даражаси эса тахминан ана шундай эди (сирасини айтганда, бу даражадаги билимни бадий адабиётдан олганман: шу ҳақда ҳикоями, романми бор эди шекилли, анча кейинроқ унинг мазмунини матбуотда ҳикоя қилиб беришганди — менинг билганларим ҳам ўшандан, таассуфки, хусусан «физика»га оид маълумотларим шундан). Шунга қарамай, қанчалик соддаман-а, тўғрими, Ирка?

12 АВГУСТ. Азизим Александр Валентинович, сиз жаҳондаги жамики одамларга ўхшайсиз, бундан ташқари, сиздаги энг ажойиб фазилат — истеъдодингиздир. Бу кам эмас-а, тўғрими.

14 АВГУСТ. Баъзан ойна олдига келаман. Кўз олдимда баланд бўйли, кўзлари тимқора аёл рўйирост намоён бўлади. У менга тикилгани-тикилган. Бир нарса сўрамоқчи бўлади-ю, журъат этолмайди. Қараб туради-туради-да, бирдан жилмайиб қўяди. Кўринишидан йигирма бешларда, аммо аслида ёши катта. Мен бўлсам, бармоғимни нуқиб, пўписи қиламан-да, ойнадан узоқлашаман.

Йўқ, энди, ҳаммаси эскича бўлгани маъқул.

17 АВГУСТ. Сен, менинг ишим — қайтаргич, ютқичлару қабул қилиш қисми, деб ҳисоблардинг. Қолган ишларни бажариш учун Ольмин, Телегин, Карахановлар бор, дердинг. Сўровларим, маслаҳатларим уларнинг ишига ҳалақит беради, деб қўрқармидинг? Заррачаларни конусга жойлаш масаласини ҳал этган Александр Васильевич Ольмин заводда ишқибозлик учун ишлаганмиди? Ёинки қизиқиши туфайлигина денгиз ютқичлари конструкцияси билан танишдимикин? Ҳой, Ирка, кўзингни оч: у қабул қилиш аппаратларини сендан кўра яхшироқ билади! У ҳисобкитобларни, сенинг ҳисоб-китоблариягни текширди. Бу-

ларнинг бари унга нима учун зарур бўлганини билсам қани эди. Ахир у шубҳаланмайди, менга ишонади-ку. Узи шундай дейди. Ваҳоланки у фақат ҳақиқатни айтади.

25 АВГУСТ. Хўш, яна нималарни билдим? Конус бир неча минутда маълум шаклга киришини, яъни заррачалар Қуёшгача бўлган масофани босиб ўтмагунча конус тўлмаслигини тушундимми? Хўш, унда шу конуснинг ўзи нима?.. Заррачалар импульс шаклида тарқаладими?.. Аммо секунднинг миллиарддан бир бўлагичалик қисқа муддатда импульсларни вужудга келтириш мумкинмас-ку: техника бунга имкон бермайди. Кейин, Қуёш ҳам сайёрадаги ҳамма жонли нарсани куйдириб юборади-ку. Биттаю битта йўл— Қуёшга жуда тор конусни юбориш. Бироқ Қуёш гардишининг миллиарддан бир қисмидаги қувватнинг ўзигина сайёрадаги барча электростанциялар берадиган қувватдан жуда кўп марта ошиқдир. Конуснинг учи бурчак секундининг олти юздан бир қисмига тенг бўлсагина, ана шу миллиарддан бир улуш қамраб олинади. Тупроқ ҳам, қирғоқ ҳам, барча усқуналари билан, тепалик ҳам буғланиб кетади. Қайтарғич билан ютқичлар мана нима учун керак: улар иссиқликни денгизга (океанга бўлса — янада соз бўларди), буриб юборади. Яна бир нарсаси: секунд бурчагининг юздан бир қисмичалик ҳам хатога йўл қўйиш мумкин эмас.

САҲИФА ҲОШИЯСИДАГИ ЕЗУВЛАР. Ирка, сен теодолитни ўргандинг. Сенинг тасаввурингча жуда аниқ бўлган бу асбоб бутун бир секунд бурчаги қадар хатоликка йўл қўяди.

Қуёшга ҳурматингни кучайтир, Ирка.

ХУЛОСА. Ортиқча текин қувватдан барча воситалар ёрдамида халос бўлишнинг биринчи лойиҳасидир бу.

Хатога йўл қўйилиши — ўлим билан баробар..

28 АВГУСТ. Транспорт кемалардан бири штормда шикастланган япон рефрижератор кемаси экипажини Қуёш Соҳилига олиб келди. Капитан Атара фотосуратларни қўлига олиб, ўзи, оиласи, илгари сузган кемаси ҳақида гапириб берди.

— Лойиҳа тўғрисида газеталар баъзан нималар деб ёзаётганини биласизларми?— деб сўради Атара.— Сизлар Қуёшнинг қувватидадан бир қисмини олиб қўйгач, қуёшли кунлар камайриш.

— Бундай эмас,— деди Ольмин.— Эксперимент бор-йўғи бир неча минут давом этади, холос.

— Бари бир,— деди Атара.

— Лекин, биласизки, қувват йўқолмайди.

— Унча яхши тушунмайман бунга.

— Биз қувватни яна космосга, Қуёшга қайтарамиз.

Озгинагина қисмини эса денгизга буриб юборамиз.

— Демак, денгизларимиз илиқроқ бўлиб қоларкан-да?

— Билинар-билинмас. Вақти келиб эса — илиб қолиши аниқ.

— Ҳар қалай...

Атара ўйланиб қолди. Суҳбат бирор шубҳага ўрин қолдирмаган бўлса ҳам, Атара номаълум йўл билан яна бирор нарсага билиб олмақчидек, Ольминга савол назари билан тикилишда давом этди. Унинг бу нигоҳини пайқаган Ольмин ҳам сўзсиз, билинар-билинмас хатти-ҳаракат билан: «Хавотир олманг», дегандек жавоб қилди.

— Ер жудаям исиб кетмасмикин, а?— сўради Атара.

— Иссиқликни Марсга ўтказвориш ҳам мумкин. Бир кун эмас-бир кун кемаларга ҳам иссиқликни қабул қиладиган аппаратлар ўрнатилар. Иссиқликниям, совуқликниям хоҳлаган пайтда қабул қилиб олиб, кемалар юраверади. Кечалари эса, иссиқлик йиғувчи жиҳозлар, аккумуляторлар ишлайди. Бу қувват музликларни сақлашга ёрдам беради.

— Булутлар нима бўлади?

— Қуёш нурларининг бақувват тўқимаси булутларниям, туманларниям; дўлнияма ёриб ўтиб келаверади.

29 АВГУСТ. Бугун тайгада бўлдик. Саккиз киши эдик. Қари кедр дарахти тагида тўхтаганимда, шохлар орасида силовсин яшириниб, менга ташланиш учун пайт пойлаб тургандек туюлди.

...Ёввойи ёнғоқзор билан қопланган тик қиямаликдан юқорига кўтарилдик, мевалар тердик, кулишдик. Чашма сувидан ичдим, Ольмин билан қандай учрашганимни эсладим.

Менга марварид совға қилишди. Марварид йиғувчилар уни тайга дарёларидан бирида чиганоқдан топишган экан.

19 ОКТЯБРЬ. Эскириб кетган журнални варақладим. Бир мақоланинг муаллифи қуёш қувватидан фойдаланиш усулларини эслабди. Пиролиз ҳақида батафсил тўхтаган. Пиролиз қуруқ ҳайдаш, pista кўмир олиш дегани.

Энергетика майдонлари... Бу — ваъдадек бир нарса. Бу бор-йўғи «дарахт парвариши» деган маънони билдиради. Дарахт — ёнилғи. Ибтидой одамлар «энергетика майдонлари»га бой бўлишган. Ибтидой одамнинг ўзи тежамли реактор — гулхани иштиро қилган.

Бошқариладиган фотосинтез — истиқболли нарса, тажриба станцияларида водород олинди. Яна нима? Бактерияларни қайта ишлаш. Мовий кўк сув ўтлари. Метан ҳосилалари, улар ҳам водороднинг ўзи...

Ҳазил. Свифтнинг асаридан парча:

«...У саккиз йилгача бодрингдан қуёш нурларини ажратиб олиш лойиҳаси устида иш олиб борди. Шундан ҳосил этиладиган нурларни геометрик шиша идишларга йиғиб, улар билан совуқ ва ёгин-чочин кунларда ҳавони иситишда фойдаланмоқчи?»

Энергетика ҳавзаси. Қурилиши: бетон коса, туби қопқора, чуқурлиги бир, икки метр, қат-қат қилиб тўлдирилади, аввал тубидаги қатлам ҳосил қилинади — бунда намакоб ишлатилади, шунинг учун суви оғир бўлади. Тепасида — чучук сув. Конвекцион оқимлар йўқ. Иссиқлик идиш тубига йиғилади. Машинага узатилади.

Океанлар — қувватнинг табиий коллекторидир. Тропик жойларда юқори ва пастки қатламлардаги ҳарорат тафовути йиғирма даражага етади.

Қувват ҳосил қилишнинг яна бир усули — гелиогеография станция. Давхат Салвах қўлтиғи Саудия Арабистони соҳилига ёриб кириб туради. Уни денгиздан тўғон билан ажратиб қўйишган. Ундаги сув сатҳи 4 йил ичида 15 метрга пасайган. Тўғонга турбиналар монтаж қилинган.

Қуёш автомобиллари, Гелиоархитектура... Аллакимнинг миясига шундай ажойиб бир фикр келди: нима учун архитекторлар қуёш ҳароратини ютувчи шиша қутилларни қуришади, ана шу ҳароратни зўр йўқотишлар билан сўриб олувчи — қимматга тушадиган кондиционерлар билан уларни таъминлашади. Бунинг ўрнига биноларга лозим навлардан «иссиқлик кўйлагини» кийгизиб, томларда, кенг карнизларда, нишаб деворлар сатҳида боғлар бунёд қилса бўлмай-дими? Бундай боғлар бамисоли чумоли лашкарлари кўчишини эслатувчи одамлар оқими тўқнашувини ҳам камайтиришга хизмат қилган бўлур эди. Карбонат кислотаси — алмашинув ҳосиласи — ҳам ишга яраб қолади: нав-ниҳоллар тезроқ ўсади, конференциялардаги узундан-узоқ нутқлару докладлар, уларнинг мазмунидан қатъи назар — бу соҳада ёрдам беради, чунки улар карбонат ангидрид кўп-лаб чиқишига сабаб бўлади-да.

2 ДЕКАБРЬ. Қуёш нурлари каби беқарорман... Қайдан пайдо бўлди бу одат? Эслай олмайман. Қуёшга ҳаминиша ишониб мумкин эмас. Лекин табиатнинг ўзи айтиб турганидек ҳал қилиш маъқул бўлган муаммолар бор. Африкада бўйи ўн беш метрли супургигуллар ўрмонини топишган (бу дарахтлар тизза барабар келадиган буталардан тарқалган бўлиб, улар Шимолда кўп учрайди). Бунда қуёшнинг айби йўқмикин? Улкан супургигул дарахтининг нур равшанроқ тушадиган ва таъсири зўрроқ бўладиган баланд тоғ устидан топилгани тасодифиймикин?

Мана бир илмий асардан кўчирма:

«Ўсимлик уруғларига нур билан ишлов бериш уларнинг ниш уришини, ўсишини, шонлашини тезлаштиради. Нур квантлари ҳужайранинг интим ҳаётига ёриб кириб (қобиқни ёки чанг донасини минг марталаб нишонга олиб), ўсимлик ҳаётининг асосий жараёнларига таъсир этади. Бу нурлар энергия жараёнлари майдонга келадиган хлоропласт ва митохондрий деб аталган ҳужайра зарраларида мембрана (парда) системаларининг вужудга келишини тезлаштиради, улар ферментларнинг — биохимик реакциялар катализаторларининг активлигини оширади. Лекин энг муҳими — қуёш нурлари билан ишлов бериш оқсил моддалар ва нуклеин кислоталар синтезига, насл яратишда асосий омил бўлмиш хромосом ва генлар синтезига таъсир этади».

Йўлдошлар ва қуёш батареялари... Улар қабул қилган қувватни радиотўлқинлар Ерга узатадилар. Бундай станциялар оғирлиги — мингларча тонна. Улар минглаб мегаватт қадар қувват берадилар-да. Бу ресурсларни кенгайтиришнинг биринчи қадами, зероки инсон сайёрага ўз-ўзидан келиб тушадиган нурлар миқдорига қаноат қила олмайдиган бўлиб қолган. Йўлдошлар — инсоннинг нур йиғиш учун жуда баландга кўтарган кафтлари. Радио тармоқлари эса — асаб ва қон, иссиқлик, қувват юрадиган томирлар.

Мана, ниҳоят лойиҳа тайёр. Қуёш шаҳри ҳам океан қирғоғида, келажакка қўйилган янги қадамми бу? Йўқ, ҳали бундай қадаммас бу. Ирина, кўп ҳовлиқиб кетма. Бу шунчаки бир интилиш. Бу — иссиқлик, нур, холос. Бу Қуёшнинг ўзига узатилган сайёра қўллари. Юлдузларнинг нурини бошқариб бўлармикин? Муҳим муаммо мана шу. Юлдузларни бошқариш...

14 ДЕКАБРЬ. Қор. Совуқ. Чанғида юрдик. Қор остидан брусника¹ мевасини изладик. Қуёш пастаккина, оппоқ. Хаммаёқ қорга бурканиб мудрапти, қиров, қорақарағайларнинг телпаги оч-яшил рангда, кристаллар ялтирайди, совуқ чимчилаб-чимчилаб олади, ариқлардаги муз сирғанчиқ, ҳали музламаган совуқ сув қорайиб оқади, қуён ва тулкиларнинг излари, сайр қилса бўладиган қорақарағайзорда гулханлар, улкан кемаларнинг траекториялари тутун пардаси қўйнида кўзга аниқ ташланади, қўриқхона қия-маликларигади илк кўчкилар, илиқ булоқ бўйидаги даккам-дуккам яшилликлар кўринади. Тепалик этагидаги сариқ ўтга чирмашиб кетган бута шохи қорга қоришиб, ажиб

¹ Брусника — майда мевали бута ўсимлики.

бир манзара касб этиб, қари жодугардек чанғи тагига яширинади. Водийда гумбурлаган товушларнинг аксадоси эшитилади.

3 ФЕВРАЛЬ. Мана, яна бир йилимни ўтқиздим. Шу ерда, Қуёш шаҳрида ўтди. Мен энди китобларни аввалгидагидек ташналик билан ўқимайман. Зерикдиммикин? Олдинда неча куним қолдййкин? Билмайман... билмайман...

26 МАРТ. Туш кўрдим. Ҳамма нарса эсимга тушгандек бўлди.

27 МАРТ. Яна тобим қочиб қолди, нима ҳам қилардим, турган-битганим шу. Энди нима бўларкин?.. Кечқурун бир неча киши Александр Валентиновичнинг олдига бордик. Брусника қиёми ва тайга чойи билан меҳмон қилди. Мақсадга етиш учун озгина фурсат қолди, тезда қурилмани ишга туширамиз, деди. Озгина фурсат қолди — мен учун бунинг аҳамияти қандай?.. Узоққа учадиган кеманинг парвози ҳақида гапириб берди. Бу шу йил парвоз этадиган иккинчи кема бўлади. Янги системалар синаб кўрилмоқда. Яқинда Жавзо буржигга парвоз қиламиз, деди... Тезда парвоз қиламиз. Бу хушхабардан мендек бир жонзотнинг аъзойи баданига ҳарорат ва нур югурди.

4 АПРЕЛЬ. Қуёш қиздирыпти. Сўнгги сумалаклар кўзга ташланади. Баҳор. Энди у барқарор... Хотиралардан қўрқмайман. Майли, қиш яна қайтарила қолсин, унинг бирор кунидан ҳам ётсирамайман. Муддат етди, тезда парвоз қиламиз. Кўп нарсани билиб олдим. Фақат шундай йўл билангина ҳамма нарсани билиб олаолдим. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмасди. Бошқа йўли ҳам йўқ эди.

19 АПРЕЛЬ. Қузатиш станциясида бўлдик: у ердагиларнинг ҳаммаси парвоз ҳақида билишади; у ерда юлдузлар худди ростакамга ўхшайди, мовий осмон, ҳаракатланувчи сайёралар, учар юлдузларнинг излари бор... Машаққатли бўлди. Менга ҳозир нима зарурлигини яна билиб олдим. Биз билан бир журналист бирга эди. Глеб.

6 МАЙ. Вақт бўлди. Ғалати тушлар кўряпман. Уша ердан... дарёдай топишимни биламан уни. Бугун кечагидан осонроқ бўлишини ҳам тушунаман. Яна навқирон куйловчи вужуд. Ўзимнинг аввалги исимини эсладим.

ИККИ ЮЗИНЧИ АВЛОД

Бир неча кун ташвишда, бедорликда, ҳаяжонда ўтди. Мен Иринани изладим... Излайвердим...

Юрагим дам-бадам безовталанади. Эрталаблари зирқираб оғриб-оғриб қўйганини сезаман.

Беихтиёр узоқ-узоқ чўмилишга кўникдим. Кўлнинг торфга булганган қора суви, тик соҳилни мустаҳкамловчи ҳўл илдишлар, шамолда қорақарағай ағанаб тушган орол, сув сатҳидаги қуёшнинг бужмайган акси эсимда қолди.

Баъзан денгизга бориб, икки-уч соатгача сувдан чиқмасдим. Бутун баданимни туз заррачалари қоплаб олганида, назаримда, шифоланаётгандек бўлардим. Лекин қўрқув — юрак хасталигининг сояси — тез-тез таҳликага солиб турарди. Ирина учун ҳам, ўзим учун ҳам, дўстларим учун ҳам хавотир олардим, секин-аста, лекин аниқ ҳолда, уни... Валентинани унутиб юбораяпманми деб ўйлаб қолардим. Фақат унинг чеҳрасинигина эмас, сўзлари, баданининг ранги, туфлисининг тусини ҳам эслай олмаяпман.

Бир куни номсиз дарё оқими бўйлаб юқорига кўтарилдим. Узоқ, жуда узоқ юрдим. Довон устидан яққол кўринадиган денгизга қуёш шўнғиб кетаётганди. Бу ердаги дарё бамисоли қуриб, ундан бор-йўғи тош ваннага тушаётган шаффоф чашма сувигина қолган эди. Ечиндиму ўзимни сувга ташладим. Сув баданимни кесиб юборган бўлса ҳам, ёқимли эди. Бир шўнғиб олдим-да, ясси тош устига дик этиб чиқиб, баданимни кафтларим билан ишқаладим. Яна муздек сувга шўнғидим. Кейин шафақнинг сўнгги нурларига тўйиб-тўйиб боқдим. Бу жойдан ҳеч кетгим келмаётганди. Қийиниб, яна ўтирдим. Элимни қолдириб келган жой зангори рангда төвланаётгандек, энг баланд дарахларгина яшил бошларини кўтариб, шом шафақининг қирмизи нурларини мен каби тўйиб-тўйиб эмаётгандек эди. Ўзимни жуда енгил ҳис қилдим, чашма суви ниҳоятда шаффоф бўлиши билан бағоят шифобахш ҳам эди.

Қуёш япалоқ шаклга кириб, кўздан ғойиб бўлди.

Аллақердан... ҳам тепадан, ҳам салгина чап томондан овозлар эшитила бошлади.

У ерда гулхан чарс-чурс қилиб ёнаётганди: ўша томонга яқинлашиб, тош ўчоқда ловуллаб турган кўмирларни, бир текисда кўтарилаётган алангани, тикка ўрлаётган тутунни ва гулхан атрофида ўтирган навақирон ёшларнинг исбосган чеҳраларини, қурум ва қулдан қорайган қўлларини ҳамда гитарали йигитчани кўрдим... И-я, нимани куйлаяпти у! «Эҳтиёт бўл, дўстим, ахир бу ерда — Мадагаскар диёрида ҳеч биримиз бўлмаганмиз-да!» — Киплингдан-ку. Тавба!

Улар олтовлон эди. Мени пайқашмади. Мен эсам, ер бағирлаб ўсиб ётган буталар орасидан чиқиб, ёнларига боргим келмади. Киплинг қўшиғини айтаверишсин, менга нима. Тўғри, мен уларга суратлари ўчиб кетган чинни асбобларни, муқоваларини чағг босиб ётган китобларни,

неча марта ювилган дастрўмолларни, туси айниб кетган кўйлақларни, эскича бўйинбоғларни, хуллас шуларга ўхшаш эски-тускиларни айтиб беришим мумкин эди.

Мен икки юзинчи авлод ҳақида ўйлаб кетдим. Шу кунларгача етиб келган илк маданият ёдгорликларини одамлар олти-етти минг йил бурун қолдиришган. Ҳар бир авлод ўттиз йилдан салгина ортиқ умр кўрган бўлсин. Ана ўшанда мана бу мароқли рақам келиб чиқади — икки юз авлод, чакки эмас, а, унча кўп ҳам эмас. Қам десам ҳам бўлади. Биз астрономик категориялар миқёсларида фикр юритишга одатланиб қолганмиз, «эволюция» сўзини эса қарийб миллион йиллик геологик жараёнлар тушунчасида идрок этамиз. Бу ерда эса икки билан иккита ноль-рақамигагина эгамиз — барча авлод шажарасини бор-йўғи бир саҳифага ёзиб чиқиш мумкин.

Лекин мен ўзимиздан олдин ўтган авлодга яқинман, маданий олам бошланганидан то унгача бир юз тўқсон. тўққиз авлод — яъни, шунча ўлим, шунча туғилиш содир бўлипти. Иккинчи томондан олсак, бизни ҳеч ким ажрата олмайдигандек кўринарди. Ўз ихтиёрига ташлаб қўйилган икки юзини авлод қандай яшаётганигини билмоқчи эдим. Гулхан атрофида ўтирган қувноқ улфатларга қўшилиб кетишимга ана шу андиша тўсқинлик қилиб турарди.

Улардан бири кезиниб, шох-шаббаларни, қуруқ ёғочларни, ёмғирда кулранг тусга кирган косовларни териб юрарди. У уч қадамгина нарироғимдан ўтиб кетса ҳам мени пайқамади. У новча, ориқ эди. Гитара чалаётганининг юзи япалоқ, баркашдек, оғзи мўъжазгина, кўзлари бўртиб чиққан, жингалак сочлари етилиб пишган сули пояси рангида. Қараши ўткир, бир нарсага қадалгандек, ана шу нарса мени анчагина чалғитиб турди; бу содда қўшиқ ўшанинг айнан ўзимикин деб ўйлабман... Сал муддат ўтгачгина, авжига чиқиш олдидан озгина тин олиб олишини пайқадим — ана шу бир неча лаҳза ичида у қўшиққа сингиб кетарди — оҳанг ва сўзлар сеҳрига берилиб, жимиб, қўлларини қовуштириб, қошларини чимирганча ўйлаб қоларди. Мана у гитарани олди, бағрига босди ва ана шу лаҳзадан бошлаб бутун вужуди ҳаракатга келди, кучига куч қўшилди, ҳаракатлари чаққонлашди, ишончли тус олди, овози эса аниқ, тоза ва жарангдор эшитила бошлади. Нима бўлганда ҳам бу ҳаракатларининг бари ўйиндан бошқа нарса эмасди. Лекин унинг ўзи ўйиндан холи эди.

Учинчиси қорасоч, кўккўз, ёрқин бронзага сайқал бериб силлиқланган юзли йигит бўлиб, нозик бармоқлари тиззасини чангаллаб олганди. Қоронғилик туша бошлади, шом шафағи лаҳза сайин кучсизланиб, гулхан ҳам ўчай-

ўчай деб боряпти. Бояги биринчи йигит оловга яқинлашиб, бир қучоқ шох-шаббани кўмир устига ташлади. Тутун, аланга, нур.

Уч қизни кўриб қолдим.

Уларнинг иккиси паришонхотирлик билан қулоқ солиб ўтирар, учинчиси эса олов узра ловуллаётган аланга ўйнига тикилганча ўз хаёлларига берилганди. Унга тикилиб қарадим: афти менга жудаям танишдек кўринди. Қоп-қора, қийиқ кўзлар, туркона ёноқлар, икки томонга учиб кетай деб турган қошлар: Силлиэмэ! Ҳа, бу худди ўша қиз. Туриш-турмуши сукунат ҳамда сокинлик рамзи бўлмиш бу қиз ҳайкални эслатарди. Фақат унинг кўзларигина чехраси жонлилигидан далолат берарди — ҳозир улар ниқобдаги тешикларни эслатарди. Бирдан куй оҳангига мос кескин бир ҳаракат билан қўллари кўтарилди, оппоқ тишлари ялтираб, кулди-ю, уни бутунлай таниб олдим — Шимолда у билан танишганимда қандай бўлса, шундайлигича қолибди. Силлиэмэ.

Ушанда бу қиз ўн тўққиз ёшда эди, демак, ҳозир йигирма иккига кирипти холос. Лекин ўша пайтда у анча каттароқ кўринувди. Қизиқ. Ҳозир у билан нима ҳақида гаплашган бўлардим? Ушанда вақтим бор эди. Севгиям бор эди... Мен тоқ сондаги авлод вакилиман.

Силлиэмэ, нималарни ўйлаб қолдинг?.. Бир вақтлар меҳмоннинг бўлган киши эсингдамикин? У ерда, Шимолда гулханларнинг шуъласи ўткир, чақмоқнамо бўлади. Тилоғочнинг қуруқ, мўрт шох-шаббалари пороҳдек лол этиб ёниб кетади. Тутуни ҳам бўлмайди. Бир текис, енгил, гуриллаб алангалайди. Бир гулхан билан иккинчи гулхан орасида чанғи изи кўринади. Қор босган тепаларнинг шакли-шамойили бамисоли расмда чизилгандек эсимда сал-пал қолган. Яқин-узоқ хотиротлар...

Агар кўзимни юksam, чанғи училадиган жойни ҳозир ҳам кўраётгандек бўламан. Шохларини қиров бойлаган оҳулар дераза олдига келиб туришади. Чаналар қорни ғичирлатади.

Уша пайтда қиз Қуёш шаҳри ҳақида, лойиҳа ҳақида, Ольмин билан биргаликда ишлаш ҳақида ўйлаган. Шундай бўлиши керак. Мана энди улар гапга тушиб кетишди. Нималарни гаплашишяпти?

Юзлари офтобда қорайиб бронза тусини олган йигит балиқ овлашда қарғалар чорлоқ қушлар билан мусобақа қилишганини эслади: қарғалар сувга тегай-тегай деб учганларидан қанотларининг учи ҳўл эди. Уларнинг ҳам балиқ егилари келарди-да. Женя — оти шунақа эди йигитнинг — кулиб гапирарди. Унинг гапини диққат билан тинг-

лашарди. Журъатли қарғаларнинг қунти, саботи ҳаммага маълум. Улар чорлоқ қушлар каби содда-гўл бўлмасдан, тозаям муғамбир. Лекин бу хунук қуш салгина фаромуш бўлса борми — дарёга фарқ бўлиши аниқ. Янги балиқ гўштидан тановул қилиш иштиёқида чорлоқ қушлар кетидан қувган қарғалар қанотларини моҳирона силкитиб шўнғишларини кўрсангиз эди. Лекин уларнинг биттасигина ниятига ета олди. Улар муҳолифлари сингари сувга қўна олишмасди. Қорамтир қушлар ҳолдан тойиб чорлоқлардан кейинда қолиб кетишди. Уларнинг парвози ҳам одатдагидек секинлашганди...

Мен яна бир оддий воқеани эшитдим. Ит ҳақида эди бу. Бир ит аллақаердан ярим буханка нон топиб олади-да, уни тишлаганча, қишлоқ кўчасидан югуриб кетади. Уни таниб бўлмасди: гўё ҳеч нимани кўрмаётган, эшитмаётгандай, итларга хос жиддийлик билан чопиб борарди. Шаҳар чеккасига чиқиб олгач, қадамини секинлатди. Уёқ-буёққа қарай бошлади. Бута тагидан пана жой топди. Қуруқ япроқларни панжалари билан тўплади-да; кейин чуқур кавлади. Нонни чуқурга қўйди. Сўнг секин, эҳтиёткорлик билан нонни кўма бошлади. Панжалари билан эмас, тумшуғи билан кўмарди. Бамисоли бульдозерга ўхшарди. У ишга шу қадар берилиб кетгандики, атрофда нималар бўлаётганидан мутлақо беҳабар эди. Ҳатто ёнидаги дарахтга қўнган қарғани ҳам пайқамаянди. Қарға эса писиб олиб, омади келганидан хурсанд ҳолда кутиб турарди...

Женя гапдан тўхтаб, гулханга чўп-хас ташлади. Мен эсам у ҳақда ўйлаб қолдим: бу турмушни тасаввур этиб кўриш ва ўзича идрок этишнинг дастлабки иштиёқи эди. Ғалати туюлган нарса шундан иборатки, Женя сўзлаб берган икки воқеани кейинчалик кўп марталаб эсладим. Лекин омадим келмади: жасур қарғаларни кўриш менга насиб қилмади. Нон топиб келадиган итни ҳам учратмадим.

Икки минутча ҳеч ким чурқ этмади, фақат муми оқаётган дарахтнинггина иссиқдан чирсиллаётгани эшитилиб турди. Яқинроқ келиб, гулхан ҳароратидан баҳраманд бўлдим.

Арктика ҳаёт ҳалқаси... Буюк Сибирь музламас кўлмаклари... Океаннинг муз қоплаган жойлари — зангори кўллар ҳақида эшитдим. Ундаги жуда кенг майдонлар асло музламас экан. Арктика сийнасидаги очиқ сув ҳавзалари эса... Женя буларни яхши билади, ўз кўзи билан кўрган эди...

— Яна Шарқий Таймир музламас кўлмаклари-ю,—

қўшиб қўйди Силлиэмэ,— қирғоқдан узоқда — шельф тугай-диган жойда яна бошқалари ҳам бор. Денгиз суви тошганда қитъа гирдоби чуқур жойлардаги илиқ сувни юқорига олиб чиқади. Бордию сув ости тоғлари учраб қолса, сув оқими ҳатто энг совуқ кунларда ҳам музларни тилка-пора қилиб юборади. Бу бутунлай алоҳида географик зонадир.

— Йўқ, Таймирдан Мадагаскар ҳосил бўлмайди,— деди қизлардан бири.— Ҳатто Қуёш шаҳри вужудга келгандан кейин ҳам бу фикрга ишониш қийин. Майли, бир вақтлар тропик ўрмонлар мавжуд эди, деб фараз қилайлик, у пайтда Ернинг ўзи ҳам бутунлай бошқача бурчак билан оғган, денгизлар ҳам бир-бири билан кенг оқимлар орқали туташган, Шимолий магнит қутби ҳам жанубнинг аллақаерида эди. Ҳаммаси, ҳамма нарса ҳозирдагидан бутунлай бошқача эди.

— Гап тропик ўрмонларда эмас,— деди гитарачи,— саҳронинг ҳечам кераги йўқ, гап буёқда.

— Унда саҳро эмас, қушлар бозори бор! Миллион-миллион қуш бор.

— Табиат ўзи шундай яратган: қуш емиш бор жойга ошиён қуради-да,— эътироз билдирди Силлиэмэ.— Қуш бозорида эллик минг ёки юз минг қуш бўлади, лекин миллионга бормайди. У ерда қушларнинг жўжалари совуқдан камдан-кам нобуд бўлади. Масалан, Врангель оролида эса, бор-йўғи олти жуфт қарғагина ин қўяди. Қушнинг жони қаттиқ бўлади, шунга қарамай бари бир қишда қийналади-да. Саҳро! Бордию бутун Шимолий Муз океани ҳаёт масканига айлантирилса борми!

— Мен бир ерда ўқигандим,— деди Женя,— иқлимнинг исиши натижасида жуда кўп қушлар инларини бир даража шимолроққа қўяр эканлар. Чорлоқлар... эсимга солсанг-чи, Силлиэмэ, ўтзор қушлари: кайра, қоракузан, яна қанчадан-қанча денгиз паррандаю даррандалари...

— Қушлар барвақт учиб келадиган бўлиб қолишди. Ун, йигирма кунча олдин учиб келишяпти.

— Кейинроқ, лойиҳани тамомлаганимиздан сўнг иссиқ бўлади. Ўрмон ҳам шимол томон сурилади. Ана ўшанда Врангель оролида шақшақларни, андалибларни, чумчуқларнинг турли-туманларини кўришингиз мумкин. Езда эса худди биздагидек иссиқ бўлади.

— Нима учун бирданига Шимолда қабул қилувчи аппаратлар ўрнатиш мумкин эмас? Мана шунга тушунмайман,— деди Силлиэмэ ёнида ўтирган қиз.

— У ер музлаб ётибди,— жавоб берди Женя,— жуда қийин. Бунинг устига мувозанат бузилиши мумкин. Майсағиёҳлар қатламини тиклаш учун эллик йил керак.

— Бурноғи йил ёзда, жудаям хилват бир жойда, ичи ковак қари бир дарахт тагида одамғиёҳни кўрганман,— деди баланд бўйли йигит. Аввал дарахт ичига қарадим, унга айиқ бемалол сиғади. Кейин тикилиб қарасам — тиңиқ яшил барғлар, шапалоққа ўхшайди улар... Дадам бу женьшень — одамғиёҳ, деди. Тегиш мумкин эмас экан, жуда нозик бўларкан, анчагача ўзига келмас экан. Ҳатто кедр ёнғоғими, аrimi тегиб кетса бас, гули билан барғлари сўлиб, ўзи ухлаб қоларкан. Одамғиёҳ ухлаб, ўсишдан қоларкан.

— Кейин-чи?

— Кейин уйғонаркан. Айтишларича, кечаларнинг бирида, гуллаётган пайтида бамисоли шамдек ёнаётган оппоқ оловни кўриш мумкин экан, ҳатто илдизи нур сочаётганга ўхшаркан. Лекин бу афсона. Иккинчи бир афсонада одамғиёҳнинг пайдо бўлиши ҳикоя қилинади. Кучли чақмоқ чашма суви кўзгусига келиб урилганда, худди ўша ерда, ҳаёт илдизи ўсиб чиқиб, сув ер тагига сизиб кетаркан.

— Мен Қурил ўрмонларида бўлганман,— деди гитара-чи.— Унинг баъзи жойларида Сахалиндагидек бутазорлар қолган. Икки метрли отқулоқлар, пальмага ўхшаган қамишлар бор. Ўтзорлари худди ўрмонга ўхшайди. Ёмғир ёгса, зонтикнинг кераги йўқ — отқулоқ япроғи чодирнинг ёки соҳилдаги шийпон томининг ўрнини босади.

Гулхан ўча борди. Бамисоли эгаси кўчиб кетиб хувиллаб қолган уйдагидек сукунат чўкди. Кедрзор қўйнидан биз томон тун шарпаси босиб кела бошлади. Шитир этган садо, тиқ этган товуш йўқ. Ерқин юлдузлар чанги қўйнида азамат кедрлар юксалиб туришипти, орқамизда эса қора тусли денгиз уйқу оғушида.

Шамол қулатган дарахт устидан турдим, уёқ-буёгимни қоқиб, кийимларимни хор-хасу сарғайган ўт-ўланлардан тозалладим-да, улар сари юрдим...

АИРА

У ўзини Аира деб чақирришган дамларни, на қайноқ қуюнлар гулдуриси, на қумлар фиғоню чанг-тўзон булутларининг шатир-шутури эшитиладиган ер ости қасрида яшаган ўша дамларни эслаши мушкул эди. Бунда, Ерда ўзига Ирина Стеклова деган янги исм қўйиб олганини унуттиши ҳам қийин эди. Бошқа иложи йўқ эди-да: ҳар ким ўз ўтмишини — гарчи у ўйлаб тўқилган бўлса ҳам — эслашга ҳақли. Бусиз мумкинми ахир?

Билагида кичкинагина яшил билагузукни кўрган онидан бери унга қолгани шу ҳолос. Умрни уч бора бошдан

кечириш, номаълум, янги нарсалар билан учраша билиш, кейин улардан жудо бўлиш, уларни гира-шира эслаб юриш, яна олдинда янги-янги нарсалар, истиқбол борлигини ҳис қилиш... Иродаси тош-метин бўлгандаям — осонмас.

Бошқача имконият бор деб фикрлашга ҳеч ким журъат ҳам этмасди — уни одатдаги тушунчалар гирдобидая олиб чиқа оладиган мўъжизанинг ўзи йўқ эди. Унинг шуурқ қандай дадил йўлларни топмасин, бари бир ҳамиша, ҳар ерда ҳижрон, орзу-армон ва умид изтироблари билан муҳаббат ҳамроҳи бўлаверарди...

У ҳали аниқ бўлмаган келажак ҳақида орзу қиларди. Гўё у бир вақтлар ўзига яқин бўлганлар билан хайрлашмоқ учун олисдаги қишлоққа бормоқчидай эди. Уша пайтларда у ўзини ҳали Аира деб атамасди. Унинг тарихи ҳам оддийгина: асли ўзи шу ерлик — мана унинг уйи, онаси, синглиси, бировнинг зинасида оқшомдан эрталабгача ўпишган кишиси. Қандайдир бир парда аро хаёлида гавдаланувчи узоқ ўтмиш қиёфалари эса аллақачон ўз аниқлигини йўқотганди.

Келажак тушларига кириб чиқарди. Истиқбол қизнинг фикру ёдини қамраб олиб, уни аста-секин ўзгартириб бориши лозим эди. Фаройиб ўзгаришларга бой ҳаёти бутунлайича билагузукнинг яшил ипларига битилган қизнинг бурунгиларнинг буйруқларини бажаришдан бўлак иложи йўқ эди. Қимларнинг хоҳишини?.. Нима учун? У дўстлар орттириши, улар билан гаплашиши, ишлаши, бирга орзу қилиши, умид боғлаши, севиши мумкин эди. Лекин бу гапларнинг замирида бировларнинг тақдири ётарди. Унинг биттагина мақсади бўлиши: вақти келганда уларни эслаши мумкин эди. Умуман олганда, Ирина фақат мана шунинг учун шу жойда — Ерда эди-да.

Қиз ўз одамлари билан хайрлашмоқ учун сўнгги марта келаман деб ўйлаганди. Ана шу хайрлашув онини ўйлаганида кўнглига ғулу тушарди. Гўё унинг ўзи икки одамдек бўлиб, гоҳ унисига, гоҳ бунисига қулоқ соларди. Бўлиб ўтган воқеалар унга гоҳ ҳақиқий, чиндан юз бергандек, гоҳ ўйлаб чиқарилган орзудек туюларди. Мана шу нарса уни изтиробга солар ва ўзи нималар содир бўлди, дея узоқ ўйлаб қолишга мажбур ётарди.

Наҳотки бу одамлар ёнига келган сўнгги оқшоми ҳам бўлмаган бўлса?.. Қиз кела солиб бир хотинни кўрганди, ўша аёл онаси экан. Аёл уни бағрига босиб, ўпиб-қучиб, эркалади, улар узоқ суҳбатлашинди, сўнгроқ эса синглиси пайдо бўлди. Деразадан дарё кўруниб турарди: сокин сувнинг қорамтир, тиниқ лентаси узра толлар, тоғолча

даррахтлари тиккайиб турар, дарёнинг нарёғидан қиямалик бошланарди, ҳар томонда — уйида ҳам — тутун ва ўтлоқ майсаларининг ёқимли ҳидлари анқирди.

Эль қизни ғарбга олиб бориб, шимол томон бурилди. Пастда йўллари ёрқин ипдек кўриниб турган ўрмон океани ястаниб ётарди.

Уша ерда шекилли... Қиз машинани ўрмоннинг шундоқ-қина тепасидан олиб ўтди, жойларни таниб олмоқчи эди у. Ана даррахтлари кесиб тозаянган жой, дарё, қари тоғолча даррахти. Шу ерда! Соҳил бўйидаги уй. Қиз элни уйга яқин ерга қўндирди. У ёғига пиёда кетди. Қош қорая бошлади: булут сузиб қелаверди. Осмон қора тус олди. Чақмоқлар ялт-юлт қила бошлади; яшин учқунлари бутун уфқда жавлон урарди. Атроф бийдай дала, соҳил тагида қўрғошин-ранг-сарик сувнинг кенг лентаси. Қиз қўрқиб кетди. Лекин кетаверди, кетаверди. Ўрмон четига етганда ҳушига келди: уйни ҳам, қишлоқни ҳам кўрмади. Демак, бу нарсалар хаёлий экан-да.

Ёмғир сув юзини, майса-гиёҳларни, ўтлоқларни саваларди. Қиз эль томон юрди.

Демак, уйим-жойим деганлари ғирт хаёлий нарса экан. Совуқ томчилар очиқ бўйнига туша бошлади. Қиз элга чиқиб, устига ёпиқни ташлади-да, ухлаб қолди. Уйғонганида анча вақтгача қаердалигиниям, қандай воқеа юз берганиниям била олмади. Бегона уйлар, нотаниш одамлар... Ҳамма қизиқиб қарайди унга. Қиз элни осмонга кўтарди-да, соатига қараб ҳайратга тушди: салкам икки кечаю икки кун ухлапти. Жуда тинч ухлади, фикрлари тиниқ эди. У ўзи ҳақидаги ҳамма нарсани ичидан тўқиб чиқарган — фикрларининг хулосаси шу бўлди.

Ким у ўзи? Ундаги иккинчи «мен» тушунчаси шамдек эриб, бор нарсалар барҳам топиб бормоқда. Унинг қалбида яшаётган иккинчи киши ҳам ғойиб бўлди. Унинг кетидан эса бошқа бир кишининг қиёфаси равшанроқ ва аниқроқ кўрина бошлади. Унинг исми Аира.

Қиз истагининг дарҳол рўёбга чиқишига қаршилиқ қилди: ўйлаган нарсаси фикрларини оҳанрабодек ўзига қамраб оларди. Эль шарқ томон учиб борар экан, бирдан тўғри кетаётганига шубҳа қилгандек, четга бурилди. Пастга шўнғиди, катта дарё устидан ўтди, унинг бошидан-охиригача ўчиб, яна шарқ томон бурилди...

Қиз Қуёш Соҳилига қайтиб келди.

* * *

Қиз эртасигаёқ дарё томон учиб борди. Аира энди билагузугини топишини биларди.

Бир вақтлар билагузук унга халал берарди, ҳозир эса зарур бўлиб қолганди. Аиранинг ҳамма нарсани эсида сақлаб қоладиган суҳбатдоши — кичкинагина компьютери ҳам, кўрсатув-алоқа аппаратлари бўлмиш тўғноғич, тақинчоққа ўхшаган ярим ўтказгич буюмлари ҳам йўқ эди, буларнинг ҳаммаси ўрнини билагузук боса оларди. Уни умрбод йўқотиб юбориш мумкин эмас. Унинг яшил ипларида ўзининг барҳаётлигидан дарак бериб турувчи ҳарорат ва нурларни, гарчи жуда оз бўлса-да, учратиш мумкин. Топиш истаги бўлса бас. Лекин ҳар кимга ҳам nasib этавермайди бу. Масалан, на мен, на танишларимдан бирортаси топа оларди уни. Фақат у—Аирагина муяссар бўлиши мумкин бунга...

Лекин биринчи кун бекор ўтди. Афтидан у билагузукли жойни қидирмаганди. Қиз нилий оқшом чоғи қалин ўсган папоротниклар оралаб элга яқинлашди. Сувнинг шалоплаганини, шитир-шитирни эшитди, нимадир аксириб, тойча кишнагадек бўлди: бўрсук экан! Териси йўл-йўл махлуқ қирғоқ четида пишиллаб, уёқдан-буёққа юрарди. Сув остидан бир қурбақа лоп этиб сакраб чиқди-ю, унинг оғзига тушди. Аира махлуқни чўчитганди, у ҳушёр тортиб, чўчқаникига ўхшаш тўмтоқ товонини кўтариб, шошилмайгина узоқлашди. Аира уйига қайтди, ойдин май тунида деразаси ёнида эҳтиёткорона қўйилаётган қадам товушлари ҳамда эндигина қулф урган баргларнинг шитирлашига мириқиб қулоқ солди.

Эрталаб эса учи синган, қоқ-қуруқ элма дарахти ёнига қайтиб келди. Яна билагузугини излашга тушди. Элма дарахтининг пойида шумурт ниҳоли ям-яшил бўлиб ўсиб ётарди. Қизнинг нигоҳи беихтиёр қуруқ ёғочни кузатди — дарахт ҳаддан ташқари баҳайбат эди. Ердан ўн метр чамаси баландликдаги ковакда уккининг палапонлари чирқилларди. Шумурт навдалари орасидаги бўрсук инлари қоронғида элас-элас кўзга ташланади. Чап томонда дарё шовуллаб, ўйнаб оқади... Кеч бўлади. Тонг отади. Янги кун бошланади...

Аира соҳилга бурилиб, сув бўйига тушди. Энди унинг қадами дадил, чаққон, гўё уни биров қуваётгандек, унга этиб олиш амримаҳол.

Унинг боши узра катта оғиз — тумшуғи қирмизиранг, панжалари сабзи тусидаги, кўк-яшил патли, қаноти пўлат рангида товланувчи қуш учиб ўтди. Аира ҳайрат билан унинг парвозини кузатди: қуш дарё устидан ўтиб, орқасига қайтди-да, унинг боши устидан бир айланди. Олифта ола қуш балки умрида одамни биринчи марта кўргандир. Инсон ҳам бу мўъжизага қушдан зиёд ҳайратланаётганди.

Қиз пешинда бирдан ўзининг асл исми Ирина эканли-

гини эслаб қолди. У билагузук билан кўприкда турган кун ва дақиқалар хотирасида ажиб бир аниқлик билан тикланди. У билагузукни сув пастга оқизиб кетган деб ўйлаб, ўша ердан қидирмаётганди. Кўприк эсига тушиб, уни танигач, бу излашга даъват этувчи ўзига хос янги сигнал бўлди. Билагузук таққан аёл қиёфаси намоён бўлди хаёлида. Шу ерда, худди шу ерда... Аира кўприкка югуриб чиқди. Пастда совуқ сув оқарди. У ечиниб, аввалига бир оз имиллаб турди. Кейин оёқларини йиғиб, пастга енгилгина сакради. Сув юзасига етиши биланоқ қўлларини олдинга чўзди, худди парвоз қилаётгандек бошини кафтлари орасига олди-да, шиғиллаганча сув остига шўнғиб кетди.

Аира шўнғиб, сув тагига етди, пайпаслаб, бир неча катта тошни қўзғотди, таянчларидан маҳрум бўлган ўлкан харсанглар оқим кучи билан пастга сирғанаверди. Аира қирғоққа сузиб чиқиб, бир сиқим майда тошни паришон-ҳоллик билан сочиб юборди. Билагузук кўринмади. Қиз офтобда исинди. Кейин яна сувга тушди, оқим бўйлаб сузиб кетди, шўнғиди, қўрқинчли чуқур камарда тишлари ўткир қизил балиққа дуч келди, ўша ердан каттакон юмалоқ садафни олди, аммо унинг ичидан дур топмади. Қиз билагузукдан чиқадиغان нурни пайқамаганди ҳали. Лекин билагузук шу ерда эди, буни у биларди. Аира яна нақ кўприккача қайтиб келди-да, яна ўзини сувга ташлади, билагузукни энди нариги қирғоққа яқин жойлардан қидира бошлади. Бир пайт кафтлари исий бошлаганини сезгандек бўлди. Худди болалар ўйинидек гоҳ исиб, гоҳ совиб турди кафтлари. Кейин бирдан қизиб кетди! Иккинчи сигнал! Шу ерда! Қиз охирги марта яна шўнғиди. Сувости гранит қоясининг ковагига тўлиб қолган тош-қумларни кавлаб-кавлаб, истаган нарсасини топди. Мана, билагузук.

Юзлари ёришиб кетди, чиройига чирой қўшилди. Қиз шошмасдан кўприк устига чиқди, кийиниб, пастда сувнинг мавжланиб оқишини, ундан элас-элас кўринаётган рангли тошлар живирлашини кузатди... Энди Ирина Стеклова йўқ, ҳатто бизга таниш бўлган ташқи белгиларидан ҳам асар қолмагандек эди. Фақат диққат билан тикилиб турган нигоҳигина Иринани хиёлгина эслатарди холос. Ҳамон кўприк тагидан жўшиб оқаётган сув тубидаги тошларнинг мавжудлиги ҳам худди шундай зўрға-зўрға сезиларди.

* * *

Мен унинг кўл узра энгашганини, яна ўз аслига кўника бошлаганини кўрдим-у, аммо нималарни ўйлаётганини била олмадим.

Сув кўзгуси юзида — қамчиидек зулфлар, диққат билан

боқувчи кўзлар, билагузук таққан нозиккина қўл. Бу сен-мисан, Аира?

Кўл узра скопа деган улкан қуш чарх уради. Жимжитлик, мусаффолик. Қуёш узоқдаги тепалик орқасига ўтиб кетди. Қуш учиб келаётиб пастга шўнғиди, сувни сачратиб юборди. Бугун роса омади келди-да унинг: ўлжасини чангаллаганча, осмонга парвоз қилди. Кейин гўё кўкда осиб қўйилгандек кўринди. Унинг ҳўл патлари тикка-тикка бўлиб кетиб, ўзи ҳурлайиб олганди. Кейин кўз очиб-юмгунча, бир силкиниб, енгил тортиб, учиб кетди. Унинг қора қанотлари остида камалак жилоланди. Биз икковимиз қушга қўл силкиб қолдик. Фақат Аира мени кўрмаётганди.

Мен воқеаларнинг маромини тушуна бошладим. Ирина Стеклова лойиҳа билан қизиққани тасодифий эмас. Бу ҳақда унинг кундалиги менга ажойиб шаҳодат берди. Унинг анча вақтгача йўқолиб кетганидан хавотир олиб,— ҳа, яширинча!— уйига бордим-да, кундалигини биринчи саҳифасидан охиргисигача ўқиб чиқдим. Кўп нарсани ўзим тахмин қилардим, энди қолганлари ҳам маълум бўлди-қолди. Биз энди ҳисобни тенглаштирдик: бир вақтлар «Гондвана»да Янков менга совға қилган ёзувларни Аира яширинча олиб ўқиганди...

Ёнгинамизда содир бўлган ва «Қуёш Соҳили» деб аталган лойиҳа аслини олганда юлдузлар нурланишини бошқариш йўлидаги биринчи уриниш эди. Бу уринишдан кўп нарса кутилганди. Лойиҳа билан танишишнинг энг яхши усули эса — уни яратишда бевосита қатнашишдир. Ирина шундай қилди ҳам. Яна бир қадам қўйилса бас — янги принципни оламнинг бошқа бир бурчагидаги хоҳлаган юлдузга татбиқ этиш мумкин бўлади. Шунда, эҳтимол, олисдаги сайёрани маҳв этувчи нурлар йўлини ўзгартириб, хавфни бартараф этиш, сайёрага ҳаёт, тарих ва маърифат бағишлаш мумкин бўлар. Бошқа бир қўшни сайёрада нурларни тўпловчи концентратор, кераксиз нурларни узоқлаштириб, само бўшлиғига ўтказиб юборувчи қайтаргич ўрнатиш керак... Юлдуз дарҳол нурсизланади, нур иплари сайёрага яқинлашмай, бошқа томонга ўтиб кетади.

Худди мана шу нарсани англаган Ирина нурлар устида ишлай бошлади. Сирасини олганда, Ирина Стеклова тўсатдан, бошқа сайёрага ёрдам беришнинг ягона ва тезкор усули шу, деса ким ҳам ишонарди? Ахир ҳақиқат фикрлар кураши натижасидагина ғалаба қилади-ку. Аммо-лекин Аира ўзининг ҳақлигига дарҳол ишонтариши учун кўпроқ имкониятга эга эди. Бўлиб ўтаётган воқеаларнинг моҳиятини энди шу йўсин тушунаётгандим.

Аира бизни яхши биларди. Биз билан танишиш учун унда вақт етарли эди. У биз билан ёнма-ён ишларди. Ирина ниқобини ташлаш билан бирга билимларидан ҳам жудо бўлганди балки. Унинг кундалиги мавжуд бўлиб, хоҳишимга зид ўлароқ уни эълон қила олмасдим: ундаги маълумотлар жуда кенг эди-да. Унинг лойиҳа ҳақидаги фикру мулоҳазалари жуда мароқли бўлиб, менга ҳам кўп янги нарса берди.

Унда фитотронда юз берган воқеалар ҳақидаги гаплар ёзилган кассета бор эди. Унинг қўлида янгидан-янги алоқа воситаларининг барча калитлари бор эди. У бугун, эртага, индинга нима қилмоқчи? Фолбинлик қилиш бефойда. Мен ўшанда, «Гондвана»да унинг бошига қандай савдолар тушишини, у билан қачонлардир учрашувимизни билмасдим-ку. Менимча, ҳеч ким ҳам буни олдиндан айтиб бера олмасди.

Бироқ Энннинг ўша маданий олам савияси нисбатан юқори эканлиги ҳақидаги шамаси тўғри бўлиб чиқди. Ҳозирги замон мажусий динига мансуб бу баянда, инсонни «техник абсалютдан» халос қилиш ва уни қисман бўлса-да, табиат қучоғига қайтариш учун доимо интилувчи бу одам кутилмаганда пайғамбар бўлиб чиқди. Унинг фикрлари асосида такомиллашган ёввойилар ҳам кўпинча Колумб ва Магелландан ўзиб кетганликлари бежиз эмас.

Унинг гапига қулоқ солинса, ёввойиларнинг хотираси ҳам яхшироқ, қўллари ҳам чаққонроқ ҳаракат қиларди. Ҳаммаси бўлмаса ҳам, «ибтидоий инженер» ёки «ибтидоий йўл бошловчи» унвонига лойиқлари шунақа эди.

Аира ва унга ўхшашларнинг моҳиятини тушуниб етишга ақлу фаросатим етмаслигини таъ оламан: улар бизларга асло ўхшашмайди (албатта ташқи жиҳатдан эмас). Бироқ у ўша куниеқ кўлда чўмилишдан тийила олмади-ку... У қуёш нурлари иситган кўл сувида маза қилиб сузди — унинг сайёрадошлари эса, жилла қурса мана шундай кўлни тасаввур қилишлари учун бир неча авлоднинг хотироти керак бўлганди.

Мен нариги қирғоқда туриб, Аиранинг чўмилишини, чалқанча ётиб олиб силжишини, кўлнинг ярмига бориб сув юзида дам олишини, қулоқ отганида майин тўлқинлар ёйилиб-ёйилиб кетишини кузатиб турувдим. Бу манзаранинг тароватини тавсифлаб бера оладиган одам топилармикин?... Ўтмишдаям, келажакдаям топилармикин? Ғалати фикр... Қачонлардир, ҳатто яқин-яқинларда, тахминан юз-юз эллик йиллар бурун ҳам табиатни яхши билладиган одамни топиш унчалик қийин эмасди. Ундай одам Аирани таниб олса, унинг бошқа сайёрадан бизга ташриф буюри-

чини каромат қилса бас эди. Кейин қўлига қалам оларди... Нега бундай одам топилмасин? У пайтларда хаёл қилиш жуда расм бўлганди.

Бошим айланиб кетди. Атрофим ёп-ёруғ, тип-тиниқ. Қотирам алланималарга ишора қиларди. Балки шу кўлда ўмилган анави аёлга нисбатан менга осондир?..

Навниҳол оқ қайин ўйнаб қирғоқда
Сувга боқиб бирдан сесканган чоқда,
Чопсам, дер, силкиб кокилларини,
Чополмай хун қилар ёш дилларини.

Унинг оппоқ жисмин кузатиб бир дам,
Санчдим жисмига пичоқни бирдан.
Шарбатин — қонини ичдим ҳузур-ла,
У эса ўйнарди бошларим узра.

Шу чоқ, кўлда пичоқ, ўйландим узоқ,
Қайин титрар кўкка очганча кучоқ,
Кўк ҳам рангин эди-ю гўё бу он,
Лек бундан ҳам маънос бўлмасди осмон.

БРОНЗА ДАВРИДАН КОСМИҚ АСРГА

Эсимда, Ольмин мени қабул қилармиш, деганларида бир оз чўчиб, ноқулай аҳволга тушгандим. Ноқулай аҳволга тушишим табиий эди: мен бир вақтлар у эришган ютуқларга эришишни истардим, бироқ ҳар қанча ҳаракат қилсам-да, унингдек бўла олмадим. Айб ўзимда: бошқа сабабларни қидириш ўринсиз. Мен иккимиз тенгдош эканлигимизни билардим. У ниятга етди...

Тўғри, унинг ўзига бириктирилган институти бор эди, ammo бу масалада мен янглишмадим: энг муҳим натижаларга у эришганди. Унинг илмий ишлари моҳиятини анчагина дуруст тушунардим. Бу асарлардаги фикрлар битта зукко каллага сирғаса ҳам — бутунлай ёки қисмларга бўлинган ҳолда — бир неча бошга жо бўла оларди. Лойиҳа туғилиб, дастлабки реакторларнинг схемалари ҳисоблаб чиқилгач, қуёш корпускуляр оқимларидан фойдаланишни таклиф қилган эди у. Бу оқимлар конусни тўлдирар ва улар, омад ёр бўлиб, топилажак материалга «қўшимча» бўлурди. Уларни бир фокусга тўплаш усулини топишгина қолганди. Бунда нурлар конус ичига йиғилиб, девор ҳосил қилиши ва реакторлардаги заррачалару тезлатгичлар билан биргаликда тўлқин ўтказгичга айланиши, ундан эса Қуёшдан сайёрага келувчи қувват ўтиши лозим эди.

Ана шундан бутун бир йўналиш пайдо бўлганди,

Бир йилдан сўнг реактор схемасини яроқсиз деб топдилар: ердаги қурилмаларнинг бирортаси ҳам бундай зўр куч билан ишлашга дош бера олмасди. Ольмин ишлар циклига тескари алоқани қўшди: қуёш қувватининг дастлабки дасталари Ерга етиб келиб, алмашув камераларидаги оқимларга қўшилди. Улар янги, моҳияти эътиборан иккинчи импульсни кучайтирарди. Бу — иккинчи импульс биринчисига нисбатан бир неча марта кучли бўларди: у ўзида Ер ва Қуёш ҳароратини мужассамлаштиргандек эди-да. Конус яққолроқ кўрина бошлади. Шунинг учун ҳам фотонлар жаласи импульсдан импульсга бойиб, баракали бўла борди.

Бепоен истиқболлар очилди: бу ўз-ўзидан фокуслинишни эслатарди. Айтинг-чи, Ольмингача ҳеч ким қуёш нурларининг бўшлиқда ўз-ўзидан фокуслинишига ишора қилганмиди?! Фикримча, бу соҳада хаёл қилишнинг ўзи кулгили эди.

Мана ҳозир у билан учрашим керак... Заифгина гурурим гулуга келди: энди мазкур ва бошқа кўпдан-кўп ғоялар назаримда содда кўриниб кетди. Бир замонлар мен ҳам шундай ишни қила олишимга кўзим етарди... Бироқ мен бошқа оламнинг одами бўлганим учун бу иш билан шуғулланмаслигим керакдек эди. Мен кимман? Журналистман. Ҳамкасбларимиз бир вақтлар ўзларини атаганларидек, репортёрман. Нарсаларни автоматик равишда эслаб қоладиган бирорта қурилма ҳам, термопластик ёзиб олиш асбоблари ҳам, авторучка билан ёзув машинкаси ўрнини алмаштирган авторедакторлар ҳам аҳволни ўзгартира олмади. Бир вақтлар ўзимдан ҳафсалам пир бўлганди. Ёки яна асл ҳолимга қайтдиммикин, ким билади дейсиз...

Ольмин худди хаёлимдаги гапларни биладигандек тутди ўзини. Биринчи марта учрашганимизда ярим соатча гаплашдик, кейин яна икки марта учрашдик, аммо бу суҳбатларимиз қисқароқ бўлди.

...У ўзини асло катта олмасди, мақтанишдан заррача ҳам нишон йўқ эди. Кейинчалик, унинг ўрнида бўлсам бундай қила олмасдим, деб ўзимга ўзим иқрор бўлдим.

Биринчи суҳбатдаёқ юз берган воқеага фақат унинг мақоласигина айбдорлигини тушундим. Кўп йиллар бурун эълон қилинган худди ўша мақола тўлқинларнинг корпускуляр қайтарғичи назарияси билан шуғуллана бошлаганимда, шаштимни қайтариб қўйганди-да. Лекин... Гўё бунга иқрор бўлишимнинг менга нафи тегадиган пайти келишини олдиндан билгандек бу ҳақда оғиз очмадим.

Уни кўрган киши ўта зукко зиёли деб ўйламасди;

кўринишидан жуда оддий одам эди у. Фақат жавоблари, луқмалари қисқа, жиддий, назаримда, у фақат мен билангина эмас, айни пайтда бошқа бир жойда ҳам, атайлик, соҳилда, институтда, реактор ёнида ўтиргандек эди. Баъзан чеҳрасида, худди муҳим бир нарсани айтмоқчидек, ифода пайдо бўларди. Бирдан кўзлари чақнаб қоларди, мен жим бўлиб қолардим, аммо у чурқ этмасди: ўз хаёлларига берилиб кетарди чоғи. Лекин у бу эътиборсизлигини усталик билан ниқобларди. Мен ҳам шундай қилишни биламан. Суҳбатдошинг берган саволни эслаб қолиш осон, кейин ўзингнинг олисдаги хаёлот оламингдан қайтиб, унга жавоб берасан, сўзлашасан... Ҳар қалай, у бир марта ҳам янглишмади: қатъий, овозини баландлатмай, ишонч билан, худди хаёли ҳеч бузилмагандек, бамисоли кўринмас раиго-ранг шишалар орқали тушиб турган қуёш нурлари жилваланаётган кенг кабинетда бўлгандек гапирди.

У ўрта бўйли бўлиб, гапирётганида бирдан ўрнидан туриб кетар, хона ичида бир неча қадам юриб, яна ўз жойига ўтирарди, ана шунда унинг ўз фикрлари оғушида эканлиги аниқроқ сезиларди.

Сочлари қадимги кельтларнинг сочи каби қўнғир, чеҳраси серҳаракат эди. У суҳбатдоши биладиган нарсанинг ҳаммасини ёки қарийб барчасини билишини, ҳар қандай саволга ҳозиржавоблигини кўз олдинга келтириш қийин. Лекин, аслида шундай эди шекилли. Балки мен унга дарров ишониб қўя қолгандирман.

Мен унинг муваффақиятларига ҳам, машъум мақола-сига ҳам, шуҳратига ҳам лоқайд қарадим. Бир куни у менга қизиқиш билан боқди: афтидан, рисоладагидек бўлмаган савол бергандим. Лекин умуман сиримни ошкор қилмасликка интилардим: жуда ёмон аҳволга тушиб, шармандам чиқарди-да.

Мен унинг шошилмай, ҳатто номигагина қилган қўл ҳаракатларидан ажиб қуввати борлигини, илҳомланаётганга ўхшаш бир ҳолат мавжудлигини сездим. Лекин ана шу ҳолатини ниқоблашга уринаётганлиги мени қойил қолдирди. Буни бошқалардан яшириш ўзига ёқса керак-да.

Назаримда, жўрттага қилаётгандек, баъзи нарсаларни жўнлаштириб юбораётганга ўхшарди. Мен унинг хоҳишига монелик қилмай, уни тўғри йўлга солиб борардим. Лойиҳа билан боғлиқ астрономик ва физик тадқиқотлар устида сўз борганида у жуда ҳам оддий нарсаларни сўзлаб кетарди.

Келажакда Зухрога қанча тадқиқот станцияси қуриш ёки юлдуз атроф бўшлиғини тадқиқ этиш учун қанча ра-

кета юбориш кераклигини ким ҳам айтиб бера оларди дейсиз?

Равшанки, бировларга қанча кўп маблағ берилса, бошқаларга шунча кам қолади — бу арифметик жиҳатидан шунчалар жўнки, уни олиб ташлаш амали билан ҳал қилиш мумкин. Лекин ана шу ягона амални бажаришни кимга топшириш керак?

Шу ўринда у ўзининг аллақайси гапи эсига тушиб, кулиб қўйди.

— Биласизми?..— дея гап бошладим-у, бирдан Аира ҳақида билганларимнинг ҳаммасини тўкиб солдим.

Ольмин гапларимни гўё ҳеч нарса содир бўлмагандек лоқайд тинглади. Лекин аслида зимдан қизиқаётганини пайқадим... Кейин, Ирина Стеклова Ольмин учун мутлақо кутилмаган ҳолда ғойиб бўлган тақдирда ҳам, у кўнглига нима келса, шуни ўйлаши мумкин эди. Бирдан ноқулай аҳволда қолдим.

«Ўзининг ташвишлари етмаётгандек, ишларидан чалғитишинг инсофдан эмас-ку, наҳотки шуни тушунмасанг, хомкалла, — деб ўйладим. — Ольмин бор ҳақиқатни билишини Аиранинг ўзи ҳам хоҳламас балки. Ольминнинг иши муҳим. Аира учун ҳам зарур бу иш». Бу мужмал суҳбатни давом эттиргим келмай, жим бўлиб қолдим. Кейин... Ольмин чурқ етмаётганимдан хурсандлигини пайқадим... Ишнинг моҳиятига чуқур кириб боришдан ўзга иложим қолмаганди.

Ольмин мени қурилиш билан, асосий объектлар билан таништирди, шундан сўнггина мен ҳам содир бўлаётган воқеаларга унинг кўзлари билан — юзаки қараганда оддий кўринувчи ҳар бир нарсага ҳам зўр эътибор, синчковлик билан боқувчи физик кўзлари билан қарай бошладим. Соҳилдаги иссиқлик ўтказувчи магистраль тоннель орқали денгиз тубида неча-неча километрларга чўзилганини ўзим ҳам билардим-у, аммо бир неча километрли сув қатлами остида нималар юз бераётганини Ольминсиз англашга ақлим етмасди. Танаси ўта ўтказгичлардан, териси билан қомати жуда мустаҳкам қотишмалардан қарор топган бу баҳайбат илонни қандай қилиб бунчалар узун бўлишига эриша олишди экан. Худди сеҳрли таёқча билан ишора қилингандек, бу қурилма тоннелга тушиб, жудаям содда усулда унга маҳкам ўрнашиб қоларди.

— Совуқ пайвандлаш усули энг янги усуллардан бири, — деб ҳикоя қилди Ольмин. — У тахминан 2000 йил бурун ихтиро этилган. Бунда на зиддият, на ғайри мантикий нарса бор. Бурунги кельт халқи металлارни ўзаро бирлаштиришнинг жуда оддий туюлган усулини кашф

этган: бунинг учун юпқа тилла тахтачаларни яхшилаб силлиқлаб, бир-бирига қаттиқ жипслаштириш керак, холос. Орадан икки минг йил ўтгачгина, бу ажойиб хусусият материаллар атом қурилишининг ўзига хос хоссалари туфайли майдонга келиши маълум бўлди.

Металлнинг сирти — ўзига хос магнит. Унинг атомлари ўз таъсир кучи доирасидаги бегона молекулаларни тортади. Атомларнинг электр майдонида бўлган азот, кислород, сув молекулалари ана шу майдонда шу қадар шиббаланадики, тоннель билан чегарадош газ қатламида босим минг атмосферагача етади. Газ зирҳи — пайвандлашнинг энг муҳим тўсиқларидан биридир.

Биз ана шу кичик мулоқотларимизда газ молекулаларини металл атомларига алмаштирамиз — ҳодисанинг моҳияти аслида ўзгармаса ҳам, лекин самарадорлиги ўзгаради: бефойда «зирҳ» ҳосил бўлиши ўрнига биз совуқ пайвандлаш деб атайдиган нарса вужудга келади.

Мен тоннель ичига тушиб, металл лентанинг кўзни офритар даражада ялтиллаб, муюлишларда бурилиб, олисларга кетаётганини ўз кўзим билан кўрдим. Унинг бўлаклари бир-бири билан пайвандланарди. Металл сочма ҳароратни яхши ўтказиб, майдонга иссиқлик берарди: гап космик миқёсларда борадиган бўлса, унинг ўрнини ҳеч нарса боса олмасди.

Бронза асри охиридан бизгача етиб келган думалоқ тилла қутичалар (диаметри 38, баландлиги 25 миллиметр), ҳозирги кунда Дублиндаги Ирландия миллий музейида сақланмоқда. Совуқ усул иккинчи бор кашф этилгач (1948 йил), экспертлар бу олтин обидаларда пайвандлашнинг шубҳага ўрин қолдирмайдиган изларини топдилар.

Соддагина зийнатланган бу қадимги қутичалар бурама ҳалқалар билан маҳкамланган тилла буюмлар эди... Уларнинг гениал ижодкорларига совуқ пайвандлаш устаси деган гувоҳнома берилса адолатли иш бўлув эди!

— Унчалик эмасдир-ов,— деди Олъмин ва ўз фикрини давом эттирди.

Бу усул жуда содда-ку. Қарийб ибтидоий кулбада: «Биров нафис ишим сирини билиб қолмасмикин?»— деган хавотир ичра қабила подшоси учун антиқа безаклар ишлаган қадим замондаги заргар ҳолатини тасаввур қилиш қийинми ахир?

Бироқ, бундай пайвандлаш усули даставвал сопол идишлар яшашда қўлланилган. Лой, намтоб мум, парафин, смола, пластмасса сингарилар жуда осон бирлашади, шунинг учун бронза даврининг пайвандчилари металлга қа-

раганда бундай материаллардан кенг ва осон қўлланганлар.

— Иссиқликни ютувчи таглик — сопол ўйинчоқ эмаску!— дедим.

— Сиз нарсаларга синчковлик билан қараркансиз,— деди у ва мен унинг бу мулоҳазаси замирида гап борлигини сездим. (Яна Аиранинг қилиғи!)

Аралашишнинг ҳожати йўқ эди-да... У қиз ҳақида гапиршимдан нима фойда бор экан асли? Ахир унинг Ирина билан... Аира билан танишлигини билардим, билардим-ку, ахир. Ушанда Ольмин гапимга жавобан ҳеч нима демаган бўлса, демак... хушламаган. «Ақлингни йиғиштириб олиш пайти келди, Глеб,— ўйладим ўзимча.— Ўзингни тийиброқ гапир. Энди ёш эмассан. Эшит — ўрган...»

(...Совуқ пайвандлаш зангламайдиган, нам, мой тегмаган, газ молекулалари «қўнмаган» — тоза металлларни ёқтираркан. Металлнинг сиртқи қатлами кучли босим таъсирида бузилиб, қисман эрир экан. Металлнинг тоза, ювениль қатлами деб аталадиган юзаси яланғочланиб, улар бирикадиган жойларда пайвандланиш жараёни бошланар экан.

Агар иккита тахта металлни жипслаштирсак, бирини иккинчисига маҳкам боссак, ғадир-будир жойлари эзилиб, бузила бошлайди. Босимдагига қараганда сиртқи қатлам тезроқ йўқола бошлайди,— ҳозирги сўзлар билан айтганда, силжитиш пайванди жараёни вужудга келади. Силжитиш пайванди босимни одатдагидан жуда кўп марта кам талаб қилади.)

Мен улкан киберларнинг механик қўллари ана шундай пайванд қилганини, қувур, лента, металл шарлардан баҳайбат иншоотлар бунёд этганлигини кўрдим.

Киберларнинг бири ҳалок бўлди. Мен экранда унинг механик оёқлари ниҳоятда кучли босим таъсирида қийшайиб-майишгани ва ялтиллаётган левиафан тоннель тагига қулаб тушганини, кибер устига эса бутун бир секция ағдарилиб, унинг ялтироқ қовурғасини, программ бошқариш қурилмасининг шаффоф ксироль гумбазини мажақлаганини кўрдим. Бу воқеа, хотирамдан чиқмаган бўлса, ҳалокатдан уч кун бурун юз берганди. Худди мана шу кундан буён фақат жипслаштириб пайвандлаш усули қўлланила бошлади. Босим кучи камайди-ю, аммо вибрация хавфи туғилди, бошда бунга эътибор беришмади.

Худди шу кезларда Ердан ўттиз минг километр баландликдаги қўшимча қайтарғичларнинг ҳалқаларини монтаж қилиш ишлари ниҳоясига етиб қолганди. У ерда — вазнсизлик шароитида қарийб ақлли электр мавжудодлар пар-

воз қилиб юришарди, мен улар ёнига бормоқчи бўлдим. Ольмин оқ йўл тилаб деди:

— У ерда ҳамма нарса жуда жўн. Атмосфера бўлмагандан кейин металлга газ молекулалари ҳам ёпишмайди. «Зирҳ» ҳам йўқ. Занглаш, намиқиш бўлмайди — бу ҳам бир афзаллик. Мана шунинг учун космик вакуумда ишлаш осон. Совуқ пайвандлаш космик экспедицияларда ҳатто номақбул бўлиб қолиши мумкин, чунки у кутилмаган жойларда ўз-ўзидан амалга ошади-да.

Космик қурилмани бўлақларга ажратишни кўз олдингизга келтиринг. Одамлар скафандр кийиб олишган, металл конструкциялар, Уэллс асарларидагидек, болтлар билан маҳкамланган... Аллақандай ой генераторининг қопқоғидаги гайкани бурамоқчи бўлишади — беҳуда уриниш! Гайкалар қопқоққа қуйма бўлиб қолган. Болтлар металл билан қўшилиб кетган. Бу совуқ космик пайвандлаш! Бир пайт қарасанг, филдираклар ўққа жипслаштириб пайвандлаш усулида бирикиб қолибди! Машиналарга эса қандайдир ой ёмбилари ёпишиб турибди...

Албатта бундай ҳодиса юз бермайди: мутахассислар Ирландия миллий музейидаги олтин қутичаларнинг сиридан ўз вақтида огоҳ бўлишган-ку.

ҲАЛОКАТ

Ҳалокатдан бир кун олдин кечқурун ионолёт мени орбитадан Қўлбўйи станцияларининг бирига олиб келиб қўйди.

Жуда барвақт уйғондим-у, шу заҳотиёқ Қуёш Соҳили томон кетдим. Йўлда борарканман юз берган воқеадан бохабар бўлдим.

— Денгиз суви учинчи тоннель равоқини бузиб ташлади, — қисқагина қилиб дейишди менга.

Денгиз тубида бу учинчи тоннелни бунёд этиш нақадар машаққатли эканлигини билардим. Юзини чўкма жинслар наридан-бери қоплаган нуқул қояларни қазиб тоннель ўтказиш осонми?! Тоннельга тушиладиган жой қадимги металлургия ҳавзасидан бошланарди; денгиз суви кўпайган вақтларда ҳавза тўлар ва сув уран, олтин, платина, маргимуш йиғадиган филтрлар орқали сизиб ўтарди. Ҳавзаларнинг бири портлатилиб, ўрнида майдон бунёд этилганди.

Шу ердан икки йил бурун тоннель қурилиши бошланганди. Унинг оғзи бамисоли вулқон кратерига ўхшарди; эски фотолар эсимга тушади. Тоннель шельф участкаси орқали қиямалаб пастга тушиб борар ва унинг оғзи сув

тубига етганда кичикроқ бир оролни бутунлай ютиб юбо-риши мумкин эди.

Шу пайтгача ундан кўра афсонавийроқ орзу-ҳавас амалга оширилган эмас, деган фикрга қаттиқ ишонган одамлар зўр ғайрат-шижоат билан икки йил меҳнат қилишди. Мен ўзим ҳам шундай шукуҳ оғушида эдим: тоннель лойиҳаси ақлни ҳайрон қолдирарди. Назаримда, сайёранинг сунъий юраги — океан тубидаги дейтерий-водород станцияси ишга туширилгандан бери бизга бошқа арзигулик ҳеч нарса қилиб беришмаганди.

Мана, фалокат юз берди... Катта бахтсизлик... Тоннель сувга ғарқ бўлса, лойиҳанинг тақдири нима бўлади? Кейин ундан миллиард-миллиард кубометр сувни чиқариб ташлаш осонмас. Иншоотнинг бутунлай яроқсиз ҳолга келиши ҳақида гапираётганим йўқ. Агар шундай ҳол юз бергудек бўлса, эскисини тиклагандан кўра, янги тоннель қурган маъқул. Демак, яна икки йил, камида бир йил керак бўлади... Эндиликда мен фақат лойиҳа тақдиригагина эмас, Ольмин учун ҳам қайғураётгандим. Бундан ташқари ишларнинг тезроқ тугалланишини сабрсизлик билан кутаётган яна бир киши бор эди... Аиранинг бутун орзу-умидлари юлдузлар нурланишини, бошқариш имконияти билан боғлиқ эди:

...Мен ҳар беш минутда экранни ёқиб, информа узатгичлари чиқарадиган нурлар ҳам зўр-базўр етиб бора оладиган ниҳоятда чуқурликдаги иншоотларнинг ҳеч бўлмаса шаклу шамоийлини пайқашга ҳаракат қилдим. Бу хирагина тасвири кузатиб, шаршара ўзани кенгайиб, бир дарё сув тоннель туби томон уриб, оқим кучайиб бораётганини фаҳмлаш мумкин эди. Мен ҳалокат кўламани аниқлаш учун қилинган дастлабки уринишларни кузатдим: бир неча тонналик қўрғошин балласт ҳалқалар (ичкарига кириб кетмасин учун қилинган!) камардек ўраб олган икки автомат денгиз «тошбақа»си бузилган ерга келиб, текшириш ишларини олиб бораётганди. Уларнинг кетидан техника етиб кела бошлади. Лекин бу ишларнинг ҳаммаси ўтакетган даражада сусткашлик билан бажарилаётганди. Элда бир соат учиб, асабларим қақшаб кетди. Соҳилдан улкан бетон блоклари ҳамда тўсиққа ишлатиладиган фермалар ортилган транспорт воситалари жўнаётганини кўрдим. Кейинчалик билсам, қирғоқдагилар шу қадар катта хавф-хатар таҳдид солаётганини билишмаган экан.

— Учинчи тоннель равоқининг бир қисмини сув ювиб кетипти, — дея саволимга бирдек жавоб берарди ахборот бўлимидаги қиз. — Техника ҳалокат рўй берган жойга

шошилинич юборилмоқда. Навбатчи оператор яраланган. Бошқа ҳодисалар кузатилмади.

Институт билан боғландим, аммо Ольминни топа олмадим. Унинг қаердалигини айтиб беришни ҳам ишташмади. Кейин бир амаллаб Телегинни топдим. У менга совуқ қараш қилди; унинг қора кўзлари еб қўйгудек боқарди.

— Воқеа содир бўлган жойга учиб келинг, ўзингиз билиб оласиз,— гўлдираб шундай деди-да, алоқани узиб қўйди.

Мен муштимни дўлайтиб дўқ қилдим. Учишни тамомлашимга ўн минутча вақт қолганди-да.

Эль торни айланиб ўтди. Яна бир пастгина довондан ўтилгач, Қуёш Соҳили бошланарди. Лекин учинчи тоннель анча нарида эди. Асосий воқеалар содир бўлаётган жой қитъа қиямалигига туташ шельфнинг ўзгинасида эди. Мен соҳилга қўниб, машинани ўзгартиришга қарор қилдим. Универсаль эль билан тўғонда вақтинча очиқ қолдирилган жойгача етиб олишим мумкин эди. Бировнинг дурустгина кемаси тушиб қолди қўлимга. Уни жиҳозладим-у, ўзимнинг элимни ташлаб, осмонга парвоз қилдим.

Навбатчини чақирдим. Вой-бў, ундан икки оғиз гап эшитиш нақадар мушкул бўлиб кетганини қаранг-а! (Бу ўйинда менинг имкониятларим борлигига ҳеч ким ишонмаганди. Бунинг устига мен ортиқча эдим.)

— Ҳа, у ерда одамлар бор,— хўмрайиб жавоб берди у.— Вазият ниҳоятда қалтис. Ишларга Николай Карин бошчилик қиляпти.

— Карин!— хитоб қилдим.

Болгариялик бу ёшгина инженерни яхши танирдим. Бунинг устига Карин режиссёр ҳам эди.

Кариннинг ўзи ҳикоя қилишича, у ҳаётида биринчи бор фильмини суратга олаётганида, ҳали қайси жанрни танлашга улгурмаган бир пайтида ана шу жозибадор қиз — Соня Беланова уни ифодали услубни қўллашга кўндиради. Қиз ўз фикрини сўзлар билан эмас, ҳаракат билан тушунтиради. Шундай эпизод суратга олинаётган бўлади: Йигит билан Қиз. Бир минутдан сўнг икковлари ажралишлари керак. Улар бир-бирларига нимадир дейишяпти. Улар ўртасида орбитал станциянинг шаффоф шлюзи. Сўзлар эшитилмай қолади: фақат Қизнинг чеҳраси кўринади. У табассум қилади, бир нима демоқчи бўлади... йиғлайди. Шу он Қизнинг пешанасига бир тутам сочи тушади. Бир лаҳзадан сўнг Қиз кўзини юмади, ана унда лента тамом, бошқатдан суратга олишга тўғри келади. Лекин икки орбитал станция бир-икки минутдан кейин ажралиб кетади. Қайтариш фақат принцип жиҳатидан мумкин бўлади,

Ахир бу космосда суратга олиш-да! Карин имо-ишоралар билан: «Соня, сочларинг халақит бераяпти!»— дейди. Худди шу лаҳзанинг ўзидаёқ Карин унинг қўлидаги узукни кўриб қолади, бироқ сценарийда узук бўлмаслиги керак эди. «Узук!»— деб бақиради у жонҳолатда. Бундай қараса, Беланова камера сезмайдиган қилиб узукни ечапти, узукдан бўшаган қўли билан сочини тўғрилаяпти — бутун шу вақт мобайнида яна ўз ролини ўйнаяпти... Уйнагандаям қанақа денг! Қизнинг чеҳраси ўшанда Каринни талқин мўъжизасига ишонишга мажбур этади. Санъатнинг таъсир қилувчи қудратини бир неча бор синаб кўрган Каринни бу ҳиссиёт қаттиқ ҳаяжонга солади.

Карин уёқда... тоннель ёнида.

— Унга нима бўлди?— қичқирдим алоқа боғлаб.

— Ўзини жуда яхши ҳис қиляпти,— жавоб берди навбатчи, кейин секингина қўшиб қўйди:— Ҳар қалай, сизга нисбатан-да.

Менга нима қипти? Жуда ҳаяжонланиб турибман шекилли? Фаройиб кун... шунақа фаройиб кун бўлди-да.

Навбатчи мен тўғримда Телегинга маълум қилди. Телегин — Ольмин ихтиро қилган машина. Аниқроғи, аллақердан топиб олган машинаси. Машина қарийб беҳато, интеграл тенгламадек аниқ ишлайди. Ольмин ана шу Телегинга иш топширгандагина ўзидан-ўзи мамнун бўлади, деб бежиз айтишмайди. У доимо «Ольминчасига» ишлайди, ҳар бир ишни бошлиғидан аъло бажаради.

Телегин билан боғландим. Нима қилмоқчи эканлигимни сўрагани, мужмалроқ жавоб бердим. Каринни сўрадим, «нима воқеалар бўляпти?» дедим.

Саволларимга Телегин қисқагина жавоб бериб қўя қолди: хасисона айтилган бир-икки оғиз луқмадан аниқ тасаввур олиш қийин эди. У нима қилмоқчи эканлигини биллолмай бошим қотди. Учинчи участкада ишлар қанақайкин? Ниҳоят Телегиннинг ўзидан шубҳалана бошладим, ўзи ҳам вазиятни аниқ билмасая?

Хавф-хатарга қўл силкиб, таваккалига ўша ёққа тезроқ етиб боришга аҳд қилдим...

Сокин сув шаффоф тусга киргани. Қирғоқдан бир километр масофада эканимда ҳалокатдан далолат берувчи ҳеч нарсани сезмадим. Машинани тоннель тубининг нақ устидан юргиздим. Фақат қўнғир қуму майса-ғиёҳ унмайдиган тақир ер, тўда-тўда тошлару ер ости бульдозерларининг изларигина бир неча ой муқаддам бу ерларда тоннель қазииш ишлари олиб борилганлигидан далолат берарди. Ундан уёғига тоннелнинг равоқлари каттакон залга уланиб кетганини, совутгич ленталари эса иссиқлик чиқаришини

билардим. Исиган сув худди ана шу залдан ёки бошқача қилиб айтганда, камерадан ўзга тоннель орқали океанга чиқиб кетарди.

Тоннель йўлида шлюзлар, контроль эшиклар, ўлчагичлар ва сигнализаторлар бор эди: уларнинг ҳаммаси ҳар бир кубометрдаги ҳароратни, ҳатто градуснинг юздан бир қисмичалик ўзгаришни кузатиб турарди. Тоннель ўзанидан нақ катта бир дарё суви оқарди. Тоннель, маълум бир пайтгача, албатта, бу оқимни океан сувидан ажратиб турарди.

Оқим секин-аста кенгайиб, сувости каналига айланиб борар, у жудаям кенгайиб кетганида эса сувнинг оқиши сустлашарди. Агар иссиқлик бутун оқим бўйига ёйилса борми, тупроқ ювилиб кетиши муқаррар эди. Бундан ташқари, жонсиз зона вужудга келиб, довуллар ва табиий оқимлар иситилган сувни истаган томонига олиб кетган ва бу бутун районнинг табиий шароитини ўзгартириб юборган бўларди.

Лойиҳа шундай эди. Тоннеллар ҳозирча бўм-бўш эди. Залга совутиш аппаратураси ўрнатилаётганди. Денгиз тубида «денгиз кўрсичқони» шошмасдан судралиб борарди. Унинг кетидан эса бошқа машина — «денгиз илони» — паст ҳароратли қувурни чўзиб кетаётганди. Улар иссиқ сув айрибошлаш залига етай деб қолганда сув уриб кетди. Билинар-билинемас ер силкиниши конструкция резонансига сабаб бўлган деб тахмин қилишди. Диаметри юз метрдан зиёд келадиган икки монтаж ҳалқаси бир-биридан ажраб, бор-йўғи уч-тўрт миллиметр сурилибди. Ана шу очилиб қолган жойга босим ўта шўр сувнинг ўткир тигини санчипти. Зарба нақ конструкция асосига тушганидан ҳалқаларнинг бири бўшашиб кетипти. Тупроқ ювилиб, тўғоннинг очиқ ерига сув уриб кетаверипти.

Эль мени ўша ёққа — «денгиз тошбақалари» конструкция узра бефойда айланаётган жойга олиб борар экан, ана шуларнигина билиб олдим. Экранимда механик ҳайвонларнинг панжалари тоннель тубини пайпаслаётгани, уларнинг сузиб чиқиб, аллақандай узунчоқ нарсаларни чангаллаб бораётганликлари, кейин яна пастга тошдек тушиб, қайта сузиб чиқишлари, бемақсад айланишлари кўриниб турарди. Мана чорак соатки, фақат бир хил ҳолат такрорланади: «тошбақалар» лоқайдлик билан айланишади, беўхшов ҳаракатлар қилишади, бефойда куйманишади.

Хуллас, у ерда нималар бўлаётганини била олмадим. Кўзим тушган ғаввос мана шу қиёфасиз махлуқлар ҳаракатини бошқараётгандек эди. Кейин ғаввос ғойиб бўлди-да, сувости тепалигига бульдозер ўрмалаб чиқиб, кўздан йў-

қолди. Нимқоронғилик. Проекторнинг дайди нури жавлон уради. Рақс қилаётган «тошбақалар»нинг соялари кўринади. Сукунат. Ҳаяжон.

Сув туби аста-секин пастлаб кўздан йўқолди. Остимда шельф. Эль шу қадар пастлаб учардики, кетидан лойқа сув булути кўтариларди. Балиқлар қўрқиб питраб қочишарди. Бир гал кальмарлар ғужгон ўйнаётган жойга дуч келдим. Уларининг аллақандай ишлари билан машғул бўлган кальмарлар истар-истамас менга йўл бўшатишди.

Соҳилдагилар мени пайқаб қолишди. Экранда Телегиннинг ҳорғин, ғазабнок юзи кўринди. Дафъатан уни танимабман:

— Қайтинг!— буюрди у.— Сиз хавfli зонага кириб қолдингиз.

— Биламан,— дедим майингина қилиб ва экранни учирдим.

Узундан-узоқ тушунтиришларим уни ишдан чалғитишини истамасдим. Қайтишим ҳам мумкин эмасди. Бир неча минутдан сўнг элни «тошбақалар» подаси томон бурдим.

Яқиндан ҳамма нарса экрандагидан бошқача кўринарди. Сув тубидан пуфаклар билқиллаб чиқаяпти, бу вулқон отилишининг аломати. «Тошбақалар» қайнаётган сув тубидан сакраб-сакраб ўтишарди. Улардан биттаси элга тегиб кетди: панжаси унинг қоплама сиртига тап этиб урилганини эшитдим. Узимни четга олдим, эль ичига сув кира бошлади. Кейин асбоблар тахтаси ортида диркиллаб турган шаффоф ирмоқчани кўрдим, у деворга ўтди-да, оёқ остига йўрғалади. Қулдуллаш эшитила бошлади. «Худди қозонда қайнаётгандек-а,— деб ўйладим.— Карин қаерда қолдийкин?»

Шу он хаёлий ажиб бир манзарани кўрдим. Сув тубида бульдозернинг улкан, баҳайбат танаси силжирди. Машина олдида қум тоғи қад кўтарди; мана бульдозер тепа устига чиқди, ҳаво оқими унинг ўлжасини ҳар томонга соча бошлади. Тошлар бамисоли қум зарраларидек пирпирак бўлиб тепага учиб, жўшиб қайнаётган сувости кратеридан юз метрча берига тушарди. Лекин автомат беш юз тоннали машинани тўппа-тўғри ўша ёққа бошлаб бораётганди. Улкан кумушранг булут кўтарилди, осмонга учган нарсалар орасида тахталар, тунукалар, кабелларнинг бўлаклари кўзга ташланди.

Бир минутдан сўнг бульдозер лапанглаб кетганини, унинг япасқи бурни тепага кўтарилиб, қотиб қолганини ва... билан у юқорилагандан-юқорилаётганини кўрдим... Машина ағдарилиб кетди. Занжирли ғилдираклари, бами-

соли баҳайбат махлуқ ёвдан ўзини кўриқлаётгандек, шиддат билан айланарди, аммо бу ҳаракатлар бефойда бир уринишдан бошқа нарса эмасди. Унинг қизил кўзлари ташвишли ўчиб ёнаётганди. Икки «тошбақа» сузиб келиб, улкан машинани кўтармоқчи бўлишди. Бефойда. Улар ниҳоятда оғир, бесўнақай бульдозерни ақалли силжитишга ҳам кучлари етмади.

«Тошбақалар» бир неча минут бульдозер атрофида беҳуда ўралишиб юришди. Кейин узоқлашиб кетишди. Бу улар қўлидан келадиган энг яхши иш эди.

Бу ағдар-тўнтарга маҳлиё бўлиб қараб қолгандим. Аҳён-аҳёнда гоҳ у ерда, гоҳ бу ерда прожектор нурлари ялт-юлт этиб, лойқа сувдан «тошбақалар»нинг механик панжаларини юлқиб олиб кўрсатар, ғира-ширада қалқонларини кўз-кўз қилар, уларнинг ёнгинамдан шўнғиб, сув тагидан олиб чиқадиган тўғри бурчакли бетон блоklarини ёритарди. Уша жойдан гумбур-гумбур садолари эшитиларди. Бетонни ташиб келиб, тўғридан-тўғри сувга ташлаётганларидан эди бу овоз.

Бир сафар мен ёнгинамда йўл-йўл балиқни кўриб ҳайрон қолдим. Прожектор нурига тушиб қолган балиқ мувозанатини йўқотиб, ўзини уёқдан-буёққа урарди. Биқинининг оч-қизил рангда тимдаланган жойига кўзим тушди. Балиқ пуфаклар фавворасига дуч келиб қолганди, фаввора уни ағдариб, тўнтариб, юқорига отиб юборди.

Эль машинамдан юз метрча нарида ғаввос пайдо бўлди. Эгнида босимни бартараф этадиган енгил кумушранг кийим. Енгларида сунъий мушаклар қадалган, шунга қарамай, бу одам ўз иродасига бўйсунувчи қўпол мавжудотлар олдида қадди-қомати келишган, ҳатто чиройлидек кўринарди. Секин-аста унга яқинлашдим. Қарин экан. У нечундир қўлларини ғалати силкитди. Нима демоқчи бўлаётганига тушунмадим. Унга яқинлашиб бордим. Худди шу лаҳзада сув туби кўтарилди бошлади. Не кўз билан кўрайки, бутун бир тепа ўсиб чиқса-я!

Тепанинг этагида Қарин турар, гўё эль билан биргаликда мени орқага итариб юбормоқчидек, қўлларини силкитгани-силкитган эди.

Мен эсам у нимани истаётганига тушуна олмай га-ранг-у, уни соғ-саломат кўраётганимдан хурсанд эдим. Чайқалиб кетдим. Нима бўлганини пайқадим, бироқ кечик-кандим. Экранни олдинроқ ёққанимда яхши бўларкан-да... Тепалик чўққисидан ҳаво оқими гуриллаб тепага урди. Эль ёнига қийшайди. Урнимдан учиб кетиб, эшик олдига бориб тушдим.

Деразадан қарасам, ҳаммаёқ зим-зиё, фақат прожек-

торларнинг нурлари уларни кесиб ўтаяпти. Улкан пуфаклар дошқозонда қайнаётган сувдек биқирлайди. Элнинг қопламаси дириллайди. Рулни маҳкам ушлаганимча, эль тепа чўққисига етганда бўладиган асосий зарбани кута бошладим. Кўп ўтмай, юз берди ҳам бу ҳол. Машина юқорига бирданига йнгирма метрлар чамаси отилиб кетди. Кабинанинг ён томон деворига урилиб ўмбалоқ ошиб тушдим. Эль оёғи осмондан бўлиб, пачақланганди. Эшикчанинг четлари билан чок орасида каттагина дарича очилиб, ичкарига кучли оқим урилди.

Машина сувга жуда секинлик билан тўлаётганига, ўзимнинг ҳам соғ-саломатлигимга ақлим бовар қилмасди... Энди элни бошқариб бўлмай қолди. Унинг асирига айландим. Автоматикага бўлган ишончим шу заҳотиёқ пучга чиқди: биринчидан, бундай турдаги машиналар жуда содда схема асосида қурилар, иккинчидан, вазиятнинг ўзи қалтис эди. Ҳатто, бошқаришни билган тақдиримда ҳам нима қилишимни била олмаган бўлардим: қўпол «тошбақалар»ни паноҳ қилиб, бир амаллаб мени ёруғликка олиб чиқишар, деган умидда ерга қўнсаммикин ёки тепага кўтарилиб, сузиб чиқсаммикин?!

Иккинчи йўл менга маъқулроқ кўринди: ғаввослар кийимини кийиб олишга улгуришим амримаҳол эди, чунки элнинг ичи тезлик билан сувга тўлаётганди,— аҳвол шундай давом этса, «тошбақалар» ҳар қанча уринганда ҳам асфаласофилинга кетардим.

Тепага кўтарилган сари босим камаяди, агар ўн беш метр чуқурлик даражасига етиб олсам, бировнинг ёрдамисиз ўзим ташқарига чиқиб олишим мумкин. Менга ҳатто ғаввослар кийими ҳам керак бўлмайди.

Ажиб бир мўъжиза юз берди-ю, судралиб, бошқариш панелига етиб олдим. Кейин яна бурчакка отилиб кетдим, лекин ҳар қалай, бир амаллаб, иккинчи уринишда бошқариш дастасидан тутиб қолдим. Элни олий даражадаги тезлик билан учирдим. Эль тепага кўтарила бошлади. Двигатель ҳали ишлаётганди.

Секунд сайин чуқурлик камайиб борарди... Лекин кабина ҳам тезлик билан сувга тўлаётганди. Уримдан турдим, минг машаққат билан мувозанатимни сақлаб, қаддимни ростладим. Машина бамисоли гирдобга тушиб қолгандек уёқдан-буёққа отилар, гир-гир айланарди. Кабинадаги сув турткилар кучини кесгани учун қоматимни ҳали тик тута олардим. Энди қўтқариш кийимларини кийиб олишим уёқда турсин, уларни топа олмасдим ҳам.

Қаршиликни енгиб, эшикни очиб (ёки синдириб), ташқи антенна чиқиб турган жойга ёпишиб, қуёш сари сузиб чи-

қадиган фурсатим келишини билардим. Назарий жиҳатдан олганда, машинанинг ўзи кўтарилиб, мени олиб чиқиб қўядиган вақтни кутишим лозим эди, лекин бунда бир неча дақиқани йўқотардим. Бундан ташқари, юқорига кўтарилганимда ҳам бари бир сувости асирлигим давом этган бўларди: у ерда, денгиз юзида кабина ичида қамалиб ўтираверардим, ҳар қанча уринганим билан бари бир ташқарига — озодликка чиқиб олишга куч-қувватим етмасди.

«Фурсатни ўтказмай, қандай бўлмасин, эшикни йўл-йўлакай очиш керак», — деб ўйладим. Унг қўлим эшикнинг сирланган металл бандига тегди. Бу пайтда сув елкамгача чиққанди. Бир чўкиб, бир қалқиб чиқиб, нафас олиш учун қаддимни тик тутишга уринардим. Босим кескин ўзгарганидан бошим ғувиллай бошлади.

«Тезроқ, — машинани шоширдим, — юқорига, тепага! Мана ҳозир ўттизгача санайман-у, эшикнинг дастасидан тортаман, — деб ўйладим ўзимча, — ундан олдин мумкин эмас — эзиб ташлайди. Бир, икки... саккиз... ўн олти...»

Нафас олишни секинлатиб, кўзларимни юмиб, санашда давом этдим: «Йигирма икки, йигирма уч... йигирма саккиз... Бўлди!» Дастанни юлқиб тортдим. Тортдим-у, эшик зичланиб ёпилиб қолганини тушундим. Фижимланган тунука қаршилиқ кўрсатарди.

Силаб-сийпаганга кўнадиган жонивордек, тунука устидан бир неча бор силадим. «Қани, очила қол, — деб ғўлдирадим, — кела қол, очила қол!» Яна, яна уч-тўрт минут нафас олишим мумкин эди.

Лекин мен бутун мушаклар таранг тортилиб, инсон нимагаки қодир бўлса, ҳаммасини — бор куч-қувватини, ақл-идрокини ишга соладиган сўнгги зўр беришга ошиқмасдим. Ана шу фурсатга фақат аста-секин тайёрлана бошладим. Оёқларим учун таянч топдим. Уриндиқ анчагина қулай экан бунинг учун. Унг елкам билан қўлим таранг вазифасини бажариши керак эди.

Ҳаммаси танам, оёқларим ҳамда елкамнинг ҳаракатларини нечоғлиқ уйғунлаштира олишимга боғлиқ бўлиб қолди. Улар бирлашиб, бамисоли учта пружинадек таранг тортилиши керак эди. Учта зарб бирга қўшилиб, бир пайтнинг ўзида урилсагина эшикни ёриб чиқиб кетиш мумкин бўлади. Бунга ишончим деярли комил эди.

Бошқа илож ҳам йўқ эди. Борди-ю, пружина кучсизлик қилиб қолса, унда... Қандай ночор аҳволда қолганимни ҳеч ким тасаввур ҳам қилиб кўра олмасди.

Мен сўнгги сакрашга тайёрландим. Лекин муваффақият қозонишимга заррачаю шубҳаланмаслигим шарт эди. Ишонч кучни икки баробар оширади-да. Ўзимни, ниҳоят,

шу фикрга ишонтира олдим. Бунинг учун бир минут вақт кетди. Бинобарин, яна икки-уч минут вақтим қолганди... Лекин сўнги минутдаги кучаниш кутилган натижани бермаслиги ҳам мумкин. Демак, олтишгача санаш керак... Ҳар бир мушагимни, ҳатто танамнинг ҳар бир ҳужайрасини ҳис этишга ҳаракат қила бошладим.

Мана, ниҳоят... Қаддимни бирдан ростладим ва... Эшикка шунақанги зарб билан урилдимки, елкам бир лаҳза ҳеч нарсани сезмай қолди. Эшик «гум» этганга ўхшаш товуш чиқариб, сурилиб, эгилди. Мен ташқарига қўлимни чиқара оладиган бўлдим! Бироқ ўзим чиқа олмасдим.

Нафасимни ростладим. Ярим минут тин олдим. Худди боягидек куч билан яна зарб урдим. Энтикиб кетдим. Бошим айланди. Бўғзимга сув кетиб қолгандек эди. Лекин эшик ланг очилиб кетганди. Секин, эҳтиёткорлик билан ташқарига сузиб чиқдим. Нимаям дердим: ҳозир механика ва физика қонунларига кўра, «тошбақалар»га ўхшаб ҳаракат қилаётган эдим-да. Ихтиёримда бир неча секундгина вақтим қолган бўлиб, бирорта ҳам ортиқча ҳаракат қилишга ҳаққим йўқ эди. Эль мени юқорига олиб чиқиб кетаётганди.

Пастда лава қуюнлари гумбурлар, аввалгидек прожекторларнинг нурлари жавлон урар ва бамисоли чақмоқ булутларни қиличдан ўтказаётгандек, ялт-юлт қиларди.

Сув тиниқроққа ўхшарди, босим мени эзмасди, демак, денгиз юзига чиқиб қолганга ўхшаймиз. «Ўн метрча қолган бўлса керак,— деб ўйладим.— Олти секунд ўтади-ю, юқорига сузиб чиқамиз». Ана шунда бир лаҳзадан сўнг ҳушдан кетишимни сезиб қолдим. Чидолмаётгандим, нафас олгим, ҳеч бўлмаса, ичимдаги нафасни чиқариб юборгим келаётганди. Аста нафас чиқара бошладим. Эль секин борарди, сувости ҳалокати пайтида шикастланган механизмдаги нимадир ишдан чиққан кўринади.

Ва ниҳоят! Кўзларим олди қоронғилашиб, чаккаларим қизиб кетди. Худди шу онда биз сув юзига сузиб чиқдик. Ҳавони симирарканман, кўкрагим оғриётганини сездим. Аллақандай парда кўзимни тўсди. Кейин бу нохушликлар йўқолди.

Енгил тортдим... шунақанги енгил тортдимки... Гир атрофим — денгиз, мусаффо осмон, бепоён кенглик. Фақат бир томонда, мендан ярим километрча нарида жонли тоғ тутаб ётибди. У ерда сув билқиллар, уч рангли камалак тоғ қиямаликларида хира йўл-йўл бўлиб ўйнар эди.

«Жуда узоққа суриб кетибди-ку! — деб ўйладим.— Бу балки оқимнинг ишидир... Йўқ, машина юқорига кўтарилганда қийшайиб учган бўлиши мумкин. Демак, сув тагида мўлжалдаги муддатдан кўпроқ қолиб кетган эканман-да».

Океанларда сузадиган улкан кеманинг қирғоқ томон келаётганини кўриб қолдим. Фикримча, бу ўша — сув уриб кетган жойга блоклар ташлаган лайнернинг ўзи. Лайнер тез орада кўздан йўқолди. Уёқда, уфқ томонда осмон сариқ рангда эди, бошим узра нилий рангдаги қуюқ булутлар сузарди, ҳаво эса шаффофдек, игналар санчаётгандек, алланечук электрлашгандек туюларди. Машинам — эль сув тубига йўл олганди; двигатели тир-пир қилиб, қўққисдан тўхтаб қолганди. Машина худди чарчагандек бир томонига ёнбошлади-да, аста-секин сувга чўкиб кета бошлади. Бошимни эгиб, сув ичида кўзимни эҳтиёткорлик билан очиб, элнинг спиралсимон.из қолдириб, тобора кичрайиб кетаётганини кузатиб турдим. Остимдаги тип-тиниқ, муздек сув эди.

Мен қирғоқ деб ўйлаган ва бир минутгина бурун улкан кема кўрицган томонга суза бошладим. Масофанинг узоқлигидан қўрқмасдим. Фақат, юз берган воқеадан сўнг ҳар нарсага тайёр бўлсам-да, мени қидириб овора бўлишларини, худди айб иш қилиб қўйган мактаб ўқувчисига ўхшатиб, халаскор элга ўтқизиб, иситиб, пайпаслаб, уришиб, дўқ-пўписа қилишиб, қирғоққа олиб боришларини истамасдим.

Бир пайт сув юзида узунчоқ, ноаниқ бир сояни кўрдим, тўғрироғи ҳис қилдим. Соя олдимдан, тахминан йигирма метр чуқурликдан сирғалиб ўтди. У гоҳ йўқолар, гоҳ яна пайдо бўларди; мана у ажиб бир навозиш билан эгилиб, секингина сирғалиб ўнг томонга ўтди. Кулранг, эпчил бир тана. Акула эди у. Дикқат билан кузата бошлагандим, у кенг доира ясаб ўтиб кетди.

Уни буёққа келишга нима ундаганлигини ким билади дейсиз. Балки тоннель устидан билқиллаб чиқаётган пуфаклармикин? Ё менинг ночорлик билан шалоплатишиммикин? Акуланинг бўйи уч метр келаров. Ёш, келишган, хушқад балиқ. Қиладиган ишим йўқ эди. Хушёр тортиб, сузишда давом этдим. Бунақанги учрашув яна юз беришини асло истамасдим.

Ҳозир ўша балиқдан қўрқишимда шаънимни оёқости қиладиган аллақандай бир жиҳат бор эди. Олишув ниҳоятда тенгсиз бўлиши турган гап эди, шунинг учун ҳам бу жонли торпеда ҳар сафар шўнғиб, мен томон кескин бурилганида жонимдан умидимни узардим. Ҳа, мени емоқчи бўлиб келаётганига шубҳам қолмаган эди.

Олтинчи ёки еттинчи доирани олиб, таккинамдан сир-

ғалиб, оппоқ қорнини кўз-кўз қилиб ўтиб кетганидан сўнг бўларимча бўлдим. Чўнтагимда қўйин дафтари вазифасини бажарувчи хотира компьютери бир мўъжиза билан сақланиб қолган экан. Хотира блокига ҳар сафар мурожаат қилинганда сариқ чиройли ҳарфлар қалқиб чиқиб, унинг панелига: «Сиз воқеаларнинг адресини ва вақтини чалкаштириб юбордингиз, яна бир марта текшириб кўринг!» қабилидаги ёзув пайдо бўларди. Акула ана шу ҳайратомуз ақлли асбобга қизиқиб келмаётганмикин, уни маза қилиб еб олиш иштиёқида эмасмикин? Шу фикримга чиппа-чин ишониб, чўнтагимга қўл солиб, компьютерни олдим-у, шундагина ўзимга келиб, ўйлаб қолдим... Ҳа, бу қўрқув вас-васаси эди.

Акула ҳар айланганида унга юзланиб олишга ҳаракат қилардим. Акула эса ҳар доира олганида менга тобора яқинлашарди. Кутулишим учун биттагина умид қолганди: қўрқаётганимни унга сездирмаслик ва ўзимни ихтиёрий равишда чўмилаётгандек қилиб кўрсатиш эди. Бу жуда ожиз илинж эди. Бунақанги кутилмаган учрашувлар чоғида мажбуран қўлланиладиган одоб қондаси бурунги денгиз китобларида шундай баён қилинганди шекилли. Акуланинг чуқур жойларда ниҳоятда енгиллик билан сузиб юришига ҳавасим келарди: у ақлли, кучли машинага ўхшарди. Инсон қўли билан яратилган ҳеч бир нарса у билан тенглаша олмасди.

Нур чиқариб, ўчиб-ёниб туриши учун компьютерни ёқдим-да, қўлимни олдинга чўздим. Акула тўппа-тўғри менга қараб келарди. Орамизда ўн метрча масофа қолди. Шунда фаҳмлаб, тушундимки, муҳолифимнинг ҳаракатлари дадил, кескин бўлиб, бу мўъжиза-машинага нисбат берилган таърифларнинг ҳаммаси бекор экан. Унинг механик мияси траекторияни жуда аниқ ҳисобга олганди.

Шунда кутилмаган манзара гувоҳи бўлдим.

Шаффоф сув ичидан, сарғиш нурга йўғрилган очкулранг чуқурлик қўйнидан биз томонга, юқорига улкан оппоқ тош кўтарилиб кела бошлади. Аллақандай шаклсиз бир жисм бизга яқинлашмоқда эди.

Сувнинг ҳаракатини, кучли босимини ҳис қилдим. Менга уч метрча қолганда акула чўчиб, ёнига бурилди, худди шу лаҳзада сувдан улкан муз тоғи, чинакам айсберг қалқиб чиқди. Ундан шовуллаб сув жилғалари оқа бошлади, сиртида сутранг само акс этди; музтоғнинг четлари тикка тушган бўлиб; тикка девори нақ денгиз тубигача етадигандек чексиз туюларди.

Юз бераётган ҳодисаларга тушунмай қолдим. Ҳаммаси-

га қўл силтаб, компьютерим билан чуқурчалар ясаб, айсберг устига чиқиб олдим.

Айсберг тепаси совуқ бўлса ҳам, қуруқ эди. Илгарилари ҳеч қачон альпинизм билан шуғулланмагандим, ҳозир эса ҳақиқий спортчиларнинг ҳис-туйғуларини яхши англаётгандим: улар бирор хилват жойга, музлик устига чиқиб олганларидан сўнг йўл азобларини бутунлай унутиб, роҳатланиб сўлиш олиб, ҳарир туманга ўралган атрофга эринчоқлик билан қараб, лаззатланадилар.

...Қанотли киберлар галаси тепамдан соҳил томон учиб кетди.

ҚИДИРИШ СТРАТЕГИЯСИ

Айсбергга келиб қўнган эль мени олиб, қадимги сарой олдидаги парк олдига совуқ қотган, ғамгин бир алфозда келтириб қўйди. Мени жойлаштиришган хона кечаси исиди, чарс-чурс қилаётган учқунларга тўлиб кетди, билдимки, уйқумда даволашаётган экан.

Эрталаб тузалиб қолдим, аммо қўлларим, оёқларим худди ёғочдан ясалганга ўхшарди, бутунлай соғайиб кетишимга алланима етишмасди. Хавотир олган нарсам юз берди: мени бу ерда, камолот ва унутилаёзган гўзаллик қасрида олиб туришга қарор қилишди. Худди мен болалик давримга қайтиб қолгандек, каминани кузатиб туришарди. Бир неча кунлик олижаноб ишсизлик таъминланганди: ишлашимга рухсат этишмади. Учинчи кунни жудаям зерикиб кетдим-да, шикоят қила бошладим. Устимдан кузатишни кучайтиришди. Худди қочишга уринган чоғида қўлга тушган ўқувчи аҳволига тушиб қолдим.

Қанийди ўрмондаги яккаю ягона уйчага кўчиб борсанг! Уша ерга етиб олгач, ёғоч уйнинг офтобда қуриган тўсинларини силаб кўриб, кейин ичкарига кирсанг.

Бу ерда-чи, катта залнинг деразаси тагида, худди рамкадан қарагандек, кўзни қамаштирувчи булувлару денгизга тикилиб ўтирасан. «Нима керак ўзи сенга?— деб ўйлаб қолдим.— Қандай яшамоқчисан?» Анчайин жўн ҳислар, нажотсизлик ўйлари чулғаб олди мени: бу саволни минг марта бергандирман ўзимга, деб ўйладим, кунлар, йиллар бўлса миқ этмай елиб ўтаяпти...

Мана шу залда князь Андрей Болконскийнинг ёшгина княгина билан хайрлашувини тасаввур қилиш мумкинми? Деворлари баланд, қуёш нури хира тушиб турадиган квадрат том остида, мана шу муҳташам кошонада ёшликдан

эсимда қолган: «Андрэ, бўлдимиз?» — деган икки оғиз сўз қандай янграркан? Юзларча қарийб тирик кишилар яшайдиган қадимги катта романдан олинган мазкур содда французча савол бу ерда, афсонавий қирғоқда қандай янграркан?

Йўқ. Бу ерда бал — Наташа Ростова каби кўзлари чўлпон қизлар биринчи марта келиб қолганида чинакам базм бўлиши мумкин. Бунда кибор хонимлар кийимларининг шалдираши, ипакларнинг хушбўй ҳидлари анқиши, шўх йигит-қизларнинг кўзлари чақнаши, чол-кампирларнинг тиканли кўзлари яланғоч елкаларга қадалиши мумкин. Лекин ўша қисқа саволни берган аёлни бу ерда тасаввур қилиш мумкин эмас.

Паркда умрини тугатган япроқлару шох-шаббалар билан тўлган ташландиқ бир гўша бўлиб, зериккимда тин олгани, касалхона тераклари тагида мудрагани шу ерга келардим. Бир куни пижама кийган бир одам ёнимга келди, биз узоқ суҳбатлашдик. Мен бунгача ҳам, бундан кейин ҳам — ҳеч қачон «Қуёш Соҳили» лойиҳаси ҳақида бунақанги кескин фикрларни эшитмадим.

— Тушунсангиз-чи, ахир, ахир бу ғирт хаёлий лойиҳа, — ишонтирмоқчи бўлиб такрорларди у, мен эсам барча диққат-эътиборимни жамлаб, унинг даъволари моҳиятини билиб олишга уринардим.

— Лекин ҳисоб-китоб қилинган, — дедим эътироз билдириб.

— Булар асосланмаган ҳисоблар. Улардан бирор яхшиликни кутиш мумкинмас. Фан ривожини йўлида қанчадан-қанча муваффақиятсизликка дуч келинганини эсланг. Боши берк кўчалар келиши муқаррар. Биз ана шулардан ўрганамиз.

Дўнг пешонали бу одамнинг сочлари сийрак бўлиб, кўзлари эҳтирос ва тафаккур ўтларида ёнарди. У инсон ва инсоният ҳақида узоқ гапирди; у антик маданиятни улуғлар, қадимги файласуфларнинг фикр ва афоризмларини маржондек териб ташларди. Унинг қўл ҳаракатлари шиддатли, талаффузи ишонтирарли бўлганидан унга эътироз қила олмай қолдим. Бу иккиламчи оламни, инсон қўли билан яратиладиган табиатни тан олмайдиган эҳтиросли тафаккур соҳибини эди. У инсонни хаёлан «техника хас-чўплари»дан поклашга ҳаракат қилиб, ундан эҳтиёткорлик билан авайлаб ажратарди.

— Юз йилча бурун айтилган ажойиб бир фикрни эсланг, — деди у, — агар уруш дипломатиянинг давоми бўладиган бўлса, автомобилизм — урушнинг давомидир, фақат воситалари бошқача унинг. Эслаб, ўзингиз айтинг: ахир

ҳамма йўллар, хоҳлаган типдаги магистраллар ҳаракатдаги вулқонлардан хавфлироқ эмасми? Ахир бирон марта авария ёки ҳалокатнинг сабабини аниқ белгилаш мумкинми? Ахир ҳар бир техника янгилigi афзалликлардан кўра кўпроқ кўнгилсизликлар олиб келмайдими? Яна Қадимги Бобилда дарёни ифлослантирганлар ўлимга маҳкум этилганини эсланг. Қонун қаттиқ тақиқлаганига қарамай кўпгина классик маданият ўчоқлари бўлган жойларда археологларнинг белкураклари муҳташам саройларни пайҳон қилмоқда, ажойиб ҳайкалларни, мўъжиза идишларни қазиб олмоқда, бундай жойлар қуёш остида жизғанаги чиқиб саҳрога айланмоқда.

— Хўш, сиз нимани таклиф қиласиз?— деб сўрадим.

— Инсон ўз қалбига боқиши керак. Қадимги ҳақиқатни эсланг: ўзингни билиб ол!

— Ен-атрофингдаги оламга чуқурроқ кириб бормай ва табиатнинг ғаройиб механизмлари тузилишини билмай туриб ўзингни била олишинг мумкинми? Бир гап билан айтганда, атрофингни ўзгартирмай туриб, бир нарсага эришиш мумкинми?

— Мумкин ва лозим. Биз улкан домино тошларини ўрnidан суришга муваффақ бўлдик. Тийилиш пайти келди. Бу ўзгаришлар қандай оқибатларга олиб келишини олдиндан кўришимиз қийинлашмоқда. Балки эртага сиз билан биз бўлмасмиз...

— Мен бундан қўрқмайман.

— Сиз меням, ўзингизниям алдаяпсиз,— тутақиб хитоб қилди у.

— Асло. Мен ўзимни билиб олганман.

У гангиб тўхтади-да, менга диққат билан тикилди, аммо юзимда киноя соясини ҳам тополмай хотиржам тортгандек бўлди. Шу минутдан бошлаб у тушуниб бўлмас бир ҳафсаласизлик оғушида изтироб чека бошлади. Мени ўз томонига оғдириб олишдан умидини узиб, дарду дунёси қоронғи бўлиб кетди.

Эртасига у мендан ошкора қочиб юрди. Мен эсам, у «бун амалга ошириб бўлмайди» қабилдаги умумий беозор гапларни айтди-қўйди-да, деб ўйлабман. Борди-ю ҳамма шу тахлитда фикр юритиб, шу тахлитда ҳаракат қилса-чи? Инсоният яна маданий олам бошланган жойга қайтиб келса-чи? Э, йўқ, домино доналари ҳақиқатан ҳам тушиб турибди. Мана шу ҳаракат — ҳа, худди мана шу ҳаракат келажакнинг кафолати бўла олади. Фақат узоқ-узоқларга, оламнинг тубига синчковлик билан яхшилаб қараш керак. У ўзига-ўзи қарши чиқди-ку, деб эсладим, ахир Месопотамия ёдгорликлари, ўша пайтларда дарёни

ифлослантирувчилар ўлим жазосига тортилганига қармай, қум тагида кўмилиб кетмаганмиди?

...Кейин зерикканимдан юрагим сиқилаверди, Андрей Никитин билан боғланиб, бир иложини қилинг, дея ялиндим. У каминани ҳурмат қилувчи эркагу аёлларнинг ўтакасини ёриб, элини паркка қўндирди-да, куппа-кундузи мени ўғирлаб кетди.

— Қаёққа олиб борай сени?— сўради у.— Шаҳаргами? Соҳилгами?

— Соҳилга.

Чорак соатдан кейин мен ўша ардоқли жойга етдим. Унда машиналар босиқ гурилларди, денгиз юзида тўхтовсиз иш борарди: сувости улкан машиналари қумурсқадек тинимсиз ишлаб, шахта ва тоннель қазир, ниҳоятда оғир нарсаларни ташир, денгиз тубида хаёлий, ўзга сайёра шаҳрига ўхшаш қаср қуради.

Телегин роса койиди мени. Ўзимни оқлашга уринмадим: ҳаммага ташвиш орттирганим-у, қип-қизил гуноҳкор эканлигимни тушунардим. Айсберг, эсладим... айсберг. Нимайди у?

— Биз тоннелни яхлатиб қўйдик,— деди Телегин,— денгиз тубидаги қўшни участкани ҳам. Сув музлади. Қуруқ бўлиб қолди. Бор гап шу. Кейин тоннелни ремонт қилдик.

— Жуда зўр ўйлаб топибсизлар-ку!

— Ольминнинг ғояси бу. Суяқ газ юбориб, авария участкасининг ҳаммасини музлатишди. Қичкина музлик қалқиб чиққанди, сиз унда маза қилиб сузишга улгурдингиз.

Телегин гаплари менда зўр таассурот қолдирганидан мамнун бўлди, кайфияти яхшиланди, суҳбатга тушиб кетди. Унинг қидириш муваффақиятлари ва стратегияси ҳақидаги гаплари эсимда қолди.

— Муваффақият... муваффақият кутилмаганда ўзи келади. Бир вақтлар Рентгенга ўз номи билан аталадиган нурларни кашф қилишида тасодиф ёрдам берганди. Радиоактивликни ихтиро қилишда Беккерелга ҳам тасодиф қўл келган. Жуда кам учрайдиган воқеалар туфайли Флеминг пенициллиннинг шифобахш хоссаларини топган. Лекин, биласизми, тасодифнинг қувватини қирқиш, ҳеч деганда ниҳоятда камайтириш лозим. Фикримча, муваффақият стратегияси ҳақида гапириш мумкин. О, бу тадқиқодчи хулқ-атворининг алоҳида бир ўзига хос йўлидир. Ёки каттагина коллективнинг йўли. Инсон тафаккурининг йўли оғир. Орқангизга қаранг, ўтмишга назар ташланг... Рентген нурлари у кашф этилмасидан анча илгари ихтиро

қилиниши мумкин эди. Фарадей кашфиётларидан кейинок бирин-кетин Эдисон, Тесла, Герц, Нортон, Маркони, Попов, Котельников, Қобзаревларнинг ажойиб ихтиролари юзага келиши мумкин эди. Масалан, ўн тўққизинчи аср охирида радиолокациянинг кашф этилиш эҳтимоли йўқ эмасди. Хуллас, кейинги жуда кўп кашфиёт ва ихтироларнинг кечикиб рўёбга чиқишига сабаб тадқиқотчиларнинг куч ва эътиборлари беҳуда сарфланганидир.

Ишончим комилки, қидириш стратегияси зарур. Олдимизга қўйилган муаммони ҳал этишнинг ўзаро бир-бири билан боғланмаган бир неча усули, йўли бор, деб фараз қилайлик. Бошқача қилиб айтганда, бир усулни ўзлаштириш муваффақияти бошқа усулларни жорий этиш машаққатларини енгиллаштирмайди. Қандай йўл тутиш керак? Даставвал қийинлик даражасини аниқлаш лозим... Буни эса жуда аниқ ҳисоблашга ҳаракат қилиш зарур. Бошқа сўзлар билан айтганда, ҳал қилишнинг мумкин бўлган бу йўллари биз олдиндан тасаввур қилишимиз керак. Шуниси қизиқки, энг қийин йўлни амалга ошириш учун энг кам куч сарфланади, бошқа — унга нисбатан енгил йўллардан фойдаланиб муаммони ҳал этишда эса жуда ҳам сезиларли куч-қувват жалб этилади. Энг муҳими, мумкин бўлган барча йўналишлардан фойдаланиб, айтиб бериш вақтида, тадқиқотлар олиб борилиши зарур. Усулларнинг биронтаси ҳам эътибордан четда қолмаслиги керак. Фақат бу эътиборнинг даражаси усулнинг қийинлигига тескари пропорционал бўлиши лозим. Бу муваффақиятнинг биринчи қонуни.

Иккинчи қонун соддароқ. Бир неча муаммони параллел ечмасдан ҳал қилиб бўлмайдиган лойиҳалар бор. Бу бизнинг лойиҳамиз... зарраларни тезлаштириш, энергияни самарадорлик билан ютиш, биология муаммоларидир. Бунда бошқача йўл тутиш мумкин эмас: муаммо қанчалик мушкул бўлса, уни ечиш учун шунчалик кўп эътибор зарур.

— Аммо-лекин ҳар бир муаммо пировардида биринчи қонунга бўйсунди-ку?

— Ҳа, уни ҳал қилишда биринчи қонунни қўллаш керак. Бир-бирига тобе бўлмаган йўллари топиш лозим. Уёғи тушунарли...

— Борди-ю, гап битта одам устида бораётган бўлсачи? Якка олимни, айтайлик, назариячи олимни бир лаҳзагина кўз олдингизга келтиринг. Бу мисол бир оз мавҳумроқ, бироқ ҳар қалай бўлиши мумкин бўлган модель.

— Якка кишининг муваффақияти қонуними? Мана ўша йўл: муаммони ҳал этиш учун ҳамма нарса қўл келадиган

жойда имкони борича куч-қувватни оқилона сарфлашдир.

— Демак, тўсиқлардан қочиш керак экан-да?

— Йўқ. Бундай эмас. Ҳар бир йўлда тўсиқ учраши табиий... Изланиш йўналишини тўғри танлаб олиш керак. Йўналишни танлаш ҳам муаммо. Уни кимга топшириш керак? Ҳар бир йўлда натижага эришилади. Лекин бошқа нарса — муаммони тезроқ ҳал этиш масаласи талаб этилади. Утмишни баҳолаш осон. Бизнесинг олдимизда эса — келажак. Бу келажак мен учун лойиҳамиз тақдири.

ОЛАМ ЧИРОҒИ

Николай Коперник Қуёшни шундай деб атаганди. Бу чироқ ёнимизда, қўл етар жойда. Орамизни бор-йўғи юздан салгина зиёдроқ қуёш диаметри ажратиб туради. Сайёра ёруғлик билан бирга зарядланган ва нейтрал корпускуллардан иборат кўринмас чангларни ҳам тутиб қолади. Чироғимиз ўзи нур тарқатгич бўлиши билан бирга, айна чоғда, тезлатгич ҳамдир, чунки нурларнинг босими зарраларни итариб, қувиб боради.

...Мен Телегинда чарм муқовали, зарҳал ёзувли бир альбом кўрувдим; унда «ёруғлик — зарралар» масаласига доир эълон қилинган материалларнинг нусхалари сақланарди. Яна унда икки юз йиллик материаллар мавжуд эди. Чинакам коллекция дейсиз. Мен информор орқали бир неча рефератни топдим, лекин энг қадимги материаллар ундан ҳали муносиб жой олмаганди чамаси, номаълум материаллар ўз навбатларини кутиб, эски типдаги кутубхонанинг микрофильмлар уюмида ғарибингман деб ётарди. Керакли нарсани улар орасидан топиб олиш осонмаслиги равшан.

Мен Телегинга фитотрон, яшил билагозук, кейин Аира ҳақида баъзи нарсаларни сўзлаб бердим... У қизиқиш билан тинглади. Олдинроқ у баъзи миш-мишларни эшитган экан; аллақерда ўткир бир мақола босилганди; гапларимга чиппа-чин ишонди. (Аира билан Стеклова битта шахс эканлигига шама қилганимда ишонқирамади холос.).

— Жудаям содда экан-ку! — деди у. — Ёзувли тош қолгани рост бўлса, энг содда шаклларга ўтиш ҳисобига бўлса ҳам, нима учун унда ҳаёт сақланмапти? Ҳай майли, у ердан янги кема келгунча кутайлик-чи... Сиз альбомга қизиқувмидингиз? Хоҳласангиз кўришингиз мумкин. Мавзу бўйича умумий каталог ҳажми... қандай десам экан... — у монанд ўхшатиш излаб ўйланиб қолди.

— ...Хеолс эҳромига тенг, — дедим.

— Ҳа, худди ўшанга тенг, — тасдиқлади у. — Бу ерда

сиз заррачалар ёрдамида электромагнит қувватини тўплаш ҳақидаги дастлабки маълумотларни топа оласиз.— У завқ билан альбомни варақлади.— Тасаввур қилинг-а, бу нарсалар йигирманчи асрдаёқ маълум эди.

— Наҳотки?

— Ҳа. Бироқ тажрибани табиатнинг ўзи ўтказган. Атом энергияси билан ҳам шундай бўлган. Қарийб икки миллион йил муқаддам Ерда табиий уран реакторлари ҳаракат қилган. Занжирли реакцияларни сунъий бошқарувчи стерженлар эмас, балки оддий сув, ҳа, уран моддаси бўлган тупроққостига силқиб кирган сувлар тартибга солиб турган. Истасангиз айтаман: Фарбий Африкадан топилган нарсалар буни тасдиқлади. Габон Республикаси, Окло деган жой, йигирманчи асрнинг олтмишинчи-етмишинчи йиллари... Қуёш қувватидан фойдаланиш учун тўлқин ўтказгични ҳам табиатдан худди шу йўл билан топишган. Тўғри, улар кўринадиган ёруғлик нурлари бўлмай, қисқа радиотўлқинлар эди. Сиз ўз даврида шов-шув кўтарган бир воқеадан — Ердан радиосигналлар юбориб, космосдан жавоб олинганидан хабарингиз борми? Бу воқеа нуктадонларни озмунча ҳайратга солганмиди? Бир-бирига вид мақолалар шу қадар кўп чиққандики, ҳеч қандай парадокс унга тенг кела олмаганди. Бу гапларнинг ҳаммасига Ослодаги Норвегия фанлар ва адабиёт академиясининг аъзоси, Париж фанлар академияси ва Лондон Қироллик жамиятининг чет эллик аъзоси, 1934 йилдан эса Иттифоқ Фанлар академиясининг фахрий аъзоси бўлмиш Қарл Фредерик Штёрмернинг ҳисоботи сабаб бўлган. У қутб ёрдуларининг яхлит назариясини ишлаб чиққан, магнит майдонларидаги зарядланган заррачаларнинг траекторияларини ҳисоблаб чиқиш методларини таклиф этган. Бу кашфиётлар Ер ҳақидаги фаннигина эмас, балки физика ва математикани ҳам бойитган... Сизга сўзлаб бераман...

Мен қуйидаги ҳикояни эшитдим:

Бир куни (бу воқеа 1927 йил декабрида рўй берганди) Штёрмернинг қўшниси — инженер ва радиоҳаваскор Йорген Халльс олимга ўзи гувоҳи бўлган ғалати бир ҳодисани сўзлаб берди. Унинг сўзларига қараганда, Эндховен (Голландия) даги кучли қисқа тўлқинли станция сигналлар юборгандан сўнг бир неча секунд ўтар-ўтмас жавоб сигналлари эшитила бошлаган. Штёрмер ўша йил декабрида Эндховен билан радио сеанслари ўтказишга келишган. Дастлабки тажрибалар январда бошланди. Сигналларни икки станция — Осло яқинидаги Форнебо билан Бигдэ станциялари қабул қиларди. Бигдэдаги станция — худди ўша Халльсдаги станциянинг ўзи эди. Эндховендаги радио-

аппарат ҳар беш секундда сигналлар бериб турган. Бу сигналлар осциллограф ёрдамида қайд этилган. Эндховендаги радиостанция импульслари аниқ ёзилган. Форнебо станцияси жавоб сигналларини ҳам қайд этган. Лекин Иорген Халльс сигналларни аниқроқ эшитган (том маънода эшитди деса бўлади, чунки у қаттиқ гапирувчи аппаратда қабул қилаётганди). Тушунимайдиган импульсларнинг бутун бир серияси қабул қилинган. Бироқ у пайтда бу сигналларни тушуниб бўлмаган.

Кейинги йил ёзда Штёрмер билан Эндховенда ишлатган радиофизик Ван-дер-Пол учрашдилар. Улар стандарт телеграф импульслари (уч импульс — уч тире) юборишга келишдилар. Бундай маҳфий импульслар ҳар 20 секундда юбориб турилиши лозим эди. Осциллографдан воз кечишга қарор қилишди.

Штёрмер 11 октябрь соат 15дан 30 минут ўтганда тиниқ жавоблар эшитди. Бир неча минутдан сўнг Халльс телефон қилди, Штёрмер дарҳол унинг олдига жўнади. Халльснинг қаттиқ гапирадиган аппарати импульсларни тиниқ ёзиб олганди. Кейинчалик Штёрмер бу воқеани шундай эслайди:

«Одатда ҳар бир сигналга жавоб, баъзан эса бир неча жавоб қайтарди. Одатда товуш ҳам сигнал каби учта тиредан иборат бўларди, бироқ баъзан улар қўшилиб кетиб, жавоб сигналга нисбатан узун товушга айланарди. Товушнинг баландлиги сигнал каби эди».

Худди мана шу ерда, Халльснинг уйида олим сигналлар билан жавоб товушлари орасидаги вақтни қайд қилиб борди: ана шу нарсалар кейинчалик газета ва журналларда бир неча марта босилган Штёрмернинг машҳур сериялари эди. Мана олимнинг яна берган бир шохидлиги:

«Мен қайд қилган вақт давлари гарчи аниқлик даъвосини қилмасалар ҳам, чунки ўзим бунга етарли тайёргарлик кўрмагандим, жуда бўлмаганда, мазкур ҳодисанинг сифати ҳақида тасаввур беради. Халльснинг сўзларига қараганда, у мен келгунимча уч секунд оралиғида эшитилган бир неча жавоб товушларини кузатган».

25 октябрь куни Штёрмер жуда кўп вақт — 26 секунд ўтиб такрорланадиган бир неча жавоб товушларни қайд этди. Кейин орага сукунат чўкди. Келгуси йил февралигача бундай ҳодиса бошқа такрорланмади. Май ойида эса француз инженерлари Галле билан Талон икки мингга яқин жавоб товушларини қайд этишди; бу жавоб товушларининг узатиш аппаратидаги импульслари вақти баъзан ўттиз секунддан ошган. Улар олиб борган кузатишлари натижаларини эълон қилишди: булар мураккаб жадвал.

дар бўлиб, бирон нарсани пайқаб олиш амримаҳол эди.

Бу тажрибалардан сўнг, ўттиз йилдан зиёдроқ вақт ўтгач, Стэнфорд университетининг профессори Брейсуэлл ер атрофи орбиталаридаги бошқа маданий оламдан келадиган автоматик зондлар ҳақидаги тахминларини баён қилди. Бундай зондлар қуёш системамиздаги бошқа сайёраларда ҳам топилиши мумкин. Профессор лекцияларидан бирида шундай деганди:

«Агар биз биологик қурилиш ресурсларини олиб қарайдиган бўлсак, баъзи узоқ ўтмишдаги жамоатлар космос элчиларига ўхшаш жинсларни ташкил этишлари мумкин: уларнинг мияси бор-у, лекин жамият анъаналарини ўзига сингдириб олувчи танаси йўқ, шунинг учун уларнинг бу нарсаларни тарқатиш бобидаги ҳаракатлари самарасиздир. Бироқ уларнинг баъзилари сомон йўли аро маданиятни тарқатиш воситаси бўлишлари мумкин».

Бундай биоасбоб ниҳоятда сезгир бўлиб, у ҳатто узоқ масофадаги сайёра радиосигналларини ҳам осонгина топа олади. Бу маданият камол топганидан далолат беради. «Бошқа сайёраликнинг бизга йўллаган дастлабки пайғоми буржларнинг телевизион тасвири бўлса нежаб; бунга ҳайрон бўлармикимиз?»— деган эди Брейсуэлл.

Бир неча йил ўтгач, Льюэн, Илиев ва Гилевлар Штёрмер серияларини Брейсуэлл нуқтаи-назаридан талқин қилишга уриниб кўрдилар. Инглиз астрономи Льюэн шимолӣ яримшар буржларининг харитасини чиза олди. У графикда товуш юборувчи аппарат сигналлари ва жавоблар орасидаги тегишли интервалларни нуқталар билан белгилаб, координатларнинг бошқа ўқида импульсларнинг тартиб рақамларини кўрсатди.

Юлдузлар харитаси эрамиздан аввалги ўн бир мингинчи йилга тўғри келади. Бу, Льюэннинг фикрича, космик зонднинг бизга етиб келган даврини кўрсатади. Ўз ўрнидан салгина бошқа жойда бўлиб қолган юлдуз — Волопас эпсилони олимнинг диққатини жалб этган ва саволига ҳам жавоб топиб берганди: автомат худди шу юлдуздан юборилган эди.

Илиев бошчилигидаги болгар олимлари бошқа хулосага келишди: космик элчи Асад зетаси юлдуздан келган.

Мен ўзимни тутолмай:

— Натижаларни ўзаро келишиб олишмаган экан-да!— дея хитоб қилдим.

— Улар кўпроқ бир-бирларини инкор қилганлар,— деди жавобан Телегин,— лекин тахминларини янгича талқин этишга монелик қилмаганлар. Бу нарса билан қизиқиш

айниқса оммабоп журналлар бир вақтда «буржлар харитаси»ни бир неча вариантда эълон қилгач, расм бўлиб кетган. Энди буёғини эшитинг... Штёрмер 1929 йил январидаяқ, октябрь охиридан февралнинг ўрталаригача сигналларга жавоб бўлмайди, дея башорат қилган эди. У тажрибалари натижаларини ўзининг Ер магнит майдонидаги зарядланган корпускуллар ҳаракат назарияси асосида тушунтириб берганди. Шунини қайд этишга ижозат берингки, унинг методи тезлатгичларни ҳисоблашда қўлланилиб, сигналларга келадиган жавобларнинг вақти ва давомийлигини ҳисоблаб чиқини имкониятини яратди.

— Бундан кейингиси равшан бўлса керак... Ернинг магнит майдони Қуёш юбораётган зарядланган корпускулларни «ўраб беради», ўралган тўлқин эса қайтаргичлар орқали олинади. Ҳозирги даврда бу нарса шу қадар табиий бир ҳолга айландики, Штёрмернинг номи ҳатто эсланмайди ҳам.

— Унинг асари романдек ўқилади. Жуда мароқли ёзилган.

— Сизга шундай туюлгандир-да?

— Услуби ниҳоятда равшан. Эски мактаб услубида. Сунъий ақлга эга бўлган машиналар мутлақо табиий ақлнинг ўрнини боса олмайди. Ҳа... У заррачалар жаласи ҳосил бўладиган шарт-шароитларни топди, акс-садони тушунтириб берди, ундан кейин ҳам астрономлар яна ўнлаб йиллар мобайнида бу муаммога қайтдилар. Лекин ҳеч ким Штёрмернинг асарларини қайта ўқиб чиқиш лозимлигини ўйлаб кўрмади. Сиз эса гап нимадалигини дарров пайқаб олдингиз. Бу — мароқли.

— Бу менинг ҳақиқий касбим,— дедим.— Бир вақтлар — анча илгари шу иш билан шуғуллангандим. Лекин мен заррачалар жаласи муаммосини тескари тартибда ўргандим. Агар таъбир жоиз бўлса, охиридан ўргангандим. Биз юлдузлар харитасигача етиб кела олмагандик. Корпускулларнинг сайёра атрофида ўзига хос айланма ҳаракат ҳосил қилишлари тушунарли. Уларда радиотўлқинлар дайдиб юришади. Халльс ҳамда Штёрмер станциялари уларни вақти-вақти билан қабул қилиб турган...

— Биз худди шундай тўлқин ўтказгични бу ерда яқинда синаб кўрмоқчимиз...

— Лекин бу сафар унинг ичи ҳовол, ўзи эса конус шаклида, Қуёшга интилган бўлади. Унга радиотўлқинлар ўрнига ёруғлик нурлари қопқонга тушгандек тўпланаверади.

— Лекин биринчи тажрибани ҳар қалай Штёрмер ўтказган-да... Мана бу саҳифада эса Галилейнинг кўзга кў-

ринувчи осмон жисмлари ҳақидаги мақоласининг микро нусхаси бор.

— Шимол ёғдусими?

— Ҳа, тасаввур қилиб кўринг-а, Галилей уларнинг механизмини топган. Ернинг магнит кучланишли чизиқлари бўйлаб бир субстанция ҳаракат қилади, буни у «магнит буғлари» деб атайди. Агар «магнит буғлари»ни «электр зарядлари» билан алмаштирадик, бизга керакли нарса келиб чиқади. Ахир бу ёғдуларни Галилейгача Ернинг қаъридан чиқадиган олтингугурт буғларининг нурланишига жинсдош деб ҳисоблаганлар-да. Мана Галилей мақоласи билан бир вақтда чоп этилган — Морфи деган кишининг реферати рисоласи. Унинг номининг ўзи жуда мароқли! «6 март куни сўнгги марта кўринган осмон жисмига оид очерклар. Бу жисмнинг пайдо бўлиши табиат ҳодисаларининг одатдаги йўли билан эмас, балки мўъжиза туфайли рўй берганлигини математик, мантиқий ва ахлоқий далиллар билан асослаш». Мўъжизаларни кузатувчиларнинг зўр бериб қилган саъй-ҳаракатлари ҳар қалай фанга бебаҳо ҳисса бўлиб қўшилган. Анча кейинроқ сўнгги 2000 йил мобайнида шимол ёғдуларини ҳисоблаб чиқиб, қуёш цикллари кеш этишди. Қуёшдаги доғлар билан яллиғланиш қанча кўп бўлса, корпускул бизга шунча кўп келади. 1928 йилда корпускул ниҳоятда кўп бўлган. Эътибор беринг: Қуёшнинг ионосферага қандай таъсир қилиши худди мана шу ерда кўринади. Бу нақ бошимиздаги доимий электрон кўзгудир. Уша Брейсуэлл, бир вақтлар космик зондлар ҳақидаги гипотезага йўлланма берган бу олим заррачалар «жаласи» пайтида ионосфера қатламларининг ўн беш километр пастлашувини аниқлади.

— Мен гапларингизни диққат билан тингладим-у, аммо Штёрмер сигналлари табиий деган даъвони исботлайдиган бевосита далилларни кўрмадим.

— Шу нарсанинг ўзи равшан эмасми?

— Яққол эмас-да, ишониш қийин.

— Сиз ҳам ўша ёққа бураяписиз гапни... Ҳалқасимон тўлқин ўтказгич — бу факт. Корпускуллар Ер йўлдошларига айланиб бормоқдалар. Радиотўлқинлар ана шундай оқимга тушиб, сайёра атрофида айлана ҳаракатларини бошлайдилар. Улар қувватининг бир қисми радиоприёмникларга илашиб қолади. Бу унчалик мураккаб нарса эмас... Штёрмер фикрича, заррачалар бўшлиқнинг қайтиб чиқиб кета олмайдиган зонасига киришлари керак. Мана Штёрмернинг сўзлари: «Математик назария шуни кўрсатадики, бу шароитга қулайлик туғдирувчи имкониятлар маг-

нит экваториал текислигида турган Қуёшдан корпускуллар тушганда вужудга келади».

— Бу ҳали ҳеч нимани тасдиқламайди.

— Наҳотки Ердан анча олис жойларда радиосигналларни қабул қилувчи зонд қуёш чанглари билан зарядланган камарни топишга ёрдам бермаса? Уни топгач, ретрансляция қилинган импульсларни тутиш ва йиғишда фойдаланмаслик мумкинмас. Ахир шу йўл билан ҳар қандай ахборотни узатиш мумкин-ку... Узимизнинг сигналларимизни қабул қилиш, кучайтириш ва кейин антеннани секин айлантириб, зарур бурчак билан тарқатиш зўр бўлади-ку!

— Мустақил серияларни узатиш осонмасмикин?

— Бундай серияларни узатиш осон. Қабул қилувчи аппарат узатувчи аппарат частотасига созланиши керак. Шунга ишончингиз комил бўлсинки, Штёрмернинг космик зонд учун ўтказган тажрибалари ҳар қандай радиомутахассис орзу қиладиган қулай имкониятларни яратган. Ҳатто бошқа сайёра мутахассислари учун ҳам.

— Сиз бу гапни жиддий айтаяпсизми?

— Нега жиддий бўлмас экан? Бу табиий тўлқин ўтказгичдек оддий бир нарса-ку!

— Демак, сизнингча, Штёрмер сериялари бошқа сайёра зондидан юборилган экан-да?

— Йўқ. Ҳозирча узил-кесил шундай дея олмайман. Бироқ назаримда, бу фикрни инкор этишга ҳам асос йўқ, — дедим-да, ўйланиб қолдим: «Азиз назариётчим, сен тайгадаги тунгги гулханларни кўрганингда нима деяр экансан?!»

— Лекин сериялар импульси ҳар хил куч билан юборилгани учун уларнинг баъзилари билинар-билинимас, бузилган ҳолатда эди. Улар зарядланган камар чегарасидан бир неча марта қайтгач, шундай аҳволга тушган. Улар Ер атрофида узоқ сайр қилиб, икки, уч, тўрт марта айланганларидан сўнггина қабул қилувчи аппаратга етиб келдилар.

— Бошқа сайёралардан келувчи сигналлар ҳам шундай йўл босадилар. Ахир зонд турли бурчаклардаги ретрансляция қилинган импульсларни юбориб, бу айланишларни тартибга солиши мумкин-ку...

— Суҳбатимиз истиқболини йўқотди.

— Контактларнинг алмисоқдан қолган эски муаммоларига ўхшаб денг.

ХОМХАЕЛ. ТЕПАЛИК УЗРА УЧГАН ҚАЛДИРҒОЧЛАР...

Қуёш шаҳри узра хайрлашув доираси ясадим-да, булутлардан баланд кўтарилдим. Булут карвонлари орқамдан чўзилиб, кузатиб қолишди. Уйим — энг четдаги булут орқасида, деб ўйлагандим, росаям янглишибман, ҳали анча йўл бор экан унга, порт чироқлари порлаётган яшил жарликни кўргунимча оқ айсберглар ер билан уфқ орасини бир неча марта тўсишга улгурди.

Тик кесиб чиқиш учун тўппа-тўғри учаётган эканман шекилли, бунақада адашиб қолиш ҳеч гапмас, баъзан тепаликлари дўппайиб турган текислик, пастак тоғлар кўринади, қўлтиқ узра ястанган туман ҳарири, таниш дарё кўзга ташланади; аммо кенглик тушуниб бўлмайдиган тарзда кенгайиб, узайиб кетгандай, назаримда бир соатдан мўл йўл босгандай эдим. Унг томонда қуёш ботаяпти. У совуқ булутлар устига, ажиб бир моҳирлик билан бунёд этилган булутлараро туйнукларга қўнгандек, кейин булут уммонининг нилий-тутунсимон уймалари ичига бир зум кириб яширингандек бўлади. Ниҳоят қуёш ана шу уймалар ичига кириб кўздан йўқолди. Фақат шаҳрим бўсағасидагина, кетидан шўнғиб қуёшга етиб олдим. Япалоқлашиб қолган нурсизгина шар дарахтлар қоплаган тепалик ортига яшириниб олай деб турган экан, яшириниб олгандаку, унга етиб ололмасдим.

Йўлда шундай воқеа юз берди.

Биз Янков билан нодир ўсимликлар коллекциясини йиғган пайтимиздаги тайга туни чироқларини эсладим. Булутлар устидаги осмон беғубор, ҳайратда қолдирадиган даражада тиниқ эди, агар ўша тайга чироқларидан бирортаси унда кўриниб қолганида ҳам назаримдан қочиб қутула олмасди. Атроф-теваракни ўргана бошладим: ҳаммаёқ саҳродек бўм-бўш эди. Атрофда тоғ қасрлари азамат қаддиларини ростлаб туришарди. Булутлар тоғи оралиғидаги жарликларга эса зангори соялар тушганди.

Эль ниҳоятда катта тезлик билан учар, мен эсам атрофни кузатиб борардим. Ҳамма нарса аралашиб қотиб қолган бу оламдаги ҳаракатни сезиш истагида бир неча дақиқа осмон ландшафтнинг ҳар бир дарчасига тикилиб қарардим. Лекин бирор бир ҳаракатни пайқамардим.

Рост, фақат бир марта, улкан булут четига қўниб турган кўкимтир шар ботаётган қуёш кетидан баландга сачигандек туюлди. Лекин у ҳам сокин, ўлик эди.

Шунда мен бундай олов шом пайтида, булут тоғларининг оппоқ тишсимон қоялари орасида қандай манзара кашф этишини тасаввур этишга урниб кўрдим. Хаёлан унинг шакли-шамойилини чиздим-да, уни элим ёнида учириб олиб кета бошладим. Сўнг кетидан кузатиб турдим. Лекин моики булутлар денгизидан ажралиб турган ичи бўш доирачага тикилиб туриш мушкул экан. Гангиб қолдим, бошим айланди, кўзимни юмиб олдим.

Аслини олганда касалхонадан эртарақ қочиб қолган эканман-да, жилла қурса, яна бир ҳафтагина ялқовликни касб қилиб, ўша ерда турганим, ким аэроионлар, электру таблеткалар билан сеҳргарлик қилганини — ҳамма-ҳамма гап-сўзларни эшитиб юрганим дуруст экан. Ё чарчадим-микин? Тинчгина юрувдим, кейин «Гондвана»да пайдо бўлдим, ўшандан бери гирдобда қолгандек гир айланиб юрибман. Ҳаммасини эслаб ҳам бўлмайди. Хотирамда нима қолди? Хўш, шарналар, сўзлар... гўё ёввойи ўтлар қоплаган, ёнлари ўйдим-чуқуру икки ғилдиракли аравагина сиғадиган хилват қишлоқ йўли. Бироқ орқангга ўгирилиб қарасанг бу йўлнинг икки четини ям-яшил ўт-ўланлар қуршаб олган, қуруқ шох-шаббалар ивирсиб ётган бўлади, яна нарида чироқлар... Тумандан элас-элас кўринади улар... Мудраб-мудраб, охири-уйғониб кетдим. Бошим оғриб, ёрилиб кетай дерди.

Нима учун бунчалик мазам йўқ? Чироқлар. Мен мана шуларни ўйлаб кетдим. Яна кўзларимни юмдим. Тасаввуримга келган нарсани қаранг: гўё рўбарўмда, узоқда бир одам ўтирипти, жудаям аломат, ғайритабиий, бутун томирлари, асаблари ёниб кўринармиш, қора юрагининг зәрбидан югураётган қони ҳаракати туфайли мияси секин дикдик уриб турганмиш. Кўзлари юмуқ. Юмуқ қовоқлари, киприклари кўриниб турипти. Шу кўйи ўтирипти у. Ундан сал нарида бошқа бир одамнинг гавдаси ғира-шира кўринади. Аллаким ҳалиги одамни кузатяпти. Аллақандай узун най билан кузатяпти, мен ҳам ўша найни олиб қарадим. Ҳалиги одам жуда равшан кўринди. Мана у, шундоққина ёнгинамда, қўлимни узатсам, тепиб турган юрагига етадигандек!

Кўзларимни очдим. Бир лаҳзалик туш ғойиб бўлди. Унг томонимда элнинг салгина қабариқ ойнаси, орқамда тўқсарик зангори қуёш гардишининг бир чети. Бошим лўқиллаб оғрийди, худди мени айсберг устидан қутқаришган кундагидек ғувиллайди. Ўша оқшом ёдимга тушди: Қарин учиб келгач, мени койиганди. Кейин у Болгария ҳақида, Қожух вулқони тўғрисида гапирганди; унинг айтишича, бу вулқон этагидаги эски сувўтлари ўсадиган бетонланган

ҳавзаларда биомассадан ҳамон рекорд ҳосил етиштирилар ва маҳсулдорликда бу жой билан дунёнинг на бирор ери, на замонавий бирор ферма тенглаша оларди. У ерда ўзи нималар юз бераётганини ҳанузгача ҳеч ким билмайди: ҳатто энг иссиқ кунларда ҳам бу яшил сувўтларининг ҳарорати кўтарилиши ўрнига ўн-ўн беш даража пасайиб кетади. Совуқ кунларда эса тескариси бўлади, ҳавзалардаги сув, гарчи бу станцияда регуляторлар бўлмаса-да, исийверади. Бунинг сабаби вулқонларнинг яқинлиги ёки сув таркибидаги табиий карбонат газы, деб тахмин қилишади, аммо-лекин ҳалигача ишонарли изоҳ топилгани йўқ.

Ушанда этим увушиб, жунжиб, уйқу босиб келаверганди-ю, лекин ўзимни тутгандим. Ҳозир ҳам худди ўша ҳол юз берапти. Яна тайгадаги чироқларни ўйладим. Маржон мунчоқларини эсладим. Кейин... кейин қувваи муҳофазам ишламай қолса бўладими, вассалом. Чироқларни кўришни истардим. Эль ойнасининг у томонида, ҳув анави жойларда, ўнг томонимда улар... яхшилаб кўриб олсам дейман... Ҳамма нарса нигоҳимизга тушаверади деб ўйлаш соддадилликдир, ахир ҳар бир нарсанинг ўз мақоми бор...

Ойнанинг нариги томонидаги, ўнгдаги анави нарса нима?.. Ҳа. йўқ, кўзимга алланима кўриниб кетди шекилли... Шаручқичлар — ўтмишданми, келажакданми, бошқа сайёраданми — қаердан келишидан қатъи назар, бу ерда, ёнимда пайдо бўлиши учун биргина менинг истагим кифоя эмас. Ҳатто менинг истагимни, масалан, гўдакнинг кўзига қараб у нимани хоҳлаётганини топган ёки уққан каби билиб олганларида ҳам, бари бир техник имкониятлар деган гаплар бор. Нима деганларида ҳам чекланмаган тезликнинг ўзи йўқ. Чексиз масофани, шунингдек, сўнгги масофани ҳам кўз юмиб-очгунча босиб ўтиш мумкин эмас. Нур тўсиғини бартараф қилганимизга — нурдан тез учишга эришганимизга ҳали ҳеч қанча вақт бўлгани йўқ-да.

Аллақандай сайёралараро ахборот алмашиш мумкин деб ҳисоблайлик, бир марта мен шу тахлитдаги ишда қатнашдим ҳам шекилли. Менинг истагим шу нарсанинг такрорланиши учун кифоями? Болалик-ку бу. Бундай техника фикрий илтимосларга бўйсунмайди.

Орқамдаги қуёш парчаси сўнди ҳисоб. Эль ойнасида зарғалдоқсимон-сарик доғлар кўринди. Улар тўртта бўлиб бир-бирининг ярмини қоплаб турар, кесинган жойлари эса япроқ рангига қараганда очроқ тусда эди. Хомхаёлми бу? Шубҳасиз. Нигоҳимни ойнага тикдим — доирачалар кетмади. Ойнага ёпишганча тураверди. Фақат бир томонга астагина сурилишди. Булутлар орқасида қуёш ҳароратининг сўнгги учқунлари ялтиради. Ойнадаги тасвирга диқ-

қат билан тикилдим. Бошимнинг оғриғи қолди. Доирачалар ўзаро қўшилиб, битта бўлиб қолди. Бу доғ бир дақиқача ойна устида сузиб юрди-да, кейин бирдан кўздан йўқолди.

Нима ўзи бу, оптик хомхаёлми, бундан бошқа нарса бўлиши ҳам мумкин эмас. Бошқача изоҳ ҳам тўғри келмайди. Хўш, нима учун тўғри келмайди? Бунини тушуниш қийин эмас: содда ва табиий изоҳ топилган экан, бошқасини излашнинг нима ҳожати бор?.. Тўхта! Бу ерда хато қилмаётганмикинман? Ана шу гаплар замирида тафаккурни иқтисод қилиш принципи яшириниб ётмаганмикин? Жуда мураккаб-э, буларнинг ҳаммаси. Нега? Хулоса чиқаришга вақт борми ҳали? Нима воқеа бўлди ўзи?.. Ойнадаги нурланган доирачалар нима? Хомхаёл. Оптик алданиш... Иллюзиями?

Мен элни бошқарадиган автоқурилмани ишга солдим-да, ўзимни креслога ташладим. Эль пастга, булутлар орасидаги тўқ-яшил ўрага шўнғиди. Пастда шаҳар ястаниб ётарди.

Эль уйимнинг ёнгинасига қўнди. Бу ерда ҳамма нарса эскича эди — секин зинадан кўтарилдим, эшикни очдим, чироқни ёқдим. Хонаки олмахон қувониб, ирғишлаб қўйди. Хобхонамга кириб, ечинмасдан ўринга чўзилдим, эрталабгача ухладим.

Кейин редакцияда беҳаловат кунни ўтказдим; кечгача Қуёш шаҳри билан боғлиқ ишлардан қутулдим-у, гўё у ерда узоқ ўтмишда бўлгандек ҳаммасини деярли унутадим.

Метеойўлдошлар ҳаво бузилишини башорат қилдилар.

— Эҳтимол тўфон бўлар, — деди менга Никитин, — лекин бу ҳали қўрқинчлиси эмас.

— Унда ёмон бўлади-ку, — дедим. — Манави қуёш машинасининг қайтариғичи елканга ўхшайди. Уни учуриб кетади. Об-ҳаво маълумотини қаердан беришди?

— Маълумот бугун йўқ. Эртага бўлади.

— Олдиндан сезаяпсанми?

— Битта синоптик телефон қилди... тенгламаларни ўзи ечади, машиналарга ишонмайди.

— Қўрамиз. Агар айтганингдек бўлса — Қуёш Соҳили хавф остида. Янгиликлар борми?

— Метеорит тушишти. Ундан бир юз тўққизта олмос топишипти.

— Бу табиий. Босим, ҳарорат деган нарса бор. Агар графитни орбитага олиб чиқиб, пастга ташлаб юборилса, тамом, олмосларни териб олавер! Шундай лойиҳа ҳам бор эди. Бунинг учун капсулалар, қотишма сифатини яхшилаш...

диган присадка, бир оз ёнилғи, ракеталар ва албатта, ни-
ҳоятда тоза графит керак.

— Бунн эшитмаган эканман.

— Йўқ, Андрей, сен илмий башорат жанрини ҳурмат
қилмайсан. Сен бир оз физикликка ўқисанг бўларди. Би-
лмингни оширардинг.

— Мазах қиляпсанми?

— Йўқ. Тўғри, аввалига шундай қилмоқчийдим, кейин
бирдан фикримдан қайтдим. Ахир нима фойда менга бун-
дан?

— Мана шу-да. Бўлмаса айтмасдинг менга ўша гапла-
рингни...

— Хўп, мен кетдим.

— «Гондвана»гами?

— Йўқ. Бугун кечаси уйимда, эртага редакцияда бў-
ламан.

— Унда кўришгунча хайр.

— Эртагача хайр.

Қуёшли, ёқимли, жимжит кун. Оқшом тушай деб қол-
ган. Ўтган йилги сайрларимни эслаб, тайгага, дунёнинг бир
чеккасига қараб учдим. У ерга етиб боргунимча ярим соат
вақт кетди. Нотаниш жойга бориб тушиб, кўлда чўмилдим.
Теварак-атрофда мевалар пишаяпти, қўзиқорин кўп, ба-
лиқлар ғужғон ўйнайди. Қумлоқда юргандим, қўға ниҳоли
попуклари ёноқларимни майингина силади. Анҳорнинг
кенг жойига хонбалиқлар галаси кириб келди, балиқ ови-
га тутиндим. Қайфиятим чоғ бўлиб кетди. Чарчоғимдан
асар ҳам қолмади. Илгари бўлиб ўтган нарсаларни унутиш
учун ҳам энди яшаш керак — бу фикр ҳам қаддимни бука
олмайди. Хотира — эль ойнасидаги олов шуъласи, аммо
оловнинг ўзи эмас.

Шамол хонишига шеър оҳангини жўр қилиб, тепалик-
нинг бошига югурдим. Шеър мисралари миямда ғужғон
ўйнар, уларни пайдар-пай айтолмай энтикар ва бирини ту-
гатмай бошқасини бошлардим: дақиқа ўтар-ўтмас рад
этардим-да уларни.

Қуёшни, айниқса, у тепа устида шардек осилиб турса,
асло унутиб бўлмайди. Бирам илиқки. Тепада нодир гиёҳ
ўсса, қуруқ тупроқ бўлса, чумолилар ўрмалаб юрса, кул-
ранг чигирткалар чириллаб турса. Шунда бир соат бир
кунга татийди.

Бу сафар менинг истагим ижобат бўлди. Тепалик худди
ўйлаганимдек эди.

Сариқ, нурафшон шарнинг пастлаб боришини кузатиб
турдим, унинг нурларига қўлимни тутдим, ҳарорати бутун
вужудимга тарқаб, танам яйраётганини ҳис қилдим. Ҳам-

маёқда, ҳатто оёқларим остида ёғдулар. Ургимчак инининг олтин ва кумуш иплари, қуруқ гиёҳлар, узоқда сув кўзгуси, анҳор бўйида ҳўл гранит қоялар, сачраган сув зарралари...

Чалқанчасига ётиб олдим. Ўтлар қуёш нурлари юзимга тушишига монелик қилмасди. Улар бари бир юзимни, қўлларимни иситаётганди. Сўлим оқшом сукунатини қўшларнинг қоққан қанотлари шовқини ўқтин-ўқтин бузарди — бу овоз нақ бир ёққа шошиб кетаётган ҳайвоннинг ҳаракатю унинг ваҳшиёна ҳарсиллашидек эшитиларди: тезучар жарқалдирғочлар қайрилганда уларнинг катта-катта қанотлари ложувард осмонни кесиб ўтаётганди. Уларга қараб ётиб, ухлаб қолибман.

Аллақандай ваҳмадан уйғониб кетдим. Жонҳолатда Валентина совға қилган брелок ўрнида тақиб юрадиган миттигина буюмим — приёмникни йўқотиб қўйдиммикин, деб кайфим учиб кетди. Шундоққина рўпарамда, уфқ томонда қип-қизил қуёш ёнапти. Алангаланиб ботаётган қуёш ваҳимали кўринди... Қуёшдан сўнгги заиф ҳарораг таралаётганди; биринчи марта уни ана шундай катта шар ҳолида кўраётгандим... унғача бўлган масофа қисқаргандек, шунинг учун ҳам совиб бораётган шар ҳамон иситаётгандек эди. Тиз чўкиб, ўтлар орасини титкилашга тушдим. Қош қорая бошлади. Кўнглимнинг ғашлиги босилмасди. «Афсус, — деб ўйладим, — нима қилиб йўқотиб қўйдим, а?»

Қумурсқалар қуруқ илдизлараро очган йўлдан тўнка ичидаги чумоли инига чўп тиқиб, уларни саросимага солдим... Беҳуда уриниш эди бу.

Ҳар томонга олазарак бўлиб, ночор термилдим. Кейин буёққа келган йўлимдан қайтиш ниятида жарликка тушдим. Музлаган анҳор четида ўсган — сурнай ясага бўладиган қамишлардан оламан деб қўлим тилинди. Валентинанинг совраси йўқолди. Қуёш ботди. Юзларимни ювиб олдим. Тепалик қоронғилашганди, аммо ҳалигина ўзим ётиб, ўтларни эзғилаган жойим кўриниб турарди. Дарахтлари кесиб солинган кенг йўлдан эль томон равона бўлдим. Элни топиб, уйга етиб олдим. Столим устида Валентина совра қилган брелокни кўрдим. Эрталаб олиб кетишни унутиб, қолдириб кетган эканман.

САЛОМ, «ГОНДВАНА»!

Туш пайти. Октябр. Мендан бир километр нарида «Гондвана» чайқалиб турипти. Бор-йўри шундай туюларди холос — ялқовсираган қийғоч тўл-

қинлар кеманинг сиртини силаб, илиқ сароб уни тебратаётганди.

Эннони кутаётгандим. Биз тушда учрашишга келишган бўлсак-да, у кечикаётганди, шунинг учун ҳам сувдан кўтарилиб турган кема томонга дам-бадам қарардим. Ниҳоят қора нуқта кўринди... Қайиқ, шлюпка, каноэ, проа, сол, ҳиндилар қайиғи бўлиши мумкин эди у, бироқ эль эмасди. Хотиржам бўлдим: ҳаммаси жойида эди. Сувга тушиб, чалқанчасига ётдим. Ҳали вақтим бор эди-да.

Одам ташийдиган қабариқ ойнали терраплан денгиз бўйлаб, қарағайзорлар соясида елиб борарди. Худди шу лаҳзадаги сокин тўлқинлар, дарахт елимларининг ҳиди, кулранг шағал, сукунат миямга ўрнашиб қолди.

...Биз қучоқлашиб кўришдик. Кейин кийиндим-да, каноэга чиқиб олдим. Анъанавий денгиз сайри ва ниҳоят — «Гондвана».

Кеманинг таккинасида Соолли кулиб турарди.

У ўтган йили Байкалда Янковни кутиб олганди. Энди эса, бир вақтлар ўзим қилганимдек, элда буёққа учиб келибди. Соолли Янковнинг тезда кемага келишига, бутунлай кўчиб келишига ишонарди. Унинг ҳафсаласини пир қилгим келмади.

Соолли Байкалда нима қилди?.. О-ҳо, бу жудаям ажойиб. Обиҳаёт ҳақида мен нималарни биламан?.. Ҳамма нарсани. Менга ишонишсин ёки текшириб кўришсин. Текшириб кўрган маъқул? Бўпти, нимаики қандай юз берган бўлса, ҳаммасини ҳаққоний равишда, муболагасиз сўзлаб бераман...

Шундай бир воқеа содир бўлган. Ер ер бўлибдики, ўшандан буён ҳеч ким обиҳаётни кўрмаган ҳам, ичмаган ҳам. Лекин обиҳаёт ҳақида ривоятлар тўқилган. Уни на пўлат қилич, на ўткир ўқ билан олиб бўлмасди. Фақат доно кишиларгагина тилсим очилиши мумкин эди. Қимдаким шом чоғи қуёш қайси нур-кокилини ёйиб, қайси елкасини экканини пайқашга муваффақ бўлса, ўша обиҳаётга тўғри йўлни топарди. Хуллас, афсона қаҳрамони обиҳаёт излаб бораверипти, бораверипти, сол ясаб дарё ва қўлларда сузипти, ҳар турли қайиқчаларда юрипти, тери қопланган чанғиларда югурипти, оҳуларга миниб чопипти.

Қуёш ернинг баланд жойи орқасига етти марта бекинипти, узбқ қоронғи тун бошланипти, етти марта ёз ўтипти. У бўлса сузаверипти, учаверипти, юраверипти, шошиб-пишиб бораверипти. Қуёшнинг висолига ошиқаверипти. Юриб-юриб, ниҳоят бир куни, жанубдаги кенгликларда ястаниб ётган узоқ бир мамлакатга етиб борибди; у ердаги кўлда кўкимтир-оловранг тўлқинлар мавж урар, бе-

поён толзорлар эса бамисоли паҳлавонлар оёғи остида пайхон қилинганга ўхшар экан.

Посбонлар обиҳаёт ҳақида тасодифан эшитиб, бу ерларга келиб қолган итоатсизларни кўл ёнида пойлаб туришар экан. Ҳар бир қўриқчининг чап қўли томонда оқ суяклар тоғи бор эди. Шифобахш сувдан бир томчисини ҳам беришмас экан ҳеч кимга улар.

Қўнларнинг бирида шохлари тиллодан бўлган қанотли оҳу ана шу кўл бўйдан елиб ўтипти. Ҳалиги одам беркиниб олипти, баҳайбат паҳлавонлардан бойликни куч билан тортиб олиш мумкин эмаслигини тушунипти. Қуёш оҳу устидан тушиб, кокилларини ёйиб, сувга кирипти. Сув ярқираб, жилоланиб кетипти. Қуёш кўлда чўмилиб, куч тўплатти: эртага тиллошох оҳуга миниб, инсонлар оламини иситиши керак экан-да. Шом шафағи сўниб, ер узра кумушранг туман ястланибди, кўл хайрлашишга чоғланиб мавжланибди, тўлқинлар эса сўнги бор чайқалиб, сукунат оғушига чўмибди. Қуёш ғойиб бўлибди: эрталабгача тунаш учун ер ости қасрига кириб кетибди-да. У ерда — қасрда олов мангу гуриллаб, суюқ аланга билқиллаб турар: қора дарёлар оқар, митти одамчалар эса болғаларини дўқиллатиб қаҳрамонлар учун қилич ва шамширлар ясар, уларнинг отларини тақалар, афсонавий маликалар учун зар илга маржонлар тизишар экан.

Ҳалиги одам тун қоронғисида ёввойи махлуқдек пусиб, судралиб, кўл бўйига келибди-да, наҳанг терисидан қилинган мешга обиҳаётдан тўлдириб олипти. У мурдадек кичрайиб, қоқсуяк бўлиб қолган кампирга сувдан ичириб, ёшлик ато этибди. Учиб қолай деяётган ўчоқ ёнида ўтирган бу кампир кейин обиҳаёт ҳақидаги афсонани авлодлардан яширмай сўзлаб берипти, кўзлари чақнаб, нурлар сочипти, гаплари адоқ бўлмапти.

Ҳикояни тугатдим. («Вассалом».)

Лекин кейин нима бўлди, Соолли кўлни топдим, обиҳаётдан ичдим, қанотли оҳуни, баҳайбат паҳлавонларни кўрдим, кўлда чўмилдим? Менинг саволларим эртагимдек жўн ва самимий эди.

У қуруққина жавоб қайтарди:

— Обиҳаётни топдик. Байкал тубидаги чашмадан. Кейин вулқонларнинг ёриқларидан ҳам топдик. Томчилаб йиғдик. Шунда, ҳаммаси маълум бўлган оддий нарсанинг тузилиши турли-туман бўлиши мумкинлигини аңгладик. Молекулалар икки учи зарядланган ёки нейтрал ҳолдаги ипда, ҳатто суюқ кристалларнинг жудаям юлқа плёнкасида бирлашиши мумкин. Алоҳида қўшимчалар, аралашмалар модданинг тузилишини, хоссасини шунақанги ўзгар-

тириб юборадики, беихтиёр афсонага ишониб қолади киши. Лекин кўпинча ғайритабiiй нарса ер остi олови билан учрашганда зоҳир бўлади: бунда ҳад-ҳудудсиз босим заррачаларни шунақанги қаторлаштириб териб чиқадики, натижада улар нақшга ўхшаб қолади, уларнинг тўр-нақшлари шаффоф, кўзга ташланмайди, шунга қарамай, кишини ҳайратга соладиган даражада мароқли...

— Метеоритлар Ер билан тўқнашганда уларда олмослар вужудга келади. Бунда ҳам худди ўша нарсанинг ўзи — босим, ҳарорат роль ўйнайди.

— Олмосни кўриш мумкин, уни графит билан адаштириб юрмайсан. Лекин обиҳаётни пайқаб ололмайсан. Даставвал нимани қидираётганингни билишинг керак. Бу мушкул иш. Ҳозирча биз уни билмаймиз. Тусмоллаб иш тутамиз.

— Яна нималарни топдиларинг, гапириб бер!

— Ҳозирча фақат бир нарса — вулқонлар ёнидаги, масалан, Қурил оролларидаги ўсимликларнинг ниҳоятда улканлиги аниқланди.

— Хужайралар-чи?

— Хужайраларми?

— Қаримайдиган ушоқлар. Элик марта бўлингандан кейин ҳам ҳалок бўлмайдиганлари.

— Билмадим. Сув ҳамма нарсага қодир деб ўйлайман.

— Ҳатто бунга ҳамми?

— Кўраимиз. Ишонгим келади, худди шундай сувни излаймиз.

— Уни мана шу хужайралардан излаш керак... Тез орада, океан ёришгач, ташвиш кўпаяди. Сувни қуёшга қўшворамиз. Шунда бешинчи унсур тантана қилади.

— Тантана қилади.

Буни тасаввур қилиш қийин эмас эди.

Фотосинтез: нур, иссиқлик, хлорофилл, карбонат кислотаси. Донача-ҳалқачалар бамисоли моҳир гиламдўз тикаётган гуллардек очилиб, яйраб-яшнайди. Минглаб нур ўтказгичлардан квантлар, жилоланган пистончалар оқими югуриб ўтади: улар худди болаларнинг шиша ўйинчоқлари тоғи ағдарилганда бўладигандек, нурланувчи йўлакларга ўхшаб бирлашадилар. Яшил спираллар таранглашиб, қувватга тўлади, секин-аста гиламнинг гулини ўзгартиради, гилам жилоланиб, катталашиб боради: оч-яшил сув нурлар дастасига айланади, соя эса совуқ чуқурликларга чекинади.

Ҳаёт занжири: битта ҳалқа бошқасини таъқиб этади, мана сув ўтларидан кейин бошқа — коловратка, инфузория сингарни майда-чуйда организмлар, кўзга аранг кўри-

надиган чиганоқлар янги уфқларни эгаллашга ошиқади-лар. Бу мавжудотлар сувни фильтрлаб, яшил массани очофатлик билан ютиб, худди кўпчиётган хамирдек, тез кўпаяди. Чавақ балиқлар эса уларни овлашади.

Энг майда жониворларнинг зичлиги юқори, улар ту-файли сув киселдек қуюқ бўлишига эришилса ёмон бўл-масди. Майда балиқчалар бир неча кун унда боқилса, ан-ча катта бўлиб қоларди. Қит бундай денгиз шўрвасидан бир-икки хўпласа, роса тўярди-да.

— Табиатни алдай олмайсан,— айёрона жилмайди Со-олли,— гарчи сувга қуёш нурини ҳисобсиз ёғдириб, яна бунга азот, фосфор, бор, микроэлементлар қўшилган тақ-дирда ҳам, зичликни чексиз ошириш мумкинмас.

— Нима учун? Нима тўсқинлик қилади бунга?

— Сувда метаболитлар, модда алмашув озуқалари аж-ралиб чиқиб, тирик мавжудотларнинг ўсишига қаршилиқ қилади. Лекин биз уларга қаршилиқ кўрсатишга ўрганма-ганмиз. Энг асосийси қолди...

— Сўнгги тўсиқми?

— Биомайдон тўғрисида сиз нимани биласиз?

— Хўш...— дудуқландим,— яна ўша тўсиқ. Бу кенг спектрдаги нурланиш, бу баъзан когерент тебранишлар бўлиши мумкин.

— Биомайдон турли шаклдаги жонзотларнинг тарқали-шига қаршилиқ қилади. Худди ана шу тўсиқ ҳужайралар-нинг ўсишини исканжага олиб туради.

— Мен буни эшитгандим шекилли. Уни бартараф этиш йўли бордир балки?

— Биз шундай модда топдикки, унинг молекулалари биомайдоннинг энг кучли компонентларини ютиб юборади. Кейин улар қувватни нурлантиради, аммо жуда ҳам бе-зор ҳолда ва бошқа частоталарда нурлантирилади. Биз уни биоп деб атадик.

Соолли кўрсатган фотографияларни ўрганишга киришиб кетдим: биомайдонлар юқори частотали конденсаторда эски услуб билан фотосуратга олинганди. Уларнинг ёрқин нурлари ажиб бир тарзда радиуслар бўйлаб тарқаларди. Лекин фақат радиуслар бўйлаб эмасди-да. Улар синиб, ҳар томонга йўналиб, тўғри, жуда кам ҳоллардагина да-рахт навдасидек эгилиб ўтардилар. Икки ҳужайра, икки яшил микроорганизм бу шаклни ўзгартираётгани аниқ кў-риниб турарди. Улар орасидаги чизиқ бирдан қисқарар, сиртдаги биомайдон эса олис-олисларга тарқалиб, чизиқ-лари қуюқлашиб, ёрқинлашиб кўринарди.

Икки дарахт ҳам худди шундай торликни сезади: улар-нинг шохлари ташқарига эгилади, таналар орасидаги нав-

далар эса сийрак бўлиб, борлари ҳам синган бўлади, таналарнинг бу томони яланғочга ўхшайди. Масалан, қайин ёнгинасидаги қарагайни ўстирмайди. Қарагай, кўринмас шамолга дуч келгандек, қайиндан узоқлашишга, ошиқади. Игнабарглар жуда яқин қўшнисидан қочиб кетаётганга ўхшайди. Лекин бу ташқи манзара холос. Унга ички ҳолат — биомайдон манзараси мос келади. Биомайдон нақ тана, нақ шохлар, нақ игнабаргларнинг ўзгинасидир. Фақат ҳаммаси худди биомайдоннинг ўзгинасидан бошланади. У танага, шохларга, яшилликка шакл беради. Ўсишни бошқаради. Биомайдон чизиқлари қаерда қуюқ ва ёрқинроқ бўлса, ҳужайралар ўша томонда кўпаяверади. Бошқа бир майдон эса уларнинг ривожини секинлаштириши мумкин.

Демак, навдалар биомайдони — унинг келажак моделидир. Биомайдонни суратга олиб, келажакда ниҳол қандай катталиқда бўлишини айтиб бериш мумкин.

Соолли билан биргаликда мароқли хулосалар чиқардим. Ҳар қандай тирик мавжудотнинг шакли унинг ўз майдонига боғлиқлигини, квантлар чиқариб турадиган ялтироқ қурт яккаю ягона ҳужайрада бўлишини; уларни тутиб олинса, ундан келажакда қандай нарса ўсиб чиқишини янглишмай айтиб бериш мумкинлигини тушуниб олдим.

Янков билан қилган озроқ сайримиз эсимга тушди. (Таажжубки, Соолли бундан беҳабар экан. У бизнинг Узоқ Шарқ ўсимликлари коллекциясини қандай йиққанимиз тўғрисидаги гапларимни қизиқиш билан тинглади. Эндиликда мен ҳар бир ҳужайрадан нима учун бутун бир даракт, бута ёки гул ўсиб чиқишини билар, ҳис қилар эдим).

Бу бошқа сайёралардаги ҳаётга бир қадам холос.

— Битта ҳужайра майдони шаклига қараб бошқа бир сайёра организмни реконструкция қилиш мумкинми? — деб сўрадим.

— Ҳа. Бизда жадвал бор. Лекин улар танилган, яхши ўрганилган турлар учунгина тўғри келади.

— Э, гап буёқда денг... Демак, бошқа сайёра нилуфаридан фитотронда нима чиқишини ҳеч ким била олмас экан-да?..

— Ҳеч ким буни айтиб бера олмасди... Шунга қарамай, баъзи нарсалар равшанлашган бўларди. Айниқса, ирсиятнинг нафис тузилишини ёки биомайдоннинг нафис шакли шамойилини яхшилаб ўрганиб олинса, шундай бўлиши мумкин.

Мен яна бир мароқли нарсани тушуниб олдим. Эволюция зинасидан кўтарилар эканмиз, ҳаётнинг узоқ йўлида

турли босқичлардан ўтилади, ана шуларга миллионлаб йиллар сарфланиши эса бежиз эмас. Янков гапириб берган Байкал капалакларининг ниқобдори билан ғумбаги мени шундай фикрга олиб келганди: тирик организмда ҳайратомуз мўъжизалар имкониятлари яшириниб ётипти. Фақат уни бошқаришни ўрганиб олиш керак. Мен Жавзо буржи ҳақида ўйлаб қолдим. Аира бу сирни биларди.

ТУФОН

Тўфон воронкани ёки дугни эслатади. Албатта, уни йўлдошдан туриб кузатилса шундай. Довул дуги тобора тезлик билан чир айланиб, ўз орбитасига мингларча тонна сув, чанг, ҳавони тортади. Тўфоннинг марказида унинг ўзаги бор. Булутлардан ҳоли бу зона паст босимда бўлиб, тўғридан-тўғри «бўрон кўзи» деб аталади. Булутлар унга тезкор иплар билан тортиладилар, бироқ ичкарига кира олмайдилар, худди олмосдек девор уларни ўзакдан ажратиб туради. Ер айланиши тўфонни итаради, уни порабола шаклида ҳаракат қилишга мажбур этади. Секин-аста довул марказига туман парчалари, денгиз суви сизиб киради, улар тўлқинларни итариб, худди нафаси чиқиб кетгандек, секин-аста тинади. Пировард натижада тўфонни Қуёш яратади. Қуёш фарзанди бўлмиш тўфонлар унинг куч-қудрати беҳисоб эканлигидан далолат берувчи энг яхши гувоҳлар бўлиши мумкин.

...29 август кечқурун Япон оролларида тўфон ўтди, Хонсю билан Кюсю ўртасидаги кўприкни ағдариб, денгиз пучмоқларига чиқиб, Қуёш Соҳили томон юрди. Унинг воронкаси унча катта эмас, икки юз километрга яқин эди, лекин ўзагидаги шамол тезлиги шу вақтгача бўлиб ўтган тўфонларникидан ортиқ эди: бундай довулни ҳеч ким эслай олмасди. Тўфонга «Глория» деб ном беришди.

Иссиқлик ютқичларининг учинчи, тўртинчи ленталари ҳали тайёр эмаслигини билардим. Бир неча ойлик иш қолганди. Энди нима бўларкин?

Энно билан харита устига энгашдик. У тўфоннинг Япон денгизидаги ҳаракатини еоатигача аниқлик билан белгилади. «Гондвана» лангарни бўшатди. Қирғоқ бўйида туриш хавфли эди. Довул билан тўқнашмаслик учун Энно кемани жанубга ҳайдади. Довулнинг бир учи бизга тегиши мумкин эди.

«У ерда нималар бўляптийкин?» — деб ўйлардим дақиқа сайин. У ер — яъни Қуёш шаҳри райониدير...

— Ҳамма қирғоқдан кетсин деган қарорга келинди, — уёқдан ана шундай илк хабар олинди.

Ярим соатдан кейин яна хабар келди:

— Эвакуация тугади.

Чол харитадан узилди. Кўзлари чарчаган, пешанаси тиришган, тўкила бошлаган оппоқ сочлари бамисоли қутурган ҳайвон жунидек тикка-тикка бўлиб кетганди... Кўзларида ўша савол: «Нима бўлади энди?»

Нурларни йиғувчи қайтарғични шамол олиб кетиб, мажақлаб ташлайди. У елканга, улкан капалакка ўхшайди. Довулдан туғилган тўлқин соҳилга даф қилиб, ўз йўлида ҳамма нарсани вайрон этиб, тоғтепаларга етгандагина ҳолдан кетиб, хотиржам бўлади. Кейин эса саҳровий, ўлик соҳилни қолдириб, денгизга шовуллаб тушади. Биз мана шуни ўйлардик.

Агар совутгичлар тайёр бўлганида-ку, бугунми, эртагами — санокли соатларда тажрибани ўтказиш мумкин эди-я. Қуёш нурларини тутқичларга йиғиш керак эди. Энди-чи? Қуёш совутгичларсиз соҳилни ёндиради. Ҳечвақо қолмайди. Бу тўфондан ҳам қўрқинчли. Бу икки фалокатдан Ольмин, сўзсиз, шамолни танлаган бўларди. Асло Қуёшни эмас. Ахир бошқарилмайдиган само оташи даҳшатли-да.

Ольмин ҳақида ҳеч ким ҳеч нимани билмасди. Қадимги романларнинг қаҳрамонларига ўхшаб, у ғойиб бўлганди.

Ольмин уёқда қолган! Мен бунга аминман. Мен бу фикримни Эннога айтдим.

Энно, гўё мен бир айб иш қилиб қўйгандек, ўқрайиб қаради.

— У қолди дейсан, биласанми нима деяётганингни? У саволларга жавоб бермаяпти. Нима қилмоқчи ўзи у?

— Билмайман... билмайман.

Тахминий бир фикр миядан лип этиб ўтди. Наҳотки?.. Бу ягона имконият эканлигига ўзим ишонмасдим. У тажрибани ўтказиш учун ҳам ўша ерда қолган. Қуёш ҳароратини тутқичларга йиғиш учун қолган.

Тўфоннинг ўзи ютқичлар вазифасини бажаради. Ольмин тўфонни тажрибани амалга оширишга хизмат қилдирмоқчи: шамол бир лаҳзада иссиқ билан совуқни аралаштириб, инсоннинг биринчи космик машинасига ёрдам беради. Ортиқча қувват довулнинг икки юз километрлик ҳалқасига тарқалади-ю, шамол ҳали тайёр бўлмаган совутгичлар вазифасини бажаради. Фалокатга қарши фалокат! Бу нарса тезда ҳаммага равшан бўлиб қолди.

— Тўфон улкан иссиқлик машинаси.— Бир неча минутдан сўнг Ольмин мана шу хабарни берди.— Тўфон биз билан бирга ишлайди...

«Биз билан бирга...» Гўё уёқда бошқа биров ҳам бор-

дек. Узидан бошқа бирор жонзот қолмаган-ку у ерда. У ҳаммани Қуёш Соҳилидан мумкин қадар узоққа жўнатиб юборган. Ҳатто Телегинни ҳам жўнатиб юборганди. Узиникидан бошқа ҳеч кимнинг ҳаётини таҳлика остида қолдиришга унинг ҳаққи йўқ эди.

У ҳаммасини олдиндан биларди. У тайёргарлик кўрганди. Аммо у чурқ этмаганди... Ҳа-да, ахир унга халақит беришлари мумкин эди-да. У биринчи марта ҳақиқатни ҳеч кимга айтмади. Индамай қўя қолди. Мана энди ўзи ўша ерда. Мен-чи?

Ўз каютамга кирдим-да, ўзим билан ўзим ҳаёлан баҳшлаша бошладим: мен-чи?

ҚОЧИШ

Нотинч муссон шамоллари эпкин билан соҳилга хуруж қилган кезларда Ольховский доимо ҳушёр турарди, элларнинг ҳаммаси яхшилаб беркитилар, «Гондвана»дан ниҳоятда зарурият туғилгандагина учиш мумкин эди. Тўфон пайтида эса, бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмасди...

— Тўфон — жуда жиддий нарса,— Ольховский мулоимлик билан шундай деганди, мен ҳам шу ондаёқ унга қўшилиб, бош ирғаб, тасдиқладим. Бор кучим, бутун саси-ҳаракатим билан, ўзимни хавф-хатарни англаган кишига ўхшатиб кўрсатишга интилаётгандим.

«Гондвана» устини чинакам автопарк дейсиз. Оддий ва универсал, сувости ва стратосфер, узоққа учадиган ва разведкачи эллар қаторлашиб турарди. Энно зўр муҳаббат билан тўлдириб борадиган бундай машиналар коллекциясига қараб, техник муваффақиятларимизга ҳурматингиз ошади, аммо уларни беркитиб сақлайдиган жойнинг калити чўнтагингизда бўлмагандан кейин, буларни йиғишнинг нима кераги бор? Қалит ҳозир ҳамма нарсани ҳал қилади. Калитим бўлганда, Ольховскийнинг ҳузурига бормаган ва йўл-йўлакай, шу ишим қонуний, деб ўзимни оқлашга уринмаган бўлардим.

— Тўфон ҳақида нималарни биласиз?— сўради у.

Бу савол менга жуда баландпарвоздек туюлди, шунга қарамай унга жавоб қайтардим:

— Бу довул. Чинакам довул. Ниҳоятда ҳар нарсага тайёр бўлиб турмоқ, диққат-эътиборли бўлиш керак.

— Ҳа, бу гапингиз тўғри. Тўфон билан ҳазиллашиш ёмон. Кучи ўртача бўлган оддий довул ёки, сизнинг таъбирингиз билан айтганда, чинакам довул тўфон олдида сув

сачратгандек гап. «Глория» қутурганда сув омбори тагидаги чуқурликларда қанча ядро заряди яширинганини биласизми?

— Унинг ядро қуввати эквиваленти ақл-идрокни ҳайратда қолдиради, ўқигандимки...

— Ўттиз минг йирик ядро заряди. Тўфонлардан энг kuchlisининг қудратини ана шунга қиёслаш лозим. Бу ҳазилакам нарса эмас, ақл-идрокни ҳайратга соладиган ҳодисалар доирасига сиғмайди у. Сиз қандай ўйлайсиз бу ҳақда?

— Гапингиз тўғри, — деб унинг фикрига қўшилдим.

Ольховскийнинг тактикаси менга аён бўлиб қолди: суҳбат чоғи вақт тез ўтиб кетади, кейин уёғи бир гап бўлар.

— Оддий момақалди роқда қанча атом заряди бор, биласизми? — деб сўрадим мен ҳам ўз навбатида.

— Унча кўп эмас, — жавоб берди Ольховский.

— Тўқсон, — дедим ёлғондан.

— Эҳтимол шундайдир, — паст тушиб, бошини қимирлатди суҳбатдошим.

— Шунга қарамай, болалик чоғларимда момақалди роқ турганда оёқяланг чолиб юрардим.

— Болалар дадил бўлишади. Болалар уёқда турсин, баъзи ота-оналар ҳам ботир бўлишади. Баъзилар, масъулиятсизликнинг илдизи — яхши тарбия берилмаганда деб биледи. Ҳа, энди, бу бошқа мавзу.

— Жасур учувчилар самолётлари билан тўфонни кесиб ўтишган. Мен жудаям эски фотосуратларни кўрганман. Довулнинг қора гирдобига тушиб қолган эски самолётни, қўпол аллюмин машинани кўз олдингизга келтиринг. Учувчисини ҳам. Менимча, бунда тасаввур қилиш мумкин бўлган энг юқори даражадаги масъулият зарур. Ҳозирги эллар учун бу жўн бир нарса. Агар бошқа бирор кишининг ҳаёти ҳақида гап боргудай бўлса, ҳар биримиз ҳам ҳеч тараддудланмай машинага ўтирамыз. Ниҳоят, муддаога кўчсак.

— Сиз ҳақсиз, охириги, ноиложликдан қўлланилган ҳар бир усул яхши. Ўйлашимча, Ольмин элда бирга ўтиришга рози бўлмаса керак. Уни ўша ердан қидириб топган тақдиримизда ҳам, Соҳилни тарк этишга кўндириш учун минг уринганимиз беҳуда: у рози бўлмаслиги турган гап.

— Лекин уриниб кўрса арзийди, бу бизнинг бурчимиз.

— Ҳа, албатта! Унга аллақачон иккита автоматик терраплан юборилиб, тезда эвакуация қилиниши буюрилган. Қелинг, соҳилнинг қайси нуқтасига автоматик элни юбориш масаласини муҳокама қилайлик. Менимча, у бош

станция яқинида, масалан, қайтарғич ёнида бўлиши мумкин. Сиз қандай ўйлайсиз?

— Айтишларича, у жавоб бермаётганмиш. Фақат радиоавтомат тажриба ҳақидаги маълумотни бериб турипти. Унинг номидан албатта.

— Бу икир-чикирлар.

— Фикримча, алоқа воситалари ёрдамида унинг ўзи қаердалигини топишга уриниб кўриш мумкин. Жуда тез топаман деб ишонаман.

Нуқтаи назаримиз бир жойдан чиқди. Шу пайтгача ҳар биримиз ўзимизча ўйлаётгандик.

Бирдан ўртамизда Валентина кўндаланг бўлди-қолди. Бу қандай юз берганини била олмайман. Лекин мен уни эсладим. У ҳам.

— Ҳазилни қўйиб тулинг,— деди у кескин.— Сизга эль берилмайди. Бу ҳақдаги гап тамом.

— Менга машина керак!— дедим қатъий оҳангда.

— Нима учун?— сўради Ольховский жиддийлашиб.

— Ольминга ёрдам бериш учун. У ерда нималар бўлаётганини, ҳеч бўлмаса тушунасизми ўзи?

— У жинни!

— Бундай дейишга қандай журъат этдингиз?

— Сиз машинани ололмайсиз! Тўфон соҳил билан «Гондвана» ўртасидан ўтмагунча, уни ололмайсиз. Гап тамом.

* * *

Палубанинг усти ғира-шира қоронғи, жиққа ҳўл, сирғанчиқ — соҳилдан узоқлашишимиз биланоқ шиддатли ёмғир савалай кетганди. Тинч океanning кичкинагина оролидаги меҳмондўст кемалар бекати ортда қолди. «Гондвана»нинг янги узоқ сафари бошланди: эртага ҳаво очилиб кетади, шамол тинади, узоқ-узоқлар бемалол кўринадиган бўлади. Мен-чи?

Шу пайт Эннога дуч келиб қолдим. У мен томон шитоб билан келарди, ёмғирдан қочиб, каютага кириб олиш пайида эди шекилли. Унинг йўлини тўсдим.

— Энно, менга эль керак!

— Сен Ольховский билан гаплашдингми?

— У билан ниманиям гаплашардим... Албатта...

— Ҳа, шунақа-ку, лекин у сен учун жавоб беради-да. Ҳоли-жонига қўймай, берасан, деб туриб олиш мумкин-масмикин?

— Нега мени қийнайсан, билиб билмаганга оласан-а! Сенда калит борми ёки йўқми?

— Мен қалитни топширганман.

— Ҳа-я, эсимдан чиқипти, у одамлар учун жавоб беради, сен эса машина учун, шунинг учун ҳамма бу ерда маза қилиб хотиржам юради-да.

— Нималар деялсан ўзинг!

— Юр, кетдик!— Плашининг енгидан ушлаб, уни судраб кетдим. У итоаткорона кетимдан борди, ҳатто қўлини бўшатиб олишга ҳаракат ҳам қилмади.

Элларнинг ёнига бордик. Улар саф тортиб турар, ўта қабарик ёнлари ялтирарди. Егин-чочиндан сақлаш учун устларига улкан линзага ўхшаган гумбаз ёпилганди. Кўкимтир шаффоф пластик қобиққа мушт билан бир туширдим. У пружинадек ичига ботиб жингиллаб товуш чиқарди.

— Қалитни бер,— дедим Эннога.— Ҳамма жавобгарликни ўз устимга оламан.

У чурқ этмай, ғамгин жилмайди. Шундагина ҳақиқатан ҳам унда қалит йўқлигига ишондим. Ўзида ҳам, каютасида ҳам йўқ эди қалит. «Энно, Энно,— ўйладим,— сен билан унча кўп учрашмаганман, лекин бошингдан-оёгингача нималигингни билиб олганман, бироқ сени уч йил бурун биринчи бор кўрганимда, баҳайбат балиқни овлаганимизда, бундайлигинг сезилмаганди менга».

Егинни қўйиб юбордим. У қаддини экканча кетди, кейин уёқ-буёққа қаради, худди қарорини ўзгартиргандек бўлди-да, ёнимга келди.

...Сўнг биргаликда ломни ишга солиб, зангори пластикни кўчирдик, тепкиладик, кейин Энно сандиқчасида сақлаб келаётган эски кавшарлаш лампаси ёрдамида ёндирдик, ўзини ўзи қайрайдиган қадимги ханжар ва оддий пичоқ билан қирқдик. Ҳолдан тойиб, олмос билан чиздик, химикалий тўкиб ўйдик, яна тепкилаб, муштладик.

Кейин чол ҳаллослаганча, мени ҳайратга солган нур пистолетини плашига яшириб олиб келди; биз худди нишонга отаётгандек кириш блокини навбатма-навбат ўтга тутдик, пластик бўлса пружинадек сиқилар, сўнг жинг этиб аслига қайтарди, кўз очиб-юмгунча заха ва жароҳатларидан асар ҳам қолмасди. Машинани олиб чиқишнинг иложи бўлмади.

Чорак соатдан кейин тинка-мадорим қуриди, биз енгилганимизни тан олиб, марлубларча бўйин эгиб, бамисоли тунда овга кетган қайиқ бекатга қуппа-қуруқ келгандек, шалвираб орқамизга қайтдик.

Изтироб чекиб илож излардим. Никитинга қўнғироқ қилиб кўрсам-чи? Бир соат, нари борса икки соатдан кейин Никитин шу ерда — «Гондвана»да бўлади. Бирга учиб борамиз. Ё бирга учмасмиз... Яхшиси уни бир кеча муд-

датга шу ерда қолдираман. Бироқ ҳатто оддий видеофон-гача Ольховскийнинг каютасида жойлашган бўлса, бу жўн режани қандай амалга ошириш мумкин? Иккинчи қурилма эса ёрдамчисида, турган гапки, яна, унинг розилигисиз бу аппаратдан ҳам фойдаланиш мумкинмас. Элнинг келишига розилик бермаслигига ҳам шубҳам йўқ эди. Ольховскийнинг даъвоси асосли: ахир у ўзини мен учун жаъобгар деб ҳисобларди-да. Унинг бу фикрини ўзгартира олмадим. Чунки у ҳақ эди. Никитини қандай қабул қиларкан? Ахир тўфон ҳалқаси орқали тўппа-тўғри ҳаракат қилиши лозим, борди-ю тўфон ҳалқасини айланиб ўтилса — экспедициянинг ҳожати қолмайди, йўқотилган вақтнинг ўрнини тўлдириб бўлмайди-да. Кейин нима бўлишини у тасаввур қила олади-ку... Никитинга қайта унишга рухсат беришга тўғри келади. Еки унинг ўрнига мен унишим керак. Еки икковимизга униш учун рухсат берилиши лозим.

Ольховский кўз-қулоқ бўлиб турарди, уни четлаб ўта олмадим.

Ҳозир менинг ҳавфсизлигим ҳамма нарсадан юқори қўйилганди: мен «Гондвана»нинг меҳмони эдим. Бемаъни гап: наҳотки ўзимга-ўзим хўжайин бўла олмасам? Менга бирам меҳрибончилик қилишардики, асти қўяверасиз. Бунинг замирида ҳар нарса бўлиши мумкин: ҳавфсизлик масаласи, масъулиятдан қўрқиш, бировнинг ташвиши билан бош оғритишдан қочиш, яъни оддий қилиб айтганда, лоқайдлик. Ехуд шуларнинг ҳаммаси бирваракайига бўлиши мумкинми? Қаллам хум бўлиб кетди, етарли асосим бўлмаса ҳам уни ёмон кўриб қолдим. Бир неча дақиқадан сўнггина ўзимни босиб олдим. Қўйиб берса, одам ҳамма нарсани ўйлаши мумкин — ўзи тўқиган нарсасига ўзи ишониши мумкин. Кейин эса қуролланиш — масалан, дезинтегратор ёки биология музейи экспонатларини янгилашда қўл келадиган микропистолет билан қуролланиш мумкин. Қар қачон ва ҳамма ерда сўзсиз ўз иродаси билан иш қутувчи, эркин, демакки, бошқалардан ҳам шуни қутувчи кишидан инсон ҳуқуқи талаб қилинади... Шундай бўлиб чиқади-да.

Нима қилишимни билмай қолдим. Кўзларимни юмиб олдим, ҳатто мудрадим ҳам, лекин шитир этган товушни, тўсиқнинг нарёридаги қадамларнинг шипиллашини, кема орқасидаги сувнинг шалоплашини эшитиб турдим. «Гондвана» катта тезликда кетаётганидан у билан Қуёш Соҳили орасидаги масофа тез ошиб бораётганди. Мен бўлсам ётганимча, ҳамон ухлашга интилардим: тушимда бирор мўъжиза содир бўлса-я!

Ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди, худди қулоғимга пахта

тиқилганга ўхшарди. Лекин эшик орқасида биров турганини бирдан пайқаб қолдим. Ҳа, оёқ товушини эшитгандек бўлдим, лекин каятам ёнида бу товушлар эриб кетганга ўхшарди. Бироқ бари бир у ерда аллаким пусиб олгандек эди. Мадорсиз ётар, нима учундир ҳатто бармоғимни ҳам кўтара олмасдим-у, бироқ ҳамма нарсани тушуниб турардим. Миям равшанлашганди.

Аллакимнинг нафас олаётгани эшитилди... Эҳтимол менга шундай туюлгандир; лекин мендан уч қадам наридаги ким? Эшик секин очила бошлади. Шундан кейингина эшик секингина тақиллади. Киришга рухсат бергандим, эшик дарпардаси очилиб, хонага бир аёл кириб келди.

Чурқ этмай, унга тикилар эканман, дарров уни таниб ололмадим. Чехраси таниш, эди: у номи тилимнинг учида турган эски бир кинодаги артисткани эслатарди. Биров айтиб бермаса ҳеч нимага умид боғлаб бўлмасди. Буни қара-я...

Аёл менга қизиқсиниб тикилди. Урнимдан туриб, уни ўтиришга таклиф ётар эканман, миямга ялт этиб Аира келди! Аира! Бу ном оғзимдан чиқиб кетди. Гўё бу номни тилга олишим аёл учун ҳеч қандай аҳамиятга эга эмасдек, у жавоб қайтармади. Фақат:

— Сиздан бир илтимосим бор,— деди хотиржамлик билан.

— Иккинчи илтимосим, денг,— аниқлаштирдим,— биринчисини бажаришга улгурганман. Қачонлардир ёлдузлардан келган аёл ҳақида сўзлаб беришимни илтимос қилган эдингиз...

— Ҳа,— деди оддийгина қилиб аёл,— ўша мен эдим.

— Ундай бўлса ҳеч бир қийинчиликсиз ўзгартишга... ташқи қиёфангизни ўзгартиришга муваффақ бўлибсиз.

— Бунинг асло қийинлиги йўқ.

— Қулоғим сизда.

— Сизга батафсил ҳикоя қилиб беришга вақтим йўқ...

— Афсус. Менда вақт ачиб ётипти.

— Демак, ишонсам бўлар экан-да?

— Албатта.

— Сизга ишонаман. Ахир сиз менниг Ольминги билан ишлаганимни биласиз-ку? Буни нима учун қилганимни ҳам биласиз. Гап бундай: у ҳеч қачон ҳозиргидек ёрдамга муҳтож бўлган эмас.

— Мен буни биламан. Давом этинг.

— Қўлингиздан келади...

— Унга ёрдам беришми?

— Ҳа.

— Йўқ. Элсиз ёрдам бера олмайман.

— Арзимаган нарса экан-ку.

— Сиз менга элни берасизми?

— Агар унга ёрдам беришни хоҳласангиз.

— Қаёқдаги саволни берасиз-а! Аммо-лекин бу гал менга ўзингизнинг пачоқ элингизни қолдирмассиз? Агар шундай қилсангиз, ушбу шуҳратли дредноут¹ экипажи билан учрашишингизга тўғри келади, кейин бир вақтлар мендан қочиб қутулган бўлсангиз, бу сафар вазият ўзгарган.

— Эль топиб бераман сизга.

— Менга магнит қалит керак.

— Яхши. Мени кутинг.

Аёл каютадан лип этиб чиқиб кетди; ҳозиргина у турган жойдан эсган ҳаво таъсирида елпинган парданинг аста-секин пастга тушишига маҳлиё бўлиб қараб қолдим.

Яна жойимга ётиб, фикрлашда давом этдим. Ниқоблар йиртилган эди. Нима учун? Ишимизнинг муваффақияти учунми? Бу турган гап. Лекин фақат шунинг ўзи учунмас... фақат шунинг учунмас.

Аёл қайтиб келганида миямда жавоб қарийб пишган эди. Бу орада нари борса беш минут ўтганди. Аира менга қўлини узатди, кафтида «Гондвана»даги ҳамма элларнинг магнитли код билан ишлайдиган калити бор эди. Нафис, илиқ қўл, яшил билагузук унга ярашиб турарди.

— Буни қаердан топиб кела олдингиз?

— Бу кўчирма калитдан. Асли Ольховскийда қолди.

— Яна яхши. Сизни соҳилга ташлаб ўтайми?

Шундай дедим-у, унинг қоп-қора шаффоф кўзларига диққат билан тикилдим.

— Ўзим бораман,— деди-ю, бирдан эсига тушиб қолиб давом этди:— Менинг бошқа ишларим бор. Мана, олинг... тороин.

— Тороин! Бу сизнинг бизга совғангиз-ку. Қойил! Раҳмат!

Мен палубанинг устига чиқдим. Элларга яқинлашдим. Бирини суйиб, худди бир вақтлар ковбойлар отларини эркалагандек қилиб, қобиғига шапатиладим. Лекин менинг бу эркалашимда бошқача маъно бор эди: океандаги тўфон америка даштларидаги гирдоб эмасди-да. Қобиқдан садо чиқмади, зарб ва шапатилашга жавоб бермади — менга худди шуниси керак эди.

Аира орқамда турарди. Мен унга қўлимни силкитиб, хизматга тайёр эль туширган зинага лип этиб чиқдим. Шу чоғ бирдан:

¹ Дредноут — зирҳли катта ҳарбий кема.

— Уни қутқаринг!— деган хитобни эшитиб қолдим.

Севги. Фалокат, Севгими?.. Ҳа, яна Аирага айла-
ниб, у ҳис-туйғуларини тизгинлаб тура олмади. Тура ол-
мади... тура олмади.

У турган жойида турар, мен эсам машинада аллақачон
осмонга кўтарилгандим, бироқ қулоғимда унинг сўзлари
янграрди:

— Уни қутқаринг!

ИНТЕРЛЮДИЯ: ГАРМОНЧИ

Ҳар қалай унинг тўсатдан
пайдо бўлиб қолишига ҳайрон бўлса арзийди. Нима
учун худди ҳозир келди? Хотирамда жонландимикин?
Мен унинг чехрасини, қийиқ кўк кўзларини, бақув-
ват жағларини, ажин тушган пешонасини аниқ кўр-
дим. У — гармончим улғайиб қолипти... Қошлари учди,
чимирилди, у бир дақиқача менга диққат билан
қараб турди, кейин кўзларини олиб қочиб, элнинг ойнаси-
га қадади, қуюқ, зич булутлар орасида чехраси, унинг
нимхира тасвири намоён бўлди. Бу булутларни бўрон со-
ҳил томон ҳайдаб келар, ойна дирилларди,— нима бўлар-
кин деб қизиқиб қолдим. Буларнинг ҳаммаси тасаввур
ўйини эканлигини унутиб юборгандим.

«Майли чалаверсин,— деб ўйладим,— анчадан бери
эшитмагандим. Хотирамдан ғойиб бўлиб, қаёққа кетган
ёкан?»

У енгил ва тез бошини силкиди-да, бармоқларини гар-
мон тугмалари устида ўйната кетди.

«Диди-рула-рула-рулла! Рула-рула-рулла-та!»

Эль бир-бирининг устига мингашган қора, кўпчиган,
шамол парчалаб юборган булутлар орасида учиб бормоқ-
да. Дарча ёнидан туманнинг қора қатлами ўтиб боради.
Кучли нам ҳаво оқими ойнага урилади, унга томчилар
қўнади, кейин шамол уларни учириб, тозалаб кетади.

Гармончининг нигоҳи қувнаб, беташвиш қиёфага кир-
ди: унинг мардоҳа чехраси бирдан ёришгандек туюлди-ю,
оҳангларда ифодаланаётган қалбининг тегиши менга аён
бўла бошлади. Унинг қўшиғи ким ҳақида эди?

Биллурий-шаффоф, нозик товушлар элнинг ичини баҳор
томчилари овози, жилғалар нағмаси, саҳар чоғидаги қуш-
лар қичқириқлари билан тўлдириб юборди. Қулоқларни
эркаловчи куй оқими бу афсонавий оламнинг қиёфасини
аниқ ва тез чизиб берар, бироқ менинг қувван-муҳофазам
бу олам гўзаллигини унчалик тез илғаб ололмасди. Ер,
ундан сўнг бошқа унсурлар мавзун — сув, ҳаво, олов ун-

сурлари уйғонади. Қип-қизил совуқ олов ёниб, ўчиб, ёришяпти. Мана покловчи оловнинг алангали тиллари гуриллаб кетди. Бунда қуёш ва уйғонаётган ернинг бўйсунмас кучи бор. Куй ғойибдан хабар берувчи афсун янглиғ янграйди: баҳор умрбод кетмайди, олов ўчмайди. Мана у — гармончи. Сариқсоч, тикқомат, кўккўз...

Биз у билан бир хил фикрлардик. Бу гармончи нимаси биландир менга ўхшаб кетарди. Ер, олов, сув, ҳаво сингари унсурлар ёнимизда бўлса-ю, улар ҳақида куйламай, чолғу чалмай бўладими. Бошқа уч унсур ҳам ёнимизда. Инсон олам гумбазининг ранги-рўйини, ўқсимон булутларни, шимол ёғдусининг нурларини, устунларини, елпиғичларини, Қуёш ва Ой яқинидаги доираларни, чақмоқларнинг тонг шафағи шуъласи ва зўрға кўринувчи қуёш доғларининг жилваланишини, оқимларнинг ёруғ ва қоронғи жилғаларини кузатиб борди, шамол ва вулқонларнинг кучини билиб олди. Лекин унсурларнинг кучи нақадар улғу эканлигини юзларча йил ўтгандан кейингина тушунди. Ернинг доимо айланадиган, бесаранжом атмосфераси ўз куч-қуввати жиҳатидан қўлда бунёд этилган барча нарсадан бир неча баробар ортиқ бўлади.

Кейин унсурларнинг ўзаро алоқасини англашди: Қуёшдаги портлашлар ер ости қувватини қўзғатади, сайёра олам чироғининг маромига сезиларли жавоб беради, вулқонлар ва океанлар, денгизлар ва музликлар уйғонади. Бешинчи унсур — ҳаётга борадиган ипнинг учи шундан бошланади. Ахир у ҳам қуёш моромига бўйсунмади-да. Лекин яна икки унсур бор: муҳаббат ва ақл. Булар ҳақида индамай ўтиш мумкинми ахир? Гармончи чалган куй Мусоргскийнинг скерцосига ўхшар, лекин кучлироқ янгарди.

«РУЛА-РУЛА-РУЛЛА! РУЛЛА-РУПЛА-ТА!»

Уларни йўқотиш мумкинмас: улар ҳақида фол очиш, башорат қилиш юлдузу сайёраю юлдузлар тўпи туғилиши ҳақида гапиргандек қийин. Шунинг учун ҳам улар унсурлар сирасига киради. Даҳшатли, бўйсунмас, сирли унсурлар. Ақлнинг ғаройиб йўллари, унинг таъсиридаги бутун бир сайёра мўъжизаларини эсламай бўладими? Сайёра ҳам гапми. Юлдузлар, демакки, галактикалар ҳам деяверинг!

Биз қуёш магистрали бунёд этдик, бурунчилар тили билан айтганда, олам қалби бўлмиш қуёшга ип тортдик. Биз уни четлаб ўта олмасдик; кўринмас иплар бизгача ҳам Қуёш ва сайёраимиздаги ҳодисаларни бир-бирига боғлаганди. Олам юраги кўзгуга ўхшайди: унинг юзида доғ-

лар соялардек чопиб юради, булар сайёраларнинг ўзига хос оксидир. Фақат бу кўзгу қийшиқ: Юпитер, Сатурнларнинг ўз ойлари билан, Нептун, Венера, Ер, Меркурий ва бошқа сайёр жисмларнинг ҳолати бу доғларнинг шакли ўзгаришига таъсири борлиги яқиндагина билинди.

Бизнинг сайёраамиз бошқа сайёралар билан биргаликда Қуёшгаки таъсир қила олар экан, демак, ошиёни Ер бўлган ақлнинг четда қолиши мумкинмикин? Йўқ, эртами, кечми, бари бир у ҳаммага баробар нур таратиб турувчи шу кўзгуга бурилиши аниқ.

Ўз кўзим билан кўриб, энди англадим: доғлар ва чақмоқлар қонунларини билмай туриб, шамол ва бўронлар хуружини бартараф этиш мумкинмас. Ердаги тўфон ва бўронлар зарядланган зарра-корпускуллардан қувват олиб турадиган осмондан бошланади. Демакки, улар қуёш доғларига қариндош, — ахир улар ҳам ўз навбатида гирдобда. Қуёшдаги доғлар гирдоблар, воронкалар бўлиб, моддалар, электронлар найдан кўтарилгандек уларнинг домига интилади. Гирдобларда магнит қутблари, конвекцион тоқлар ҳосил бўлади, ўнлаб ер шарларини чанг заррасидек домига тортиб олиб кетишга қодир бўлган электр шамоллар эсади.

Гирдоб ичида учаётган моддалар юқорига кўтарилиб совийди, кенгайиш чоғида доим бўлгандек воронканинг юқори қисмидан қора, совитилган оқим чиқади. Магнит майдони бу оқимни кенгайиб боровчи спирал бўйлаб воронка ташқарисига чиқариб ташлайди... Олам чироғининг ичкарасида космик машина ишлайди, ундан озукланувчи доғлари бор фотосфера эса олам чироғи ичидаги ва ундан ташқаридаги — сайёралардаги ушбу ҳаракатнинг акс садосидир. Бу сирли тасвири узоқ вақтгача уқиб ололмаган эдилар.

Барча қуёш довуллариининг сабаби — ичидадир, бироқ сайёраларнинг тортилиши улар ривожининг барча кўринишларида ўз асарини қолдиради. Вақти келиб доғларнинг суратига қараб об-ҳавони олдиндан айтиб беришар. Қуёш — ташқи майдонлардаги ҳамма ўзгаришларга ўз муносабатини билдирадиган сезгир асбоб ҳамдир.

Қуёшнинг томир уриши бизга, ҳаётимизга, кўп ҳодисаларга таъсир қилади. Ердаги шамоллар-чи! Доғлар ва уларнинг йўлдошлари — нақ чарх тошидан сачраган учқунларга ўхшаш чақмоқлар — булар асосий куч ҳисобланади. Биз энди улар билан тўқнашувнинг олдини ололмаймиз. Биз жаҳон қалби — Қуёшга даҳлдормиз. Биз унинг томир уришини эшитамиз.

Мана шунинг учун ҳам элга тушиб, соҳил томон учдим. Мен энди асло орқамга қайтмаган бўлардим.

Чал куйингни, гармончи!

СУЗЛАР ВА ЮРАК

Элнинг совуқ ойнаси. Унинг нарёғида сув, сув, тўлқинлар... Гўё ҳамма нарса кўринмас ўқ атрофида айлангандек эди. Гармончи ғойиб бўлди. Тўсатдан кўрқув босди. Тепалик-тепалик бўлиб кетган қоп-қоронғи саҳрога қараш кўрқинчли эди. Саҳро тепасида кўрғошин қатлами, тагида — лоқайд чуқурлик.

Бирдан фикрлашдан гўё маҳрум бўлиб қолдим. Нақ ўшанда — ёз чоғи қирғоқда юз бергани каби, қоронғиликка шўнғиб, ундан секин-аста қайтдим худди. Таҳликали эсдан оғиш, хотирасизлик, оғриқ, кўзларим олдини туман босган. Оҳ, юрагим мунча сиқилмаса! Тез-тез нафас оламан. Бир ютум ҳаво, яна бир ютум...

Кейин учиб кетаётганимни ҳис қилдим. Яна ҳаётга қайтдим.

Ойнанинг нарёғида — сув, зулмат пардаси, бўроннинг бўзранг қанотлари. Унда шамол нималар деб гувилляптийкин? Афсонавий оролни куйляяптими? Ўзи аллақачон кўмиб юборган қумдаги изларимизни мақтаяптими?

Ўзимда алланималар ўзгарганини тушундим. Хаёлан гармончини қайтариб келмоқчи бўлдим, аммо удалай олмадим. Нимадир бирдан, ҳозир ўзгарди. Бунинг учун сўзлар тилида изоҳ излашнинг ҳожати йўқ. Қалбнинг эшитилмас тилигина буни сўзлаб бериши мумкин.

...Лочиннинг сарбаланд, эркин парвозидай,
гўё Сўз устидан кучилгандай зафар,
у менинг қалбим аро яшади
са кўрғошиндай қулади бу сафар.

ҲАРАКАТ ҚИЛИШ ДАВРИ

Ҳаракат қилиш даври келди.

Мен шошилардим. Очиқ денгизда тўфон баланд тўлқин кўтараётганди. Довул саёз жойлар зонасига етганда нима бўларкин? Бундай тўлқинлар беш қаватли уйдай бўлади деб эшитгандим. Соҳилга яқин жойларда сув сатҳи секин кўтарилади. Кейин аҳвол ўзгаради. Сув сатҳи осмонга сакрайди, кўпик девор қуруқликка ирғиб чиқиб, йўлида учраган жамики нарсани супуриб пастга кета бошлайди. Баланд қайрағоч дарахтининг учигина бир-икки минут оқим узра кўриниб туради холос. Кейин сув тоғ-тепа устидаги бу қайрағочни ҳам ювиб кетади.

Одатда бундай довулдан сўнг гувоҳлар қолмасди. Олъмин қаёқда экан? Алоқа аппаратини ишга солдим. Омадим келди! У дарҳол жавоб берди:

— Бу менман.

— Олдингизга учиб кетяпман, тезда етиб бораман.

— Нега?

— Сизга ёрдам бериш учун.

— Улгура олмайсиз, санокли дақиқалар қолди.

— Улгураман.

— Вақтим тугади. Қандай ёрдам бера оласиз?

— Биласизми...— Бирдан унга муаллифи ўзи бўлмиш эски бир мақолани эслатдим. Бир вақтлар мен ўша мақолага қойил қолгандим.

— Вақт тамом бўлди, алоқа узилади,— такрорлади Олъмин.

Унинг овози қуруқ, товуши чатнагандек чиқарди. Уни зўрға танидим.

Элим билан соҳил ўртасида тўфон қутурарди. Мен уни қувиб борардим. Олдинда, яқингинамда секунд сайин ўнта атом бомбаси портлагандек бўларди — фалокатнинг кучи шу қадар зўр эди. Фалокатга чап беришнинг йўли жуда осон кўринди, аммо ҳали бу ишни бажариш керак эди. Тўфон соатига юз километрга яқин тезликда бораётганини экрандан кўриб турардим...

Мен тўфон ҳалқасига кирдим. Булутлар минтақасини кесиб ўтдим. Ҳалқа марказида, унинг ядросида ҳаммаёқ равшан эди. Элнинг ойналари босимнинг кучлигидан зирилларди, мен алланиманинг шитирлаганини эшитдим, эҳтимол ҳавонинг тезкор токи эль қопламасини электрлаштиргандир. Кейин вибрация юз берди, маневр қилиб, уни бартараф этдим: пастга бир шўнғиб, яна юқорига кўтарилдим. Эль ёнига оғғанди, уни тўғрилаб олдим.

Узоқ чўзилган бир минут ўтди.

Ана шунда узоқдаги кўринмас қирғоқ ёришиб ярақлаб кетди. Унинг нурлари сариқ аланга бўлиб ёғилар, ярқироқ мис томчилари бўлиб тўкиларди. Қуёшнинг ўзи иссиқлик уфурар ва бу нафас довулни ёндириб, тўлқинларнинг кумуш тожини янада юқори кўтарарди. Ана шу лаҳзадан бир суратгина хотира бўлиб қолди.

Ниҳоят амалга ошдими-а? Алоқанинг авария канали орқали Қуёш Соҳилидан радиогамма қабул қилдим:

«Қуёш Соҳили» лойиҳаси бўйича ўлчовлар қуёш нурлари ўрами параметрлари билан ҳисоблар мос келганини кўрсатди. Қайтарғичлардан ўтиб, ютқичларга келган қувватнинг умумий даражаси — минус ўн децибелдан кўп эмас. Мен ҳалок бўлсам, телебошқарув системаси тадқиқод

материаллари солинган ракетани учиради. Ракета тўфон босган жойдан узоққа сувга қўнади. Координатлари (узунлик, кенглик).

Физик-тадқиқотчи Ольмин».

Амалга ошди.

Мен у ерда нималар бўлганини ёки нималар юз бериши мумкинлигини тасаввур қилишга уриндим.

Сув девори қўлтиққа яқинлашди. Ольмин, эҳтимол, ўшанда ҳали ҳам аппаратурани шайлаётганди чоғи. Кейин қуёш нурлари дастаси чақиндек чақнади... Шу лаҳзагача Ольмин турган еридан асло жилмаган бўларди (у қолиши учунгина хавфсиз жойда эканлигини маълум қилганди). Унинг ҳали вақти бор эди, лекин у шошилмасди. Асбобларнинг кўрсатмаларини ўқиб чиқиб, кейин радиограмма беришининг ўзига бир неча минут кетди. Шамол билан сув бу пайтда, эҳтимол, қайтарғични ағдариб уни бир варақ қоғоздек гижимлаб, итқитиб юборгандир. У бўлса ҳамон тўфон қайтарғичлар ўрнини босишига амин бўлишни, ҳарорат майдонини қайд қилишга гувоҳ бўлишини ўйларди. Кейин атмосфера реакцияси юз берди: ҳарорат ошганлиги сабабли ҳаво гирдоби кучайиб кетди, кейин...

Воқеалар тасаввуримда тинимсиз ривожланаётганди. Пўртана бурунни айланиб ўтиб, саёзлик зонасига етди, лойқа бўзсув эпкинларини кўкка кўтариб унга хуруж қилди. Бунёд этилган, қурилган, ишга солинган нарсаларнинг энг сўнггисиниям шамол кўкка совурди. Пўртана соҳилини босди.

* * *

...Пўлатдек таранг чинқириқ эшитилди — шамол менинг элим билан олишаётганди; энди у кучлилиқ қилаётганга ўхшарди. «Ишлар чатоқ,— деб ўйладим,— мана ҳозир бўрон бизни кўтариб, денгиз пучмоқларига олиб кетади. Хув атрофда нималар бўлаяпти: ёмғир қийғоч савалаяпти, буғ кўтариляпти, денгиз кўпинги қутурапти».

Баланд-баландларда ялт-юлт этиб кетди. Ионосферада бўлса керак бу. Нур мовийранг, тезкор, аллақандай тутқич бермас эди. Иккинчи чақмоқ чақилди — бу ҳам ионосферада, балки ундан ҳам баландда бўлса керак. Шимол ёрдуси янглиғ ўйин қилиб, ялт-юлт нурлар жавлон урди.

«Иккинчи уриниш,— топишга ҳаракат қилдим,— импульсларнинг яна бир сериясини ишга солди. Тасаввурим ошиқиб кетяпти. Қуёш Соҳили ҳали омон».

Яна нур. Нақшлар жилваланиб ўйнайди, бош узри учар аланга жавлон уради, кейин — осмон қирмизи ранга бўя-

лади. Яна шамол, элнинг қобиғини йиртиб ташлашга ури-
нади бу шамол...

Зарб. Эль чайқалиб кетди. Қобиғи ажраб кетди. Тоза
ҳаво кўкрагимдан итариб йиқитди, креслога ёпишиб, бир
амаллаб ўрнимдан туриб олдим. Бировнинг аччиқ фикри
миямга келди: «Курашнинг нима кераги бор? Тамом, вас-
салом».

Эль полида улкан қуш питирлаб ётарди. Оппоқ, боши
узилган қуш. Эль ичига олиб кирган шамол бу ерда ҳам
уни тинч қўймай, тортқиларди. Бу тўфон юборган снаряд;
у мени ҳам, машинамни ҳам жароҳатлади, аммо ҳали ния-
тига етгани йўқ. Эль сув устида турарди. Бирдан орқасига
бурилиб кетди — тешик эса шамол ётган томонда қолди.
Бир лаҳзалик умид учқуни, кейин шу сўзлар хаёлга келди:

Булутлар аста сузиб келди,
Шарпалар каби сизиб келди
Уз қўрғошин ниқобида.
Қонталаш бўлди уфқнинг бағри,
Камалак ёниб товланиб кетди
Оқшом чоғин офтобида:

Кийимимда қип-қизил, лахта-лахта қон. Совуқ, нам-
лик... Тешикни бекитдим. Қушни ўз ҳолига қўйдим. Тезлик
пасайди, лекин машина ҳамон силжиб, олға борарди! Бир
қўлим билан креслони, иккинчиси билан кастюмим ёқаси-
ни ушлаб олгандим. Епишқоқ, совуқ нарса қўлимга ила-
шади. Қон. Меникимас. Чўнтагимда — иккинчи доғ. Епиш-
қоқ, совуқ туюлади қўлга. Чўнтагимнинг ичида аллақандай
қаттиқ нарса. Олиб, кўзимга яқинлаштирдим... Маржон
мунчоқ.

Бирдан тайгадаги тунгги чироқлар эсимга тушиб кетди,
элнинг ойнасига сариқ доира ўрмалаб келгани хаёлимда
жонланди. Уша воқеа шаҳарга учиб кетаётганимда юз
берганди. Ушанда кун иссиқ эди, тепалик устида офтобда
товланиб ётгандим, жарқалдирғочлар устимдан учышар,
қанотлари билан ҳавони кесардилар, худди ваҳший ҳай-
вонлар нафас олаётганга ўхшарди.

* * *

Чор атрофни қоп-қора, паға-
паға булутлар қоплаганди... Энди уларни экран хизмати-
ни ўтаб турган ён томондаги ойнадагина эмас, ўз кўзим
билан ҳам кўриб турардим. Олдинда эса — тўфон юраги-
нинг бир чети. Ноаниқ гўнғиллаш қулоғимга чалинди,
кетидан — эслатиш ёки огоҳлантириш каби, гумбурлаган
зарба овози эшитилди.

Саросимага тушдим. Қуёш нурлари дастаси, қўлбола чақмоқ кечикиб бўлса-да, ўзларидан хабар берардилар. «Энди эҳтиёт бўл», деб ўйладим мен.

Эль ҳамиша товуш тўлқини томон ҳаракат қиларди. Ниҳоят биз у билан учрашдик. Яна бир марта кескин, кучли гумбурлаш бўлди. Бу ҳали бошланиши эди. Бир лаҳзалик нисбатан сукунат — ва бирдан...

...Момақалди роқ гумбурлади!

Атрофимдаги ҳаво портлагандек туюлди. Унинг қуюқлашуви ҳам, сийраклашуви ҳам қарийб сезиларли бўлди. Энг паст садоларгача элни, ойналарни, металлни, пластикни дириллатарди. Қулоқларим шанғиллаб кетди. Нафас олиб, уни чиқармай турдим. Дастлабки гумбурлашлар тинчигандан кейин ҳам анчагача тебраниб турдим. Бироқ гравитация билан тезлик энди на менга, на машинага ҳукмини ўтказа оларди: бутун бўшлиқни инфратовуш қоплаганди.

Яна: «Руудр! Рудр! Рудр!..» Тасаввур этиш мушкул бўлган гумбурлаш эшитилди. Бошимни елкаларим билан қисиб, тумшуғимни тиззаларим орасига тикдим: кўзимни юмиб, янги зарбаларни кута бошладим. Шундан кейин инфратовуш тўлқини, эшитилмас, даҳшатли акс-садо измаиз келди. Қулоқларимда оғриқ кучайди, юмилган кўзларимда кўкарган доғлар пайдо бўлди, жароҳатланган танам титраб-қақшади. Ўзимни пластик полга ташладим; инфратовуш мени аллалагандек тебратиб, коптокдек ғужанак қилиб қўйди. Эль бир осмонга чиқади, бир пастга тушади, автопилотга бир гап бўлганга ўхшайди афтидан... Ўрнимдан турмоқчи бўлдим, мажолим етмади.

Яна зарбалар. Қулоқни қоматга келтирадиган юз овозли гумбурлаш: «Руудр! Руудр!» Машинани силкиниб-силкиниб кетди. Сувга тегди. Ойнининг нарғида — оқ кўпикли фаввора! Туртки. Тилимда, лабларимда муздек пластикнинг мазаси (бир неча лаҳза чидам берсам бас, деб умид қилаётгандим). Тўлқинлар бизни пастдан ва ён томонлардан урарди. Тўлқинлар пломбани узиб юборди. Тирқишдан денгиз суви ёпирилиб кира бошлади.

Бўзранг, лойқа сув оёқларим остигача етиб келди, қўлларимга тегди, чайқалди, ундан ёқимли тоза ҳид анқиди; оплоқ пуфакчалар ёрилиб, тикандек томчилар ҳаммаёғимга сачрарди. Қўлимни бошим тагига қўйиб, ҳар бир зарбда ғужанак бўлиб, яна бирмунча вақт ётдим. Кейин ўрнимдан туришга уриндим.

Қаттиқ товуш мени ағдариб юборди. Айниқса кучли зарб ёмон бўлди... Бу зарб аллақадан, тепадан келди. Сув саваларди мени. Туришга яна бир уриниб кўрдим. Гумбурлашлар узоқлашиб бораяпти. Осмон тинчиб қолди.

Нимадир юз берганди. Машина дам олдинга... дам орқага қийшайрди. Автопилот яна ишлаб кетганини фаҳмладим. У элни тепага кўтараётганди.

Юқорига. Яна баландроқ. Биз сувдан шўнғиб чиқиб, тепага кўтарилдик ва ана шундагина ёрдамчим — электр машинага қанчалар оғир бўлганини тушундим. Юқорига, юқорига. Денгиз чекинди, биздан йироқлашди. Сув истаристамас валақлаб, чулдираб кабинадан чиқиб, пастга тушиб кета бошлади.

Урнимдан турдим. Қўлим гўё ҳукимдан бир лаҳзага озод бўлишни кутиб тургандек ҳаракатга келиб, кўйлагимнинг ёқасини юлқиб олди. Ўзимни креслога ташладим. Сочларимдан юзларимга суву шўр томчилар қуйилаётганди.

Кўзимни очдим. Шундоққина рўпарамда, ҳўл полда маржон қип-қизил бўлиб товланиб турарди. Олазарак бўлиб, ўлик қушни қидирдим. Бошимни бурдим. Қуш йўқ эди. «Сув ювиб, денгизга олиб тушиб кетган бўлса керак», — деб ўйладим-да, хотиржам тортдим. Фикрлашим суст эди, тавам ҳам ўзимга итсат этмасди. Кўзларимга ҳам бир бало бўлганга ўхшарди: олдимдаги асбоблар чап-лашиб, аниқ кўринмаётганди.

Нигоҳимни маржонга қададим. У ҳам хира доғга ўхшаб аранг кўринди. Кейин, худди шундай доғ, қаердан келганини билмайман-у, бирдан ойнада... ойна ташқарисида пайдо бўлиб қолди. Кўзларим яна чарақлаб кетди.

Шунда икки олам — сувости билан сувустининг омонат чегарасида, кулранг нишолдасимон кўпик қатлами билан туманнинг пастки тиллари қоришиб кетган жойда тўсатдан маржон шарни кўриб қолдим. У сув узра учадиган каттакон элга, гўё элимнинг катталашган нусхасига ўхшарди. У тўлқинлар узра енгил учиб, шитоб билан борарди. Тепага кўтарилгач, олд томонимда кетаверди. Мен унга етиб олишга урингандим — узоқлашиб кетди. Кейин четга салгина бурилган эдим — шар ҳам дарҳол йўлини ўзгартириб, менинг маневримни қайтарди. Худди соямдек қайтарди.

Худди соямдек... Тиккага шартга кўтарилган эдим, шар салгина орқада қолди. «Иккимиздан қайси биримиз яхши учарканмиз, кўрамиз ҳали», — деб ўйладим. Рўпарамда булутлар деворининг қоп-қора тик ёнлари намоен бўлди. Шар гоҳ булутлар орасига яширинар, гоҳ уларнинг увалари орасида кўриниб қолар, баъзан ёнгинамда борарди.

Маржон мунчоқ ҳақидаги эсдаликлар билан манави улкан нурафшон шар ҳақида алоқа борлигини таҳмин қилиш мумкин эди. Хотирамда туғён кўтарилди: бир замонлар — болалигимда нотаниш аёлни кўрган тушим ҳозир

менга яна ҳақиқатга ўхшаб туюла бошлади, — унинг чинакамлигига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмас! (Мунчоқ менда қолганди-да, ахир.) Гўё унинг овозини қайта эшитгандек бўлдим. Куйдек, баргларнинг шитирлашидек, ариқларнинг жарангдор маъсум шилдирашидек сокин товушлар. Сўзлар эмас: Фақат товушлар. Менга таниш, яқин, одатий фикр аниқ ва равшан ялт этиб кетди. Воқеаларнинг чизиқлари қарийб математик шакллар ясаб, бири бири билан кесишди. Уларнинг шаклу шамойилини нурланиб турувчи бир чизиқ худди чақмоқдек чизиб ўтди. Бир унсур ҳаётга шу йўсинда интиларди. Қандай унсур бу?..

Яна товушлар. Ўша товушлар, жар-журлардан оқаётган ариқларнинг наъмадор жилдираши, шамол товушлари — тобора секин-секин эшитилади, улар гўё ёрдам беришга ваъда бергандек бўлишади. Мен бу унсур ақл эканлигини англадим. Унинг ҳам зоҳир бўлиши табиий офатларга монанд келади, агар кузатувчининг фикри уни кузатишни удалай олмаса, у фалокатга айланиши мумкин.

Менинг онгим ҳам ана шу унсурлар билан қариндош, ўзим ҳам унинг бир қисмиман. Мен бошқа бўлиб қолдим. Йиллар ўз ишини қилди.

Қанча йиллар ўтди! Ўша йўл, қип-қизил ўрмон... қани энди!.. Буларни кўрганманми ўзим?

Сукунат. Шамолнинг гувуллаши тинди. Ҳатто энг яқин булутлар карвони ҳам ҳаракатини тўхтатгандек. Худди тушдагига ўхшайди.

Ҳа, бу ҳақиқатан ҳам туш эди.

Енимда нотаниш аёл ўтирипти, ҳа, бу ўша аёл эди, уни дарров танидим. У эль ичида, ёнгинамда эди. Бўйида маржон мунчоқ шодаси. Гўё битта мунчоқ етишмаётганга ўхшарди унда... Фақат унга тикилиб ўтиравердим, то ўзи гапирмагунча, бир оғиз сўз ҳам айтмадим.

— Бирор-бир истагингиз борми?— сўради у мулойимлик билан.— Энди уни бажара олишим мумкин.

Ўйланиб қолдим, кейин:

— Йўқ,— деб жавоб бердим.— Ҳаммаси қандай бўлса шундайлигича қола қолсин.

Унинг чеҳрасини ажиб бир табассум ёритиб юборди.

— Мен бу ҳақда гапирётганим йўқ,— деб у эътироз билдириши биланоқ, унинг нима демоқчи эканлигини туншундим.

— Ундай бўлса, сиз билан суҳбатлашаётганимизда ўтадиган дақиқалар ўзимга қайтиб кела қолсин. Уларни мендан тортиб олманг.

Аёл кулиб юборди. Шунда унинг бошқаларни ҳам кулишга мажбур қиладиган даражада дил-дилдан кулиши-

ни кўрдим. Мен ҳам кулдим, аммо бошқача — ғамгинлик билан кулдим. Ташқи кўринишим унча яхши бўлмаса керак: сочларим патила, костюмимда қон доғи, кўйлагим йиртилган, ёқавайрон.

Унинг чеҳраси жиддийлашди, гўё у менинг фикрларимни уқиб олгандек эди. Шундай бўлган бўлиши ҳам мумкин.

— Бу ўз-ўзидан равшан, — деди у.

— Агар мумкин бўлса, иложи бўлса, — илтимос қилдим, — мен ерни кўрсам. Умуман ернимас... тушунасиз, а?

— Ҳа, — секингина жавоб берди у.

— Куёш Соҳилини, албатта, фақат ўзим кўришим мумкин, — бўлажак эътирознинг олдини олиб дедим. — Аҳо ҳолда, бу тажрибага аралашиниш бўлиб қолади, олдиндан тайёрланиб...

У маъқул дегандек, бош силкиб қўйди.

...Ғалати-сокин денгизни, соҳилни кўрдим. Ravshan, ёрув кун эди. Қоя тагида тўлқинлар, уларнинг устида эса шамоллар қотиб қолгандек. Бу анча узоқ, нотаниш жой эди. Кейин туман ҳаририга ўралган мовий кенглик бошланди. Мен тайга узра учаётгандим. Дарёларнинг кулранг ва зангори камарлари, тик соҳиллар, тоғлар тизмаси, водийлар кўзга ташланарди.

Кўз олдимда космик рус кенгликлари намоён бўлди. Олдимда ястаниб ётган — кўз илғайдиган кенглик сарҳадларида чироқ чарақлар, орқа томонимда ҳам чироқлар порларди, буюк дарёларнинг манбаълари, ер қатламлари орқамда қолиб кетаётганди.

Нурга чўмган дарахтзорлар пайдо бўлар, қалин япроқлараро ўтлоқлар, чаманзорлар, бутазорлар, шамолга тўш бериб ётган даралар кўзга ташланарди.

Мен яқинлашганимда бошимдаги олтинсимон булутлар яшнаб кетарди. Пастда шаҳарлар, кўприклар, тепалар, жарлар, дарахтзорлар, устига осмонни тўнтариб қўйгандек кўринадиган кўллар ястаниб ётипти. Ҳаво худди акварель бўёқда чизилган суратдагидек мовий, тиниқ. Бу ернинг қуёши ҳали пастда эди, мени қувиб етолмаётганди; мен унинг ерга текканини, тонг палласида эса дараларни заррин ёғдуга чулғганини, кучли ва меҳрибон олов таъсирида узун-узун соялар силжиганини кўрдим. Қушларнинг галалари ер узра ёйилиб, худди мендан ортда қолмасликка интилгандек шошардилар.

Шундай бир паллада мен қайтиб келдим. Мен яна ўзимнинг машинам — элимда эдим. Мени минглаб километр нарига олиб бориб ташлаган даҳшатли куч чекинганга ўхшарди. Нотаниш аёл ёнимда йўқ эди. Учар шарни та-

ниб, бир дақиқача кузатиб турдим. У чап томонимда, олисда учиб бораётганди...

«Биз яна курашни давом эттирамиз,— деб ўйладим.— Ҳаётнинг маъноси ҳам шунда. Океан абадий, олов, юлдузлар мангу бўлаверсин. Қадимги Гондвана қитъаси бунёд этган Ернинг қуруқликлари абадий бор бўлсин! Улар устидан эсадиган шамоллар мангу тинмасин. Шундай бўлгач, ҳаёт ҳам завол топмайди, абадий бўлади. Муҳаббат мангу яшайди. Ақл ҳам абадийдир...»

Элни юқорироққа кўтардим. Шар орқамда қолиб кетди. Сув узра карвон-карвон бўлиб шошиб, тез ўтаётган булутлар шарнинг нурини тўсиб қўйишди. Шар орқамда қолиб, бўшлиққа сингиб кетди.

Мен шошилардим, жудаям ошиқардим... Ольмин ўша ерда эди. Ойнада ўзимнинг аксимни кўрдим. «Хўш, Глеб! Қани тезроқ!..»

Мени соҳилдан денгизнинг ўттиз милялик масофаси ажратиб турарди. Дўстим эль, шундай бахтсизликка дучор бўлиб қолмаганингда, оралиқни саноқли минутларда босиб ўтса бўларди. Эндиги ҳаракат маромимиз нотекис, аллақандай бесаранжом бўлиб, композитор Вагнер ёзган Валькирия парвозини эслатса ажабмас.

* * *

Унсурларнинг энг кучлиси ҳаётнинг изи узилмасидадир: у нимаси биландир олов ва сувга жуда яқин туради. Унинг заптига на муз тоғларининг чўққилари, на океан камарлари, на юлдузлар денгида чўмилаётган олисдаги осмон жисмлари бардош қила олади. Ҳаёт кетидан, у билан ёнма-ён муҳаббат ва ақл боради. Бунёдкорликнинг бу икки унсурини оппоқ алангага, ернинг узоқ-узоқ пучмоқларигача бориб ета оладиган шамолга қиёс қилса бўлади. Уларнинг ҳаракати, қуйилиш жойига яқин ерларда саёзлик ва оролларни пайдо этувчи дарёнинг кўпинча, гўё кўзга кўринмас, доимий ишига ўхшайди.

Вақт биздан нималарни қолдиради? Худди Аира қила олганидек севги, санъат, ақл-идрок бобида бошқаларга айтиб берса арзийдиган ишлар қилишни тақозо этади. Ольмин ҳам шундай қила олган. Бошқа нарсалар номишонсиз йўқолади. Тўлқинлар қумдаги изларимизни ювиб кетади. Шамол бир вақтлар бизни иситиб, ўчиб қолган гулханларни гард ва чанглар билан кўмади. Сояларимиз ўзимиз билан бирга кетади. Акс ҳолда, вафотимиздан сўнг ҳам барҳаёт бўлардик.

БУРУНГИЛАРНИНГ АМАЛ ҚИЛГАН УНСУРЛАРИ. БУРЖЛАР

Қуёш гардиши юлдузли осмонда ҳаракат қиларкан, бир йил ичида ўн икки бурждаги юлдузлар туркуми бўйлаб ўтади. Бу ҳаракат чизиги эклиптика деб аталади. Буржларнинг катталиги бир хил эмас. Бурунги астрономлар эклиптиканинг ҳар икки томонидаги буржлар минтақасини баб-баравар ўн икки қисмга тақсимлаганлар. Буржларнинг номларини сақлаб қолганлар.

Бурж белгилари ҳисоби Қўйдан бошланади.

Буржлар қуйидагича тасниф қилинади:

Ҳамал, Асад, Қавс — олов унсурига киради.

Савр, Сунбула, Жадий — ҳаво унсурига киради.

Жавзо, Мезон, Далв — сув унсурига киради.

Саратон, Ақраб, Ҳут — тупроқ унсурига киради.

ЖАВЗО БУРЖИ БЕЛГИЛАРИ

Жавзо — сув унсурига кирувчи учта буржнинг бири. Бурж белгилари бундай:

Тўқ-сариқ рангли энг катта юлдуз — Поллукс, хаёл суриб турган аёлга паноҳ — ҳомийлик қилади. Ундан бир қадам олдинда — одимляётган эркак. Унинг ҳомийси, катталиги жиҳатидан иккинчи ҳисобланувчи яшил рангдаги Кастор юлдузидир. Эркакнинг чап қўли олдинга чўзилган, ўнг қўли билан эса аёлнинг чап қўли оламнинг бир-бирини тўлдирувчи икки ибтидоси тимсоли сифатида бирлашган.

Самонинг Жавзо буржини қуршаб турган қисми Сириус ва Капелла деб аталади.

МУНДАРИЖА

Абдумажид ШОМИРЗАЕВ таржимаси

Б и р и н ч и қ и с м. «Гондвана»

САФАРГА	4
ЎЗИМ ҲАҚИМДА ҲИКОЯ ҚИЛИШГА УРИНИБ КУ-	
РАМАН	13
УНУТИЛГАН КЕМА	19
ВАЛЕНТИНА	27
ТОШДАГИ ВЕЛГИЛАР	38
ФИТОТРОН	43
ЯНКОВНИНГ ҲИКОЯСИ	46
ЯШИЛ ЭШИК ЕНИДА	49
ТУҒИЛГАН КУН	57
ЎБЛОН ҚИЛИНМАГАН ИНТЕРВЬЮЛАРДАН КЎЧИР-	
МАЛАР	65
ОРОЛ	69
КУБИЛОВЧИ ҚУМ ДОНАСИ	75
«ШУНДАН УЙИН ВОР: СЕКИН КИРИНГ...»	81
ИНТЕРЛЮДИЯ: ОКЕАН	87
И к к и н ч и қ и с м. Ер қирғоқлари бўйлаб	
ШИМОЛ	96
МАКТУВ	107
ЕЗ ЯШИРИНАДИГАН ЖОИ	112
ТУНГИ ЧИРОҚЛАР	119
ШАҲАР ИНТЕРМЕДИЯСИ	126
МЕНИНГ ҚИЕФАДОШИМ	134
ҚУЕШНИ КУЗАТИШ МАРОСИМИ	142
БУ ҚАНДАЙ СОДИР БУЛГАНДИ	149
«ҚУЕШНИНГ ҚОРА СОЯСИ...»	159
ГАРМОНЧИ ИГИТ. БОЛАЛИГИМДА УЧРАГАН	
НОМАЪЛУМ АЕЛ	167
ДЕНГИЗ КЛАВИРЛАРИ	177
АИРА	183
Маҳмуд ЯХЕЕВ таржимаси	
У ч и н ч и қ и с м. Самовий оташ	
ҚУЕШ СОҲИЛИ	192
ДАРЕ УЗРА ПАРВОЗ ҚИЛГАН ЭЛЬ	199
ИРИНА СТЕКЛОВА КУНДАЛИГИДАН	204
ИККИ ЮЗИНЧИ АВЛОД	210
АИРА	216
БРОНЗА ДАВРИДАН КОСМИК АСРГА	223
ҚАЛОКАТ	229
ҚИДИРИШ СТРАТЕГИЯСИ	241
ОЛАМ ЧИРОҒИ	246
ЖОМҲАЕЛ. ТЕПАЛИК УЗРА УЧГАН ҚАЛДИРҒОЧЛАР	253
САЛОМ «ГОНДВАНА!»	258
ТУФОН	264
ҚОЧИШ	266
ИНТЕРЛЮДИЯ: ГАРМОНЧИ	273
СУЗЛАР ВА ЮРАК	276
ҲАРАКАТ ҚИЛИШ ДАВРИ	276
БУРУНГИЛАРНИНГ АМАЛ ҚИЛГАН УНСУРЛАРИ.	
БУРҒЛАР	285
ЖАВЗО БУРҒИ ВЕЛГИЛАРИ	285
МУАЛЛИФ ҲАҚИДА	286

На узбекском языке

ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЩЕРБАКОВ

СЕМЬ СТИХИЯ

Роман

Редактор Э. Миробидов

Рассел А. Михайлов

Расмлар редактори Р. Зуфаров

Техн. редактор Н. Мирзаева

Корректорлар: Ш. Аминова, М. Набиева

ИБ № 1287

Теринга берилди 10.09.84. Босишга рухсат этилди 10.12.84.
Формати 84×108¹/₃₂. 3-босма қоғозга «Литературная» гар-
нитурда юқори босма усулида босилди. Босма листи 9,0.
Шартли босма листи 15,12. Шартли қр.-отт. 15,54. Нашр ли-
сти 17,08. Тиражи 40000. Буюртма № 4500. Баҳоси 1 с. 10 т.
Шартнома № 100—84.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» наш-
риёти, Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат
Қизил Байроқ ордени босмахонаси. Тошкент, «Правда Вос-
тока» кўчаси, 26.